

LEVICA

U POSTKRIZNOM KONTEKSTU

FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG

CENTAR ZA
DEMOKRATIJU

LEVICA U POSTKRIZNOM KONTEKSTU

BEGRAD, 2013. GODINE

LEVICA U POSTKRIZNOM KONTEKSTU

IZDAVAČI

FRIEDRICH EBERT STIFTUNG

Dositejeva 51, Beograd

CENTAR ZA DEMOKRATIJU

Fakultet političkih nauka

Jove Ilića 165, Beograd

ZA IZDAVAČA

Ana Manojlović

UREDNIK

Dr Zoran Stojiljković

LEKTURA I KOREKTURA

Marija Todorović

PREVOD

Biljana Majstorović

PROOFREADING

Grainne Boyle Orlić

DIZAJN I PRIPREMA ZA ŠTAMPU

Marko Zakovski

ŠTAMPA

Grafolik Beograd

TIRAŽ

300 komada

ISBN 978-86-83767-44-1

BEOGRAD, 2013. GODINE

MIŠLJENJA I STAVOVI U OVOJ PUBLIKACIJI PREDSTAVLJAJU STAVOVE AUTORA I NE ODRAŽAVAJU NEOPHODNO I ZVANIČNE STAVOVE FONDACIJE FRIDRIH EBERT.

SADRŽAJ

PREDGOVOR

ANA MANOJLOVIĆ I ZORAN STOJILJKOVIĆ LEVICA U TRAGANJU ZA ODGOVORIMA NA IZAZOVE KRIZE	5
---	---

LEVICA NA RASKRŠĆU

MIROSLAV RUŽICA KRIZA I MOGUĆNOST OBNOVE EVROPSKE SOCIJALDEMOKRATIJE	13
VLADIMIR VULETIĆ ŠTA JE DANAS LEVICA?	21
ĐORĐE PAVIČEVIĆ LEVA SKRETANJA	33
SLAVIŠA ORLOVIĆ IZAZOVI SOCIJALDEMOKRATIJE	41
NATAŠA VUČKOVIĆ PROGRAM EVROPSKIH SOCIJALISTA (PES) I EVROPSKI PARLAMENTARNI IZBORI 2014. GODINE	53
ALEKSANDAR MILOSAVLJEVIĆ REVITALIZACIJA SAVREMENIH ODNOSA EVROPSKIH DEMOKRATIJA I SINDIKATA	61
IVICA MLADENOVIĆ POKUŠAJ <i>SOCIJALDEMOKRATIJE U JEDNOJ ZASEBNOJ ZEMLJI</i> - SLUČAJ FRANCUSKE	71
TIJANA MILUNOVIĆ A ŠTA STUDENTI MISLE O DEMOKRATIJU? KRIZA NEMAČKE SOCIJALDEMOKRATIJE I POSTMODERNI SVET MLADIH	83

LEVICA U SRBIJI: POKIDANE VEZE I NEISPUNJENI USLOVI

NEBOJŠA POPOV IMA LI LEVICE U SRBIJI?	95
ZORAN STOJILJKOVIĆ LEVICA U SRBIJI: NEDOSTAJUĆE PRETPOSTAVKE	109
FILIP BALUNOVIĆ IMA LI SRBIJA (POLITIČKU) LEVICU?	123
ANDRIJANA JOVANOVIĆ I KSENIJA MARKOVIĆ SOCIJALNA POLITIKA I MERE ZA SUZBIJANJE SIROMAŠTVA U REPUBLICI SRBIJI	131
KATARINA TADIĆ SOCIJALDEMOKRATIJA I ODRŽIVI RAZVOJ	139

RADNIŠTVO I SOCIJALDEMOKRATIJA: SLUČAJ SRBIJA

SREČKO MIHAILOVIĆ RAŠIRENOST SOCIJALDEMOKRATSKIH UVERENJA MEĐU RADNICIMA SRBIJE	149
DUNJA POLETI EGILITARISTIČKA VREDNOSNA ORIJENTACIJA MEĐU RADNICIMA U SRBIJI	161
ALEKSANDRA NIKOLAJEVIĆ SOCIJALNA SIGURNOST KAO POKAZATELJ VREDNOSNOG KONCEPTA SOCIJALDEMOKRATIJE	171
VOJISLAV MIHAILOVIĆ SINDIKATI I SOCIJALDEMOKRATIJA	179
MARIJA STEVULJEVIĆ ODNOS GRAĐANA SRBIJE PREMA KONCEPTU RODNE RAVNOPRAVNOSTI	191
DUŠKO BALENOVIĆ SEKULARIZAM I SOCIJALDEMOKRATIJA	199
SRĐAN JELIĆ STAVOVI RADNIKA SRBIJE PREMA GRAĐANSKIM I POLITIČKIM PRAVIMA I SLOBODAMA	209

LEVICA U TRAGANJU ZA ODGOVORIMA NA IZAZOVE KRIZE

Unutar aktuelne krize planetarnih razmera, svakodnevna dešavanja i protesti, pružaju obilje povoda i materijala da se (ponovo) postavi pitanje - pitanja: da li je drugačiji, humaniji i pravedniji svet moguć i ako jeste kako ga ostvariti?

Dramatičan jaz otvoren između dubine i globalne raširenosti krize i parcijalnih i nedovoljno koherentnih odgovora levice, pre svega (evropske) socijaldemokratije, na nju, čine osnovni razlog za izradu ovog zbornika radova i organizovanje skupa koji bi se bavili levicom u krizi i/ ili krizom levice.

Svaka relevantna rasprava o šansama i izazovima koje pred političku i civilno-društvenu levicu postavlja kriza, otvara, međutim, tri grupe prethodnih pitanja:

Prvi problemski krug čine dileme oko određenja prirode, karaktera i efekata aktuelne krize.

Drugi - čini kritički uvid u debate koje se danas vode oko puteva prevazilaženja krize unutar levice, a koje u osnovi imaju temeljne kontroverze oko (samo)određenja moderne levice, uključivši i sporove oko njenog programskog i socijalnog identiteta.

Treći tematski krug, predstavljaju lokalni *odjeci i reagovanja* na planetarne probleme i dileme, preciznije, njihova (zakasnela, deformisana) recepcija u Srbiji. Legitimni, dodatni motiv i razlog za otvaranje dijaloga čini, dakle, traganje za odgovorom na pitanje: šta čini *levicu/ levice u Srbiji*, odnosno imaju li akteri koji se, sa manje ili više razloga, identifikuju sa njom, izlaznu strategiju iz krize i mogućnosti da je realizuju?

KARAKTER, PRIRODA I DINAMIKA KRIZE

Po nepodeljenom mišljenju autora tekstova u ovom zborniku, aktuelna kriza započinje krizom hipotekarnih dugova, urušavanjem finansijskog sektora, odnosno kao kriza pohlepe za profitom (2007–2008), nastavlja recesijom realne ekonomije, ali tokom 2010. i 2011. godine se pomera ka ozbiljnoj javnoj zaduženosti i budžetskom deficitu u ključnim evropskim zemljama.

Kriza u svojoj socijalnoj osnovi označava kraj perioda visokih dobitaka koji se privatizuju i početak perioda u kome elite nastoje da socijalizuju gubitke - da ih prebace na teret društva. Unutar kriza javlja se, dakle, tendencija socijalizacije gubitaka praćena produbljanjem socijalnih razlika, po rečima Slavoj Žižeka: „Već postoji socijalizam, ali samo za bogate“¹

U pogledu detektovanja logike i dinamike kriznog razvoja Wolfgang Streeck postavlja plauzibilnu tezu da se, u okviru sve užih margina, unutar *demokratskog kapitalizma*, između profitne, tržišne logike i logike rasta socijalnih prava, mogu izdvojiti četiri perioda i specifične (anti)krizne strategije (Streeck, 2013).

Doba inflacije - Tokom sedamdesetih godina, konflikt između demokratskih potraživanja za socijalnom pravdom i kapitalističkih zahteva za raspodelom na osnovu marginalne

¹ Tu vrstu otrežnjujuće i snažne poruke sadrži i *Deklaracija okupacije Vašingtona* u kojoj se konstatuje da je *apsurdno da je u rukama 1 odsto 40 procenata nacionalnog bogatstva. U našem izbornom sistemu novac koji kandidati dobijaju za svoje kampanje od multinacionalnih korporacija i bogatih pojedinaca obezvređuje volju naroda... Sprega između javnih funkcionera, lobista i biznismena ne služi interesima američkog naroda ... finansijske kuće su prokockale naše uštedevine, stanove i ekonomiju, a vlada im je dozvolila da privatizuju profit i socijalizuju rizik.*

produktivnosti, ili *tržišne pravde*, uglavnom se odigravao na nacionalnim tržištima rada, gde su sindikalni pritisci na zarade, pod političkim garancijama pune zaposlenosti, izazvali ubrzanje inflacije.

Kriza javnog duga - Kada je prikrivena inflatorna redistribucija postala neodrživa, primoravajući vlade da uz visoki politički rizik to okončaju, konflikt se ponovo vratio u političku arenu. Ovde je on doveo do porasta razlike između javne potrošnje i javnih prihoda, što je za posledicu imalo brzi rast javnog duga, kao odgovor na zahteve birača za javnim davanjima i uslugama, većim nego što je *poreska država* (Šumpeter) mogla da izvuče iz svoje demokratsko-kapitalističke ekonomije.

Međutim, kada su strategije (poput reganomike i tačerizma) usmerene na to da se javni dug zauzda postale dominantne, kako bi se istovremeno održao socijalni mir, moralo je da dođe do finansijske deregulacije kao alternativnog načina za zadovoljavanje politički moćnih zahteva za sigurnošću i prosperitetom građana.

Doba privatne zaduženosti - privatizovani kejnzijanizam - Nagli rast nejednakosti zarada, imao je protivtežu u novim, do tad neviđenim mogućnostima za građane i firme u pogledu zaduživanja. *Privatizovani kejnzijanizam* (Crouch, 2009), kao pogodan termin, skovan je kako bi opisao ono što je zapravo bila zamena javnog za privatni dug. Umesto da vlada pozajmljuje novac za finansiranje, sada je individualnim građanima, pod sistemom zaduživanja koji je bio izuzetno široke ruke, bilo dozvoljeno da se plaćajući svoje obrazovanje ili preseljenje zadužuju na sopstveni rizik. Drugorazredne (*subprime*) hipoteke su postale zamena, za socijalnu politiku, kao i za povećanje zarada, koje više nije sledovalo donjem kraju *fleksibilizovanog* tržišta rada. U jednom periodu je posedovanje stambenog prostora pružilo srednjoj klasi, čak i jednom delu siromašnih, primamljivu mogućnost da učestvuju u spekulativnom ludilu, zbog koje su se bogati samo još više obogatili tokom devedesetih i ranih dvehiljaditih godina – bez obzira na to koliko se ta mogućnost na kraju pokazala podmuklom. Finansijska liberalizacija je tako poslužila kao kompenzacija za doba fiskalne konsolidacije i javne štednje. Individualni dug je zamenio javni, a individualna potražnja zauzela je mesto kolektivne potražnje rukovođene državom u održavanju zaposlenosti i profita (Streck, 2013).

Doba pretnje dezintegracijom – suverena zaduženost – Sa krahom privatizovanog kejnzijanizma 2008. godine, kriza posleratnog kapitalizma ušla je u četvrtu i najnoviju fazu. Dok je globalni finansijski sistem pretio da se dezintegriše, nacionalne države su pokušavale da obnove ekonomsko poverenje putem socijalizacije neotplaćenih kredita, koji su bili odobreni kao kompenzacija za fiskalnu konsolidaciju.

Kvantni skok javne zaduženosti nakon 2008. godine oslikava činjenicu da se nijedna demokratska država nije usudila da svom društvu nametne još jednu ekonomsku krizu razmera Velike depresije iz tridesetih godina kao kaznu za ispade deregulisanog finansijskog sektora. Politička moć je još jednom primenjena kako bi se buduća sredstva učinila dostupnim za očuvanje sadašnjeg socijalnog mira. Države su *dobrovoljno* preuzele na sebe značajan deo novog duga koji je izvorno nastao u privatnom sektoru, kako bi tako povratile poverenje poverilaca iz privatnog sektora.

Nakon 2008. godine distribicioni sukob u demokratskom kapitalizmu se pretvorio u komplikovani rat natezanja između globalnih finansijskih investitora i suverenih nacionalnih država poput Grčke, Španije ili Portugalije i Irske. U isto vreme, bankarski lobiji moraju da paze da ne primoraju države na proglašenje suverenog bankrota, što je uvek jedna od mogućnosti, ukoliko pritisci tržišta postanu preveliki.

Možemo zaključiti, kao što su to još pre više od tri decenije učinili autori poput Jirgena Habermasa i Klausa Ofea, da se, nakon završetka posleratnog, decenijski dugog rasta, ostvarenog unutar koncepta i prakse *države blagostanja*, epicentar tektonske tenzije unutar *demokratskog kapitalizma* pomerao od jedne institucionalne lokacije do druge, dovodeći do niza različitih, ali sistemski povezanih ekonomskih poremećaja. Ovoga puta uvodeći ih u spiralni tok i podižući ih na planetarnu ravan. Čini se da je sukob između logike profita i logike legitimacije unutar demokratskog kapitalizma principijelno nerazrešiv. On, istina, ne isključuje radikalnu demokratsku promenu, ali istovremeno je ni ne garantuje – čak je čini malo verovatnom.

Razlog tome je činjenica da je globalno organizovana transnacionalna kapitalistička klasa (TKK) snažnija i od najmoćnijih država sveta. Po njenom scenariju, kao izlaz iz krize vidi se smanjenje javne i privatne potrošnje, odnosno smanjenje državnih rashoda. To podrazumeva dalje smanjenje izdvajanja za socijalnu zaštitu, zdravstvo i obrazovanje. Cilj tih mera je uranoteženje državnog budžeta bez podizanja poreza kako bi se navodno podstakli najbogatiji slojevi stanovništva da više investiraju. Kao mere za podsticanje investicija uglavnom se predlažu i praktikuju smanjenje poreza i dalje potkopavanje dostignutog stepena radnih prava. Tim merama se, međutim, samo stvaraju uslovi za produbljivanje krize i uvećanje nejednakosti

Jedini način da se ovaj trend preokrene jeste da se leвица organizuje globalno i da pomogne stvaranju globalnih institucija koje bi mogle da ograniče moć TKK (Vladimir Vuletić).

DEBATA UNUTAR LEVICE

Na drugoj strani, alterglobalisti, sindikati i tradicionalna politička (socijaldemokratska) leвица saglasni su tek oko toga da u korenu aktuelne krize stoji ideološka mantra o sverešavajućem čarobnom štapiću, odnosno panacea slobodnog tržišta.

Primeru radi, rasprava o obnovi i budućnosti evropske socijaldemokratije započinje krajem 2009. godine programskim dokumentom nazvanim *Building the Good Society (BGS)*. Nacrtna vizija o progresu koji se bazira na ideji pravde (čiji je moralni temelj jednakost), održivosti i konceptu sigurnosti – dakle, zamisli dobrog društva slobodnog od siromaštva, zasnovana je na egalitarnijoj ekonomiji koja gradi sigurniju, zelenu i pravedniju budućnost. Dobro društvo podrazumeva: i ponovno naglašavanje značaja javnog dobra, kao što je obrazovanje, zdravstvo, transferi i usluge socijalne politike u odnosu na tržišne kriterijume; redistribuciju rizika, bogatstva i društvene moći u cilju stvaranja egalitarnijeg društva; priznavanje i poštovanje razlika među rasama, religijama i kulturama i stavljanje potreba ljudi i planete iznad profita (vidi posebno priloge Nataše Vučković, Miroslava Ružice i Slaviše Orlovića).

Kada je o strategiji izlaska iz krize reč, nasuprot dominantnoj recesionalnoj formuli, koja ruši evropske vlade i dovodi na vlast antikrizni *finansijski menadžment* (socijaldemokratski) kritičari se u suštini pozivaju na poznatu Kejnsov formulu: smanjui deficit u periodu obilja, a u recesiji troši. Ukratko, smatra se da je u vremenima smanjene potražnje i zaposlenosti neproduktivno smanjivanje javne potrošnje.

Takva politika je prociklična (dakle smanjuje agregatnu tražnju i zaposlenost) umesto da je kontraciklična (utiče na povećanje tražnje i zaposlenosti).

Ideja vodilja socijaldemokratije je legitimnost javne intervencije u ekonomiji, ali i nužnost demokratske procedure, javne rasprave o strateškim temama, aktivne participacije građana i zaposlenih.

Za sindikate, tržište i tržišna ekonomija moraju se ponovo ugraditi u jedan širi društveni kontekst, a to uključuje u moderno društvo, ekonomiju znanja, ograničavanja nejednakosti i u nove forme kontrole biznisa.

Moglo bi se zaključiti da je cilj političke *mainstream* levice, kao i sindikalne matice regulisani, socijalno usmeravani kapitalizam odnosno globalizovanje modela socijalno – tržišne ekonomije.

Za novu levicu i alterglobaliste može se raditi samo o urušavanju *kapitalizma katastrofe* i opredeljenju za antikapitalistički ili bar postkapitalistički poredak.

Razliku između ove dve struje Đorđe Pavićević određuje kao razliku između zašecerene levice i levice u pričuvi.

Suštinski dijalog unutar levice/levica tek je započeo i ne korespodira sa dubinom krize - Temeljnu pretpostavku dijaloga čini, po Stivenu Luksu, paralelno (samo)određenje levice kao projekta zaokružene i celovite prakse društvene kritike i ispravljanja (rektifikacije) različitih oblika (neopravdane) društvene nejednakosti (Vladimir Vuletić).

RECEPCIJA U SRBIJI

Svi autori tekstova koji kritički referiraju na situaciju u Srbiji su saglasni u oceni da nju odlikuje fragmentacija i političke i sindikalne i civilno–društvene scene, kao i brojne podele i sporovi na intelektualnoj, akademskoj levici. Razočaravajući učinci vladavine *socijalno odgovorne* vlade demokrata i socijalista, praćene koruptivnim skandalima, kao i produbljeni i produženi krizni efekti razlaza i, u slučaju demokrata silaska sa vlasti, legitimnim su učinili pitanje samog postojanja (političke) levice u Srbiji.

Gljučni, prethodni izazov za levicu u Srbiji, pored strategije izlaska iz aktuelne krize, čini paralelno definisanje strategije za put Srbije ka demokratskoj, pravnoj, evropskoj i socijalno odgovornoj državi i društvu. Ovaj put, po mišljenju Nebojše Popova, traje već više od dva veka i obeležen je, i kada je levica/levice u pitanju, brojnim pokidanim vezama, diskontinuitetom i stranputicama. U njegovoj osnovi je i (ne)uspešnost građenja održive strategije socijalnog (i ekološkog) razvoja usmerenog ka redukovanju društvenih nejednakosti.

Konstatovani organizacioni i politički metež i kakofonija otvorili su i pitanje analize dubljih, strateških razloga i uzroka bolesti levice u Srbiji – njene dijagnoze i eventualne terapije.

Pitanje je naime, da li je predinfarktno stanje političke, ali i civilno-društvene levice uslovljeno slabim i nedovoljno imunim sistemom vrednosti i ponašanja imanentnim levici, čak i unutar socijalnih grupa koji su, po pravilu, njeni socijalni adresati?

Ovo pitanje je u fokusu istraživanja Srećka Mihailovića i grupe saradnika koje smo izdvojili u poseban tematski blok *Radništvo i socijaldemokratija*.

Uz sve ograde vezane za veličinu uzorka, ključni nalaz je potvrdio iznetu tezu. Od deset zaposlenih tek četiri uspevaju da se samoidentifikuju na vrednosnom i političkom spektru, pri čemu su istina socijaldemokratske vrednosti više nego dvostruko raširenije od konkurentnih pozicija (28% :12%).

U jezgru distinktnog vrednosnog koncepta levice je sedam vrednosti i orijentacija: 1. zalaganje za razvijenu socijalnu ulogu države; 2. prihvatanje sindikalizma; 3. sigurnosti; 4. jake države; 5. mirnih društvenih promena; 6. rodne ravnopravnosti i 7. socijalne solidarnosti.

No, ponovimo: radi se o opredeljenju tek nešto više od četvrtine zaposlenih, pri čemu su stavovi većine izmešani, čak impregnirani sa blokovima autoritarnog etatizma i/ili nacionalpopulizma i, u manjoj meri, liberalno tržišnom frazeologijom.

Drugi ključni nalaz potvrđuje, međutim, već više puta konstatovanu činjenicu da između socio-demografskih obeležja ispitanika i njihovog prihvatanja odgovarajućeg seta vrednosti ne postoji gotovo nikakva veza. Demokratska levica je dakle bez preciznog socijalnog adresata, odnosno njoj, nedosledno i parcijalno, inkliniraju i deklasirano radništvo i dekonponovani srednji slojevi.

Ključni, treći nalaz koji sledi iz prethodna dva je i da između prihvatanja određenog seta političkih vrednosti i stranačke orijentacije nema gotovo nikakve uzajamne veze.

U Srbiji se još igra bal pod maskama – levičari su u partijama na desnom političkom spektru, a na delu su i obratni slučajevi desničara zaodnutih u levo ruho. Niti su partije ono za šta se predstavljaju niti su građani Srbije načisto sa samima sobom.

Posao izgradnje demokratske levice u Srbiji zato pre liči na gradnju iz temelja, kojoj prethodi sanacija terena, nego na, ma kako zamašnu, rekonstrukciju postojećih objekata.

POGLED U BUDUĆNOST: PET TEZA O DELATNOJ, POSTKRIZNOJ (I POSTPOLITIČKOJ) LEVICI

Na kraju, umesto pokušaja, jalovog i pretencioznog, da formulišemo zaokruženi i zatvoreni sistem preporuka, ograničićemo se ovom prilikom na skiciranje pet radnih hipoteza o putevima prevazilaženja krize levice koje mogu imati i lokalni i načelni karakter.

Prva teza: u formulisanju poželjnog i održivog modela promena neophodno je poći od globalne ili bar evropske postkrizne perspektive. *Socijalizam u jednoj zemlji* naprosto nije više moguć – ako je ikada i bio.

Iskustvo jedne Francuske govori o nekoj vrsti usuda ili političke drame koja ima klasičnu trodelnu strukturu. U prvom delu - činu (konačno objedinjena) levica dolazi na vlast na talasu ogromne energije i entuzijazma masa i formuliše i čak počinje da preduzima radikalne promene. U drugom činu, suočene sa neprijateljskim spoljnim okruženjem i begom ili opstrukcijom domaćeg kapitala, snage levice počinju da razvodnjavaju projekat promena i prolongiraju njegovu primenu.

Na kraju, dolazi ili do gubitka vlasti usled opšte demoralizacije, žestokih unakrsnih optuživanja, represije i velikih političkih rascepa, ili do liberalnih skretanja i *odlaganja* prelaska na socijalizam (opširnije u tekstu Ivica Mladenovića).

Druga teza: za dolazak levice na vlast neophodni su i otvoren dijalog i strateško jedinstvo svih struja političke levice u različitim (in)direktnim političkim i izbornim aranžmanima. Iskustvo pokazuje da je gotovo nemoguća misija smestiti u isti partijski okvir široki interesni luk od prekarijata do internacionalizovane i još uvek dobro stojeće profesionalne i obrazovane srednje klase, kao ni sve intepretativne pozicije od antikapitalističke do socijalliberalne. Dakle, pre političkog dogovora neophodno je otvoriti raspravnu laboratoriju ideja u kojoj nijedna zamisao neće biti odbačena bez ozbiljne argumentacije. Ne moraju ni sve grupacije levice nakon izbora ući po svaku cenu u vladu, mogu je podržavati i iz parlamentarnih klupa ili pak, na trgovima. No, situacija u kojoj je deo levice na vlasti, a deo u opoziciji sigurno vodi u politički i društveni ćorsokak.

Treća teza: za stabilizovanje promena neophodni su dijalog i koordinacija akcija civilne i političke levice. I naše iskustvo potvrđuje neophodnost sinergije delovanja protesta i efektivne političke opcije kao (pred)uslova promena. Nikakvi protesti, ma kako bili dobro organizovani, ne mogu uspeti bez postojanja dovoljnog političkog kišobrana za promene. Na drugoj strani, ključne političke promene zahtevaju kako podršku i premoć u javnim raspravama (kulturnu i ideološku hegemoniju – Gramši), tako i građansku kuraž i osvajanje slobode kroz proteste na ulici.

Četvrta teza: da bi došlo do promena mora paralelno doći i do interne demokratizacije sopstvenih struktura, pri čemu demokratski metod nadilazi organizacijske mreže i članstvo.

Odličnu ilustraciju predstavljaju preliminarni unutarstranački izbori za predsedničkog kandidata održani 2012. godine unutar Socijalističke partije Francuske (PSF). U izbornu utakmicu ušlo je, sa svojim posebnim platformama i kampanjama, šest kandidata, predstavnika različitih struja i frakcija u PSF. Posebno zanimljiva činjenica je da su pravo glasa, osim članova partije (njih oko 200.000) imali i svi Francuzi koji se smatraju pripadnicima levice, od kojih je njih oko 3,5 miliona i iskoristilo to pravo – dakle gotovo osamnaest puta šire telo od formalnih članova stranke.

Peta teza: na dnevnom redu je zapravo formiranje partija – pokreta. Mrežna, horizontalna priroda novih medija omogućuje ponovo, kao u vremenima sekcija i kružoka, interni dijalog i rasprave. Time se ujedno nadilaze dva dominantna defanzivna modela: hijerarhizovano i sterilno birokratsko odlučivanje, ali i model marketinških franšiza u kome članstvo samo pasivno sledi upute marketinških magova i stranačkih izbornih štabova.

Nadu budi saznanje da u meri u kojoj prelazimo iz televizijskog doba u doba društvenih mreža, era jednosmerne komunikacije kada je trebalo samo da primimo poruke mudrih vođa postepeno nestaje.

Za one koji su odrasli na društvenim mrežama dijalog je prirodno stanje, a granice između glasača, aktivista i lidera postaju sve zamagljenije. Posao nekih novih partija – pokreta, nije (samo) da osvoje izbore svake četiri godine, već da stalno pokreću svoje pristalice da se kreću kontinuiranom linijom od pasivne podrške, preko aktivnog zagovaranja, do lokalnih lidera, stalno gradeći kredibilitet kroz nove inicijative i permanentno otvoreni dijalog.

*Ana Manojlović
Zoran Stojiljković*

LEVICA NA RASKRŠĆU

MIROSLAV RUŽICA²

KRIZA I MOGUĆNOST OBNOVE EVROPSKE SOCIJALDEMOKRATIJE

Sažetak: *Globalna kriza otvara temeljna pitanja o prirodi i protivrečnostima kapitalizma i sada se mnoga stara pitanja i dileme prelamaju u novoj svetlosti, a poodmakla globalizacija i dubina krize nude drugačiju perspektivu. To je ključni izazov i za evropsku levicu, ali se ova prvo mora suočiti sa vlastitom krizom, kao i nizom promena koje su zadesile nju samu, kao i evropski socioekonomski i kulturni prostor. Fokus ovog rada je odnos socijaldemokratije i radikalne levice u kontekstu globalne krize, ali i unutrašnje krize evropske levice. Drugi fokus su promene koje su se dogodile evropskoj socijal-demokratiji, ali i radikalnoj levici u poslednjih nekoliko dekada. Centralno pitanje koje se nameće je: a šta je to evropska levica danas i da li evropska socijaldemokratije ulazi u korpus levice ili ne?*

Ključne reči: *socijaldemokratija, levica, globalizacija, kriza, izbori, projekat budućnosti.*

SKICA O SOCIJALDEMOKRATIJI, RADIKALNOJ I EKSTREMNOJ LEVICI

Izbijanjem globalne krize tokom 2008. godine pojavio se optimizam da je to trenutak da evropska levica, pre svega socijaldemokratija, preuzme inicijativu, formuliše vlastiti program i postane dominantna. To se nije dogodilo, a izborni rezultati 2009-2013 bili su uglavnom razočaravajući i nastavlja se vidljiva marginalizacija. Javila su se i razložna objašnjenja. *Andrew Gamble* obrazlaže da su u prošlosti recesije obično jačale desnicu. I obrnuto, istorija sugeriša izraženiju volju i spremnost na rizike da se glasa za levicu u vremenima optimizma u vezi budućnosti (Gamble, 2009). Pobeđivale su stranke koje su kao platformu imale antielitizam, antievropeizam, antiislamizam i protivljenje levici. Kako socijaldemokratija ili druge radikalnije partije levice, nemaju alternativni politički program kada kopni poverenje u neoliberalizam, globalna kriza je, izgleda, nova propuštena prilika i vodi njihovoj daljoj marginalizaciji.

Fokus ovog rada je odnos socijaldemokratije i radikalne levice u kontekstu globalne krize, ali i unutrašnje krize evropske levice. Drugi fokus su promene koje su se dogodile evropskoj socijaldemokratiji (ESD), ali i radikalnoj levici u poslednjih nekoliko dekada. Centralno pitanje koje se nameće je: *a šta je to evropska levica danas i da li evropska socijaldemokratija (ESD) ulazi u korpus levice ili ne?* (vidi belešku broj 1).

EVROPSKA LEVICA ILI LEVICE

Globalna kriza otvara temeljna pitanja o prirodi i protivrečnostima kapitalizma i sada se mnoga stara pitanja i dileme prelamaju u novoj svetlosti, a poodmakla globalizacija i dubina krize nude drugačiju perspektivu. To je ključni izazov i za evropsku levicu, ali se ova prvo mora suočiti sa vlastitom krizom, kao i nizom promena koje su zadesile nju samu, kao i evropski socioekonomski i kulturni prostor.

Jedno od paradoksalnih ali važnih pitanja je *šta je to levica danas?* I drugo, *da li su socijal-demokrate levica?*

² Autor je bio profesor na Univerzitetu u Indijani (1992-1999) i viši naučni saradnik Svetske banke u Vašingtonu (1999-2006).

Antikapitalizam, postkapitalizam ili socijalistički projekat bili su uvek glavni kriterijum za uključivanje ili isključivanje iz korpusa levice. Drugi je bio strategija za temeljnu promenu (revolucija ili reforme). Stav prema državi blagostanja nudi dobar okvir za razlikovanje. Država blagostanje je temeljni brend socijaldemokratije nakon Drugog svetskog rata i utemeljuje ono što se danas zove *Evropski socijalni model*. U njenom stvaranju komunističke i druge radikalne opcije bile su praktično irelevantne. One su posmatrale kapitalizam u ključu imanentne propasti i moguće zamene. Tako su i agendu države blagostanja videle ostvarivu samo s one strane kapitalizma, a uglavnom kao prepreku na tom putu (Ružica, 2009). Kada su evropski socijaldemokrati formulisali i kreirali državu blagostanja, time su se eksplicitno obavezali na upravljanje kapitalizmom i zaštitu kapitalizma od njega samog. Da li su time izgubili i viziju o mogućem postkapitalističkom projektu i time eksplicitni okvir osnovne orijentacije? Odgovor je potvrđan, naravno. To je razlog zašto radikalne i ekstremne partije isključuju ESD iz korpusa evropske levice: smatraju da se ESD ograničava na upravljanje kapitalizmom i da ne teži svojoj alternativi. ESD zato vide suodgovornom za dominaciju neoliberalizma, kao i ekonomsku krizu započetu 2008. godine.

Nakon 1989. godine, međutim, svet i Evropa doživljavaju dramatične promene. Radikalna levica započinje suočavanje sa prošlošću i napušta komunizam kao program, a ključni fokus postaje odbrana vlastitog identiteta. Tako se gubi centralni okvir koji je jedno stoleće definisao levicu, kao i značaj komunističkih partija. To stvara prostor za proliferaciju novih postkomunističkih partija, ali i nesigurnost u vezi ključne orijentaciji, izbora strategija, kao i nestabilnosti članstva. I ESD se menja i adaptira novim okolnostima (neoliberalizam i globalizacijom), ali uz implikacije koje izbijanjem globalne krize nameću kritičko preispitivanje i reviziju. Nakon 2008. godine u okvirima socijaldemokratije započinje panevropska debata o vlastitoj krizi ali i mogućnostima obnove. Radikalnije leve partije se fokusiraju na mobilizaciju i traganje za plaformama koje se suprotstavljaju socijalnim posledicama krize, kao i receptima koje nude vladajuće koalicije.

ZAŠTO JE SOCIJALDEMOKRATIJA U KRIZI?

Dok su 2000. godine socijaldemokrate bile na vlasti u 11 od 15 članica EU, tokom 2013. godine su na vlasti u 9 od 28 država članica. Iako još uvek privlače 20-30% birača i poseduju koalicioni kapacitet i za osvajanje vlasti, ipak je marginalizacija ključni trend. Radi se, ne samo o izbornim porazima, već i o gubljenju članstva i veza sa sindikatima, civilnim društvom, kao i odsustvu alternativnog programa u trenutku kada se urušava neoliberalizam. Nedavni poraz SDP-a na nemačkim izborima će verovatno izazvati domino efekat kada su u pitanju izborne šanse evropske socijaldemokratije - posebno izbori za Evropski parlament u maju 2014. godine ukoliko ne dođe do kontinentalnog regrupisanja i kolektivne akcije. Sada su nade uprte u Fransoa Olanda, ali je sasvim neizvesno ima li on uporište i u Francuskoj i da li može uopšte da stane na čelo obnove.

Inicijalni ton debati ponudio je Ralf Dahrendorf još tokom devedesetih godina svojom tezom o *kraju socijaldemokratske ere* jer su njeni ključni zadaci ostvareni, tako da je postala žrtva vlastitog uspeha, a njen portfolio je matrica svih političkih partija (Maass i drugi, 2010). Slična je i teza Normana Birnbauma da se evropski socijalizam rutinizovao upravo vlastitim uspehom (Birnbaum, 2009). Tako je, po rečima Tonija Judta, socijaldemokratija postala proza savremene evropske politike i niko ne dovodi u pitanje njene ključne postulate u vezi države blagostanja, ali socijaldemokratija nema ništa posebno da ponudi (Judt, 2010).

Tako dolazimo i do druge ključne teze o krizi identiteta koju prati ideološki vakum. Drugim rečima, socijaldemokratija je bez alternativnog pogleda na kapitalizam, ekonomiju, kao i bez vlastite ekonomske teorije. Zbog toga i nema odgovora na izazove globalne krize, 2008-2013. ali i na mnoge druge evropske, lokalne i globalne probleme.

Treća teza za krizu socijaldemokratije je njeno izbegavanje da se odredi prema izazovima nove ekonomije, globalizacije, promenama društvene strukture, kao i vlastitog delovanja. Svet se promenio, a socijaldemokratija je propustila da to temeljno analizira i gradi alternativne programe i savezništva. Došlo je do drastičnog opadanja tradicionalne radničke klase koja u većini zapadnoevropskih zemalja sada čini ispod 20% ukupno zaposlenih. To je dovelo dotle da sindikati rapidno gube članstvo, a i do njihove fragmentacije, kao i pomeranje članstva ka javnom sektoru. Preobražaj socijalne strukture menja konfiguraciju socijalnih grupa i uvodi srednju klasu, kao i novi diskurs o identitetu, tj. specifičnim kulturnim, etničkim i religioznim preferencijama kao temeljne teme.

Rastakanje tradicionalnog pristupa dovodi postepeno do adaptiranja i prihvatanja neoliberalizma kao opšteg okvira orijentacije (*Treći put, neue mitte*), a time i do suodgovornosti za njegove posledice. Njeni programi i plaforme vide se kao projekti kosmopolitske elite - visoko obrazovane, mobilne, stabilno i lukrativno zaposlene, a ne kao masovne partije i ne kao socijalni pokret. Polako se pretvara u ono što se formuliše kao *catch-all thesis*, tj. socijaldemokratija traži podršku u svim društvenim grupama, a njen program postaje apstraktan, sveobećavajući i neodređen. Istovremeno, ESD nema odgovore na promene svoje tradicionalne baze (radnička klasa i sindikati), ali ni na položaj i integraciju migranata ili položaj niže srednje klase. Ukratko, ESD ima politike i programe za žene, decu, ljude različite seksualne orijentacije, umetnike, ali ne i za radničku klasu. Ali šta je radnička klasa danas? Veliki deo nje pretvorio se u prekarijat, odnosno u armiju zaposlenih u ekonomiji usluga (niska primanja, kratkoročni ugovori, nesigurnost zaposlenja, reducirana socijalna prava) u kojoj dominiraju migranti (Ružica, 2013b).

RADIKALNA I EKSTREMNA LEVICA

Porodica evropske levice, različite od socijaldemokratije, uključuje raznovrsne političke partije, nepartijske organizacije, kao i subkulturne grupe. Tu su komunističke, komunističko-reformisane, socijalističke, *zeleno-leva* partije, kao i različiti savezi i pokreti (antiglobalisti, ekološki), uz neke parija grupe (trockisti, maoisti, anarhisti). Jezgro čine radikalna leвица i ekstremna leвица. Prva zagovara sistemsku promenu kapitalizma, ali uz poštovanje demokratije i fokus je na strukturalnim reformama. Ekstremna leвица je takođe za sistemske promene, ali i nepoverljiva prema političkom liberalizmu, reprezentativnoj demokratiji, a posebno tržištu kao regulativnom principu (Hildebrandt, 2010 i 2011, March and Mudde, 2005, March, 2008 i 2009, 2013a).

Komunističke partije se mogu podeliti na tradicionalne i reformističke u kontekstu stava prema prošlosti, simbola, antikapitalističke retorike, kao i spremnosti da u svoju agendu ugrade teme kao što su feminizam, ekologija, ljudska prava ili neposredna demokratija. Prvu grupu reprezentuju komunističke partije Grčke i Rusije. Drugu grupu predstavljaju komunističke partije Francuske i Česke i do skoro Italije.

Demokratske socijalističke partije su one koje su protiv totalitarnog komunizma, ali i neoliberalizma. Temeljno prihvataju agendu *nove levice* - feminizam, zaštitu prirodne okoline, samoupravljanje, alternativne životne stilove i ravnopravnost manjina. Primeri su *skandinavске zeleno crvene partije* iz Islanda, Norveške, Švedske, Danske i Finske.

Populističke socijalističke partije se razlikuju po izrazitom antielitizmu, antiestablišmentu i fokusu na identitet, kao i populizmu i demagogiji. Populizam se ogleda u žestokoj, uopštenoj i uprošćenju kritici rivala, a posebno vladajućih koalicija. Tu spadaju socijalističke partije Holandije i Škotske, kao i *Die Linke* u Nemačkoj.

Socijalno populističke partije nalikuju modelu latinsko američke levice: harizmatički lider, slaba organizacija, nekoherentni programi, često mešanje ideja levice i desnice, kao i nestalnost. Nema ih mnogo, ali su prepoznatljivije na istoku Evrope zbog amorfности i fluidnosti tog prostora, a tipična je Asocijacija slovačkih radnika (March, 2013b). Tokom devedesetih tu je pripadala Socijalistička partija Srbije.

U *ekstremnu levicu* spadaju komunističke partije Grčke, Portugala i Slovačke, kao i Nova antikapitalistička partija u Francuskoj. Marginalne su i liče na sekte, ali i mutiraju ka radikalnim partijama. Ovde nismo uključili maoiste, trockiste ili anarhiste i slične *parija-grupe* jer su sasvim marginalne, pripadaju specifičnom socijalnom miljeu i nude staru retoriku i arsenal ideja.

PRIRODA I TOK PROMENA NAKON 1989. GODINE

Uopšteno i konceptualno, situacija evropske radikalne levice (RL) mogla bi se sažeti na četiri ključna procesa: fragmentacija, opadanje, pluralizacija i mutacija (Hildebrandt, 2011, March, 2008, March 2013a).

FRAGMENTACIJA

Prvo, dolazi do cepanja nekih starih partija i stvaranja novih. Tako, postoje po dve ili čak više komunističkih partija u istoj zemlji (Grčka, Italija). Drugo, nakon urušavanja pa i gašenja, neke partije se ponovo pojavljuju udružene u šire koalicije (Ujedinjena leвица u Španiji) ili kao marginalni partneri socijaldemokrata (bugarski komunisti). Treće, u potpunosti menjaju svoj ideološki profil i pretaču se u socijaldemokratske partije (istočna Evropa). Četvrto, pretvaraju se u nacionalno-populističke partije, a za neke je teško utvrditi identitet. Na proces fragmentacije utiču i snažni socijalni pokreti, kao što su antiglobalisti ili eko-pokret koji nameću specifične teme, a ove iniciraju nova politička i ideološka okupljanja (Evropski socijalni forum, Transform, Evropska alternative, Pokret za globalnu pravdu).

OPADANJE

Opadanje se tiče gubljenja članstva, ali i uticaja. Tradicionalna radnička klasa i alternativni socijalni miljei (omladina i studenti, intelektualci i umetnici) su baza radikalne levice, mada mogu računati na samo jednu od njih. Značajan broj partija učestvuje samo na regionalnim i lokalnim izborima, pa i to deluje na opadanje uticaja. I kada izlaze na izbore, neke partije ne žele da učestvuju u (lokalnoj) vlasti, pa tako smanjuje svoju vidljivost i uticaj. Dobar primer je Partija socijalističke jednakosti iz Berlina, koja i dalje teži radikalnoj revoluciji i ekspropriaciji korporacija i banaka. Učešćem u vladajućim koalicijama, neke partije (Italijanski reformisani komunisti) izgubile su veliki broj članova i glasača, pa su se čak i podelile.

PLURALIZACIJA

Pluralizacija se tiče preformulisanja nekih temeljnih pristupa. Pre svega, izostaje ili je krajnje maglovita alternativna vizija društva – *pravednije društvo, socijalizam XXI veka*, na primer. Njihovi pragmatičniji ciljevi mnogo su konkretniji: zaustavljanje i ograničavanje privatizacije, 35-časovno radno vreme, veća prava za sindikate, dekriminalizacija droge, decentralizacije i sl. Zatim, koncept revolucije sada se tiče dugoročnog stvaranja idejne i političke hegemonije, a ne brze i temeljne promene. Glavni akter se sve manje vidi u ključu *avangarde* koja tumači, unosi i kontrolise promene, već kao *prvi među jednakim* koji u savezu sa drugima, putem javnog diskursa i kroz institucije menja društvo. Unutrašnja partijska demokratija nije više u kontekstu formalne zabrane frakcija, već naglašenog pluralizma unutar i izvan partijskih struktura. To su

konceptualne promene i trendovi. U realnosti, međutim, i dalje postoje velike varijacije, kao i prikriveno održavanje starih ideja i načela (Hildebrandt, 2011c).

MUTACIJA

Mutacija se tiče ponajviše adaptiranja koje vodi promeni identiteta. Vidljiva je linija deradikalizacije: ekstremne partije lagano se pretaču u radikalne, a ove klize ka socijaldemokratiji. To se ponajbolje vidi kod partija *Evropske levice* u pomeranju težišta od antikapitalizma ka kritici neoliberalizma. Očito je traganje za novim identitetom. Menja se i temeljna linija polarizacije i sukoba. Umesto radničke klase i klasne borbe, danas se to definiše kao *moralni narod* protiv korumpirane elite. To klizi i ka modelu *populističkih protestnih partija* i vodi ka napetosti između partikularizma (tj. nacionalizma) i internacionalizma. Umesto projekta *budućnosti* temeljni okvir za delovanje su odbrana programa države blagostanja i protivljenje drastičnim merama štednje. To slikovito opisuje Ivan Krastev imajući u vidu 1968. godinu: „Tada su studenti na ulicama Evrope demonstrirali svoju želju da žive u svetu koji je različit od sveta njihovih roditelja. Sada su studenti na ulicama demonstrirajući svoju želju da žive u svetu svojih roditelja.“

Uprkos opisanog trenda, evropska radikalna levica ipak opstaje kao stabilizovani, konsolidovani i vidljivi akter na evropskoj političkoj sceni.

Kada su pitanju izborni rezultati, analiza Luke Marcha pokazuje slojevitost i varijacije, pa ipak i relativnu stabilnost, kao i minimalne promene u periodu od dvadeset godina (March, 2008, 2009, 2013a). Tako je od pojave krize broj glasova za RL porastao za 30% ali je prethodna osnova bila niska i ništa se bitno nije promenilo. Procenat glasača se kreće od 4% do 16,8% (na Kipru i više od 30%), ako računamo glasove za različite partije radikalne levice iz iste zemlje. To je u proseku 8,3% što je nešto niže od radikalne desnice (9,6%). U Nemačkoj, Holandiji i Irskoj vidljiv je porast glasova nakon 1980. godine ali i kolebanja nakon 2008; spektakularan rast *Syrize* u Grčkoj ostvaren je na račun PASOK-a, kao i dramatične ekonomske krize; u drugim zemljama postoji relativno stabilno glasačko telo, pa iako su male, partije RL su deo vladajućih koalicija u Finskoj, Danskoj i Islandu. To potvrđuje i Cornelia Hildebrandt u svojoj analizi *The Left in Government* demonstrira aktivno ili indirektno učešće RL u vladama različitih zemalja Evrope u tako delikatnom periodu kao 1995-2009 (Hildebrandt, 2010).

Ključni problem ostaje kredibilnost RL zbog tereta prošlosti, ali i zato što njen ekonomski program ne deluje ubedljivo, niti su njene poruke bitno različite i atraktivne. Prepoznatljivo je da RL sebe percipira kao *savest evropske levice*, što se jasno videlo kod *Die Linke* u nedavnim izborima u Nemačkoj. Ali takvu poziciju prate i vidljivi rizici populizma, protekcionizma i posebno sektaštva kao trajne baštine. Uz to, RL pokazuje nesigurnost kome se obraća. Ako to nije radništvo, šta joj je baza?

Pored fragmentacije radikalne levice, paralelno teče i vidljivi proces reintegracije. Stvaraju se savezi ili izborne alijanse od kojih se neke pretvaraju u prave partije: Ujedinjena levica - Španija, Levi blok - Portugalija, Grčka *Syriza* ili Finska Federacija Levice. Zatim, većina partija se integriše u krovne organizacije unutar šireg evropskog prostora. Tako se socijaldemokrati udružuju u *Partiju evropskih socijalista*, bivše komunističke partije u *Partiju evropske levice*, druge radikalnije partije su stvorile neformalnu *Evropsku antikapitalističku levicu*. I delovi ekstremne levice nagoveštavaju potrebu za Petom Internacionalom. U okvirima EU, odnosno Evropskog parlamenta, na integraciju i homogenizaciju levice deluju parlamentarne grupe, kao što su Ujedinjena evropska levica/skandinavska Zeleno-crvena levica (GUE/NGL), a *Partija evropske levice* je vrlo zapažena u profilisanju i homogenizaciji bivših komunističkih partija. Grupa evropskih političkih fondacija, kao što su Rosa Luksemburg Fondacija, Friedrich Ebert Stiftung ili Fondacija za evropske

progresivne studije pružaju snažnu logističku i integrišuću podršku. Nakon 2008. godine izgleda da globalna kriza počinje da pogoduje radikalnoj desnici koja je u očitoj ofanzivi (Ružica, 2013a). Ali produžavanje ekonomske krize nagoveštava i preustrojavanje i radikalizovanje na levisi. Ipak mnogi posmatrači zapažaju da prave radikalizacije i alternativnih ponuda nema. Za sada, izbornu najuspešnije i najuticajnije su se pokazale pragmatične, kooperativne i fleksibilne radikalne partije.

Radikalna levica može da postane ključni izazov za socijaldemokratske partije. Velikim delom je to moguće jer njeni najznačajniji akteri više nisu ekstremni, a i fokusiraju se na vrednosti i teme koje socijaldemokrati zanemaruju - primera radi *Die Linke* u Nemačkoj (Hildebrandt, 2011b). Dodatno, jedan broj članova, kao i znatan deo glasača socijaldemokratije, postaje nezadovoljan i frustriran, pa prelazi u tabor radikalne levice (*Syriza, Die Linke*). Tradicija, uzajamni rivalitet i netrpeljivost ugrožavaju jedne i druge, naravno. Radikalna levica u isti koš stavlja socijaldemokrate i hrišćanske demokrate, umesto da bude poštovanja vredan rival ali i strateški partner koje vrši pritisak da se ESD radikalnije profilise, svojim ignorisanjem, a često i demoniziranjem radikalne levice, ESD je tera u geto i izolaciju.

Izostanak ili maglovitost projekta *budućnosti* - dakle, nove paradigme otvara, međutim, mnoge dileme u vezi alternative kapitalizmu, zatim o strategijama za radikalnu transformaciju, kao i oko utopijske dimenzije. Nije li neideološka levica temeljna kontradikcija, odnosno kako je razlikovati u odnosu na druge političke i ideološke grupacije? Još uvek nema partije koja bi bila *Tea Party of the LEFT* - dakle rasla na nezadovoljstvu i energiji *indignadosa* i *occupy activists* i nudila radikalni zaokret. I zato, iako uzdrman, neoliberalizam opstaje u TINA (*There is no alternative*) ključu (March, 2013a, 2013b). Da pojednostavimo: u ponudi su i dalje *korporativni kapitalizam* ili *državni socijalizam*.

Uz to, izgleda da je kompetencija radikalne levice uglavnom o socijalnim pitanjima, mada još uvek izostaje dobro definisani i strukturirani *paket novog socijalnog pitanja* kao matrice za gradnju alternativne paradigme. Nema odgovora ni na izazove globalne krize i tako se prepušta inicijativa desnici i njenom populizmu. Iako se ekonomski program radikalne levice nominalno zasniva na J. M. Keynesu, nije koherentan, detaljan, sveobuhvatan, već je u obliku protestnih formula i/ili opštih stavova o alternativnoj ekonomiji, ulozi države i javnog sektora, industrijske demokratije i poreske politike. Sem žestoke retorike, sličan je socijaldemokratskim idejama, pa i mnogim eko-grupacijama. I na kraju, njen evroskepticizam postaje neproduktivan u sadašnjoj krizi Evropske unije. Mnogi i dalje EU vide mahom kao imperijalističkog hegemonu i/ili neoliberalističku tvorevinu. S druge strane, sam dizajn EU, tj. neminovnost pregovora i kompromisa država članica da se dogovore zajedničke politike i programi, ugrožava upravo radikalnu levicu u stvaranju ideološki profilisanih projekata. Složena EU arhitektura i njen neoliberalni ekonomski okvir temeljno ugrožavaju radikalnu levicu da njena agenda napusti granice nacionalnih država, ali i da dominira unutar država članica (Moschonas, 2009 i 2011).

SVET BEZ KORMILA I KORMILARA

Sve ovo što se dešava sa radikalnom levicom i ESD, treba posmatrati u širem kontekstu, a tiče se erozije i fragmentacije političkog centra u Evropi, koji tradicionalno zauzimaju socijaldemokratija i hrišćansko-demokratske partije. Svedoci smo, naime, da radikalna desnica širi prostor vlastitog delovanja. Njen populizam postaje prijemčiv za široke slojeve koji žive u kulturnoj neizvesnosti i dezorijentisanosti, kao i u strahu od gubitka posla i niskih prihoda (Ružica, 2012). Jačaju i politički akteri sa specifičnom agendom – kao što su *Zeleni* koji postaju respektabilna snaga sa kojom se moraju praviti savezništva. Uticajne su i liberalne partije koje predstavljaju kosmopolitsku

elitu velikih evropskih metropola. Sve to indicira da nema dominantne orijentacije i dominantnih aktera koji svojom paradigmom i kapacitetom utvrđuju smer i instrumente akcije. Rene Cuperus to metaforički konstatuje: nema nikog za kormilom, nema ni kormila (Cuperus, 2010). Ili, kako u drugom kontekstu postulira Amin Maluf: *u novi vek smo ušli bez kompas* (Maluf, 2009).

I tako dolazimo do onog što Alain Toraine formuliše kao *odsustvo civilizacijskog projekta*, odnosno projekta budućnosti koji bi bio alternativa postojećim ekonomskim i političkim aranžmanima. Kako je u tradiciji Evrope levica bila ta koja je nudila alternativne projekte budućnosti, ozbiljna je dilema šta je levica danas i kakvu ponudu ima.

HIPOTEZA O ULOZI I PROSPEKTIMA ESD

Dugotrajno odsustvo alternativnih vizija i projekata je opšta dijagnoza našeg vremena. Takva situacija nam nameće da sugerišemo generalnu hipotezu o položaju, ulozi i prospektima evropske socijaldemokratije danas. Ukratko, sve dok se ne porodi alternativna vizija postojećim ekonomskim i političkim aranžmanima – dakle vizija koja se utemeljuje u nečemu što je realni socijalni trend, a usmeravaju ju je akteri sa paradigmom i stvarnim kapacitetima, ka nečemu što je drugačiji kapitalizam, novi tip kapitalizma ili postkapitalizam - teško da možemo da sistematski kritikujemo i dovodimo u pitanje isključivo socijaldemokratiju. Drugim rečima, uzgleda da kapitalizam ostaje taj najširi okvir unutar koga različite političke grupacije teže promenama. ESD se pokazala kao uspešan menadžer koji kapitalizam brani od njega samog, unoseći promene i boljitke u njegovu osnovnu matricu. Uz to, ESD je porađala ideje i inicijative koje su naslućivale svet izvan kapitalističkog horizonta. Ako ništa drugo, ona je *predvorje i katalizator* koji kreira prostor i ideje, ali i nudi logistiku za razne levičarske opcije. To je predvorje u smislu drevnog čuvara vatre – iz čije baštine i riznice, ali i uloge moćnog posrednika, mogu nastati nova javna agenda, artikulacija novih paradigmi i nova savezništva u dugotrajnom procesu stvaranja alternativnog političkog bloka za novu hegemoniju.

Ipak, situacija kakva jeste daje nekima povoda da govore da je socijaldemokratija u terminalnoj krizi, odnosno da je njena budućnost da bude potpuno marginalizovana ili da se rastoči u male intelektualne kružoke. Ima i onih koji, međutim, smatraju da i ne bi ni trebalo govoriti o sistemskoj krizi socijaldemokratije, već o prostom političkom ciklusu u kome neke druge političke opcije privremeno dominiraju (Wessels, 2010). Većina pak, vidi prostor za manevre, tj. za obnovu i buduću hegemoniju. I tako dolazimo do novog paradoksa: prema ispitivanjima javnog mnjenja, većinsko stanovništvo i dalje veruje u tradicionalne ideale socijaldemokratije (i druge levice), a i želi da živi u egalitarnijim društvima tipa Švedska (Eppler, 2010, Wilkinson and Pickett, 2009). I ne samo to, ljudi nisu samo *homo economicus*, dakle jedinke koja sebe svode na trku za zaradom ili posedovanjem, već je njihova motivacija mnogo složenija i uključuje potrebu za priznanjem, pravednu raspodelu, uzajamnost, solidarnost, kulturne vrednosti, kooperaciju, grupne i kolektivne ciljeve u jednoj drugačijoj konfiguraciji ekonomije. U tom kontekstu važna je teza Immanuela Wallersteina da socijaldemokratija predstavlja danas kulturnu preferenciju, ali ne i relevantni socijalni pokret (Wallerstein, 2010). Znatno broj istraživača, naime, razloge za optimizam i obnovu nalazi upravo u onom što Wallerstein definiše kao *kulturna preferencija*. Upravo panevropska debata ESD vraća u javni diskurs i niz ključnih koncepata na kojima se gradi zamisao o *dobrom društvu*, kao što su društvene vrednosti, kultura, značaj srednje klase, ekološka i socijalna održivost (Ružica, 2011). I drugo, rađa se konsenzus da ESD mora ponovo postati socijalni pokret (i sa radikalnom levicom unutar pokreta) - dakle, da komunicira i korespondira kroz složene forme saradnje i razmene sa civilnim društvom, srednjom klasom, drugim političkim opcijama i drugim kulturama. Javljaju se, naravno, i skeptici kada se nagoveštava nova i alternativna paradigma sa tezom da to i ne mora biti za samu socijaldemokratiju već za

neke druge klinge i opcije (radikalna levica). Upravo ta metaforička ali i realna uloga čuvara vatre, održava ESD kao trajno i aktivno jezgro evropske levice iako joj to mnogi u porodici žestoko osporavaju. Bez valjanog pokrića jer je i radikalna levica bez jasne alternativne vizije, atraktivne strategije i široke podrške građana.

ŠTA DA SE RADI?

Ako se marginalizacija ESD i radikalne levice mogu zaustaviti, to se može učiniti samo zaokretom i insistiranjem na ključnim temama. To su, ukratko, strateški pristup krizi evrozone, a ne tehnički menadžment; mesto Nemačke u EU; fokus na podsticanju rasta, a štednja koliko se mora; zaokret ka stabilnosti posla i ograničavanju nejednakosti; otvorenost ka migrantima.

Ali ne samo to. Mora se stalno preispitivati logika kapitalizma i njegova sklonost krizama, ali ovoga puta na globalnom planu. Zatim uloga države u odnosu na tržište, koncept ekonomskog rasta, eko ograničenja, kao i prihvatljive granice društvene nejednakosti, ali i okviri za stvarnu participaciju građana. Ove teme su već predmet užih rasprava, ali izostaju integracija i vizija. To je dugoročni i neizvestan zadatak, ali ono što se mora učiniti je definisanje *novog socijalnog pitanja*. Neizvesnost, nesigurnost i nepredvidljivost u kojoj živi većina, a posebno prekarijat, je nužno polazište. Obnova javnog sektora i javnih prostora je temelj identifikacija ljudi oko svoje zajednice i minimalni uslov za njihovu participaciju. Pravedna raspodela dohotka, ali i životnih šansi su uslovi bez kojih se ne može.

Da bi bili socijalni pokret ponovo i realna alternative, ESD i RL mora da podupru i ohrabre različite ideje i inicijative koje menjaju i unapređuju okolnosti u kojima živimo. A njih ima, ali na marginama društva i u različitim miljeima.

Joe Guinan i mnogi drugi se zalazu za analizu i popularisanje obećavajući lokalnih inicijativa, ali i njihovo ugrađivanje u širi teorijski i programski okvir. Tako se pozivaju na *Democracy Collaborative* (www.democracycollaborative.org) koja sakuplja i podstiče niz lokalnih inicijativa u SAD. Takve su *community development corporations, community land trusts, community development financial institutions* i dr. Ove i slične agencije vlasništvu zaposlenih bujaju svakodnevno, pa se čeni da ih je oko 11.000 i da zapošljavaju oko 10.000.000 radnika. Da bi bili vesnici i agenti nove ekonomije neophodna je snažna podrška i popularizacija, ali i ugrađivanje u novu paradigmu (Ginan, 2013).

Kada je reč o potrebi za novim fokusom države blagostanja, unutar *Policy-Network* iz Londona snažno se zalažu za koncept *pre-distribution*. Dakle, težište mora da bude na ulaganjima u mreže za razvoj dece, obrazovanja, programima obučavanja radne snage. Novčani transferi su vazni, naravno, ali oni ne pridonose jednakosti i ravnopravnosti. Oni jesu legitimni, ali su nedovoljni da privuku snažniju podršku (www.policy-network.net).

U kontekstu mogućeg zaokreta i novog poimanja države blagostanja, evo nekih inicijativa. Najinteresantnije je zalaganje za uvođenje *Universal Basic Income* koji bi bio pravo za sve, zaposlene i nezaposlene. Pored garantovanja socijalne sigurnosti za sve (posebno za prekarijat), ovaj projekat bi zamenio čitav niz transfera i njihovu skupu administraciju. Zanimljiva je i Inicijativa 21, to jest projekat smanjivanja radne nedelje na 21 sat koji bi vodio novom zapošljavanju i drugačijem organizovanju porodičnog i slobodnog vremena. Uz ove, svakako je najambicioznija inicijativa *de-growth* – dakle svesnog uzdržavanja od ekonomskog rasta zbog ekoloških razloga, ali i pomeranja težišta ekonomije ka štednji, racionalizaciji, kooperaciji i potrebama ljudi... (Ružica, 2013c). Da li sve ovo zvuči utopijski? Ali kako, kada i gde će ESD i RL početi zamišljati projekat *budućnosti ili dobrog društva* i postati relevantan akter? I kako da se vidljivo razlikuju od drugih političkih grupacija. Ili se u nedogled nastavlja čekanje na *veliki korak napred* (March, 2013), a TINA (*There is no alternative*), tj. korporativni kapitalizam ostaje trajni okvir?

LITERATURA I BELEŠKE:

Beleška 1:

Ovaj tekst se zasniva na mojim različitim tekstovima, kolumnama i intervjuima. Najvažniji među njima su: „Budućnost evropske socijaldemokratije: Panevropska debata“, 2009-2011, u Ustav i demokratizacija u procesu transformacije, Beograd: Univerzitet u Beogradu, FPN i Udruženje za političke nauke u Srbiji (2011); „Zašto je evropska socijalna-demokratija u krizi“, PERSPEKTIVE (Regionalni politikološki časopis), Beograd-Zagreb (2012), i posebno „Izazovi evropske levice - Beleške o socijaldemokratiji, radikalnoj i ekstremnoj levisi“, POLITIKON, Novi Sad, Broj 1, 2012, st. 23-39.

LITERATURA

1. Birnbaum, Norman, (2009), *The European Left and the Crisis of Capitalism* (online).
2. Cuperus, Rene, (2010), *The Three Options for Social Democracy*, u Social Europe Journal, 09/09/2010 (online).
3. Eppler, Erhard, (2010), *Dawning of a New Era, On the Need to Construct Social Democracy in Europe*, u International Politics and Societies, No. 4/2010, pp. 23-39, online, www.fes.de/ipg
4. Gamble, Andrew, (2009), *The Spectre at the Feast: Capitalist Crisis and the Politics of Recession* (citirano po Olaf Cramme i drugi (2009), Challenging the politics of evasion).
5. Guinan, Joe (2013), *Social Democracy must radicalize to survive*, in www.politicsinspires.org (8 Feb 2013).
6. Hildebrandt, Cornelia, (2011), *Fragmentation and Pluralism of Leftist parties in Europe*, Rosa Luxemburg Stiftung, www.rosalux.de
7. Hildebrandt, Cornelia, (2011b), *Die Linke is a successful party, but it is able to do too little with this success*, <http://left-dialogue.blog.rosalux.de/2011/01/06>
8. Hildebrandt, Cornelia, (2010), *The Left in Government*, in Birgit Daiber (ed), *Upsurge in Latin America—Europe on the Defensive*, pp. 97-136, www.rosalux-europa.info
9. Hildebrandt, Cornelia, (2011c), *The organizational principles of the left parties in Europe*, u www.transform-network.net
10. Judt, Tony, (2010), *Ill Fares the Land*, Penguin Books.
11. Maass, Gero, Mross, Carina and Engles, Jan N, (2010), *After the European Elections: Why we need a more European Social Democracy*, in Social Europe Journal (online), 8. 1. 2010.
12. Maluf, Amin, (2009), *Poremećenost sveta*, Beograd: Laguna, st.1.
13. March, Luke, (2013a), *The European Radical Left and the International Crisis: Opportunity wasted?* in www.opendemocracy.net (5 Feb 2013).
14. March, Luke, (2013b), *What's Left of the Left in Central and Eastern Europe*, in www.russiancouncil.ru/en/ (28 Aug 2013).
15. March, Luke, (2009), *Contemporary Far Left Parties in Europe: From Marxism to the Mainstream*, in IPG, No 1, 2009.
16. March, Luke, (2008), *Contemporary Far Left Parties in Europe*, Novembar 2008, Friedrich Ebert Stiftung www.fes.de/ipa
17. March, Luke and Mudde, Cas (2005), *What's left of the Radical Left*, in Comparative European Politics, Vol. 3, 2005, pp. 23-49.
18. Moschonas, Gerassimos (2011), *The European Union and the Dilemmas of the Radical Left*, in Transform Journal, No. 8 (elektronski).

19. Moschonas, Gerassimos, (2009), *When Institutions Matter: the EU and the identity of social democracy*, u *Renewal*, Vol.17, No. 2, 2009, pp. 11-20, www.renewal.org.uk
20. Ružica, Miroslav, (2013c), *Socijaldemokratija nema odgovore na izazove globalne krize*, u *Novosti*, broj 706, Zagreb (www.novosti.com)
21. Ružica, Miroslav (2013b), *Prekariat—klasa u nastanku?* u *POLITIKON*, Novi Sad, No. 5, 2013, str. 24-38.
22. Ružica, Miroslav, (2013a), *Bauk populizma širi se Evropom*, u *Biznis i Finasije*, Broj 95 (april).
23. Ružica, Miroslav, (2011), *Budućnost evropske socijaldemokratije: Panevropska debata, 2009-2011*, u *Ustav i demokratizacija u procesu transformacije*, Beograd: Univerzitet u Beogradu, FPN i Udruženje za političke nauke u Srbiji.
24. Ružica, Miroslav, (2009), *Nakon krize: Povratak države blagostanja i Keynes-ove paradigme, obnova socijaldemokratije, preispitivanje globalizacije*, u *Probuditi San*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung.
25. Wallerstein, Immanuel, (2010), *Does Social-Democracy Have a Future?*
U www.iwallerstien.com/does-social-deminocracy-have-a-future/ 1/10/2010.
26. Wessels, Bernhard, (2010), *Is there any truth in thesis of the end of Social Democracy*, FES, International Policy Analysis, www.fes.de/ipa
27. Wilkinson and Pickett, (2009), *The Spirit Level: Why Greater Equality Makes Societies Stronger*, Bloomsbary Press.

MIROSLAV RUŽICA*

THE CRISIS AND THE POSSIBILITY OF THE RENEWAL OF EUROPEAN SOCIAL DEMOCRACY

Abstract: *The global crisis raises fundamental questions related to the nature and contradictions of capitalism, which is why a number of old issues and dilemmas are now viewed through a new prism, while globalisation in its advanced stage and the depth of the crisis offer a different perspective. This is also a crucial challenge for the European Left, which first has to deal with its own crisis and then address a series of changes that both the European Left and European socio-economic and cultural space are faced with. This paper focuses on the relationship between social democracy and the radical Left not only in the context of the global crisis, but also in the context of the internal crisis of the European Left. The paper also focuses on changes that have affected European social democracy and the radical Left over the past few decades. A central issue here is what the European Left is today, and whether or not European social democracy is included in the leftist corps.*

Keywords: *social democracy, the Left, globalisation, crisis, election, project for the future.*

* The author was a professor at the Indiana University from 1992 to 1999 and senior research associate at the World Bank in Washington, D.C., from 1999 to 2006.

ŠTA JE DANAS LEVICA?

Sažetak: U tekstu ispitujemo razloge zbog kojih uprkos jačanju krize, za koju se verovalo da će je osnažiti, levica biva sve slabija. Kao put za jačanje levice istaknuta je potreba za demistifikacijom dominantne ideološke doktrine i zalaganje za više globalizacije koja mora promeniti svoj sadašnji oblik.

Ključne reči: levica, hegemonija, globalizacija, Srbija.

Paradoks kojim se može opisati situacija u kojoj se levica danas nalazi mogao bi se sažeti u rečenicu: što je kriza dublja levica je sve slabija! Naime, uprkos evidentnom porastu globalnih društvenih nejednakosti, pojavi siromaštva tamo gde ga nikada nije bilo, uprkos stalnim promenama radnog zakonodavstva koje podrivaju stečena prava zaposlenih, uprkos sve većoj nesigurnosti zaposlenja i porastu nezaposlenosti vidimo da se partije levice sve više približavaju gledištima centrističkih partija i logici desnice. Ovaj zaključak protivreči očekivanjima da će produblјivanje krize globalnog kapitalizma dovesti do toga da levica u hod, odnosno kroz svakodnevnu praksu formuliše svoju novu poziciju (Wallerstein, 2005; Falk, 1999). Kao što na jednom mestu u svom provokativnom stulu kaže Slavoj Žižek: „Pa, nosite se – kriza je tu, pokažite mi jedan konkretan izvodljiv predlog radikalne levice. Ja ne znam za takav predlog“ (Žižek, 2012).

No, pre nego što se upustimo u analizu razloga slabosti i navodne bezidejnosti levice potrebno je definisati ko danas čini levicu odnosno šta ona danas predstavlja? Odgovor na to pitanje čini će sadržaj drugog dela teksta koji sledi odmah nakon što u prvom delu kažemo nekoliko reči o karakteru savremene krize. U trećem delu osvrnućemo se na pitanje da li se uopšte danas može govoriti o levisi u jednoj zemlji. Najzad, umesto zaključka pokušaćemo da ukažemo na ulogu levičara, prvenstveno intelektualaca u kontekstu naznačenih pitanja.

O KARAKTERU SAVREMENE KRIZE

Više puta je naglašeno da je aktuelna kriza globalna. Kao što pokazuje Džozef Stiglic rodno mesto aktuelne krize po drugi put u istoriji postale su Sjedinjene Američke Države. Prvi put je to bilo 1929. godine. U slučaju ove krize SAD su najpre izvezle filozofiju deregulacije, a zatim i svoju recesiju što je u uslovima kada su finansijska tržišta tesno međupovezana dovelo do toga da je kriza američkih hipotekarnih kredita veoma brzo postala globalna. Ono što je za ovu priliku posebno važno naglasiti jeste da su zemlje u razvoju posebno pogođene ovom krizom jer su, kako kaže Stiglic, upravo one snosile *posledice kolapsa globalne tražnje* (Stiglic, 2013:54).

Druga važna napomena tiče se uvida da je ova kriza strukturna. Nije, dakle, reč o jednoj u nizu cikličnih kriza koje prate razvoj kapitalizma. Da bi se ova kriza prevazišla potrebne su korekcije u samom kapitalističkom sistemu (Vuletić, 2013).

Ukratko, dugotrajno opadanje profitnih stopa dovelo je sedamdesetih godina XX veka do reakcije koja se ogledala u potkopavanju temelja i tekovina države blagostanja. Javna ali i privatna potrošnja većine stanovništva su počev od tog perioda lagano gubile trku sa rastom profita. Situacija je postala naročito zaoštrena ubrzanjem ekonomske globalizacije i izmeštanjem industrijske proizvodnje u zemlje Trećeg sveta. Tehnološke inovacije i rast produktivnosti uslovili su sve veću strukturnu nezaposlenost odnosno porast broja radne snage

³ Autor je sociolog i profesor na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu.

koja nikome nije potrebna (Castells, 2000). Usled pada nadnica i smanjenja javne potrošnje, a u cilju održanja postojećeg životnog standarda, sve veću ulogu igralo je zaduživanje kako država tako i stanovništva. Banke su u tome videle dobar izvor profita i podsticale zaduživanje što je proizvelo kolaps sistema kada se ustanovilo da su mnogi dugovi nenaplativi. Teret nastale krize prebačen je na leđa širokih slojeva stanovništva čime je još jednom pokazan karakter sistema u kome se rizici i štete socijalizuju, a korist privatizuje. Kao izlaz iz krize vidi se smanjenje javne i privatne potrošnje, odnosno smanjenje državnih rashoda. To podrazumeva smanjenje izdvajanja za socijalnu zaštitu, zdravstvo i obrazovanje. Cilj tih mera je uranoteženje državnog budžeta bez podizanja poreza kako bi se navodno podstakli najbogatiji slojevi stanovništva da više investiraju. Kao mere za podsticanje investicija uglavnom se predlažu i praktikuju smanjenje poreza, dalje potkopavanje dostignutog stepena radnih prava, smanjenje nadnica, itd. Tim merama se dugoročno stvaraju uslovi za produblјivanje krize, ali kratkoročno nijedna politička snaga nema, odnosno ne želi da izađe sa predlozima kako da se ova negativna spirala zaustavi. Zbog toga sve relevantne političke stranke, pa i one koje se deklarišu kao stranke levice, podržavaju navedene ili slične mere. Nasuprot tome stoji samo šačica intelektualaca koja se, za sada bezuspešno, zalaže za drugačiji pristup (Stiglic, 2013; Krugman, 2010, 2012).

ŠTA JE LEVICA DANAS?

Odgovor na pitanje šta je leвица za većinu ljudi nameće se sam po sebi. U različitim anketama javnog mnjenja ispitanici se relativno lako opredeljuju na kontinumu levo-desno. U stvari obično veoma mali procenat ispitanika odgovara da ne može da proceni gde se nalazi na zamišljenoj skali levo - desno.

No, istovremeno, ljudi koji sebe svrstavaju na levicu (a isto bi se moglo reći i za desnicu ili centar) teško da će dati identičan odgovor na pitanje šta znači biti levičar odnosno desničar. Druga napomena s tim u vezi je da zapravo u većini istraživanja najveći broj ljudi pri opredelјivanju za mesto na političkom spektrumu sebe svrstava u centar ili veoma blizu centra.

Upravo ove i slične činjenice uticale su na to da se otvori debata o vrednosti koncepta koji politički prostor deli na levicu i desnicu. Povod je bio taj što je jedan broj intelektualaca, poveden idejom o kraju istorije, predložio da se dihotomija levo-desno proglasi zastarelom. Međutim, kako navodi Stiven Luks: *tvrdnja da je opozicija levice-desnica odbrojala svoje dane nije ni nova ni politički neutralna. Ona je tokom dvadesetog veka neprestano iskazivana na različitim poljima i uvek s političkom namerom* (Luks, 2006). Interesantno je, takođe, da su se te namere vremenom menjale. Tokom prve polovine XX veka levičari su insistirali na toj podeli ističući u prvi plan svoju levičarsku samosvest. Krajem XX i početkom XXI veka posebno u istočnoj Evropi levičari su se uglavnom trudili da prikriju svoj levičarski identitet jer je on nakon pada Berlinskog zida imao negativnu konotaciju.

No, ako ostavimo po strani subjektivni doživljaj koji je koliko sa kognitivnom još više povezan sa emotivnom dimenzijom, ostaje pitanje da li je i na koji način moguće razgraničiti političke ideje na skali levo desno. Ovo pitanje postaje tim važnije jer nakon urušavanja komunizma, a u uslovima sve izraženije krize socijaldemokratije: *intelektualci koji sebe i dalje poistovećuju s levicom hoće da znaju sa čime to oni sebe poistovećuju* (Luks, 2006). Problem je naime u tome što kako je rečeno u uvodu levičarske partije i intelektualci prihvataju centrističke i desničarske poglede na privredu i društvene odnose dovodeći u pitanje čak i principe solidarnosti u ime tržišnih načela.

Mada problematizovane još pre više od jedne decenije, ove dileme aktuelne su i danas, možda u većoj meri nego u vreme kada su nastale. Zbog toga, čini se da ima smisla pratiti uputstva koja

je Luks dao za izbegavanje slepih ulica u koje vode mnogi pokušaji definisanja levice. Ukratko, ne sme se pasti u zamku pokušaja da se pronađe neki pročišćen pojam levice koji bi bio aktuelan samo sa današnje tačke gledišta. Takođe, leвица se ne sme redukovati na bilo koju pojedinačnu dimenziju bez obzira na to da li je reč o društvenoj, psihološkoj ili političkoj dimenziji. Ne sme se, takođe, tražiti neka univerzalna definicija levice, niti se sme upasti u zamku potpunog relativizma koji bi levicu definisao isključivo polazeći od određenih vremenskih i prostornih koordinata.

U tom kontekstu, Luks ispituje pojedine pokušaje da se preko različitih vrednosnih dihotomija razgraniče leвица i desnica. U takve pokušaje on ubraja razgraničenje individualizma koji je navodno karakterističan za levicu od holizma desnice; zatim podelu desničarskog veličanja tradicije nasuprot ka progresu orijentisane levice. Razliku između umerenosti desnice nasuprot ekstremizmu levice takođe smatra nedovoljno empirijski obrazloženom i najzad, dovodi u pitanje dihotomiju na egalitarizam levice nasuprot opravdavanju različitih vidova nejednakosti što odlikuje desnicu.

Svaki od navedenih pokušaja on osporava pokazujući kako su kroz istoriju različiti oblici levičarskih pokreta na različite načine prelazili navedene granice. Ne upuštajući se u detaljan prikaz Luksovih argumenata ovde ćemo istaći njegov predlog tj. način na koji se najdoslednije i heuristički najplodnije mogu razdvojiti leвица i desnica.

Pre svega, treba zapaziti da sam pojam leвица nužno podrazumeva svoju protivtežu – desnicu. Leвица koja bi okupirala čitav politički prostor sama sebe dokida. To se na neki način već dogodilo u zemljama državnog socijalizma koji je bio neraspoložen prema svakom obliku ispoljavanja dihotomije levo-desno. Za komunističke režime podjednako su bila opasna i neprihvatljiva kako desna tako i leva *skretanja*. Treba se podsetiti na to da su ta skretanja još dok su komunisti bili u ilegali nazivana i osuđivanja kao frakcijske borbe što se smatralo jednim od najtežih preškaja partijske discipline. Nakon dolaska na vlast komunističkih partija, u socijalističkoj Jugoslaviji na primer, podjednako su žigosana takozvana desna skretanja oličena u tehokratizmu, liberalizmu, anarholiberalizmu kao i leva skretanja koja su označavana kao trockizam, anarhosindikalizam, itd.

Verovatno najraširenije shvatanje o razlici između levice i desnice tiče se odnosa prema jednakosti. Međutim Luks upozorava da je jednakost suviše osporljiv pojam, pa zbog toga on sugeriše da je adekvatnije *ako se leвица definiše pomoću svoje predanosti onim što možemo da nazovemo načelo ispravljanja (rektifikacija), a desnica pomoću suprotstavljanja tom načelu* (Luks, 2006). Drugim rečima, leвица polazi od pretpostavke da u svetu **postoje neopravdane nejednakosti koje oni na desnici vide kao svete ili nepovredive ili prirodne ili neminovne, i da te nejednakosti valja smanjiti ili poništiti** (Luks, 2006). To međutim nije dovoljno, pa se zbog toga uvodi i dodatni kriterijum koji Luks obrazlaže na sledeći način: „Projekat levice takođe u sebi sadrži i praksu društvene kritike, jer je opredeljena za to da se ustanove i prakse, i verovanja koja ih podržavaju, izlažu proveri pravdoljubive, razborite rasprave“ (Luks, 2006). Drugim rečima, pripadnost levisi obavezuje one koji joj pripadaju da *izlože razloge koje svako, posle odgovarajućeg promišljanja, može da prihvati, umesto da samo predočava interese svojih pristalica ili podržava njihova opredeljenja* - razloge koje građani mogu i sami jedan drugom javno da ponude i prihvate kao ubedljive, nezavisno od svojih pojedinačnih interesa i opredeljenja“ (Luks, 2006).

Ovako visoki zahtevi koji se postavljaju pred levicu ukoliko su ispravni morali bi biti primenljivi na različite oblike ispoljavanja levih ideja tokom istorije. U tom smislu ovde treba podsetiti na bar tri perioda za koje se vezuju različite levice.

U prvom periodu levicu čini pokret suprotstavljanja monarhističkom poretku i zalaganje za uspostavljanje ustanova koje će omogućiti ostvarenje principa slobode, bratstva i jednakosti. Iz okvira ove i ovakve levice kasnije će se izdvojiti socijalistički pokreti koji će činiti srž druge levice. Reč je naime o levisi koja se zalagala za prava radnika i promovisala klasnu borbu. Nju su činili radnički pokreti i socijalističke partije koje su nastale tokom devetnaestog veka. Ova leвица je, mada razjedinjena oko pitanja načina ostvarenja ciljeva bila veoma uspešna. Njeni glavni ciljevi su realizovani ne samo u socijalističkim zemljama već u okviru evropskih država blagostanja. Kada se danas govori o levisi obično se misli upravo na ovu drugu levicu uprkos tome što je još tokom njene dominacije došlo do stvaranja pokreta treće levice. Reč je, naime, o pokretima koje, kako kaže Luks, čini *niz jednoznačnih pokreta, kao što su ženski, antirasistički i ekološki pokret, društveni pokreti koji pripadaju onome što će se zvati 'politika identiteta', i razni međunarodno usmereni pokreti od antinuklearnih kampanja i pokreta protiv rata u Vijetnamu, do nabujalog mnoštva pokreta i organizacija koji vode borbu za ljudska prava i, pri kraju veka, protiv globalizacije* (Luks, 2006). Ova leвица, istina, nikada nije dobila širu podršku javnosti, međutim, ima autora koji smatraju da je budućnost levice upravo u ovoj vrsti pokreta (Beck, 2003). U tom smislu možda najbolji indikator stanja treće levice predstavlja Svetski socijalni forum kao njena svojevrsna krovna organizacija.

MOŽE LI POSTOJATI LEVICA U JEDNOJ ZEMLJI?

Kada je o Srbiji reč, uticaj i ideje treće levice jedva da dopiru do javnosti. One u izvesnoj meri imaju uticaj na veoma uzak sloj intelektualaca i mlađih - međusobno slabo povezanih - aktivista različitih društvenih pokreta i organizacija koji nemaju većeg uticaja na političke procese u zemlji. Zbog toga se ovde kao najvažnije pitanje postavlja može li se uopšte govoriti o levisi u Srbiji?

Prvo što se nameće kao odgovor na to pitanje povezano je sa uvidom da u Srbiji postoje stranke koje po nazivu ili mestu koje zauzimaju u međunarodnim organizacijama pripadaju levisi. U tom smislu na prvom mestu se misli na Socijalističku partiju Srbije i na Demokratsku stranku koja je članica Socijalističke internacionale. Pored njih, tu su različite socijaldemokratske stranke, a u izvesnom smislu tom korpusu mogle bi se pridodati i liberalne stranke koje se zalažu za emancipaciju različitih društvenih grupa.

No, pre nego što se da odgovor na ovo pitanje trebalo bi videti da li se i na koji način političke organizacije u Srbiji uklapaju u gore navedene kriterijume. To, drugim rečima, znači da bi se kao ključna vododelnica između levice i desnice moralo uzeti zalaganje za ispravljanje društvenih nejednakosti. Ovako postavljeni kriterijum svakako treba specifikovati na bar dva načina. Prvi se odnosi na oblasti u kojima se nejednakosti ispoljavaju, a drugi na pravac i način na koji se pretpostavlja da bi se nejednakosti mogle ispraviti.

Kada je reč o poljima na kojima se nejednakosti ispoljavaju treba pomenuti socijalno-ekonomsko, političko, etničko, polje rodne ravnopravnosti, kulturno-identitetsko, itd. S obzirom na mnoštvo navedenih polja razumljivo je da pojedini pokreti i organizacije nisu u podjednako meri zainteresovani za svako od njih. To svakako nije problem, ali ono što može predstavljati problem za pripadnost levisi je činjenica da se neki pokreti zalažu za prevazilaženje nejednakosti u jednom, a da istovremeno podržavaju, pa čak i podstiču rast nejednakosti u drugom polju. Drugi problem je vezan za činjenicu da je moguće zalaganje za popravljavanje položaja neke grupe na uštrb položaja druge grupe u istom polju.

Primer za prvu situaciju predstavlja slučaj kada organizacija ili pokret koji se, na primer, bore za ispravljanje nejednakosti u oblasti socijalno-ekonomskih odnosa istovremeno tolerišu ili čak

podstiču nacionalizam usmeren ka obespravljivanju drugih naroda ili etničkih grupa. Evropske partije Druge socijalističke internacionale podržale su vlade svojih zemalja za uključ enje u Prvi svetski rat i time ozbiljno dovele u pitanje svoj levičarski karakter.

Primer za drugu situaciju je slučaj kada pokret, koji se zalaže za recimo, nacionalnu ravnopravnost svog naroda istovremeno dovodi u pitanje prava drugih naroda. Takvih primera ima mnogo. Balkanski ratovi koji su doveli do gotovo potpunog istiskivanja Otomanske imperije s Balkanskog poluostrva nisu, uprkos nedvosmislenom zalaganju za ispravljanje nepravdi i nacionalne potlačenosti bili inspirisani levičarskim idejama. Naime, gotovo istovremeno sa borbom za nacionalno oslobođenje, Bugarska, Grčka i Srbija su vodile bitku za dominaciju nad drugim narodima.

Ukoliko sada napustimo ove primere iz prošlosti i pažnju fokusiramo na zbivanja u savremenoj Srbiji možemo se zapitati koja organizacija ili pokret, odnosno koji politički akter – a tu se misli na partije, nevladine organizacije, društvene pokrete i udruženja građana – zadovoljava navedne kriterijume da bi se mogao svrstati na levicu.

Pre svega, treba reći da je danas veoma teško naći iole značajniju organizaciju ili pokret koji javno dovode u pitanje načelno opredeljenje za ravnopravnost među ljudima. U tom smislu moglo bi se reći da je to najvažnija tekovina prve levice koja se u sukobu sa *starim aristokratskim režimom* izborila da ovo opredeljenje postane civilizacijski standard. Danas, takav stav zauzima većina aktera na političkoj sceni pa se on mora oprezno koristiti. Drugim rečima, osim načelnog zalaganja za taj princip levicu danas odlikuje kritički stav prema svakom pokušaju njegovog dovođenja u pitanje, a to znači i *kritički stav prema postojećoj stvarnosti*. Uz ovakav stav važno je istaći da razvijena levičarska pozicija mora sadržati i *racionalnu viziju mogućnosti da se takvo stanje promeni* u pravcu većeg stepena ravnopravnosti. Najzad, s obzirom na to da živimo u vreme globalizacije, takvo zalaganje podrazumeva *razumevanje globalnog konteksta i kritički odnos prema njemu*.

Kritički stav prema društvenoj stvarnosti naizgled predstavlja odliku većine političkih aktera u Srbiji. Ovde se međutim moraju imati u vidu dve veoma važne ograde. Prvo, kada je reč o političkim strankama sintagma *kritički stav* uglavnom dominira dok se stranka nalazi u opoziciji. Dolaskom na vlast stranke obično relativizuju i ublažavaju svoje ranije poglede na društvenu stvarnost. Druga ograda odnosi se na činjenicu da većina političkih aktera kritiku usmerava isključivo na situaciju u Srbiji. Zapravo, veoma često je kritika situacije u Srbiji usmerena s pozicije idealizovane situacije u svetu.

Teško je, dakle, braniti stav da je neka stranka levičarska ukoliko svoje poglede na društvenu stvarnost menja u zavisnosti od pozicije koju ima prema vlasti. Takođe, teško se može smatrati levičarskom nevladina ili neka druga organizacija koja kritikuje situaciju u Srbiji idealizujući pri tom situaciju u svetskom poretku. Situaciju u Srbiji nemoguće je shvatiti van globalnog konteksta i u tom smislu svaki pokušaj da se ona izolovano posmatra svedoči o nedovoljno promišljenom i samim tim neracionalnom odnosu prema stvarnosti. Što je još važnije apologetski stav prema globalnom poretku sam po sebi isključuje mogućnost da se neka organizacija svrsta na levicu.

Odmah, međutim, treba reći da se svi akteri koji imaju kritički stav prema globalnom poretku ne nalaze nužno na levicu. Tokom poslednje decenije prošlog veka Socijalistička partija Srbije imala je veoma kritičan stav prema globalnom poretku, ali potpuno apologetski odnos prema situaciji u Srbiji između ostalog i zbog toga što je odlučujuće uticala na tu situaciju.⁴

⁴ O razlozima zbog kojih se SPS tokom devedesetih godina nije mogao svrstati u levicu pisao je Srbobran Branković 2003.

No, čak i oni akteri koji imaju kritički stav prema oba poretka – nacionalnom i globalnom ne znači da su samim tim na levisi. Osim toga lokacija u političkom polju u velikoj meri zavisi i od pozicije sa koje se ta situacija kritikuje. Tako na primer, zagovornici tržišnog fundamentalizma koji kritikuju postojeći sistem, jer po njihovom mišljenju nije u dovoljnoj meri prepustio tržišnim zakonitostima da rešavaju probleme u svim oblastima društvenog života, teško se mogu nazvati levičarima jer analize pokazuju da isključivo oslanjanje na tržišnu regulaciju vodi porastu društvenih nejednakosti.

S druge strane, međutim, ni potpuno oslanjanje na državnu regulaciju ne znači nužno levičarsku orijentaciju. Ne samo zbog toga što i državna regulacija često može biti veoma pristrasna u korist pojedinih društvenih grupa, već i zbog toga što ona čak i kada štiti interese čitavog društva, odnosno upravo tada, predstavlja odstupanje od temeljne levičarske ideje jer to obično podrazumeva ugrožavanje interesa drugih društava. Naime, isticanje zaštite nacionalnog interesa obično je povezano sa ugrožavanjem sličnih interesa drugih naroda. O tome je već bilo reči u kontekstu ponašanja Druge socijalističke internacionale. Upravo zbog toga, danas više nego ikada ranije je potrebno naglasiti da levica može biti shvaćena prvenstveno kao globalna levica.

Razloga za to ima više. Globalne materijalne nejednakosti koje tokom prethodnih decenija postaju sve izraženije u najvećoj meri se mogu pripisati razlikama između zemalja (Milanović, 2006).

Dalje, kao što navodi Stiglic: *Sa brzim širenjem ekonomske krize iz SAD na ostatak svet, potreba za koordinisanim globalnim delovanjem postala je očigledna, ali ipak, svaka zemlja prvenstveno je mislila o sopstvenoj dobrobiti* (Stiglic, 2013:243). Drugim rečima, bez koordinisanog globalnog delovanja velika je verovatnoća da će teret sadašnje i svih budućih kriza biti dodatno prevaljen na pleća najmanje moćnih zemalja što će samo dodatno povećati postojeće visoke nejednakosti.

No, ne samo kada je reč o materijalnim nejednakostima, već i kad je reč o svakom obliku ispravljanja nejednakosti suočeni smo sa činjenicom da je ono teško zamislivo van globalnog konteksta. Radi se, naime, o tome da osim mnoštva materijalno obespravljenih grupa, najveću potrebu za zaštitom imaju različite manjinske grupe. Upravo zbog toga što levicu karakteriše stalna težnja za ispravljanjem nejednakosti i neravnopravnosti ona je upućena na zaštitu manjina jer se one najčešće nalaze u situaciji obespravljenosti i ugroženosti. Međutim, zaštita manjina može biti delotvorno obezbeđena samo na globalnom nivou. Razlog je jednostavan jer tek u globalnom kontekstu sve nacionalne, religijske i slične grupe postaju manjine i otuda imaju potrebu za univerzalnim priznanjem prava manjina koje se onda moraju pridržavati i u slučajevima kada su te grupe većinske.

Upravo zbog svoje specifične pozicije koja podrazumeva da se u samom biću levice nalazi zaštita manjina jasno je da politički akteri te orijentacije ne nailaze uvek na razumevanje većine stanovništva. Zato su između ostalog stranke levice često pred izborom da li da budu dosledne svom levičarskom opredeljenju ili da koketiraju sa raznim vidovima populizma.

Drugi i dalekosežniji zaključak koji proizilazi iz ovog opredeljenja je vezan za činjenicu da su upravo u vremenima kriza manjinske populacije više ugrožene. U kriznim vremenima raste borba oko sve oskudnijih resursa i samim tim sve je izraženiji rast različitih oblika neravnopravnosti koji se najpre ispoljava u marginalizaciji manjinskih grupa. Otuda ne čudi da podrška levici opada u vremenima kriza. To je u izvesnom smislu i odgovor na u uvodu istaknuti paradoks da u vreme krize levica biva sve slabija. Zapravo, svaki predlog koji bi došao s levice, kako je ovde definisana, morao bi da uključi zaštitu prava raznih manjina. Većinsko raspoloženje, međutim, upravo je suprotno takvim predlozima i zbog toga se oni čine nerealni a zapravo, pre se može

reći, neprihvatljivi za većinu. To je još jedan razlog zbog koga levica ima šansu samo ukoliko je globalno organizovana.

Najzad, kao možda najvažniji razlog zbog koga je teško zamisliti levicu koja bi danas bila nacionalno organizovana je taj što je kapital, odnosno kapitalistička klasa globalno organizovana, dok je politički život omeđen nacionalnim granicama. Na taj način potlačeni su politički podeljeni. Zato je teško zamisliti njihov uspešan otpor globalno organizovanoj transnacionalnoj kapitalističkoj klasi. Ako i kada se pojavi opasnost od takvih pobuna politička podela se zaoštava jačanjem nacionalnih surevnjivosti.

Sve su to razlozi zbog kojih levica mora da se zalaže za više globalizacije i zbog kojih, na kraju krajeva kada govorimo o Srbiji, samo levica koja je organizovana na evropskom nivou, može da predstavlja relevantnu političku snagu u jednoj zemlji.

UMESTO ZAKLJUČKA - ULOGA INTELEKTUALACA

Na osnovu do sada rečenog nameće se zaključak da je danas osnovna uloga levih intelektualaca da se zalažu za širenje opsega i dometa globalizacije. Nesumnjivo da je postojeći vid globalizacije do sada u značajnoj meri potkopao temelje države blagostanja koja je bila projekat evropske levice XX veka. Pod uticajem takve globalizacije teško je očekivati da se tok istorije može vratiti i da će nacionalna država ponovo postati socijalni servis građana. Nacionalna država je danas prvenstveno servis transnacionalne kapitalističke klase. Razlog tome je činjenica da je globalno organizovana transnacionalna kapitalistička klasa (TKK) snažnija od bilo koje, pa i najmoćnijih država sveta. Jedini način da process globalizacije koji sada prvenstveno koristi interesima TKK jeste da se levica organizuje globalno i da pomogne stvaranju globalnih institucija koje bi mogle da se ograniče moć TKK. Međunarodne političke podele levicu čine razjedinjenom, često međusobno suprotstavljenom i nedovoljno uverljivom u nastojanju da ostvari svoju ulogu aktera koji je uspešan u zalaganju za ispravljanje nejednakosti.

Na osnovu toga sledi da je ključna uloga intelektualne elite leve orijentacije da putem argumentovane rasprave izloži i stalno pojačava argumente koji moraju postati samorazumljivi širim slojevima da bi stekli intelektualnu hegemoniju. Za tako shvaćenu levicu nije neophodno da se oslanja na pojedine socijalne grupe jer je njena ciljana grupa celokupno čovečanstvo koje bez jasne alternativne vizije hrli u ambis sukoba koji mogu imati nesagledive posledice (Valerštajn, 2006).

Drugi važan cilj levičarskih intelektualaca na tragu sticanja intelektualne hegemonije je demistifikovanje postojećih postulata neoliberalne doktrine koji su okom poslednjih nekoliko decenija stekli ideološku hegemoniju.

Evo nekoliko primera samorazumljivih postulata koji su u javnom diskursu stekli snagu neupitnih istina. Jedan od najčešće korišćenih, a nedovoljno obrazloženih zaključaka koji veoma često zdravo za gotovo prihvataju i deklarirani levičari je da rast ekonomije vodi smanjenju siromaštva - ili što je isto, da je prevazilaženje siromaštva nemoguće bez ekonomskog rasta. Samo po sebi se razume da je veza između privrednog rasta i siromaštva posredovana raspodelom. No, pitanje raspodele odnosno alokacije dohotka se u ovoj jednačini nigde ne pominje. Umesto toga podrazumeva se da raspodelu dohotka vrši tržište. U situaciji stalnog rasta strukturne nezaposlenosti, odnosno viška ponude radne snage tržište utiče na kontinuirano opadanje cene rada i porast siromaštva.

Druga, takođe, često isticana dogma glasi da su privatna preduzeća efikasnija od državnih. Interesantno je da se ovo uverenje zasniva ne na činjenicama već na generalizaciji koja proističe iz činjenice da su kapitalističke zemlje u kojima dominira privatna svojina razvijenije od bivših socijalističkih zemalja. Mnoštvo podataka pokazuje da to ne mora biti pravilo. Mnoge privatne kompanije svakodnevno propadaju. Neka od najvećih i najznačajnijih preduzeća su u većinskom državnom vlasništvu kao na primer transnacionalna kompanija Telenor koja je u većinskom vlasništvu Norveške vlade. Među spektakularnim poslovnim promašajima tokom poslednjih godina nalaze se uglavnom privatne investicije kao što je španski aerodrom Ciudad Real. Najzad, primer Kine pokazuje da državno vlasništvo nije nužno prepreka brzog ekonomskog razvoja.

Često se, takođe, ističe da su direktne strane investicije preduslov za ekonomski napredak zemalja u razvoju. To u velikoj meri jeste tačno, ali se retko kada navodi da direktne strane investicije osim pozitivnih mogu imati i negativne posledice po zemlju domaćina o kojima se mora voditi računa. Pre svega, statistike retko kada prate i prave razliku između ulaganja špekulativnog kapitala i takozvanih *greenfield* investicija. U pojedinim slučajevima direktne strane investicije predstavljaju samo paravan iza koga se krije strategija izvlačenja kapitala iz zdravih preduzeća koja su do tada bila u državnom vlasništvu.

Još jedna od često ponavljanih mantri vladajuće ideologije odnosi se na zaključak da je ključni problem pojedinih zemalja nizak nivo produktivnosti. Naime, ovim argumentom se pokušava dokazati da je nizak stepen razvoja neke zemlje direktna posledica niže produktivnosti u odnosu na produktivnost zemalja u okruženju. Time se, međutim, samo podstiče stalno takmičenje zemalja u povećanju produktivnosti. Iz globalne perspektive posmatrano ključni problem s kojim se suočava svetska privreda jeste upravo visok stepen produktivnosti koji uslovljava globalnu hiperprodukciju.

Još jedna od velikih zabluda na kojoj se održava poverenjeju sadašnji globalni poredak je teza o prolaznosti krize. Činjenice, a u Srbiji smo ih itekako svesni, svedoče upravo suprotno. Poslednjih trideset godina suočeni smo s neprekinutim nizom kriza koje zapravo predstavljaju jednu permanentnu krizu koja je na globalnom nivou počela sedamdesetih godina prošlog veka. Razlog što se ona nije osetila u razvijenim zemljama u toj meri je to što su njeni negativni efekti transferisani u periferne zone, a tek od nedavno pogađaju i zemlje centra. U tom smislu lako se može pokazati da je početkom osamdesetih godina XX veka, nakon relativno dugog perioda ekonomskog razvoja, Jugoslavija ušla u period krize koji je tokom prethodne tri decenije samo menjao oblik.

Najzad, našim intelektualnim prostorom dominira tvrdnja da se moramo okrenuti sebi i da u unutrašnjim reformama moramo tražiti izlaz iz krize. Stalna poređenja na listama u kojima Srbija zauzima ovo ili ono visoko loše ili nisko dobro mesto pomažu da se ta uverenja učvršćuju. Pri tom, ne shvata se dovoljno da okrenutost sebi ograničava vidik i dublje uzroke situacije u kojoj se nalazi ne samo Srbija već i region. To naravno, ne znači da Srbija ili bilo koja druga zemlja ne moraju ništa da rade čekajući nekakve globalne promene. Naprotiv, ima mnogo prostora za popravljjanje u okviru svake zemlje, ali osim toga levica mora stalno da ima na umu i popravljjanje globalnih odnosa jer bez njih unutrašnje reforme neće biti dovoljne.

Navedene i slične tvrdnje predstavljaju kamene temeljce dominantnog ideološkog pogleda na društvena i ekonomska zbivanja. Prvi zadatak koji stoji pred levičarskim intelektualcima je da putem racionalne i na argumentima bazirane rasprave demistifikuju nedovoljno obrazložene generalizacije koje su postale deo samorazumljivog diskursa proisteklog iz ideološke hegemonije

stvarane tokom poslednjih trideset godina. Te generalizacije podstiču uverenje da je u okviru postojećeg sistema moguće postići proklamovano opšte blagostanje. Podsticanje optimizma predstavlja ključni zahtev takvog načina razmišljanja. Međutim, levičari treba da jasno kažu da je bez reformi u globalnom sistemu svaki optimizam bezrazložan.

Naravno, ne treba biti veliki optimista ni u pogledu mogućnosti leveice da utiče na promenu postojećeg stanja. Način na koji je uspostavljena hegemonija postojećeg diskursa opstaje i dalje. Međutim, kao što je rečeno ranije levičarski intelektualci moraju pokazati da je upravo njihovo zalaganje za ispravljanje nepravdi u najboljem interesu čitavog čovečanstva, dakle i transnacionalne kapitalističke klase. U tom smislu od velikog značaja za razvoj leveice u svetu pa onda i u pojedinim zemljama je podrška levičara koji zauzimaju visoke pozicije u transnacionalnoj eliti ili su deo transnacionalne kapitalističke klase. Sama ta činjenica govori da leвица danas ne može biti orijentisana samo oko klasnog pitanja, pogotovo ne ako se ono postavlja kao klasno pitanje u jednoj zemlji. Zato se ne može očekivati da nosioci levih ideja budu isključivo pripadnici nižih društvenih slojeva. Upravo u tim slojevima iz razloga koji su ranije pomenuti pre će zaživeti desničarska nego levičarska ideologija. Ta razlika danas je najvidljivija u pogledu koji pripadnici nižih slojeva imaju prema globalizaciji. Antiglobalizam, a ne alterglobalizam, prevladava u masama, a zapravo jedini racionalan odgovor savremene leveice može se formulisati u alterglobalističkim terminima.

LITERATURA:

1. Beck, Ulrich, 2003, *Što je globalizacija?* Zagreb, Vizura.
2. Branković, Srbobran, 2003, *Leвица i desnica u Srbiji*, http://www.srbobran-brankovic.com/?page_id=181
3. Castells, Manuel, 2000, *Uspon umreženog društva*, Zagreb, Golden Marketing.
4. Falk, Richard, 1999, *Predatory Globalization – A critique*. Cambridge. Blackwell Krugman, Pol. 2010. Povratak ekonomije depresije. Beograd. Heliks.
5. Krugman, Pol, 2012, *Okončajte ovu depresiju odmah*, Beograd, Heliks.
6. Luks, Stiven, 2006, *Leвица i desnica – velika dihotomija dvadesetog veka*, Republika, Vol. 18. br. 372-373.
7. Milanović, Branko, 2006, *Odvojeni svetovi*, Beograd, UNDP.
8. Stiglic, Džozef, 2013, *Sobodan pad*, Novi Sad, Akademska knjiga.
9. Valerštajn, Imanuel, 2005, *Posle liberalizma*, Beograd, SI Glasnik.
10. Vuletić, Vladimir, 2013, *Sociološki pogled na svetsku ekonomsku krizu*, Teme, Vol 37, Br. 1. Niš.
11. Žižek, Slavoj, 2012, *Izvod iz diskusije o levicima* (<http://pescanik.net/2012/07/izvod-iz-diskusije-o-levici/>) pristupljeno 1. 11. 2013.

VLADIMIR VULETIĆ*

WHAT IS THE LEFT TODAY?

Abstract: *The paper examines the reasons why the Left is getting increasingly weaker despite beliefs that with the deepening of the crisis it would grow stronger. As a way to help the Left become stronger, the paper suggests that the predominant ideological doctrine be demystified and that greater globalization be advocated, provided that the current form of globalization be altered.*

Keywords: *the Left, hegemony, globalisation, Serbia.*

*The author is a professor of sociology at the Belgrade University Faculty of Philosophy.

LEVA SKRETANJA

Sažetak: U ovom tekstu ćemo se baviti jednom dijagnozom stanja levice. To je teza da ne postoji jedna, nego više levica, ali da su one podjednako nemoćne, dezorijentisane i sterilne. Razmatraćemo dve vrste levica, jedna koja je bliža tzv. „trećem putu“ i druga, koja je radikalnija i ima korene u filozofiji i humanističkim disciplinama. Teza koja se zastupa jeste da se leвица nalazi u svojevrsnoj klopki i da je potrebno da pronađe put da formuliše vlastitu alternativu, ali alternativu koja bi bila samostalna i održiva i koja bi podrazumevala vlastitu agendu. Za to joj potrebna rekonceptualizacija vlastite ideje, ali ona koja je zasnovana na vlastitim istorijskim resursima i povratku oduzete konceptualne imovine. Leвица mora da povrati hegemoniju nad pojmovima koji su nekada bili njeni i da ponudi svoju artikulaciju, a ne da se uvek iznova pozicionira prema stvarnim ili fiktivnim hegemonima. Kao jedan od razloga upadanja u klopku i gubitka vlastite agende razmatraćemo podela društvenog rada, odnosno uverenje da se u postojećoj političkoj подели rada može ostvarivati leвица agenda i oplkoda da će svako uraditi svoj deo posla.

Кljučne reči: leвица, dve levice, alternativa, agenda, klopka.

PROBLEM

U naknadnom predgovoru za drugo vreme kako ga je nazvao, Roberto Mangabeira Unger (*Roberto Mangabeira Unger*), kaže da postoje dve levice. Jedna (levica 1) se opire i pokušava da uspori pobeđnički pohod kapitalizma i globalizacije, ali ne predlaže nikakvu realnu alternativu. Ona svesno raskida vezu sa realnom politikom i konkretnim projektima promene društva. Druga leвица (levica 2) je ona koja se već predala i prihvatila tezu da su tržište i globalizacija, kakvi jesu - neizbežni. Ona samo želi da im naknadno da ljudsko lice dopunjujući ih redistributivnim politikama i socijalnim osiguranjem (Unger, 2009: VIII). Ovakva dijagnoza stanja levice svedoči o njenom porazu koji se nevešto prikriva. Prva leвица prikriva svoju nemoć kroz eskapizam koji privatizuje društvena očekivanja ili mesijanizam koji iščekuje demokratiju koja će doći ili događaj koji će promeniti sve. Druga prikriva svoju predaju kao sintezu, *treći put* između kapitalizma i socijalizma, koji za Ungera nije ništa drugo do *zašćerani prvi*. Svetu je potrebna treća leвица - leвица sa alternativnim. Ona koja će imati dovoljno hrabrosti i mašte da stvori program institucionalnih reformi koje će dramatično proširiti prilike da svako živi život vredan poštovanja.

Ovo je grubo protumačena (i verovatno tačna) Ungerova dijagnoza napisana 2009. godine, nakon početka velike ekonomske krize i neposredno pre početka velikih pobuna koje su kratkoročno politizovale velike mase, posebno mlađeg građanstva. Ono što je zanimljivo jeste da autor tvrdi da je predgovor pisan u drugom vremenu, a pisan je samo četiri godine nakon prvog objavljivanja knjige. Drugo vreme upućuje na promene koje su u međuvremenu izašle na videlo i promenile okolnosti u kojima leвица deluje. Najvažnija promena jeste svetska ekonomska kriza. Kriza je prirodno okruženje za levicu i sve one koji traže promene. Osim toga, leвица je dobila potencijalno proširenje socijalne baze kojoj se može obraćati, a koja se sastoji od građana i celih država pogođenih krizom. Samoorganizovani građani protestovali su protiv glavnog neprijatelja demokratije, promenilo se i geopolitičko okruženje i u mnogim delovima sveta postalo mnogo prijateljskije prema levim idejama. Međutim, ono što se nije promenilo, jeste dezorijentisanost levice.⁶

⁵ Autor je profesor na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

⁶ O konfuziji i dezorijentisanosti unutar socijaldemokratske levice videti M. Ružica (2011).

Pored ovih promena u okruženju, preostala su dva elementa dezorijentisanosti, od četiri koliko ih Unger navodi, preživljavaju krizu.⁷ Levica i dalje nema alternativne programe i ideal dobro uređenog društva. Ipak, Ungerovo objašnjenje zašto je to tako deluje suviše jednostavno. Levica je podlegla diktaturi nealternative, shvatanju da postojeće uređenje reflektuje nužnosti društvenog života i da je alternativa nemoguća ili uvek lošije rešenje. Ovakvo shvatanje je dalje učvršćeno kroz dominantne tendencije u društvenim naukama i humanističkim disciplinama.⁸ To bi dalje značilo da je potreban napor političke i teorijske imaginacije da se razbije magla koja obavlja uspostavljeno uređenje i koja sprečava da se vidi i formuliše alternativa.⁹ Ovakvo objašnjenje je već neko vreme na stolu. Ono se oslanja na pretpostavke radikalne demokratije sa gramšijevskim prizvukom. Pred levicu se postavlja zahtev da se ozbiljnije upusti u borbu za ideološku hegemoniju i izbori za svoje viđenje sveta i društva (Mouffe and Laclau, 1986). Da bi to učinila potrebno je da artikuliše svoje alternativno viđenje.

Mislim da muke sa pozicioniranjem levice i njenom dezorijentisanošću idu dublje od nametanja agende od strane suparničke ideologije. Levica je izgubila (ili dobrovoljno predala) svoju agendu, ona danas nema sa čim da uđe u ozbiljnu ideološku i političku borbu sa rivalskim teorijama i ideologijama. Zbog toga, ona danas, onda kada se ne bavi sobom i vlastitim pozicioniranjem, sebe pozicionira nasuprot zastupnika pomalo fantomske neoliberalne ideologije. Ovu ideologiju nazivam fantomskom jer se njoj pripisuje hegemonija i delegira odgovornost za sva društvena zla, ali istovremeno se tvrdi da je to ideologija bogatih koji čine 1% stanovništva. Ako je to tačno, ne radi se o hegemoniji nego o nametanju silom, ili je reč o ideologiji koja, mada nema podršku, dominira samo zato što ne nailazi na odgovarajući otpor. Ipak, pripisivati status ideološkog hegemonu nekoherentnom skupu eksploatorskih politika i situacionih obrazloženja, uz svo šarenilo značenja pojma ideologija, više liči na veličanje protivnika da bi se lakše podneo poraz.¹⁰ Da je to tako teško treba dokazati na ovom mestu. Ali, i to bi bila moja teorijska opklada, čak i kada bi se o priči o krizi, nejednakostima, eksploataciji i liberalnom kapitalizmu uklonili neoliberalni elementi malo toga bi se promenilo.

Ovakvo pozicioniranje levici ne ide u prilog. Teza koju ću zastupati jeste da levica nema šta da traži u ovom aranžmanu jer će biti osuđena ili na nemoć (levica 1) ili na uzurpaciju agende (levica 2). Zahtevi levice u ovom pogledu mogu se posmatrati kao prihvatljiv trošak u cilju ostvarivanja veće kohezije i amortizovanja nezadovoljstva. Određen stepen redistribucije i socijalnih garancija kroz oporezivanje postaje oportunitetni trošak koji se u krajnjoj računici isplati onima koji izvlače najveću korist iz ovog aranžmana smanjenjem troškova vladavine. Kako stvari trenutno stoje, neke verzije levog liberalizma ili analitički marksizam, nude uspešnija rešenja za ovaj problem nego obuhvatnije leve alternative. Oni svoje zahteve za redistribucijom (makar i naknadnom) zasnivaju na moralnim razlozima, a to su troškovi kojima se ne može lako manipulirati. Ozbiljno shvatanje i ispunjenje ovih zahteva iziskuje znatnu reformu kapitalističke ekonomije ako je uopšte saglasno sa njom.

⁷ Četiri nedostajuća elementa levice su alternativni programi, ideal ili slika sveta, subjekt i kriza (Unger, 2009:11). U novoj konstelaciji, nakon 2008. godine, levica je dobila krizu, a i potencionalnog agenta.

⁸ Unger navodi tri dominantna obrasca argumentacije karakteristična za društvene nauke, političku filozofiju i humanističke discipline kao prepreke za teorijsko utemeljenje alternative. To su racionalizacija, humanizam i eskapizam.

⁹ Unger je autor čija celokupna karijera dobro ilustruje teorijske i praktične napore da se demistifikuju pretpostavke na kojima počiva liberalno-kapitalistički poredak, ali i da se ponudi alternativa koja bi mogla da mobilise građane. Kao mladi harvardski profesor bio je pionir škole *Kritičkih pravnih istraživanja* koja se bavila istraživanjima i kritičkim preispitivanjima socijalne dimenzije pravnih praksi. U kasnijoj karijeri se upustio u dalje raščišćavanje terena u knjigama o konstruktivističkoj socijalnoj teoriji kao teoriji politike koja ne priznaje nužnost institucionalnih rešenja. Konačno, okušao se i u realnoj politici u Brazilu, najpre kao opozicionar, a kasnije i kao ministar u brazilskoj vladi.

¹⁰ Čak i jedan od promotera ideacionog objašnjenja uspona neoliberalizma, Dejvid Harvi (*David Harvey*), u svojoj uticajnoj knjizi tvrdi: „Štaviše, praksa pokazuje – kada se neoliberalni principi sudare sa potrebom obnavljanja ili održavanja moći elite – da se ti principi odbacuju ili postaju tako iskrivljeni da izgledaju neprepoznatljivi.“ Ipak, i suprotno o tome, u nastavku dodaje: „To ni u kom slučaju ne opovrgava moć ideja da deluju kao sila istorijsko-geografske promene“ (Harvi, 2012: 36). Možda ne opovrgava moć ideja uopšte, ali svakako dovodi u pitanje moć neoliberalnih ideja.

Levica sa alternativom, koja bi imala budućnost, morala bi da zaigra i na tuđem terenu i osvoji, a ne samo raščisti polje za artikulaciju alternative. To bi značilo ponovno prisvajanje i preispitivanje nekih ideja koje je preuzeo i monopolizovao liberalizam, a koje su nekada bile deo njene agende. Navešću neke od njih: tržište, kao pijaca, odnosno mesto slobodne razmene, nije zlo po sebi kako levica 1 često smatra, mada nije ni samoregulativni mehanizam čije je učinke nekada potrebno naknadno korigovati kroz tzv. *tax and transfer* politike, kako to levica 2 dopušta. Ono postaje zlo kada se pojave prekupci (špekulanti), zelenaši, monopolisti, korumpirana pijačna uprava i drugi koji hoće da nezasluženo prisvoje i uvećaju dobit uz institucionalnu zaštitu njihovog položaja.¹¹ Ljudska prava su nekada bila instrument levice u borbi za emancipaciju, danas su pored toga, postala instrument opravdavanja razlika i imperijalne politike.¹² Pravo na privatnu svojinu je levica upotrebljavala kao instrument za održavanje socijalne i političke nezavisnosti u odbrani koncepta demokratije malih poseda, ne institucionalno zagantovano pravo na sticanje neograničene količine resursa. Solidarnost je bila etos levice, ne obaveza plaćanja poreza.

Levica bi, dakle, morala da učini korak nazad u vreme pre velikog posleratnog kompromisa da bi osvežila ideju levice, ali sa licem okrenutim prema svojoj sadašnjosti. Resurse za to može pronaći u vlastitoj tradiciji.¹³ Ključno jeste da se zahtev za jednakošću i politizacijom (dubokom demokratizacijom) učini samostalnom i sprovodivom političkom alternativom, a ne samo pripremom terena za radikalne rezove i velike skokove sa neizvesnim ishodom kako priželjkuje levica 1.¹⁴ U suprotnom, levica može istrajavati u svojoj političkoj naivnosti i verovati da je njena agenda ostvarena ili da se makar ostvaruje (levica 2) ili uživati u vlastitoj društvenoj nemoći (levica 1). Ovo je klopka u koju je savremena evropska levica upala i mogući pravac kako se može dati odgovor na pitanje kako je moguće da se leva agenda institucionalizovala kroz različite mehanizme redistribucije i socijalnog osiguranja, a da nejednakosti, nesigurnost, zavisnost i nemoć nikada nisu bili tako visoki.¹⁵

U nastavku ćemo kratko razmotriti šta bi to bila leva ideja koja zaslužuje svoje ime.¹⁶

LEVA IDEJA

Od samih početaka u revolucionarnoj Ustavotvornoj skupštini, ime levice se vezivalo za radikalne političke grupacije koje su se zalagale za transformativnu politiku povezanu sa idejama o pravednijem i egalitarnijem društvu. Poslanici sa leve strane sedeli su naspram konzervativaca

¹¹ Levi libertarijanizam je pokret koji je oživeo neke od klasičnih levičarskih ideja i povezao ih sa liberalnom tradicijom. Oni se zalažu za veću jednakost kroz samoorganizovanje ali i ukidanje institucija koje vode ka nejednakosti poput nasleđstva (Steiner and Vallentyne, 2000).

¹² Mnogi autori predlažu čak i napuštanje ideje ljudskih prava (Douzinas 2000, 2009), a neki od njih su bivši razočarani aktivisti koji vide samo njenu tamnu stranu (Kennedy 2004). Za sjajan primer rekonstrukcije ideje ljudskih prava koja kreće od socijalnih uslova njenog nastanka koja je u skladu sa onim što se ovde predlaže za levicu videti Hunt 2007.

¹³ Dobar primer leve reartikulacije levice koja je povezuje sa njenim civilizacijskim dostignućima, pre svega, razvijanja demokratija jeste knjiga Džefa Ilija u kojoj on pokazuje na koji način je levica u Evropi činila ključne korake ka produbljivanju i širenju demokratije ali da od kraja dvadesetog veka ona preživljava teške trenutke (Ili, 2007).

¹⁴ Dobar primer za to su neke od ikona savremene levice poput Slavoj Žižeka, Alena Badiua (*Alain Badiou*) ili Žaka Deride (*Jacques Derrida*), koji svaki na svoj način raščišćavaju teren za neizvesnu budućnost. Njihov uticaj je veliki na autore radikalne levice (Jadžić i ostali, 2012).

¹⁵ Verovatno ovo nije u istoj meri tačno za sve zemlje (Grčku), ali na nivou diskursa koji se proizvodi sa levice veliki deo produkcije odgovara ovom modelu. Takođe, nisam siguran koliko se ovo odnosi na neevropsku levicu, posebno južnoameričku, mada se Ungerovi radovi odnose i na nju odnosno pre svega na nju jer je njegov aktivizam u velikoj meri vezan za Brazil.

¹⁶ Poslednjih godina se objavljuje dosta knjiga koje se bave razmatranjem *ideje* nekih velikih istorijskih zamisli. Tako se nobelovac Amartya Sen (Sen, 2009) bavio idejom pravde, Čarls Bajc idejom ljudskih prava (Beitz, 2009) ili grupa autora sa Kostasom Douzinasom i Slavojom Žižekom na čelu idejom komunizma (Douzinas and Žižek, 2010). Ovdje se radi o značajnoj metodološkoj promeni naglaska u odnosu na knjige iz prethodnog perioda koje su se bavile koncepcijama ili razradama pojmova. Razlika je u tome što se prethodno pretpostavljalo da znamo šta znače ti pojmovi, a da je potrebno da se ponudi adekvatna teorijska artikulacija. Knjige novog vremena to ne pretpostavljaju, one polaze od toga da se ne slažemo ni oko značenja i da je najpre potrebno ustanoviti šta neke reči znače i na šta se odnose, pa ih onda artikulirati.

i zalagali se za ukidanje kraljevskog veta i uvođenje demokratskih ustanova. Vrednosti vezane za prvobitno prostorno političko grupisanje činile su sveto revolucionarno trojstvo: sloboda, jednakost i solidarnost. Međutim, nije samo stav prema ovim vrednostima ono što pozicionira levicu na levoj strani. U skladu sa svojom relacionom prirodom, pojam levice nužno obuhvata razne sadržaje, pomera pozicije i menja teme ali time ne mora izgubiti i identitet. Levica neguje i specifičan politički stil. Mimo ustrajavanja na idealima, različitost levice se ogledala u veri u transformativni potencijal politike i zahtevu za duboke političke zahvate. Njoj se pripisuju sklonost ka socijalnom i političkom eksperimentisanju, kao i avanturizmu, uvođenju novotarija, sve do revolucionisanja celokupnog društva. Ovakvi pokušaji su u devetnaestovekovnoj političkoj terminologiji smatrani radikalnim.¹⁷ Ono što je karakteristično za ove teorije i ideologije jeste uverenje da ustaljene društvene prakse, kao i raspodela tereta i odgovornosti koja proizilazi iz njih, nemaju apriornu vrednost. Štaviše, ove društvene prakse najčešće jesu leglo prikrivene dominacije i nepravdi i potrebno ih je političkom intervencijom ukinuti i osloboditi društveni prostor za neometano društveno ispoljavanje ljudskih sposobnosti.

Spoj političkog *avanturizma* i *eksperimentisanja* i ideje o društvenom i političkom oslobađanju građana od društvenih hijerarhija i odnosa dominacije jeste ono što ću ovde nazivati levom idejom. Bez upuštanja u razgraničenja sa srodnim pojmovima, daću nekoliko napomena kako bi se otklonili mogući nesporazumi. Kada se pominju politički avanturizam, eksperimentisanje ili intervencija ne podrazumevaju se nužno država ili partije, niti nešto loše. Reč je o mogućnosti nezavisnog uticaja na kolektivno donošenje odluka sa obavezujućom snagom i sposobnosti za alternativno organizovanje kolektivnog delovanja u različitim sferama života. Ovde se ne podrazumeva da ovi procesi moraju biti nužno smešteni u neku od arena moderne politike: državu, predstavničke ustanove, partije i sl. Mada je teško zamisliti politiku bez ovih arena, ona se sve više odvija i na drugim mestima (Pavićević, 2012). Kada je reč o oslobađanju građana, ne govori se o liberalnoj ideji autonomije, mada ova ideja ima slično značenje i u jednoj struji liberalizma koja se često označava kao leva.¹⁸ Za levičare individualna prava i nepristrasno institucionalno uređenje nisu dovoljne garancije socijalne i političke nezavisnosti građana. Moraju biti ispunjeni važni uslovi koji se odnose na odgovarajuću distribuciju važnih društvenih resursa. Različite ideje su ispunjavale ovaj uslov, od demokratije malih poseda, preko marksističkog ukidanja privatne svojine, ideje vlasništva za sve, razlikovanja imovine za upotrebu i imovine za moć, do različitih alokativnih i redistributivnih shema. Ono što je važno jeste da posedovanje resursa nikada ne bude izvor društvene zavisnosti i kontrole. Jedna od najpoznatijih jeste Rusoova formula da nijedan građanin ne bi trebalo da bude toliko bogat da može da kupi drugoga i niko toliko siromašan da bude prisiljen da proda samog sebe.

Partnerstvo političkog *avanturizma* sa idejom o društvenoj realizaciji plemenitih i visokih ciljeva imalo je uspone i padove. Ova veza danas prolazi kroz još jednu krizu, a problem je što su partneri, kako se često dešava u dugim vezama, zaboravili zašto su zajedno. Njihova veza danas izgleda kao nemoćna, dezorijentisana, bezidejna, sterilna, a da istovremeno svi osećaju potrebu da se ona osveži. S jedne strane politika je izgubila transformativnu sposobnost i to na dva načina. Prvo, politika, u formi reprezentativne demokratije, ne poseduje dovoljan samotransformativni karakter koji bi joj omogućio da institucionalne odgovore prilagodi

¹⁷ Nisu svi radikali bili levičari. U to vreme su pored socijalista za radikale smatrani i utilitaristi, krilo engleskih vigovaca koje se zalagalo za opšte pravo glasa kao i mnoge grupe koje su bile inspirisane sličnim novotarijama. Ukratko, takvim su smatrani svi oni koji su političke ideje shvatali ozbiljno i zahtevali korenitu političku i socijalnu reformu kako bi se one ostvarile.

¹⁸ Levi liberalizam ima dugu tradiciju, najmanje od Hobhousa Grina (T. H. Green i L. T. Hobhouse), s kraja devetnaestog i početka dvadesetog veka. Ona danas označava struju rolsovskog liberalizma (J. Rawls) koja je bliska evropskoj socijalnoj demokratiji i sumnjičava prema liberalnom kapitalizmu. Prema Rolsovoj vlastitoj uputnici njegova pozicija se označava i kao svojinska demokratija, zbog insistiranja da je široka distribucija vlasništva uslov za funkcionisanje dobro uređenog društva (O'Neill and Williamson, 2012; Pavićević, 2011).

društvenim zahtevima. Drugo, politika se sve više povlači iz posla transformisanja društva. Ona je prestala da bude transformativna i postala tranzitivna, odnosno tehnika prelaska, iz jednog zadatog stanja u drugo. Rešenja se više ne kreiraju unutar političkog polja primereno datoj grupi ljudi koji žele da se samoorganizuju, ona se znaju i već su nekada i negde kreirana, radi se o tome da se ona prilagode i primene. S druge strane, drugi partner je sklopio pakt sa drugima i time ograničio društveni prostor i resurse za alternativne oblike društvenog organizovanja i eksperimentisanja. Unutar postojećeg pakta zasnovanog na podeli društvenog rada između reprezentativnih političkih institucija, tržišne ekonomije i slobodnog civilnog društva ostao je uzak prostor unutar civilnog društva za takve pokušaje. Ali i civilno društvo je izloženo sve većim pritiscima sa drugih strana. Ono je sve više neka vrsta proteze za ispravljanje manjkavosti tržišta ili ublažavanje političkih promašaja, a sve manje prostor samoorganizovanja i eksperimentisanja, sa sporadičnom i parcijalnom političkom agendom, poput one koju imaju neki zeleni pokreti ili pirati.

Teško pitanje jeste kako oživeti ovu vezu. Ona je važna da bi se oslobodilo jedno polje delovanja koje može generisati odgovore na mnoga pitanja i uticati na kvalitet života mnogih ljudi. Za takvo nešto potreban je zamašan poduhvat rekonceptualizacije, ali kako bi stari marksisti rekli, onoga konkretnog. Takvih pokušaja ima, ali su oni sporadični i teško uklopivi u jednu shemu. O njima neće biti reči na ovom mestu. U nastavku ćemo, umesto zaključka, kratko razmotriti prirodu ove klopke.

KLOPKA ZA LEVICU

Nepostojanje koherentne leve agende i artikulisanje alternative može se objašnjavati na različite načine. Ovde su svesno zaobiđeni neki teški problemi. Jedan od njih jeste da li se problem razmatra na nivou pojedine države internacionalno ili globalno. Smatram da bi analiza bila drugačija u sva tri slučaja. Ali ono do čega je meni ovde stalo jeste da se sagleda da li leвица ima pojmovne resurse da se suoči sa problemom na bilo kom nivou i kakvi su resursi potrebni da bi se to učinilo. Meni se čini da oni postoje ali da se ne koriste. Neki novi društveni pokreti pokušavaju da nude alternative ali su ove alternative kratkog daha i dometa (Occupy, studentski pokret u Hrvatskoj 2009, južnoamerički seljaci, itd), neki parcijalno uspešni (zeleni ili pirati), neki uspešni ali bez nedvosmisleno leve agende (anonimusi i razna hakerska udruženja).

Međutim, problem i dalje opstaje. Leвица nema jasnu alternativu postojećoj podeli društvenog rada. Leвица 2 je stavila veliki ulog na opkladu da će se leva agenda ostvarivati unutar ove podele rada i da će partneri sarađivati i ostvarivati svoj deo posla. Partneri koji su najviše zakazali u ovom smislu jesu institucije reprezentativne demokratije. Može se tvrditi da je reprezentacija pre ostala jedna vrsta aristokratske institucije koje i dalje demonstriraju klasnu naklonost i privileguju za one sa značajnim bogatstvom i sredstvima pogodnim za ostvarivanje političkog uticaja.¹⁹ S druge strane, skretanje pažnje (leвица 1) isključivo na institucije tržišne ekonomije jeste odvratanje pažnje od značajnog dela problema. Tržište ima svoju logiku i nju ekonomisti vešto artikuliraju ali ni jedan od njih ne tvrdi da je to obuhvatna društvena logika. Nefunkcionisanje političkih institucija je, međutim, dobar alibi za pranje ruku od promašaja koje prave. Ali to nije dobar alibi za levicu da ispravljanje ovih propusta prepusti samim institucijama ili da traži mehanizme korektivnog delovanja koji bi zašćerili ishode. Zbog olakog prepuštanja agende, leвица se podelila na šććernu levicu i avangardu u pričuvu.

¹⁹ Rasprava o tzv. aristokratskoj tezi unutar reprezentativne demokratije ne daje potpuno konkluzivne rezultate ali se svakako konstatuje naklonost ovih ustanova prema bogatima. Da li ova naklonost ima aristokratski karakter drugo je pitanje (Ferejohn, J. and Rosenbluth, F. 2009; Wessels, B. 2011; Beetham 2011).

Izbegnuto je takođe važno pitanje o odnosu levice i države i mestu i ulozi marksizma u tome. Nesporno je da su socijalističke države i komunističke partije diskvalifikovale neke zahteve levice, ali to, opet nije alibi za socijaldemokratske partije i reformisane komunističke partije da olako prepuste ispunjenje svojih zahteva institucijama koje su već bile diskvalifikovane kao nesposobne za to. Ukratko klopka funkcionise bilo da se radi o zahtevima koji se postavljaju prema političkim institucijama ili onima koji se izmeštaju u sferu civilnog društva. Teza o radikalizaciji demokratija pati od sličnog nedostatka: ili nema nedefinisani društveni prostor za njenu realizaciju ili se uklapa u postojeću podelu rada. Zbog toga njeni zastupnici osciliraju između ideja o proširenju i izmeštanju prostora politike i ideje o radikalnoj demokratiji kao dopuni postojećeg sistema ustanova. Ni jedno ni drugo nije izlazak iz postavljene zamke.

LITERATURA:

1. Beetham, *Do Parliaments have a Future*, Alonso S. et al. (eds) *The Future of Representative Democracy*, Cambridge University Press.
2. Beitz, Charles, (2009), *The Idea of Human Rights*, Oxford University Press/Oxford.
3. Douzinas, Costas, (2000), *The End of human Rights*, Hart Publishing/Oxford
4. Duzinas, Kostas, (2009), *Ljudska prava i imperija*, prev. Slobodan Divljak, Službeni glasnik/Beograd.
5. Douzinas, C. and Žižek, S., (2010), *The Idea of Communism*, Verso, London.
6. Ferejohn, J. and Rosenbluth, F., (2009), *Electoral Representation and Aristocratic Thesis*, in I. Shapiro et al. (eds), *Political Representation*, Cambridge University Press.
7. Harvi, Dejvid, (2012), *Kratka istorija neoliberalizma*, Mediterran Publishing, Novi Sad.
8. Hunt, Lynn, (2007), *Inventing Human Rights: A History*, W.W. Norton & Company/New York, London.
9. Ili, Džef, (2007), *Kovanje demokratije: istorija Levice u Evropi, 1850-200*, Fabrika knjiga, Beograd.
10. Jadžić, M., Maljković, D., Veselinović, A., (2012), *Kriza, odgovori, levica*, Rosa Luxemburg Stiftung, Beograd.
11. Kennedy, David, (2004), *The Dark Side of Virtue*, Princenton University Press/Princenton and Oxford.
12. Mouffe, Ch. and Laclau, E., (1985), *Hegemony and Socialist Strategy*, Verso Books.
13. O'Neill, Martin and Williamson, Thad, **Property-Owning Democracy, Rawls and Beyond**, 2012, Blackwell Publishing,
14. Pavićević, Đorđe, (2011), *Pravda i politika: nasleđe i granice političke filozofije Džona Rolsa*, Fabrika knjiga, Beograd.
15. Pavićević, Đorđe, (2012), *Democratic Timetables: Faling Behind and the Crisis of Democratic Politics, u: Crisis and Quality of Democracy in Eastern Europe* (ed. Miodrag Jovanović and Đorđe Pavićević), Eleven International Publishing, The Hague, Netherland.
16. Ružica, Miroslav, (2011), *Zašto je evropska socijalna demokratija u krizi: Panevropska debata o budućnosti ESD, 2009-2011*, Političke perspektive, 3/2011.
17. Sen, Amartya, (2009), *The Idea of Justice*, Belknap Press of Harvard University Press.
18. Steiner, H. and Vallentyne, P., (2000), *The Origins of Left Libertarianism*, Palgrave, London.
19. Unger, Roberto Mangabeir,a (2009), *Left Alternative*, Verso books, London.
20. Wessels, B., (2011), *Performance and deficits of present-day representation*, Alonso S. et al. (eds) *The Future of Representative Democracy*, Cambridge University Press.

DORĐE PAVIĆEVIĆ*

THE LEFT GOING OFF COURSE

Abstract: *This paper deals with a diagnosis of the condition of the Left. It presents a thesis that there is more than just one Left, but that they are equally powerless, disoriented and sterile. It discusses two types of the Left, one which is closer to what is called the “Third Way”, and the other, a more radical one, which is rooted in philosophy and the humanities. The argument presented here is that the Left has fallen into some kind of a trap, and that it needs to find a way to formulate its own alternative, which should be independent, sustainable, and have its own agenda. In order to do so, the Left must re-conceptualise its own idea of itself, based on its own historical resources and the restitution of its confiscated conceptual property. The Left must restore hegemony over the concepts that it used to hold and offer its respective articulation thereof, rather than keep positioning itself according to actual or fictitious hegemonists. The distribution of labor is offered as one of the reasons for the Left falling into a trap and losing its own agenda, i.e. the belief that, with the current political division of labor, it is in fact possible to implement a leftist agenda, as well as wagering that everyone will do their respective share of the work.*

Keywords: *the Left, two types of the Left, alternative, agenda, trap.*

*The author is a professor at the Belgrade University Faculty of Political Sciences.

IZAZOVI SOCIJALDEMOKRATIJE

Sažetak: U ovom tekstu preispitujemo pojam socijaldemokratije, ideologiju, program, osnovne vrednosti i aktere. U svom dosadašnjem trajanju socijaldemokratija je imala svoje uspone i padove. Nakon Drugog svetskog rata okretanje „državi blagostanja“ bilo je inspirisano željom i potrebom da se humanizuje kapitalizam, kroz mehanizme raspodele, promovisanje društvene jednakosti i iskorenjivanje siromaštva. Usled promena u društvenoj strukturi, smanjena je radnička potpora. Nakon „države blagostanja“, sledio je „Treći put“, kojim se nastojalo da se pokaže kompatibilnost tržišta, odnosno ekonomske efikasnosti i društvene jednakosti. Ekonomska kriza obnovila je po malo zapostavljene rasprave i vratila je u optičaj stare ideje i autore, poput Kejnza. Malo ko može sporiti da je tržišna ekonomija efikasna. Sporenja nastaju kada se postavi pitanje da li je ona pravedna. Socijaldemokratija, to jest, socijaldemokrate se danas suočavaju sa četiri vrste izazova. Prvi izazov socijaldemokratije je nezaposlenost. Raniji problem socijaldemokratije je bilo pitanje prava zaposlenih, a danas je problem broj jedan nezaposlenost. Drugi izazov je što populizam desnice napada leve birače. Treći izazov je pojačana napetost između demokratije i socijaldemokratije. Donošenje odluka o oporezivanju i trošenju odvija se izvan javne rasprave, i mimo učešća demokratski izabраниh aktera. Na taj način, politički proces postaje netransparentan, politička odgovornost zamagljena, a ishodi na duži rok su veoma neizvesni. Levičarskim protestima ne samo da se osporavaju, već se potencijalno i urušavaju određene institucije. Četvrti izazov je zaduživanje, to jest kupovina jednakosti i socijalnog mira na kredit od budućih generacija. S obzirom na to da su ogoljeni „izgladneli kapaciteti države“, ona više nije u stanju da pokriva troškove iz tekućih prihoda. Umesto tekućih prihoda država svoje obaveze izmiruje zaduživanjem. Socijaldemokrate treba da zabrine činjenica što čak i nakon finansijskog kolapsa i ekonomske krize, u nizu evropskih izbora, socijaldemokratske partije redovno loše prolaze. Manje je važno da li su nedorasle ovoj prilici ili su razne populističke grupe i pojedinci.

Ključne reči: socijaldemokratija, levica, Treći put, nezaposlenost, zaduživanje.

Da bismo raspravili šta je socijaldemokratija danas, neophodno je da se osvrnemo na to šta je ona bila juče. Javlja se potreba da se odgovori na pitanje da li pri korišćenju ovog pojma mislimo na istu stvar i da li se pod ovim pojmom podrazumevaju iste vrednosti. Paradoks socijaldemokratije i njene teorije, između ostalog je i u tome, da dok su se egalitarne teorije razvijale, dolazilo je do porasta nejednakosti širom sveta. To je povod da se ponovo promisli i preispita šta je ostalo od socijaldemokratskih ideja i vrednosti i sa kojim izazovima se ona danas suočava.

POJAM

Pojam socijaldemokratije u sebi sadrži tri dimenzije: normativnu, teorijsku i empirijsku. Normativno - pojam socijaldemokratije obuhvata osnovne principe i vrednosti; Teorijski - odnosi se na teoriju socijaldemokratije; i empirijski - reč je o životu socijaldemokratije u različitim državama. Sa socijaldemokratijom tesno je povezan pojam *levica*. Levica ne znači isto u različitim vremenskim periodima kao ni u različitim geografskim destinacijama. Negde se za istu stvar koristi pojam socijalizam, a drugde socijaldemokratija. U Americi pojam *liberali* jeste blizak evropskom razumevanju socijaldemokratije jer oni brinu o javnim sredstvima za društvenu korist. U novim demokratijama, odnosno postkomunističkim društvima pojam levica nije iskristalisan. To što se različiti društveni akteri zaodenu ovim pojmom ne znači i da

²⁰ Autor je profesor na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

im je udahnut njegov sadržaj. Na sceni imamo bivše *komuniste, socijaliste, socijaldemokrate*, ali i *retrolevičare, kvazilevičare, patriote, populiste, sve do nacionalsocijalista*. Prisutnije je rastakanje pojma i rasipanje glasova na levičari, nego koherentnost socijaldemokratskih stranaka i ideja. U novim demokratijama socijaldemokrate imaju prilično nestabilan identitet. Sa jedne strane, komunisti su svojevremeno kolonizirali taj prostor, a u neku ruku i pojam, ali istovremeno su ga i kompromitovali. Reciklirani komunisti u vidu socijalista neuspješno su nastojali da se predstave modernom levicom. Veliki problem za socijaldemokrate u novim demokratijama predstavlja i to što su društva u tranziciji siromašna, a levica zahteva visoka socijalna davanja.

Bit politike jeste borba suprotstavljenih ideja, programa i javnih politika.²¹ Još od Morisa Diveržea, dualizam je služio kao pretežno načelo klasifikacije partijskih sistema i partijske kompeticije. To ukazuje na sklonost da se, inače kompleksni partijski programi redukuju ka dihotomnoj podeli. Otuda je relacija levica-desnica uvek prisutna na ovaj ili onaj način, u manjoj ili većoj meri. Kategorije levice i desnice, kako je iskazao Norberto Bobio (*Bobbio*), i dalje imaju takav uticaj na političko mišljenje zato što je politika uvek područje suprotavljanja. Levica i desnica mogu da dihotomizuju politički prostor ili da obrazuju suprotna polja na krajevima nekog kontinuuma ili spektra. Isto tako, levica i desnica mogu s bokova da određuju centar. A taj centar, opet, kako tvrdi Norberto Bobio, može da se vidi kao *uključen*, kao vidljiva alternativa koja razdvaja dva kraja, ili kao *uključujući*, koji obećava da krajnosti prevaziđe tako što će ih uteloviti u jednu *višu sintezu* kakva je bio *Treći put*.²² U Americi je od tridesetih godina dvadesetog veka liberalizam počeo da znači ono što Evropljani razumeju kao socijaldemokratiju, iako u prilično razblaženom obliku. Naročito su vetar u jedra udahnule egalističko-liberalne teorije, pre svega, Džona Rolsa (*John Rols*), Ronaldal Dvorkina (*Ronald Dworkin*), Majkla Volcera (*Michael Walzer*) i Amartje Sena (*Amartya Sen*) koji su insistirali na *izjednačavanju mogućnosti*.

IDEOLOGIJA I PROGRAM SOCIJALDEMOKRATIJE

Socijaldemokratija je politička ideologija. Izraz ideologija vezuje se za XVIII vek, a nastao je od dve grčke reči *nauka o idejama*. Za XVIII vek se smatra da je bio *doba razuma*, XIX vek - *doba ideologija*, a XX vek - *doba analize*. Ideologije čine *skup ideja koje su usmerene da budu ostvarene u praksi* (Vojislav Stanovčić). Pojam se proširuje, u zavisnosti od pisaca na ideje, ideale, politička shvatanja, vrednosti, vere, uverenja, učenja, doktrine i/ili pogled na svet. Ideologije pretenduju da budu zavodljive kao *opijum za intelektualce* (Rejmon Aron). Za rodno mesto političkih ideologija uzima se Francuska revolucija (1789). Neki autori uzimaju 1776. kao nultu godinu u istoriji političkih ideologija. Kako ističe Vojislav Stanovčić: „Te godine nije doneta samo deklaracija nezavisnosti SAD, dokument u kome kulminira uticaj te ideologije, već i niz drugih. Na samom početku godine pojavio se pamflet *Zdravi razum* Tomasa Pejna, pridošlice iz Engleske, ljutog na sve što se u njoj dešavalo, a najviše na njen društveni i politički sistem. Iste godine je Smit objavio svoje *Istraživanje o prirodi i uzrocima bogatstva naroda*, a Bentam (Bentham) *Fragmente o vladi*. Sve te knjige su za ondašnje vreme bile takvog karaktera da bi ih neki centar starog društva bez razmišljanja stavio na *indeks*.²³ Treba li dodati da je Edmund Berk u svom pismu kao odgovor Tomasu Pejnu napisao *Refleksiju na revoluciju* u Francuskoj (1789), delo koje se smatra osnovom konzervativizma. Ideologije i programi stranaka istorijski su nastali iz socijalnih sukoba koji su vremenom gubili ulogu ili intenzitet. Pod ideologijom u ovom kontekstu podrazumevamo

²¹ Entoni Gidens, *Treći put*, str. 44.

²² Stiven Luks, *Levica i desnica - velika dihotomija dvadesetog veka*, Republika, 372-373. 1-31. januar, 2006.

²³ Vojislav Stanovčić, *Vlast i sloboda*, str. 184.

sistem ili skup stavova kojima se jedna vlast određuje, opravdava, racionalizuje ili opovrgava, a za koje se pretpostavlja i nastoji da ih bar njeni sledbenici ostvaruju u životu tj. ponašaju se u skladu sa tim ideološkim stavovima u nadi da će to učiniti i svi građani.²⁴ Složene i neretko kompleksne ideologije, odnosno principe i načela, političke partije pretaču u programe i operacionalizuju u izborne platforme. Neretko je ideologija samo politička retorika kojom se prodaje imidž javnosti, odnosno *magla* koja samo služi kao dimna zavesa. Tipologija stranačkih porodica (fr. *familles spirituelles*) temelji se na tri kriterijuma (Bajme): genezi iz društvenih sukoba, pripadnosti stranaka nadnacionalnim federacijama i *policy* orijentacija i stranaka. U svetske federacije (*internationale*) prijem se često vrši velikodušno i bez striktnih kriterijuma. Tako je i sa frakcijama u Evropskom parlamentu, gde najuravnoteženiju sliku daju socijaldemokrate. Nazivi stranaka često zavaravaju i skrivaju njihovu pravu vokaciju. Nekada su stranačke etikete čisto rezultat konkurentsko-takmičarskih izbornih borbi. Izborna-orijentisanim strankama manje je važna ideološka od *image* etikete. Reč je o pokušaju pravljenja *brenda* za što bolji plasman na političkom tržištu.

Iz socijaldemokratske ideologije sledi socijaldemokratski stranački program. Pristup koji se temelji na proučavanju stranačkih programa – manifesta (eng. *Party-manifesto-approach*), imao je ulogu da pojednostavi partijsko-programsku zbrku. On se često svodio na temeljne javne politike (eng. *policies*) kao što su privredna i socijalna politika.²⁵ Programski orijentisani pristup ima prednost i u tome što ne meri samo programe u smislu dokumenata i izjava već sve više i uticaj programa na politiku partija na vlasti. Među uzrocima koji su doveli do promena kod partijskih porodica je i promena socijalne strukture birača. S pravom primećuje Đovani Sartori: „Uvek je rizično odvajati politiku od njenog ekonomskog, socijalnog i kulturnog supstrata.“²⁶ Ljudi najčešće misle o politici imajući u vidu svoj socijalni status. Mesto i uloga političkih partija u savremenom društvu ne može se razumeti bez uvida u socijalne i kulturne pretpostavke njihovog nastanka i delovanja. Ove dimenzije obuhvataju njihovu socijalnu osnovu, njihovo poreklo i nastanak, interese i socijalne grupe čiji se interesi artikulišu i reprezentuju. Važno je imati u vidu njihovo učešće u vršenju vlasti u državi, što im je jedan od glavnih razloga postojanja. Društvene promene odražavaju se na političke partije i partijske sisteme. To znači da je političke ideologije, političke partije i razvoj demokratije bolje posmatrati dinamički nego statički. Iako je dugo vladalo uverenje, proizašlo iz Lipset-Rokanove teorije društvenih rascepa, da se u zapadnim demokratijama radi o *zamrznutim partijskim sistemima*,²⁷ promene u društvenoj strukturi navode na neminovnost preispitivanja prethodnih, inače vrlo uverljivih, stanovišta. Partije se neminovno prilagođavaju promenama u društvenom okruženju u kojem deluju, ali su i kreatori tih promena. Arend Lajphart ističe sedam dimenzija koje se odnose na konkretna zalaganja stranaka. One umnogome korespondiraju sa teorijom i linijama društvenih rascepa koju su razvili Lipset i Rokan (videti kod partijskih sistema). Lajphart navodi sledeće dimenzije stranačkih sukoba: 1. društveno-ekonomska; 2. verska; 3. kulturno-etnička; 4. urbano-ruralna; 5. podrške režimu; 6. spoljne politike i 7. postmaterijalistička.²⁸ U pogledu društveno-ekonomske dimenzije, obično se razmatraju različiti pristupi levo i desno orijentisanih stranaka i vlada.

²⁴ Vojislav Stanovčić, *Vlast i sloboda*, str. 333.

²⁵ Klaus Von Bajme: „No, problem je bio u tome što su se u privrednim pitanjima liberali umnogome definirali kao *lijevi*, prema duhovitoj Herriotovoj opasci o francuskim radikalima: „Srce lijevo, novčanik desno“. *Transformacija političkih stranaka*, str. 66.

²⁶ Đovani Sartori, *Uporedni ustavni inženjering*, str. 113.

²⁷ Seymour Martin Lipset and Stein Rokkan: „The freezing of different types of party systems“, *Cleavage Structures, Party System and Voter Alignment: An Introduction*, str. 3.

²⁸ Arend Lajphart, *Modeli demokratije*, str. 128.

OSNOVNE VREDNOSTI SOCIJALDEMOKRATIJE

Svaka ideologija ima hijerarhiju svojih vrednosti. Liberalizam je još od XVIII veka u vrh političkih vrednosti stavio slobodu i socijalizam, socijaldemokratija jednakost, a konzervativizam stabilnost poretka, autoritet i tradiciju (eng. *law and order*). Socijaldemokrate veruju da je demokratiji neophodno da osigura ekonomska i socijalna prava za celu populaciju, kao što su pravo na obrazovanje (po mogućnosti besplatno), zdravstvenu i socijalnu zaštitu. Po njima, svako društvo zasnovano na socijalnim nejednakostima jeste nedemokratsko društvo. Za tu svrhu se favorizuje državna intervencija u cilju postizanja socijalne pravde, pri čemu se povećanjem poreza (progresivnim oporezivanjem) obezbeđuju sredstva za ovu namenu. Na taj način, država vrši regulaciju i redistribuciju umesto tržišta. Jedno od važnih pitanja je da li se društvena raspodela materijalnih dobara vrši na pravedan način? U Rolsovom smislu (*Teorija pravde*), pravedan je onaj poredak i one procedure po kojima članovi jednog društva postižu saglasnost u poštenim uslovima. Rols povezuje liberalnu tradiciju preko zahteva za obezbeđenjem građanskih prava i sloboda i socijaldemokratske ideje jednakosti i pravde.²⁹ Postoji pravda na osnovu zasluga i pravda na osnovu potreba (zdravstvo). Tako Švedska ili Finska, dve najbogatije države po primanjima stanovnika ili BDP-u, imaju vrlo uzak jaz između najbogatijih i najsiromašnijih građana – i neprekidno su na vrhu lista svetskih zemalja po indeksima merljivog kvaliteta života.³⁰

Partije levice koje su po nazivu socijaldemokratske ili socijalističke približile su se liberalnim, dok se desnica pomerila ka klasičnom liberalizmu ili libertarijanstvu. Po Sejmoru Martinu Lipsetu, levica stavlja akcenat na grupnu jednakost i ekonomsku sigurnost, a desnica na jednake mogućnosti i slabljenje državne moći. Hladni rat je bio obeležen ideološkom bitkom između kapitalizma i komunizma. Slabosti centralizma i planske privrede ogledali su se u raznim verzijama *top-down* - državne kontrole. Tržišna privreda, privatna svojina i ekonomska efikasnost potisnuli su dirigovanu – plansku privredu, društvenu (*svačiju i ničiju*) svojinu i ekonomsku pustoš. Kraj hladnog rata bio je inspiracija da se, izgleda prerano, objavi i kraj istorije i *post-era* (*postindustrijsko društvo, postmoderna, postkomunizam, posthladnoratovski period, postsuverenitet, postideološka era*). Danijel Bel (*Daniel Bell*) je još 1960. godine objavio „Kraj ideologije“ (eng. *The End of Ideology*). Po njemu je ekonomija trijumfovala nad politikom, a za sve interese i svrhe ideologija je postala irelevantna. Frensis Fukujama (*Fraancis Fukujama*) 1989. u svojoj knjizi „Kraj istorije“ (eng. *The end of History*), nasuprot Belu, nije tvrdio da su političke ideje postale irelevantne, već da je poseban set zapadnog liberalizma trijumfovao nad ostalim rivalima.³¹ Problem je u tome što socijaldemokrate ne veruju u tržište, a liberali ne veruju u socijalnu pravdu. Dinamizam društvenih promena postavlja nova pitanja. Da li je zaista došlo do *kraja ideologije*, da li su ideologije više važne? Da li su programi važni? Koliko su programi fleksibilni? Da li se programi ostvaruju?

Uzimajući u obzir složene varijacije u strukturi političkog rascepa, danas je teško odrediti dosledan šablon koji diferencira levicu od desnice. Duboke društvene i ekonomske promene verovatno će nastaviti da preoblikuju prirodu partijskog rascepa u budućnosti na načine koji se ne mogu potpuno predvideti. Kako lepo poentira Lipset: „Partije u razvijenim industrijskim demokratijama nastaviće da se svrstavaju duž spektra levo-desno, ali *levo* i *desno* više nikada neće biti definisani takmičenjem između socijalizma i kapitalizma“. Jer, sa završetkom tog velikog ideološkog takmičenja, razlike među partijama su se suzile i postale fluidnije. Danas,

²⁹ Tobias Gombert, *Osnove socijaldemokratije*, Friedrich Ebert Stiftung, Beograd, 2012. str. 23.

³⁰ Toni Džad, *Teško zemlji*, Peščanik, 2011. str. 27.

³¹ O ovome detaljnije u: Slaviša Orlović, *Politikološki ogledi*, str. 250.

većina partija naginje ka centru u ekonomskim pitanjima, dok *partijski sistemi lebde u potrazi nove velike linije rascepa*.

Socijaldemokratske partije, u odnosu na klasično poimanje levice, reformisale su se u pravcu *tržišno-kapitalističkih partija*. Reforme su se ogledale u zalaganju za tržišnu privredu, povećanu privatizaciju i smanjeno mešanje države u ekonomska pitanja u socijalnoj politici, smanjenju poreza i novoj politici zapošljavanja kao i u nastojanjima da uravnoteže budžet. Tamo gde je bilo moguće, socijalna pomoć je bila put ka zaposlenju (primoravanje samohranih majki da počnu da rade). Britanski laburisti, partija koju su osnovali i pomagali sindikati, sredinom devedesetih se jasno distancirala od sindikata. Bivši britanski premijer Toni Bler (laburista) je 1994. godine, u članku objavljenom u *New Statesman* izjavio: „Sindikata je u interesu da se ne vezuju za jednu političku partiju“.³² Međutim, na stranačkim izborima u Laburističkoj partiji, 2011. godine, Ed Miliband je pobedio svog brata Dejvida sa minimalnom razlikom od 50,65% prema 49,35% glasova, pre svega zbog podrške radničkih sindikata.³³ On je izjavio (BiBiSiju) da neće, *biti u džepu sindikata*, već da zastupa politiku centra, te da mu smeta nadimak - *Red Ed (crveni Ed)*, kako su ga neki nazvali. U Švedskoj su sindikati, takođe, učestvovali u osnivanju Socijaldemokratske partije.³⁴ Toni Bler je među prvim potezima od preuzimanja dužnosti preneo kontrolu monetarne politike i kamatnih stopa sa Ministarstva finansija na Englesku banku u cilju fiskalne odgovornosti i ekonomičnosti. Zaposlenost se više ne smanjuje oduzimanjem realnih prihoda onima koji već imaju posao, već stimulisanjem investitora za otvaranjem novih radnih mesta time što se smanjuju prepreke i porezi. Šreder je skesao korporativne poreze sa maksimalne stope od 47% za vreme Helmuta Kola, na 34% pozvavši preduzeća i sindikate da sarađuju u formalnom *savezu za radna mesta* i podržao privatne penzione fondove. Ove procese Lipset opisuje sledećim rečima: „U prošlosti, socijalističke partije su stvarale obimne socijalne države koje su zahtevale stabilan porast proporcije bruto proizvoda (u nekim slučajevima više od pola) koji ide za vladu. Danas, međutim, iste te partije shvataju da jednostavno ne mogu da se takmiče na svetskom tržištu ako ne smanjuju troškove. Njihova izborna situacija primorava ih da pokušaju da utiču na srednju klasu i imućne radnike i zaposlene u visokim tehnologijama. Jedini izuzetak u ovom pomaku od državne intervencije kod socijalističkih partija su Norveška i, do neke mere, Francuska, koje i dalje favorizuju politiku socijalne pomoći (ali, treba naglasiti, ne i nacionalizaciju industrije). Norveška može da zadrži veru u staromodni socijalizam zbog svojih obilnih izvora nafte, koji plaćaju socijalnu državu. Francuska leвица deluje u društvu u kojem je dirizizam, ideja o snažnoj rukovodećoj državi, deo nacionalne kulture isto kao i antietatizam u Americi. I leвица i desnica u Francuskoj se slažu sa snažnom državom i isticanje te činjenice datira još od doba Carstva, Revolucije i monarhije.“

USPONI I PADovi SOCIJALDEMOKRATA

Nakon drugog svetskog rata, većina socijaldemokratskih partija okrenula se idejama Majnarda Kejnsa (Opšta teorija nezaposlenosti) kao sredstvu za kontrolisanje ekonomije i održanja pune zaposlenosti. Okretanje *državi blagostanja* bilo je inspirisano željom i potrebom da se humanizuje kapitalizam, kroz mehanizme raspodele, promovisanje društvene jednakosti i iskorenjavanju siromaštva. Od šezdesetih godina postoji tendencija smanjenja razlika levo-desnih orijentacija, ali je ona i dalje relevantna. Uprkos približavanju levice i desnice, podele

³² Lipset Sejmor Martin, (2001), *The Americanization of the European Left, in Political Parties and Democracy*, Edited by Larry Diamond and Richard Gunther, The John Hopkins University Press, Baltimore and London, ili Amerikanizacija evropske levice, Republika, broj 269, 2001.

³³ http://www.bbc.co.uk/serbian/news/2010/09/100925_labour-leader.shtml (pristupljeno marta 2012).

³⁴ Slaviša Orlović, *Sindikati, politika i političke partije*, u: *Sindikati i politika*, Centar za sindikalizam, Službeni glasnik, str. 63.

koje datiraju još od Francuske revolucije, i dalje prave razliku između laburista i konzervativaca, demokrata i republikanaca ili socijaldemokrata i konzervativaca. Danas se pojmovi levo i desno menjaju. Rascepi vezani za društveno raslojavanje više nisu glavni korelati partijskog položaja na levom ili desnom kraju političkog spektra. Kako ističe Lipset: „Pitanja morala, abortusa, porodičnih vrednosti, ljudska prava, jednakost polova, multikulturalizma, imigracije, zločina i kazne, spoljne politike i nadnacionalnih zajednica usmeravaju pojedince i grupe u pravcima koji su nezavisni od njihovih društveno-ekonomskih položaja. Ipak, većina ovih pitanja može se vezati za društvenu ideologiju koja ima uzajamni odnos sa religijom i obrazovanjem.“ Zapadnonemačke socijaldemokrate su na kongresu 1959. prihvatile princip *konkurencija kad je moguće, planiranje kad je nužno*.³⁵ Socijaldemokrate su osamdesetih godina doživele krizu. Zeleni su im preuzeli deo birača. Usled promena nu društvenoj strukturi, smanjena je radnička potpora. Nakon uspona neoliberalnog misaonog talasa, odnosno libertarijanaca kako sebe nazivaju, Ralf Darendorf je proglasio kraj socijaldemokratskog perioda. Međutim, socijaldemokrate su 2000. godine vladale ili učestvovala u vlasti u jedanaest država Evropske unije. Uspon i trijumf liberalnog talasa izazvao je statusne strahove kod mnogih zbog razgradnje socijalne države. Organizacijski i programski obnovljeni Laburisti vratili su se na velika vrata u Britaniji. U Skandinavskim zemljama socijaldemokrate su i dalje ostale jake iako su izgubile monopolski položaj.

TREĆI PUT

Entoni Gidens, poznat kao intelektualni guru britanskog premijera i lidera Laburističke partije Tonija Belera, u istoimenoj knjizi objavio je *Treći put* kao srednji put koji izbegava i antikapitalizam leve i konzervativizam desnice. *Treći put* nastojao je da pokaže kompatibilnost tržišta odnosno ekonomske efikasnosti i društvene jednakosti. *Treći put* – prihvata se i preduzetništvo i pravičnost, i sopstveno stvaranje prilika i sigurnost, oslanjanje na samog sebe i međuzavisnost.³⁶ Omogućiti ljudima da ostvare svoj potencijal. Za politiku *trećeg puta*, *nema prava bez odgovornosti i nema autoriteta bez demokratije*.³⁷ Jednakost i solidarnost pretočeni su u društvenu uključenost. Socijalna zaštita, mora da bude usmerena na isključene iz društva i treba da sledi moderan liberalni pristup *pomoći ljudima da pomognu sami sebi*, ili kako se izrazio Klinton - *dati ljudima ruku, a ne milostinju*. Mogli bismo reći da je dilema: *dati ribu ljudima ili ih naučiti da pecaju*. Cilj politike socijalne zaštite treba naročito da bude proširivanje pristupa radu, u skladu sa američkom idejom osećaja za rad (eng. *workfare*), verovanja da socijalna pomoć treba da bude uslovljena spremnošću pojedinca da traži posao i počne da se oslanja na samog sebe.³⁸ *Treći put* insistirao je na državno – društveno investiranje, poboljšanje infrastrukture ekonomije, jačanje veština i znanja radne snage. Po Gidensu, država mora odigrati bitnu ulogu u ulaganju u ljudske resurse i infrastrukturu kao uslove razvoja preduzetničke kulture.³⁹ Sintezu javnog i privatnog, tržišta i države Gidens opisuje sledećim rečima: „Nova mešovita ekonomija, stvara sinergiju između javnog i privatnog sektora tako što iskorištava dinamizam tržišta ali imajući na umu javni interes. Reč je ostvaranju ravnoteže između regulacije i deregulacije na nadnacionalnoj, kao i nacionalnoj i lokalnoj razini, te ravnoteži između ekonomskoga i neekonomskoga u društvenom životu.“⁴⁰ *Treći put* promovisao je i predviđao obnovu socijaldemokratije u uslovima koje nameće tržišna privreda. U praktičnoj politici ideje

³⁵ Endru Hejvud, *Političke ideologije*, str. 150.

³⁶ Endru Hejvud, *Političke ideologije*, str. 157.

³⁷ Entoni Gidens, *Treći put*, str. 68-59.

³⁸ Endru Hejvud, *Političke ideologije*, str. 158.

³⁹ Entoni Gidens, *Treći put*, str. 99.

⁴⁰ Entoni Gidens, *Treći put*, str. 100

i vrednosti *trećeg puta* vezuju se za Tonija Blera, Bila Klintona i Gerharda Šredera. Za kritičare, s obzirom na to da nije došlo do *socijalno prihvatljive sinergije javnog i privatnog sektora*, odnosno do transformacije mogućnosti rada iz jednog u drugi sektor, treći put se u praksi pokazao kao model poguban za one koji ga praktikuju. Kritika *trećeg puta* prvobitno je inicirana u Francuskoj. Žospenovi socijalisti nazvali su ga *trojanskim konjem neoliberala*. U međuvremenu, Francuzima se pridružila i nemačka socijaldemokratija koja svojevremeno nije skrivala simpatije za Blerove ideje. Nakon države blagostanja, sledio je *Treći put*. Šta je usledilo nakon *Trećeg puta*?

NOVI IZAZOVI SOCIJALDEMOKRATIJE

Mnoga, naizgled prevaziđena pitanja, vraćena su u raspravu nakon kolapsa Volstrita 2008. godine. Da li je ekonomski život regulisan državom ili tržištem? Dominira pragmatično prihvatanje tržišta kao jedinog puzdanog sredstva za ekonomski rast i stvaranje bogatstva. Sa druge strane, ostaje socijalistička etika privrženosti društvenoj (socijalnoj) pravdi, odnosno ideji moralno odbranjive raspodele povlastica i nagrada u društvu. To je pitanje distributivne pravde i jednakosti. Pitanje je do koje mere poreski teret ne sme da postane prepreka društvenom rastu. Zapadnoevropske socijaldemokrate su priznale efikasnost i snagu tržišta. Ne samo oni. Smatra se da je komunizam u Kini izgubio ali ne i Kina. Zašto? Zbog spremnosti za ekonomskom otvaranje i uvođenja tržišnih reformi. Malo ko može sporiti da je tržišna ekonomija efikasna. Sporenja nastaju kada se postavi pitanje da li je ona pravedna. Tržišna efikasnost, neretko ima za posledicu smanjenje zaposlenosti. Socijaldemokrati zapadne Evrope najavljuju socijalno prihvatljiviju politiku. Socijaldemokratski lideri Evrope, konsenzusom u okviru Evropske socijalističke partije, ogranka Socijalističke internacionale u Evropskoj uniji, izglasali su stav: *politika kreirana za budućnost nije zamisliva, ukoliko se (sve žešće i zahtevnije) ekonomske reforme ne usklade sa socijalnim interesima... Neprihvatljiva su rešenja koja podrazumevaju gubitnike, pre svega na strani onih koji žive od svog rada.*

Socijaldemokratija, to jest, socijaldemokrate se danas suočavaju sa četiri vrste izazova. Prvi izazov socijaldemokratije je nezaposlenost. Drugi izazov je što populizam desnice napada leve birače. Treći izazov je pojačana napetost između demokratije i socijaldemokratije. Levičarskim protestima ne samo da se osporavaju već se potencijalno i urušavaju određene institucije. Četvrti izazov je zaduživanje, to jest kupovina jednakosti i socijalnog mira na kredit od budućih generacija.

1. *Nezaposlenost* je postala veliki problem i izazov ne samo socijaldemokrata. Država blagostanja mora se ostvariti radom. Problem je što nema posla, a samim tim ni šanse za realizovanje te zamisli. Povećanje nezaposlenosti je opšti trend. Od nekadašnjeg pitanja položaja radnika, stvar je vraćena na prethodno pitanje zapošljavanja i otvaranja novih radnih mesta. Umesto – *hljeba, hljeba gospodaru - posla, posla*, uzvikuju radnici. Raniji problem socijaldemokratije je bilo pitanje prava zaposlenih, danas je problem broj jedan nezaposlenost. Ova bolest zahvatila je i razvijene i nerazvijene ekonomije. Nezaposlenost je jedan od glavnih uzroka siromaštva, a to ne može da se nadomesti čak ni velikim socijalnim davanjima kao što je bio slučaj u Francuskoj. Visoka davanja zahtevaju i visoko oporezivanje što problem čini većim, a ne manjim. Nameću se pitanja do koje mere je radno sposobnim poželjnije pružati priliku za zaradu, nego ih ušuškatati socijalnim davanjima. Ovo je naročito bilo izraženo u Francuskoj. Onima koji ne mogu da zarade dovoljno za život, država garantuje minimum. U preispitivanju ovih sistema blagostanja koji su čuvali evropske socijaldemokratske vrednosti, konstatovano je da oni moraju biti zasnovani na dodacima na platu, pre nego na prihodima u slučaju nezaposlenosti.

2. Drugi izazov socijaldemokratije je taj što *radikali uspešno jašu na zavodljivoj ideji i ideologiji revolta*.⁴¹ Ekstremizmu i leve i desnice zajedničko je neprijateljstvo prema demokratiji. To ih spaja, *ne zbog susedstva na političkom spektru, već zato što zauzimaju dve krajnje tačke na tom spektru: krajnosti se susreću* (Bobio). Socijalna država se promenila u državu sigurnosti. Mere sigurnosti uglavnom se isprpljuju u borbi protiv napada kriminalaca i terorista, te u zaštiti ličnog zdravlja i robe za masovnu potrošnju (Zigmund Bauman).

3. Treći izazov ogleđa se u pojačanoj *napetosti između demokratije i socijaldemokratije*. Socijaldemokratsko pitanje glasi: da li se vodi politika u skladu sa pravima i potrebama ljudi? Vlade nastavljaju da smanjuju troškove i podižu poreze, bez obzira na to šta birači odnosno poreski obveznici o tome misle. Danas, više nego ikada ranije se postavljaju pitanja čemu izbori ako se politika ne vodi u skladu sa iskazanim preferencama građana, kada se građani ne pitaju za mere koje preduzimaju vlade koje su obzirnije prema međunarodnim finansijskim institucijama nego prema svojim biračima. Interesi vlada, građana i međunarodnih finansijskih organizacija ili korporacija bitno se razlikuju. Građani i javnost zahtevaju radna mesta, međunarodne finansijske institucije zahtevaju deficit, a vlade zagovaraju *štednju*. Deficit se možda sanira ali se nova radna mesta ne otvaraju. Ova ograničenja ostavljaju veoma malo prostora institucijama i procesima na osnovu kojih se donose suštinske odluke u demokratiji, kao što su stranačka kompeticija, izbori, parlament u kojem se donose zakoni i oblikuju javne politike. Donošenje odluka o oporezivanju i trošenju odvija se izvan javne rasprave, i mimo učešća demokratski izabranih aktera. Na taj način, politički proces postaje netransparentan, politička odgovornost zamagljena, a ishodi na duži rok su jako neizvesni.

Problemi su slični i među članicama Evropske unije i drugde. Razlika je u tome što članice sprovode direktive EU. Međutim, Francuzi, Španci, Irci, Holanđani, Portugalci, Grci, Slovenci, Slovaci i Kipranci su od početka ekonomske krize ubedljivo glasali protiv modela koje nudi evrozona. U ovim državama, vlasti su trpele izborne poraze, levičari su smenjivali desničare i obratno – ali ekonomska politika ostala je ista. Pitanje distribucije i redistribucije u cilju jednakosti i/ili socijalne pravde je upravo ono raskršće, kako socijaldemokratije i liberalizma, tako i demokratije i liberalizma. Ono što spaja demokratiju i socijaldemokratiju – jednakost, upravo to je razdvaja od liberalizma. To je ono mesto zbog kojeg iz libertarijanske perspektive demokratija deluje levičarski. Drugi momenat je akcent na demokratije na masovnom učešću građana u političkom životu i princip narodnog suvereniteta, zbog čega za libertarijance demokratija uvek, potencijalno, ima elemente populizma.⁴² Prema Đovaniju Sartoriju, pojam jednakosti najteži je pojam u politici. Problem jednakosti među ljudima je problem pravde. On ima antički koren u reči *iso* – isti (*isonomia* – isti zakoni, *isogoria* – jednako učešće na skupštini). Po Sartoriju, suština je sledeća: *Izjednačiti u ishodu, znači distribuirati, redistribuirati, i na kraju oduzeti posedovanje*.⁴³ Ova složena pitanja Klaus Ofe razmatra u kontekstu poslednjih promena izazvanih posledicama ekonomske krize. Ofe tumači tri teorijska pristupa, njihovog razumevanja i opravdanja kako država, donosioci odluka, tržišni akteri i građani deluju ili kako bi trebalo da deluju. Prva je socijaldemokratija (ili teorija socijalnog tržišta), druga je liberalno-tržišna teorija i treća, koju, kako kaže, u nedostatku boljeg imena naziva *globalna, finansijska - tržišno upravljana postdemokratija*. Na ustavnom i pravnom nivou, demokratska politička prava jamče građansku jednakost ali ne i jednakost socijalno-ekonomskih ishoda. Reč je o odvajanju nejednako raspodeljenih socijalno-ekonomskih resursa i jednakih političkih prava, pri čemu

⁴¹ Stiven Luks, *Levica i desnica - velika dihotomija dvadesetog veka*, str. 2.

⁴² O ovome detaljnije u: Slaviša Orlović, *Politikološki ogleđi*, str 29-30.

⁴³ Đovani Sartori, *Demokratija – šta je to?*, str. 219.

postoji nekonvertibilnost prvoga u drugo. Drugim rečima, posedovanje ekonomskih dobara ne bi se smelo prevoditi u povlastice, političku moć ili prečice do pristupa tim resursima.⁴⁴ Politički jednaki i ekonomski nejednaki građani imaju prava da svojim glasom utiču na ekonomsku sferu. Ekonomski resursi imaju zabranu konverzije ekonomske moći u političku moć. Politička vlast, na osnovu socijaldemokratske normativne teorije, ima pravo, i to se smatra društveno pravednim, da oblikuje raspodelu ekonomskih resursa, što obratno nije dopušteno. Politička vlast ima primat nad tržišnom dinamikom. Po Ofeu, socijaldemokratska teorija deli dve pretpostavke sa teorijom o socijalnom tržištu. Najpre, ekonomski procesi su usidreni u institucionalnim aranžmanima i političkim odlukama na političkom i ustavnom nivou. Taj proces se odigrava preko javnih politika koje *licenciraju* i *regulišu*, odnosno, stvaraju institucionalni okvir *tržišnim silnicima*. Na taj način, demokratska država upravlja tržišnim procesima kako bi izbegla opasnost od ekonomske krize i društvenog sukoba. Druga pretpostavka socijaldemokratske teorije odnosi se na participaciju i glasu radnika i građana, koji imaju pravo, budući da su životne šanse u kapitalizmu nepravedno raspoređene, a da država ima pravo nadgledanja i upravljanja, i na taj način kao manje privilegovani mogu aktivno da koriste političke resurse kojima imaju pristup zahvaljujući svojim političkim pravima. Liberalno tržišna teorija demokratskog kapitalizma insistira na odvojenosti tržišta i politike. Niti se tržišna moć prenosi u političku moć donošenja odluka, niti je državi i politici dopuštena intervencija, osim marginalno u raspodeli resursa koji proizilaze iz tržišta. Politički sistem daje jemstvo ekonomskom sistemu za vlasnička prava, poštovanje ugovora, kao i potrebnu infrastrukturu. Ekonomski sistem političkom osigurava prihod od poreza. Kada je reč o političkoj participaciji, liberalna teorija u njoj vidi izraz nestabilnosti, odnosno da je zbog političke stabilnosti poželjno da ljudi budu pasivni i ravnodušni prema većini pitanja, kao i da istovremeno budu lojalni. Treću teoriju, koju Ofe naziva postdemokratski kapitalizam, potvrđuje da su prethodne dve u najvećoj meri zastarele i u analitičkom i u normativnom smislu. Naime, danas ekonomski resursi umnogome određuju teme i obeležavaju donošenje političkih odluka. Istovremeno, vlasnici resursa i distributivni ishodi nisu ograničeni političkim pravima i političkim intervencijama. Naprotiv, čak su i socijalna prava i političke odluke podređene ili stavljene na raspolaganje ekonomskim *imperativima*. U poređenju sa socijaldemokratskim modelom, današnji globalni finansijski kapitalizam, zajedno sa ekonomskom finansijskom krizom doveo je do obrnute asimetrije: *tržišta određuju agendu i (fiskalna) ograničenja javnih politika, dok istodobno javne politike mogu učiniti vrlo malo da ograniče domene i dinamike stalno širećeg tržišta – osim ako su se političke elite suicidalno spremne izložiti uzvratnom potezu tržišta.*⁴⁵ Ofe zaključuje sledećim rečima: „Logika sveprisutne moći akumulacije, profita, efikasnosti, konkurentnosti, štednje i dominacije tržišta nad socijalnim pravima, političkom preraspodjelom i održivošću, praćena nemoći političke sfere u odnosu prema ekonomskoj, upravlja suvremenim kapitalističkim demokratijama, odnosno, postdemokratijama, a možemo očekivati da tako bude još dugo u budućnosti.“ To znači da ta logika odbija postojanje napetosti između prava ljudi i prava vlasnika imovine, između društvene pravednosti i prava vlasništva i tržišnih transakcija. Čak i u onoj meri u kojoj država ima ovlašćenja u oblasti socijalnih prava i kojoj su usmereni takvi zahtevi i pritužbe, takvi zahtevi i takvi glasovi zagušeni su *dominirajućim i sveprisutnim imperativim štednje*. Jedno od važnih pitanja ove, u osnovi ideološke rasprave je: štednja ili potrošnja?

Čvrti izazov je *preveliko zaduživanje nacionalnih vlada, čime se vrši kupovina jednakosti i socijalnog mira na kredit od budućih generacija*. S obzirom na to da su ogoljeni izgladneli kapaciteti države, ona više nije u stanju da pokriva troškove iz tekućih prihoda. Umesto tekućih prihoda država

⁴⁴ Klaus Ofe, *Demokracija u krizi: dvije i pol teorije o djelovanju demokratskog kapitalizma*, Političke analize, str. 21.

⁴⁵ Klaus Ofe, *Demokracija u krizi: dvije i pol teorije o djelovanju demokratskog kapitalizma*, str. 23.

svoje obaveze izmiruje zaduživanjem. To su (planirani) budući prihodi – odnosno, buduće poreske osnove koja se zapravo smanjuje, budući da sve veći delovi državnog budžeta odlaze na servisiranje dugova (umesto na pružanje usluga i infrastrukture). Pred nacionalnim vladama je *imperativ štednje*, za koju postoje tri vrste faktora koje ga čine urgentnim, ali istovremeno i otežavaju njegovu primenu. Najpre, to je potreba da se saniraju propale (ili potencijalno propale) finansijske institucije kojima su vlade bile važni klijenti. Drugo, vlade ne mogu da se oslone na povećanje poreza jer to predstavlja dodatni teret privatnim investitorima i obeshrabruje nove investicije. I treće, ne mogu se rezati troškovi jer je sve veće delove socijalnog osiguranja koji se do sada finansirao iz *parafiskalnih* prihoda, potrebno pokrivati iz prihoda države, kako bi se smanjio pritisak na poslodavce. Nije isključeno da su i države u kojima građani udobno žive, poput socijaldemokratskog sveta u Skandinaviji i drugde, kupile svoju jednakost na kredit od budućih generacija.

ZAKLJUČAK

Paradoks socijaldemokratije i njene teorije, između ostalog je i u tome, da dok su se egalitarne teorije razvijale, dolazilo je do porasta nejednakosti širom sveta. Usled ekonomske i finansijske krize, i nemogućnosti da se na nju pruže adekvatni odgovori, građani gube poverenje u institucije koje su izgubile moć. Kako primećuje Klaus Ofe, radi se o dvostukom gubitku kontrole: vlade su izgubile kontrolu nad oporezivanjem i finansijskim sektorom, a građani su izgubili poverenje u ideju demokratske kontrole. Kao odgovor na ovaj proces javljaju se različite reakcije građana od povremenih ispada masovnih nasilja u velikim gradovima u siromašnim predgrađima Londona, Pariza, Atine, preko pobuna u podsaharskoj Africi tokom 2011. godine i agresivnim izlivom masa u različitim delovima sveta. Kada su legitimni kanali delovanja građana zatvoreni, zamenjuju ih nelegitimni, uz velike rizike i visoke troškove koji ih prate. Kao rezultat imamo i rast desnog populizma u Austriji, Mađarskoj, Bugarskoj, Rumuniji i Grčkoj, protiv imigranata, stranog uticaja (na primer protiv EU). Nezadovoljstva političkom elitom, neravnotežom u distribuciji materijalnog bogatstva i neodgovornošću najmoćnijih, kao što je usmerenost na Volstrit, zahvatilo je različite delove sveta. Socijalni protesti i socijalni nemiri potvrđuju da ljudi proizvode i svojim delovanjem reprodukuju društveni svet ali nisu u stanju da ga potpuno kontrolišu. Ekonomska kriza je sasvim sigurno jedan od glavnih uzroka, jer se ona neposredno odrazila na pad životnog standarda, na gubitak posla, na veće kredite i veća zaduživanja. Nezadovoljstvo je postalo opšte. Međutim, sada postoje nova i sredstva koja podstiču, povezuju i mobilišu ljude. Internet u celini, veb-sajtovi, imejlovi, ali pre svega društvene mreže mogu u velikoj meri da pomognu i podstaknu društvene proteste. Na različitim lokacijama u isto vreme okupljaju se i povezuju milioni međusobno udaljenih ljudi koji se solidarišu, razmenjuju informacije i sinhronizuju svoje akcije. Poruka protesta je uvek - *zahtev za promene*. Socijaldemokrate treba da zabrine još jedna činjenica: čak i nakon finansijskog kolapsa i ekonomske krize, u nizu evropskih izbora, socijaldemokratske partije redovno loše prolaze. Manje je važno da li su nedorasle ovoj prilici ili su razne populističke grupe i pojedinci iskočili u prvi plan poput *Sirize* u Grčkoj, *pepe Grila* u Italiji ili piratskih partija.

⁴⁶Klaus Ofe, *Demokracija u krizi: dvije i pol teorije o djelovanju demokratskog kapitalizma*, Političke analize, str. 24.

LITERATURA:

1. Beyme Klaus Von, (2002), *Transformacija političkih stranaka*, FPN, Zagreb.
2. Džad Toni, (2011), *Teško zemlji*, Peščanik, Beograd.
3. Gidens Entoni, (1999), *Treći put, obnova socijaldemokratije*, Politička kultura, Zagreb.
4. Gombert Tobias, (2012), *Osnove socijaldemokratije*, Friedrich Ebert Stiftung, Beograd.
5. Hejvud Endru, (2005), *Političke ideologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
6. Lajphard Arendt, (2003), *Modeli demokratije*, Službeni list SiCG, Beograd i CID Podgorica.
7. Lipset Seymour Martin and Rokkan Stein, (1967), *Cleavage Structure, Party Systems and Voter Alignment: An Introduction*, In: *Party Systems and Voter Alignments Cross-National Perspectives*, New York: The Free Press.
8. Lipset Sejmor Martin, (2001), *The Americanization of the European Left, in Political Parties and Democacy*, Edited by Larry Diamond and Richard Gunther, The John Hopkins University Press, Baltimore and London, ili Amerikanizacija evropske levice, Republika, broj 269, 2001.
9. Luks Stiven, *Levica i desnica - velika dihotomija dvadesetog veka*, Republika, 372-373. 1-31. Januar, 2006.
10. Ofe Klaus, (2013), *Demokracija u krizi: dvije i pol teorije o djelovanju demokratskog kapitalizma*, Političke analize, Godište IV, broj 14, lipanj 2013, str. 21-24.
11. Orlović Slaviša, (2010), *Politikološki ogledi*, Službeni glasnik, Beograd.
12. Orlović Slaviša, (2012), *Sindikati, politika i političke partije*, u: *Sindikati i politika*, Centar za sindikalizam, Službeni glasnik, Beograd.
13. Sartori Đovani, (2003), *Uporedni ustavni inženjering*, Filip Višnjić, Beograd.
14. Sartori Đovani, (2001), *Demokratija – šta je to?*, CID Podgorica.
15. Stanovčić Vojislav, (2003), *Vlast i sloboda*, Udruženje za političke nauke i Čigoja štampa, Beograd.

THE CHALLENGES OF SOCIAL DEMOCRACY

Abstract: *This paper reviews the concept of social democracy, its ideology, programme, basic values and protagonists. So far, throughout its existence social democracy has had both its ups and downs. After World War II, an orientation towards what is called a “welfare state” was inspired by the desire and need to humanise capitalism through distribution mechanisms, the promotion of social equality, and the eradication of poverty. Amidst changes in the social structure, workers’ support diminished. The “welfare state” was followed by the “Third Way”, which was an attempt to demonstrate market compatibility, i.e. economic efficiency and social equality. The economic crisis has revived somewhat forgotten debates, as well as old ideas and authors, such as Keynes. The efficiency of the market economy is indisputable. What is disputable is its fairness. Nowadays, social democracy and/or social democrats, are faced with four different challenges. The first challenge of social democracy is unemployment. While the main problem of social democracy used to be the issue of employees’ rights, today it is the issue of unemployment. The second challenge is the fact that voters of left-wing parties are targeted by right-wing populists. The third challenge is a heightened tension between democracy and social democracy. Taxation matters are decided upon without a public debate or involvement of democratically elected protagonists. Thereby, the political process lacks transparency, political accountability is blurred, and the long-term outcomes are very uncertain. Leftist protests not only challenge, but also potentially undermine certain institutions. The fourth challenge is borrowing, i.e. attempts to buy equality and social tranquility by means of loans, which will eventually have to be repaid by future generations. Given the fact that “government capacities are scarce” and that its purse is getting thinner and thinner, the government is no longer capable of covering its expenditures from current revenues. Hence, its liabilities are settled using borrowed money rather than current revenues. Social democrats should also be worried by the fact that despite the economic downturn and financial crisis, social democratic parties throughout Europe are scoring poor results in the elections. It is less relevant whether this is happening due to their inability to live up to expectations or due to the rise of populist groups and individuals.*

Keywords: *social democracy, the Left, “Third Way”, unemployment, borrowing.*

*The author is a professor at the Belgrade University Faculty of Political Sciences.

PROGRAM EVROPSKIH SOCIJALISTA (PES) I EVROPSKI PARLAMENTARNI IZBORI 2014. GODINE

Sažetak: U tekstu dajemo prikaz Fundamentalnog programa Partije evropskih socijalista, usvojenog na Savetu PES juna 2013. godine, u svetlu političkih i programskih priprema za predstojeće izbore za Evropski parlament. Program se analizira u kontekstu aktuelnog političkog okruženja u EU i njenim članicama. Posebna pažnja posvećena je porastu uticaja populističkih stranaka. U tekstu analiziramo pretpostavljena ključna pitanja oko kojih će se usredsrediti predizborna kampanja, te se u odnosu na ta pitanja ocenjuje mogućnost da se, kroz Fundamentalni program i najavljeni izborni manifest odgovori na očekivanja i probleme evropskih glasača.

Ključne reči: PES, Fundamentalni program, izbori, Evropski parlament

U zemljama članicama Evropske unije, u maju 2014. godine, biće održani osmi po redu neposredni izbori za Evropski parlament. Političke stranke i političke elite evropskih zemalja već se skoro godinu dana ozbiljno pripremaju za početak izborne kampanje ali se očekuje da će prava kampanja ipak početi tek krajem februara 2014. godine. Tako je i Partija evropskih socijalista za 1. mart najavila održavanje izbornog kongresa na kome treba da se usvoji izborni Manifest, kao i da se potvrdi zajednički kandidat PES-a za predsednika Evropske komisije.

PES je početkom novembra 2013. nominovao Martina Šulca, sadašnjeg predsednika Evropskog parlamenta, za svog kandidata za predsednika Evropske komisije. Ova nominacija nije uobičajena praksa u EU i ona u nečemu pokazuje i politički stav PES-a. Nasuprot mišljenju koje se često čuje u EU da ne treba politizovati Komisiju i da kandidati za predsednika Komisije ne treba da budu političke ličnosti na političkim pozicijama. PES je već 2009. godine obećao da će na narednim evropskim izborima imati demokratski izabranog kandidata, suprotstavljajući se stavu da nije bitno da se ima ličnost za koje će se glasati za evropske institucije. PES je pošao od uverenja da se mora menjati način izbora u evropskim institucijama, kako bi se uspostavila neposrednija veza između evropskih delatnika u Komisiji i građana. Važno je napomenuti da će po članu 17 Lisabonskog ugovora novi Evropski parlament glasati za predsednika Evropske komisije.

U očekivanju novog manifesta, koji će kao izborni program za sve partije socijalističke, socijaldemokratske i evropske progresivne orijentacije, uokviravati predizborne nastupe poslaničkih kandidata iz ove političke grupacije, ali istovremeno biti i najava šta će socijalisti činiti u narednoj evropskoj administraciji, ne treba izgubiti iz vida da je PES veliki deo posla već uradio tokom protekle godine. Naime, usvajanjem Fundamentalnog programa, PES je na Savetu u Sofiji u junu 2013. priveo kraju gotovo godinu dana dug i širok konsultativni proces u kojem su, u svim članicama PES-a, vođene debate sa članovima i simpatizerima, sa ciljem da se sačini jedinstven program kao novi narativ evropske socijaldemokratije. Nesumnjivo je da će izborni Manifest sublimirati glavne odrednice Fundamentalnog programa pretvarajući ih u komunikativnije, predizborne poruke. Analiza Fundamentalnog programa omogućiće nam da sagledamo kako PES i njegove članice danas vide glavne izazove i prioritete u Evropi i za koja se rešenja zalazu. Naravno, fundamentalni program treba sagledati u aktuelnom političkom trenutku u kom se EU nalazi.

⁴⁷Narodna poslanica, potpredsednica DS i potpredsednica Socijalističke grupe u Parlamentarnoj skupštini Saveta Evrope.

Prvi element u okruženju na koji se mora obratiti pažnja je rast populističkih partija u velikom broju članica Unije koje sve više postaju privlačne i za dosadašnje glasače levice i levog centra. U političkim razgovorima i debatama na evropskim forumima, među parlamentarcima i političkim analitičarima, socijalisti i socijaldemokrate upozoravaju da se lako može desiti, ako se ostvare najave istraživača javnog mnjenja, da jedna trećina poslanika u Evropskom parlamentu bude iz redova tzv. populističkih stranaka. Poslednjih meseci svedoci smo da populističke partije postižu sve bolje rezultate na izborima, dok se od tradicionalne stranke, koje su se dugo naizmenično smenjivale na vlasti, okreće sve veći broj birača. U Norveškoj, koja nije članica EU, ali u kojoj evropske vrednosti nisu nikad bile upitne, desna Progresivna partija je osvojila treće mesto na parlamentarnim izborima ove jeseni. Istovremeno, u Austriji je Slobodarska stranka osvojila 22% glasova, što čini da je zajedno sa 4% populiste Štronaha, gotovo jedna četvrtina birača glasala za laka rešenja, povratak starih vremena i antievropski diskurs. Zlatna zora u Grčkoj je takođe dobro poznati primer. Jedna od najvećih pretnji je i britanski UKIP Najdžela Faredža. Uprkos tome što lokalne izbore ne treba uzimati kao indikator za volju birača na nacionalnom nivou, nedavni kantonalni izbori u Brinjolu, malom mestu na jugu Francuske, na kojima je kandidat Nacionalnog fronta odneo pobedu nad tradicionalnim rivalima UMP-om i Socijalističkom partijom, zabrinuli su mnoge. Nameće se pitanje da li je i u francuskom biračkom telu na delu distanciranje birača od do sada dominantnih političkih partija. Nacionalni front danas očigledno sve uspešnije preuzima deo birača kako od desnog centra, tako i od levog centra – Socijalističke partije, tako da neka predviđanja upozoravaju i na mogućnost da NF osvoji i 24% na evropskim izborima. Slična, manje ili više tektonska pomeranja na političkoj sceni odvijaju se i u mnogim drugim evropskim državama – M5S u Italiji i antievropska Alternativa za Nemačku verovatno će osvojiti svoja prva mesta u EP, dok Vildersova stranka u Holandiji uspeva da očuva svoju poziciju.

Svest o tome da populizam i evropski skepticizam mogu ozbiljno da ugroze evropsku demokratiju i ekonomski oporavak, nameće potrebu da partije koje čine evropski politički mejnstrim uđu u borbu sa rastućim populizmom. "Ubeđen sam da je opasno potcenjen rizik od toga da će Evropski parlament biti najviše antievropski u svojoj istoriji" - tvrdi italijanski premijer Enriko Leta (*Enriko Letta*), ističući da ne vidi nijednu evropsku inicijativu koja se suprotstavlja ovom trendu (*The Guardian*, 31.10.2013). Na opasnost od antievropskog i populističkog Evropskog parlamenta ukazao je i Loran Fabijus (*Laurent Fabius*) na nedavno održanoj interparlamentarnoj konferenciji COSAC koja okuplja evropske parlamentarce i one iz nacionalnih parlamenata, posebno njihovih odbora za evropska pitanja, u Viljnusu 28. oktobra 2013. godine.

Nemajući nameru da ulazimo u svestranu analizu razloga zbog kojih jačaju populističke političke opcije, smatramo važnim da napomenemo da postojeća praksa demantuje, barem za sada, uobičajeno mišljenje da su ekonomska kriza i porast populizma i ekstremne desnice neposredno povezani. Jer, Austrija i Norveška, na primer, imaju prosperitne ekonomije, za razliku od Grčke i Italije. S druge strane, u Portugaliji, Španiji i Irskoj, gde ekonomska kriza, nezaposlenost i siromaštvo ostavljaju duboke posledice, populistički pokreti i partije nisu u porastu.

Za ocenu Fundamentalnog programa i njegovog potencijalnog uspeha je važno predvideti koja će pitanja biti najvažnija za evropske glasače. Sigurno je da će ekonomska i socijalna kriza, bez obzira na to što se različito ispoljava u državama članicama, biti centralna tema. Sadašnja kriza ispoljava se ne samo kao ekonomska i socijalna, nego i kao kriza poverenja u evropski projekat. Izazov će biti na koji način prići ovoj temi s obzirom na princip supsidijariteta koji se primenjuje upravo na planu socijalne politike. Zalaganje i kreiranje mehanizama za više socijalnu Uniju koja bi odgovorila na probleme građana je zato od suštinskog značaja. Problem nezaposlenosti, na primer, mora biti u centru pažnje, ali rešenja koja će biti ponuđena treba da budu iskorak u drugom pravcu od onog koji je dominirao poslednjih godina. Iako su na nacionalnom nivou

sindikati uglavnom dovoljno jaki da, kroz socijalni dijalog, utiču na politička rešenja, nije jednostavno uokviriti zajedničku i jedinstvenu poziciju na nivou Unije jer se, razumljivo, iskustva radnika i sindikalna kultura u Portugaliji, Nemačkoj, Grčkoj ili Poljskoj međusobno razlikuju. Osim toga, relevantno je uzeti u obzir i to koliko su nacionalni sindikati danas stvarno posvećeni evropskom projektu, s obzirom na dilemu *štednja ili rast*, gde se EU vidi kao promoter politike štednje koja opet ima za posledicu smanjenje nezaposlenosti. Evropska konfederacija sindikata (ETUC) je proevropske orijentacije, a ono što bi trebalo da ujedinjuje sindikate je kako evropski socijalni model koji počiva na društvenim odnosima solidarnosti, socijalnoj zaštiti i kvalitetu javnih servisa, tako i činjenica da je EU potencijalni izvor novih radnih mesta i zapošljavanja. Međutim, u svetlu loših rezultata na planu socijalne politike i politike zapošljavanja, nije izvesno da li će sindikati biti voljni da se založe za jačanje uloge evropskih institucija, naročito Komisije. Iako danas niko ne zastupa ideju harmonizacije u socijalnoj politici, zapošljavanju ili na planu ujednačavanja zarada u EU, što bi uostalom bio i potpuno nerealističan zahtev, ipak se nameće potreba da se definišu minimalni zajednički koraci na nivou Unije koji bi sprečili pad standarda, s jedne strane, i osigurali konkurentnost evropskog biznisa na globalnom nivou, s druge strane. Takođe, evidentna je potreba za uvođenjem jasnih indikatora kojima bi se merili socijalni efekti politika, poput onih za praćenje makroekonomske sfere. U sklopu ovih pitanja razmatraće se i odnos između članica u centru Unije i onih na periferiji, socijalne posledice krize u Grčkoj, Portugaliji i Španiji i otvaranje perspektiva za mlade u tim zemljama ima suštinski značaj za mobilnost kao vrednosti unutar EU.

Druga tema evropskih izbora biće dalja integracija unutar EU, odnosno politička unija i s tim povezani problemi nacionalnog suvereniteta. Brojne su kritike upućivane evropskim liderima zbog neadekvatnog upravljanja krizom, pre svega zbog fokusiranja isključivo na konsolidaciju javnih finansija što je uticalo na nastavak recesije i porast nezaposlenosti, ali i zbog politike *kažnjavanja* članica na evropskoj periferiji koja je značajno ugrozila princip solidarnosti u Uniji. Težište odlučivanja se preselilo u Evropski savet – većina važnih odluka potiče od Saveta, a ne od Komisije koja sve više implementira projekte na osnovu *instrukcija* Saveta. Sve veća uloga nacionalnih parlamenata u kreiranju evropske politike, naročito u državama koje finansijski najviše izdvajaju za evropski projekat, doprinosi nekoj vrsti preraspodele nadležnosti između nacionalnih i evropskih institucija, iako može pozitivne efekte na smanjenja već poznatog demokratskog deficita.

Treća grupa pitanja koja će dominirati u izbornoj kampanji su ekonomsko upravljanje Unijom, fiskalna politika, stvaranje bankarske unije i finansiranje realne ekonomije koja treba da dovede do stvaranja novih radnih mesta. Za EU je od suštinskog značaja da obnovi dugoročan mehanizam ulaganja u privredu kako bi se pokrenuo rast i zapošljavanje. Reorganizacija bankarskog sektora neophodna je kako bi banke vršile svoju osnovnu funkciju finansiranja i podrške dugoročnim investicionim projektima.

Analizirajući političko okruženje u kojem se održavaju evropski izbori naredne godine, pojavu nove, populističke i antievropske konkurencije, i nakon sagledavanja ključnih pitanja koja će uokviriti predstojeću kampanju, pokušaćemo da kroz prikaz Fundamentalnog programa PES-a prikazemo kako su partije i drugi akteri uključeni u programsku debatu razumeli najvažnije izazove i kako nameravaju da na njih odgovore konkretnom političkom akcijom. Fundamentalni program proizašao je iz širokog, skoro jednogodišnjeg, konsultativnog procesa koji je uključio više od 2000 predstavnika civilnog društva, univerziteta, sindikata, aktivista i partija članica. Nakon usvajanja Programa, Karoline Genez (*Caroline Gennez*) je izjavila: „Mi smo prva evropska politička partija koja se upustila u ovako složen politički zadatak: mi smo razvili novi narativ za socijaldemokratiju i referentni okvir za naše partije članice. Ovaj okvir proizlazi iz pet naših

ključnih vrednosti – slobode, demokratije, jednakosti, solidarnosti i pravde. Istovremeno, mi smo naznačili pozitivan program koji ide dalje od bliske budućnosti i koji jasno pokazuje u kom pravcu želimo da se Evropa kreće u narednih 10-15 godina. To je snažan kamen temeljac za izradu izbornog manifesta naredne godine” (<http://www.pes.eu/en/news>).

Fundamentalni program se oslanja na tri stuba. Prvi je nova *Politička ekonomija*, drugi je novi *Društveni dogovor za Evropu*, a treći je zahtev za *Evropsku uniju solidarnosti i veće unutrašnje kohezije*.

Ističući geslo *mi živimo u društvu, a ne u ekonomiji*, PES se zalaže za obnovu demokratske kontrole nad donošenjem odluka u ekonomiji, kako bi ekonomija *služila* narodima i društvima. Tradicionalan politički zahtev socijaldemokratije, pa i leve u celini, da glavni cilj ekonomije treba da bude stvaranje pune i kvalitetne zaposlenosti i prosperiteta, je stavljen u kontekst ravnomernog i održivog razvoja, s obzirom na to da *kvalitetni poslovi garantuju ekonomsku sigurnost, dobrobit radnika danas i generacija koje dolaze*. Zbog toga PES traži da primat imaju građani i društvo nad politikom, politika nad ekonomijom, a realna ekonomija nad finansijskim kapitalizmom. Da bi se ovo ostvarilo potrebne su legitimne demokratske institucije kao protivteža snazi tržišta. Zato se već u ovom delu Programa ističe zahtev za stvaranjem evropske javne sfere kroz demokratizaciju evropskih institucija, tako što Evropski parlament mora da bude osnažen, a Evropska komisija da reflektuje rezultat izbora i strukturu EP. Reforme ne mogu zaobići ni političke partije. U cilju povećanja kredibiliteta EU i proširenja demokratskih prava građana, PES predlaže da se pravo glasa na regionalnim nivou omogući svakom građaninu u zemlji članici u kojoj on ima prebivalište (PES Fundamental program, 2013, str. 3).

Ekonomsko upravljanje ne treba da se fokusira isključivo na budžetska pitanja i tržišne probleme, već da uključi socijalne efekte i dobro funkcionisanje države blagostanja. *Stabilnost cena ne može biti jedini cilj Evropske centralne banke. Buduća orijentacija ECB treba jednako da uključi nivo zaposlenosti i ekonomski rast* (str. 4).

Naglašavajući da se PES bori za evropsku socijalnu tržišnu ekonomiju, PES se suprotstavlja aktuelnoj sve većoj društvenoj raslojenosti, zahtevajući da građani moraju biti *zainteresovane strane* (eng. *stakeholders*) u ekonomiji umesto što su potčinjeni interesu manjine vlasnika deonica. *Zainteresovane strane* su i javni sektor, socijalno preduzetništvo, i mali i veliki biznis, koji moraju jednako biti ohrabreni za aktivnu ulogu na tržištu. Podrška zadrugama i svim drugim modelima preduzetništva ističe se kao važna poluga za ostvarenje socijalne tržišne ekonomije, pored transparentnih pravila tržišne utakmice, kontrole korišćenja javnih resursa, bolje zaštite potrošača i krajnjih korisnika proizvoda i usluga. Kako bi se bolje rasporedila moć između zainteresovanih strana predlaže se politika ohrabriranja koodlučivanja i participacije radnika. Finansijsko tržište mora da se učini odgovornim prema ljudima, društvima i izabranim predstavnicima. PES podržava FTT (*Financial Transaction Tax*) kao *oruđe kojim se kroti finansijski kapitalizam* (str. 5), a suprotstavlja se raznim oblicima poreskih rajeva, poreskim prevarama i utajama.

Naglašavajući da je prosperitet rezultat ekonomskog razvoja koji kombinuje održivi razvoj i socijalni napredak svih, kao indikatori fer i održivog rasta, u Programu se navode puna zaposlenost, kvalitetna radna mesta, sigurnost, visoki životni standard i društvena kohezija, očuvanje prirodnih resursa i unapređenje životne sredine. Jednom rečju, PES se zalaže za uvođenje novih mehanizama za merenje ekonomske uspešnosti kako bi *kvalitativni indikatori dopunili GDP kao indikator*.

PES ističe potrebu za novom razvojnom strategijom u Evropi predlažući da *nova evropska industrijska agenda podstakne regionalnu specijalizaciju i komparativne prednosti u industriji*. Umesto borbe za što niže cene, evropski proizvodi i usluge treba da nude najviši kvalitet zasnovan na inovacijama. Zato evropski budžet treba da bude *investitor u nove poslove, rast i buduću industriju*. Vremenom, smatra PES, evropski budžetski ciklus treba da bude vremenski sinhronizovan sa trajanjem političkih mandata, pre svega Evropskog parlamenta.

Izričito protiv postojeće velike koncentracije profita, bogatstva i moći, akumulirane u rukama malog broja ljudi, PES traži novi ekvilibrijum između vrednosti rada i vrednosti kapitala. Naravno, ovo zahteva snažne institucije tržišta rada i odredbe o socijalnoj zaštiti koje će biti *automatski stabilizatori*. U fiskalnoj politici, teret se sa rada mora prebaciti na kapital, uz korišćenje poreskih olakšica kao podsticaj za zapošljavanje, obrazovanje, istraživanje i razvoj. *Fiskalna konkurencija koja vodi društvenom dampingu mora biti okončana* (str. 6).

U drugom delu (Novi društveni dogovor za Evropu), velika pažnja posvećuje se rodnoj ravnopravnosti, stavljajući u srž politike za socijalnu pravdu borbu za *kontinuiranu emancipaciju svake žene i svakog muškarca, bez obzira na njihove godine, seksualnu orijentaciju, etničku pripadnost ili društveno poreklo, religijsko uverenje, invaliditet, rodni identitet ili mentalnu odnosno fizičku sposobnost*.

Osnažiti svakog člana društva kroz zaposlenost, kvalitetno obrazovanje, zdravlje, pristup kulturi i održiv život, kao i omogućavanje svima da učestvuju u društvu, uz odlučnost da se obezbedi ekonomska sigurnost i zaštita od životnih rizika (Program, str. 7), ističe se kao ključni zahtev socijaldemokratije u Evropi danas. *Odlučni smo da sačuvamo, reformišemo i ojačamo države blagostanja* (str. 7). Pod reformisanjem država blagostanja podrazumeva se *podsticanje autonomije u životu nasuprot zavisnosti*, ali istovremeno i prevazilaženje podela između *insajdera i autsajdera* na tržištima rada. PES smatra da se *mora osigurati pravno priznanje rada u kući, domaćinstvu, što je ključno za društva koja stare i za tržište rada koje se suočava sa strukturnim promenama*. *Pristup besplatnom i kvalitetnom obrazovanju je ugaoni kamen pravednog društva, a novi Društveni dogovor mora da garantuje jednake mogućnosti za učenje i napredak svakoj ženi i muškarcu tokom njihovog života*.

U delu posvećenom politici zapošljavanja, PES ističe da *Socijalna unija mora biti primenjena uz Ekonomsku uniju kako bi se prevazišle nejednakosti, obezbedio društveni napredak i puna i kvalitetna zaposlenost* (str. 8). Konkretizujući ovaj stav, PES predlaže da okosnicu socijalne unije treba da sačinjava Pakt o socijalnom progresu. Paktom treba da se predvide obavezujući ciljevi društvenog progressa na polju zapošljavanja, inovacije i društvene kohezije koji će biti dogovoreni od strane zemalja članica, Evropske unije i socijalnih partnera. Takođe, predlaže se uvođenje novog Evropskog programa za zapošljavanje i društvene investicije, konkretizacija već pokrenute akcije *Garancija za mlade (Youth Guarantee)* koja ima za cilj efikasnije zapošljavanje mladih i insistira se na većjoj ulozi socijalnih partnera kako na nivou Unije, tako i na nacionalnom nivou. PES upozorava i na već široko rasprostranjenu pojavu stresa kao posledice rada, smatrajući da se preopterećenost na poslu, izolacija, i druge slične pojave moraju tretirati kao društveni, a ne samo pojedinačni problemi. Usklađenost između privatnog i profesionalnog života mora biti utkana i u radno zakonodavstvo i u reforme države blagostanja.

Što se zarada tiče, PES se zalaže za utvrđivanje minimalnih zarada na nivou svake države članice. Bonusi, kao deo zarade upravljačkog kadra u privredi, moraju biti pod povećanom kontrolom. Jednaka plata za isti posao, tradicionalni zahtev socijaldemokrata, potvrđen je i u Programu, kao princip i sredstvo za stvarnu emancipaciju i jednakost žena i muškaraca. Više od toga, PES se protivi svakoj vrsti diskriminaciji u isplati zarada, naročito kod isplaćivanja zarada stranim

radnicima, radnicima različitog etničkog porekla, ali i osobama sa invaliditetom. Borbu protiv takve prakse, koja se naziva *društveni damping* je prioritet za socijaliste i socijaldemokrate. Osvrćući se na rastuća negativna iskustva zloupotrebe prilikom zapošljavanja mladih na pripravničkom ili probnom radu, PES insistira da se pripravništvo mora tretirati i kao sticanje iskustva, ali i kao rad za koji se moraju platiti i plata i doprinosi za socijalno osiguranje.

U delu posvećenom javnim dobrima i javnim službama, polazeći od toga da je njihov visok kvalitet karakteristika države blagostanja, PES ističe da usluge od opšteg interesa moraju biti sačuvane od profitom vođene utakmice.

I na kraju, treći stub Programa je solidarna Unija. Samo solidarnost omogućava progresivnu promenu - ističe se u Programu. PES se zalaže za smanjenje razlika u Evropskoj uniji jer to jedino može da ojača kapacitet Unije da deluje u svetu. Solidarnost se izgrađuje na osnovu odgovornosti jednih prema drugima, između muškaraca i žena, zajednica i generacija. Ona je ujedinjenje oko zajedničkog cilja.

Da bi se izgradila solidarna Unija, očuvanje demokratije i vladavine prava je prvi uslov, uz sankcionisanje i jačanje mehanizama za borbu protiv nacionalizma, antidemokratske propagande, diskriminacije, ksenofobije i homofobije. S tim paralelan proces jeste socijalna integracija, kroz inkluzivno obrazovanje, pristup zapošljavanju i radnim mestima, stanovanje, socijalne službe i život u zajednici. U odnosu na migrante, PES polazi od ljudskih prava nasuprot pristupu drugih političkih opcija koje u prvi plan stavljaju sigurnosne pretnje od povećanog broja migranata.

Budućnost Evropske unije zavisi od toga može li se obnoviti posvećenost solidarnosti. *Jaz između regiona i zemalja članica je sad isuviše dubok, on potkopava demokratski legitimitet i poverenje procesa odlučivanja u EU* (str. 11). Potrebna je efikasnija koordinacija i saradnja kako bi se ukrotio *finansijjski kapitalizam, smanjile nejednakosti između regiona u EU, prevazišao trgovinski disbalans unutar Evropske monetarne unije, poboljšale javne finansije i obezbedio potreban nivo investicija za održiv ekonomski rast kako bi se prebrodila kriza*. U tom okviru, ističe se i borba protiv organizovanog kriminala, korupcije i pranja novca koji moraju biti prioritet za EU, ali i za sve zemlje članice.

U solidarnoj Uniji mora postojati *minimum evropskih socijalnih standarda, ako se ima ambicija da se zajedno napreduje*. Te finalne standarde PES vidi kao oruđa, a ne kao krajnje ciljeve u borbi protiv eksploatacije, diskriminacije, osiromašenja i socijalnog dampinga.

Održivi razvoj je iskaz solidarnosti i prema budućim generacijama i zato taj princip mora biti ugrađen u solidarnu Uniju. *Sve politike moraju biti društveno odgovorne i u interesu očuvanja životne sredine* (str 12). EU treba da postane globalni lider u prelasku na *low carbon* ekonomiju, da se zalaže za utvrđivanje globalnih pravila za redukciju emisija štetnih gasova i za održivo i odgovorno korišćenje prirodnih resursa. Zajednička evropska energetska politika treba da postane kamen temeljac evropske integracije u budućnosti.

Ističući princip spoljne politike zasnovane na vrednostima, PES ističe da ekonomski interesi u EU ne treba da budu ostvarivani na uštrb demokratije i ljudskih prava u drugim regionima i zemljama u svetu. Evropa mora da očuva *otvorenost, transparentnost i fer pristup u procesu proširenja, promovišući osnovne vrednosti ljudskog dostojanstva, demokratije, jednakosti, vladavine prava i ljudskih prava* (str. 13). Bez navođenja imena zemalja, ističe se da *sve zemlje sa perspektivom članstva treba da postanu članice EU kad ispune uslove*. PES se zalaže za jačanje Zajedničke spoljne i bezbednosne politike.

Nakon ovog prikaza Fundamentalnog programa, u kojem smo se usredsredili na delove u kojima se vide konkretni predlozi ili barem okvir za buduće konkretne predloge političke akcije, ostaje nam da procenimo da li Fundamentalni program odgovara pretpostavljenim očekivanjima evropskih glasača. Da li je Program uspeo u nameri da postane novi socijaldemokratski narativ, kako je to najavljeno prilikom njegovog usvajanja?

Kao i svaki program koji ima za cilj da bude strateški dokument, a ne akcioni plan, Fundamentalni program se poziva na vrednosti i stavove koji leže u samom ideološkom temelju evropske levice i socijaldemokratije. Te vrednosti Program u određenim slučajevima vrlo jasno konkretizuje na aktuelne probleme, proširujući tako značaj i primenu tih vrednosti na aktuelno stanje u EU, kao na primer kad definiše politiku prema migrantima (poštovanje ljudskih prava nasuprot politici bezbednosti) ili kad se zalaže za jednake plate za isti rad (protiv eksploatacije radnika migranata ili različitog etničke pripadnosti, tj. protiv tzv. socijalnog dampinga).

Očigledno je, međutim, da je i sam Program pomirljiv rezultat različitih političkih glasova unutar PES-a. To je vidljivo kad se govori o novoj političkoj ekonomiji koji je uglavnom strateški intoniran, bez konkretnih predloga, osim na primer kad se PES jasno određuje protiv tzv. poreskih rajeva, ili kad se zahteva uvođenje novih indikatora za merenje ekonomske uspešnosti, koji bi dopunili GDP indikator. I zahtev za novu Evropsku industrijsku agendu sadrži potencijal za buduću razradu. Konkretni predlozi za to kako izvesti *kroćenje finansijskog kapitalizma*, kroz fiskalnu politiku, ne postoje, što je i razumljivo s obzirom na to da je pitanje fiskalne politike u nadležnosti zemalja članica.

PES se, zalažući se za solidarnu Uniju, zalaže za unapređenje demokratije i jačanje političke kontrole nad procesom odlučivanja u EU, te konkretno predlaže jačanje Evropskog parlamenta, više politički sastav Komisije koji bi pratio strukturu Evropskog parlamenta, donošenje budžeta za period koji odgovara trajanju mandata EP odnosno Komisije... Čini nam se, međutim, da Program ne odgovara jasno na jedno od suštinskih pitanja koja će se postaviti u izbornoj kampanji, ali koje je i ključno pitanje dalje integracije u Uniji – da li težište odlučivanja ostaviti Evropskom savetu ili osnažiti Komisiju? Jer od toga će zapravo zavisiti u kojoj meri će EU moći brže da odgovara na izazove, definiše nova pravila i sprovodi projekte. Birači su izgleda, zbog nepoverenja prema Komisiji i briselskoj administraciji, udaljenoj, nepristupačnoj i nedovoljno transparentnoj, skloniji jačanju uticaja nacionalnih parlamenata i nacionalnih vlada, pa samim tim i opcije u kojoj se u Evropi odlučuje, uglavnom konsenzusom, na Evropskom savetu. Ali to i jeste najveći izazov na budućim evropskim izborima - kako se zalagati za *što više Evrope* u uslovima kad se najveći deo odgovora na pitanja koja tište birače poput nezaposlenosti, pada standarda, smanjenja kvaliteta javnih službi, po principu supsidijariteta rešava na nacionalnom nivou.

Iako je PES učinio značajan iskorak u pripremi i usvajanju Fundamentalnog programa, ostaje pitanje da li će na ovakvom Programu proisteći konkretniji i snažniji izborni Manifest koji će građanima socijalističke i socijaldemokratske orijentacije u svim zemljama članicama delovati uverljivo, ostvarivo i dovoljno odgovorno. Zajednički kandidat za predsednika Komisije, Martin Šulc, pored ogromnog iskustva i dokazane snage socijaldemokratskih uverenja, ima i danas prilično retku, sposobnost da pokaže empatiju prema ugroženima i spremnost na ozbiljnu političku akciju. Opravdana je, međutim, zabrinutost da to neće biti dovoljno da bi se građani ubedili da izađu na izbore, na kojima je izlaznost i u mnogo boljim vremenima za Evropu bila slaba, a i da svoje poverenje ovaj put ne poklone populistima koji nude lakše i brže odgovore. Suštinsko je pitanje da li će socijalisti i socijaldemokrate širom EU ubediti glasače da mogu da promene ekonomsku politiku, smanje nezaposlenost, siromaštvo i sve veću nejednakost.

Očekujemo izbornu kampanju u kojoj će se suprotstaviti Evropa građana Evropi populista. Jer ako želimo da se pomerimo od politike štednje ka politici rasta, a nađemo se u najviše evroskeptičnom i najviše antievropskom parlamentu u istoriji, takav pokušaj će biti odmah zaustavljen (Letta, The Guardian, 2013).

NATAŠA VUČKOVIĆ*

THE PROGRAMME OF THE PARTY OF EUROPEAN SOCIALISTS (PES) AND THE 2014 EUROPEAN PARLIAMENT ELECTIONS

Abstract: *The paper gives an overview of the Fundamental Programme of the Party of European Socialists (PES), which was adopted at the PES Council meeting in June 2013, in the light of political and programme-related preparations for the upcoming European Parliament elections. The programme is analysed in the context of the current political environment in the EU and its Member States. Special attention is attributed to the rising influence of populist parties. The paper analyses key issues that the electoral campaign is probably going to be focused on and, to that effect, it assesses the ability to rise to the European voters' expectations and respond to their problems through the Fundamental Programme and announced election manifesto.*

Keywords: *PES, Fundamental Programme, elections, European Parliament.*

* Member of Parliament, Vice-President of the Democratic Party and Vice-President of the Socialist Group in the Parliamentary Assembly of the Council of Europe.

ALEKSANDAR MILOSAVLJEVIĆ⁴⁸

REVITALIZACIJA SAVREMENIH ODNOSA EVROPSKIH SOCIJALDEMOKRATSKIH PARTIJA I SINDIKATA

Sažetak: *Politika kao centralna regulativna sfera društva predstavlja tačku preseka interesa savremenih sindikata i socijaldemokratskih partija. Istorijski razvoj njihovog uzajamnog odnosa imao je divergentnu putanju i specifično nasleđe kao rezultat kada je reč o kontekstima Zapadne i Istočne Evrope što ne umanjuje potrebu za iznalaženjem odgovarajućeg i okolnostima prilagođenog, savremenog obrazca interakcije u uslovima globalizacije. Sindikatima je potrebna revitalizovana veza sa socijaldemokratskim partijama radi ojačavanja političkog uticaja uz napomenu da i sami moraju pristupiti modernizaciji kroz omasovljenje i veću mobilizaciju svog članstva povezivanjem za širom društvenom zajednicom. Socijaldemokratske partije bi na taj način, a nakon sopstvenog programskog prilagođavanja, stekle respektabilnog saveznika sa kojim mogu razvijati društveno-političku agendu na temelju socijalne pravde i solidarnosti.*

Ključne reči: *sindikati, socijaldemokratija, socijaldemokratske partije, Zapadna i Istočna Evropa, bivša Jugoslavija.*

Sudbina evropske socijaldemokratije, socijaldemokratskih partija i sindikata tragom istorijskih okolnosti koje su obeležile njihov nastanak, razvoj i uzajamne odnose isprepletana je. Kontekstualni i vremenski faktor, a to posebno dobro primećuju predstavnici škole istorijskog institucionalizma, odigrali su značajnu ulogu u kreiranju različitih obrazaca njihove saradnje u prošlosti. Dok su sindikati, u sadejstvu sa socijaldemokratskim partijama, činili oslonac i generator demokratije, ali i jedan od važnih sistemskih činilaca zapadnoevropskog kapitalističkog i ukupnog društveno-političkog poretka od kraja Drugog svetskog rata pa sve do osamdesetih godina, a dotle su u okviru istočnoevropskog komunističkog bloka bili ništa više do produžena ruka vladajuće partije bez ikakvog trajnijeg iskustva autonomne borbe za radničko-socijalna prava i produbljanje demokratije.

Savremena socijaldemokratija predstavljena u liku istoimenih partija, ali i sindikati, suočeni su sa procesom redefinisanja sopstvenog identiteta i prevazilaženja krize u kojoj se nalaze. Posebno pitanje odnosi se na to koliko sindikati mogu pomoći socijaldemokratama u tom procesu, a koliko socijaldemokrate sindikatima?

SINDIKATI I POLITIKA:

SMISAO POLITIČKE FUNKCIJE SINDIKATA U SAVREMENOM DOBU

Sindikati danas u mnogim zemljama predstavljaju najstabilnije i najinstitucionalizovanije pokrete u civilnom društvu (Wainwright, 2012) i istovremeno figuriraju kao reprezentanti interesa zaposlenih, generatori socijalne kohezije i participacije, i kroz mehanizam socijalnog dijaloga kao specifični amortizeri potencijalnih društvenih konflikata, ali i institucionalna brana razmahu socijalne demagogije i populizma (Pavlović, 2004, Stojiljković, 2011). Nema sumnje da, na osnovu svega ovoga, imaju veliki značaj za funkcionisanje savremenih demokratija.

⁴⁸ Autor je doktorand na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

Politička sfera savremenih društava predstavlja tačku preseka interesa sindikata i političkih partija. Smisao političke funkcije sindikata zavisi od toga kako u savremenom dobu pojam politike definišemo. Ukoliko je to centralna regulativna sfera društva unutar koje se upravlja konfliktima vezanim za raspodelu i alokaciju javnih dobara i vrednosti, usmerava društveni razvoj, određuje socijalna cena tranzicije, prevazilaze problemi kolektivnog delovanja (Stojiljković, 2001, Pavlović, 2011), onda je osnovni interes zaposlenih širom svih meridijana postojanje društveno i politički uticajnih sindikata. Zašto se, recimo, pod javnim dobrom ne bi podrazumevao neki zakon koji reguliše oblast radnih odnosa, direktno ili indirektno utiče na svet rada, socijalnu cenu tranzicije ili prevazilaženja aktuelne ekonomske krize, koji reguliše štrajkačku aktivnost? Važnost političke moći sindikata došla je do svog punog izražaja naročito u okolnostima svetske ekonomske krize počev od 2008. godine kada je bilo potrebno izvršiti uticaj na antikriznu politiku vlade. Politička fragmentacija, koja negativno utiče na postizanje konsenzusa sindikalnih centrala u pogledu generisanja zajedničke političke strategije njihovog delovanja, istovremeno predstavlja i veliku prepreku jačanju njihove političke moći. Teorijski posmatrano, postojanje više sindikalnih centrala, kao i granskih sindikata automatski ne predstavlja izraz fragmentacije već naprotiv pluralizacije sindikalne scene jer su sva savremena demokratska društva prvenstveno pluralna. Sindikati sa suprotstavljenim političkim strategijama i taktikama delovanja ne poseduju značajnu pregovaračku moć i politički uticaj. Stoga, konsenzus o minimalnim zajedničkim ciljevima, i jedinstvena pregovaračka pozicija su jedini način da se, bar delimično, amortizuje negativno delovanje ruinirane ekonomije i visoke nezaposlenosti na pregovaračku poziciju i moć sindikata (Stojiljković, 2001:12-14). Konsolidacija i koordinacija sindikalnih pokreta u postkomunističkim zemljama u cilju postizanja većeg društvenog uticaja se posebno nameće kao važan zadatak prvenstveno za sindikalna rukovodstva (Dimitrova, 2005:272). Odnos sindikata prema političkoj areni generalno se, pored do sada razvijenih oblika saradnje i uticaja, dodatno može definisati i uz pomoć dve strukturalne dimenzije: stepena političkog jedinstva/fragmentacije sindikata, kao i stepena njihove politizacije pri čemu su politički fragmentirani sindikati istovremeno i politizovani što se može primetiti na istorijskom primeru Francuske i Italije (Strecek i Hasell, 2003: 5-13). Obrnuto, političko jedinstvo sindikata postoji u onim zemljama gde su oni kroz istoriju manje bili podređeni partijama i samim tim manje politizovani (Velika Britanija, Irska, SAD). Fenomen političke fragmentacije sindikata koji se objašnjava njihovom politizacijom dijagnostifikovan je i među postkomunističkim državama poput Rumunije i Češke (Kideckel, 2001, Myant, 2010). Odnos sindikata i političkih partija u postkomunističkim zemljama počiva na pragmatičnim osnovama i uzajamnom deficitu istorijskog iskustva zajedničkih borbi za demokratiju (Avdagic, 2004). Sindikati u zemljama Istočne i Srednje Evrope moraju, za razliku od svojih zapadnoevropskih kolega sami da kreiraju svoj politički identitet. Jedan od recepata bio bi zauzimanje demokratske pozicije i uloga konstruktivne snage u izgradnji socijalno-tržišne ekonomije (Dimitrova, *op. cit.*).

POČETAK NOVOG VEKA:

KONTEKST PREISPITIVANJA ODNOSA SOCIJALDEMOKRATIJE I SINDIKATA

Aktuelne rasprave o budućnosti sindikata, socijaldemokratskih partija i njihovih međusobnih odnosa odvijaju se u kontekstu svetske ekonomske krize koji bi na neki način mogao da predstavlja izuzetnu priliku za testiranje postojeće političke moći sindikata barem kada je reč o njihovom uticaju na uobličavanje sadržaja paketa antikriznih mera evropskih vlada. Na drugoj strani, iako su to mnogi na neki način očekivali i prognozirali, izbijanje recesije nije vratilo na vlast socijaldemokratske partije, dok su pojedine, naprotiv, godinama unazad beležile loše izborne rezultate. Međutim, pobeda socijaliste Fransoa Olanda na predsedničkim izborima u Francuskoj 2012. godine mogla bi biti dobar znak za socijaldemokrate. U zemljama poput Grčke,

koja je trenutno zahvaćena teškom dužničkom krizom, zabeležen je i proces slabljenja umerene (PASOK) i jačanja radikalne levice (*Syriza*). Kriza je prerano okončala mandate socijalističkih premijera Jorgosa Papandreua u Grčkoj kao i Zapatera u Španiji.

Izveštaj Međunarodne organizacije rada (*MOR*) pokazuje da se svet rada u globalnoj perspektivi nije oporavio od izbijanja krize 2008. godine i da će, prema nekim projekcijama, nivo zaposlenosti u periodu pre krize biti dostignut tek 2016. godine dok su u većini zemalja pojedine grupe, poput mladih i onih koji su dugo bez zaposlenja posebno pogođene krizom (*World of Work Report* 2012). Kada je reč o evropskim zemljama, učešće socijalnih partnera, pogotovo sindikata, u pripremi paketa antikriznih mera nije bilo zadovoljavajuće iako su nakon protesta njihovi zahtevi, prvenstveno usmereni ka socijalnoj dimenziji tih programa bili uvažavani što je više bio slučaj u zemljama sa razvijenijom korporativističkom tradicijom (Watt i Nikolova, 2009: 34). Sumarno, reforme radnog zakonodavstva u cilju njegove dalje deregulacije, a pod okriljem antikriznog menadžmenta nekih evropskih vlada imale su negativan učinak po pitanju radničkih i socijalnih prava, ali i same suštine zaštite istih dok je reformrska procedura tekla van demokratskih standarda čime je njena legitimnost dovedena u pitanje (Clauweart i Schömann, 2012:16).

Aktuelna kriza evropske socijaldemokratije se prevashodno manifestuje u gubitku njene nekadašnje političko-kulturološke hegemonije (kriza socijaldemokratskog *diskursa*), kao i u potrazi za novim političkim narativom (Hilebrand i Mas, 2011, Ehrke, 2012). S tim u vezi, poseban značaj u procesu redefinisanja identiteta savremenih socijaldemokratskih partija ima pitanje vezano za opstanak, obnovu ili uspostavljanje njihovog savezništva sa sindikatima. Odgovor na ovo pitanje je kontekstualno uslovljeno imajući u vidu različito strukturirane putanje istorijskog razvoja ovog odnosa u Zapadnoj i Istočnoj Evropi. Izuzetan problem dodatno predstavlja dobro poznata stvar da uzajamna interakcija ovih aktera zavisi prvenstveno od toga da li su socijaldemokratske partije u opoziciji ili na vlasti. Stoga, ne mora uvek da predstavlja prednost za sindikate situacija u kojoj imaju socijaldemokrate u vlasti što se i potvrdilo tokom devedesetih godina. Ono što je takođe od značaja je i činjenica da je u međuvremenu došlo do gubitka međusobnog poverenja koje je teško obnoviti (Micus, 2010:15). Na drugoj strani, egzaktni podaci iz empirijskog istraživanja glasačke strukture partija sprovedenog u prvoj dekadi XXI veka (2002-2008) na teritoriji Evrope (12 zemalja) pokazuju da članovi sindikata u celini češće glasaju za socijaldemokratske partije dok njihov prosečan udeo u strukturi glasača ovih partija, i pored umanjena za 3,2% tokom ovog perioda, iznosi 22% (Wessels, 2010).

Izvesno je da je socijaldemokratiji potrebna nova politička platforma pri tom dovoljno reideologizirana, aktuelna, emancipatorska, otvorena i delotvorna, kako bi istovremeno bila primenjiva na planu pojedinačne zemlje nezavisno od njenog konkretnog konteksta, ali i na globalu, bazirana kako na trajnim vrednostima socijaldemokratije tako i na iskustvima konfliktnog i produbljenog dijaloga sa novom levicom i koja bi socijaldemokratske partije ojačala iznutra, povezala ih sa starim (sindikati) i novim saveznicima i biračima i ostalim partijama demokratske levice u širokom političkom savezu (Milosavljević, 2010).

⁴⁹ Kao važne, posebno bih izdvojio radove: Nina Pološki Vokić i Alka Obadić, *Revitalizacija sindikata u suvremenom društvu*, Ekonomski pregled, 61 (3-4) 187-214, 2010, Zagreb/Carola M. Frege and John Kelly, *Union Revitalization strategies in Comparative Perspective*, European Journal of Industrial Relations, Volume 9 Number 1 pp 7-24, 2003 /Amanda Tattersall, *Power in Coalition: Strategies for Strong Unions and Social Change*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2010/Bernhard Ebbinghaus, *Trade unions changing role: membership erosion, organisational reform and social partnership in Europe*, Industrial Relations Journal, Decembar 2002/Bernhard Ebbinghaus, *Ever larger unions: organisational restructuring and its impact on union confederation*, Industrial Relations Journal 34:5, 2003/Dimitrina Dimitrova, *Looking Ahead: Trade Union Strategies for Dissent Work*, in: *Trade Unions Strategies in Central and Eastern Europe: Toward a Dissent Work* (ed. Dimitrina Dimitrova and Jacques Vilroix), International Labour Organization, 2005/Hilary Wainwright, *Novi sindikalizam u nastanku*, Novi plamen – časopis demokratske ljevice za politička društvena i kulturna pitanja, Godina VI, broj 17, Zagreb, 2012.

Što se sindikata tiče, oni su poslednjih decenija XX veka bili suočeni sa nizom negativnih strukturalnih činilaca poput globalizacije, jačanja sektora usluga na štetu proizvodnje, kao i procesom razgradnje radničke klase i opadanja sindikalnog članstva. Strategije revitalizacije moći i uticaja sindikata⁴⁹ koje su poslednjih godina elaborirane u akademskoj javnosti mogle bi se grubo podeliti u dve kategorije. U prvoj su one koje su okrenute međusindikalnoj saradnji i koordinaciji čak i ukрупnjavanju sindikalne scene ili su pak, kao u drugoj kategoriji, usmerene na razvijanje strategija koje bi samostalno implementirali sindikati kroz svoje delovanje. Strategije izdvojene u drugoj grupi povezane su i sa potrebom prevazilaženja klasične podele na radnička i politička pitanja, povezivanja sindikata sa širom društvenom zajednicom, a na tom tragu možda se može i razmišljati o švedskom iskustvu kada su sindikati uspeli da se transformišu u narodni pokret blisko povezan sa švedskim društvom.⁵⁰ U svakom slučaju, na početku XXI veka, a u cilju obnove socijalističke tradicije potrebna je nova vizija kolektivnog političkog činioca (Eley, 2002).

SINDIKATI I SOCIJALDEMOKRATSKE PARTIJE U ZAPADNOJ EVROPI

Istorijska iskustva, širok spektar specifičnih socioekonomskih i političkih karakteristika razvoja zapadnoevropskih zemalja, kao i njihovih privredno-političkih sistema proizveli su i danas prepoznatljive modele odnosa sindikata i socijaldemokratskih partija koji su izloženi savremenim izazovima globalizacije.

Ilustrativan primer o pozitivnim iskustvima saradnje socijaldemokratskih partija i sindikata odnosi se na period nakon Drugog svetskog rata u institucionalnom kontekstu korporativizma. Međutim, poslednjih decenija XX veka dva procesa koja su se odvijala simultano uticala su na to da se veze sindikata i socijaldemokratskih partija poprilično istanje. Sa jedne strane, sindikati su se suočili sa nizom strukturalnih šokova koji su negativno uticali na njihovu masovnost, reprezentativnost i snagu dok su se socijaldemokratske partije, na drugoj strani, počele programski transformisati u cilju proširivanja svoje glasačke baze u društvenim okolnostima koje su obeležili procesi poput urušavanje kolektivnih identiteta i pojava postmaterijalističke vrednosne matrice. Krunu takvog procesa predstavljala je politika *Trećeg puta* (eng. *Third way*) koja je dodatno udaljila nekadašnje saveznike. Umesto da ujedini sve socijaldemokrate sveta u projektu revitalizacije centrolevice, ovaj program je pridobio veliki broj pristalica, ali i veliki broj oponenta. Istovremeno, danas je, u okviru nastojanja akademske javnosti da dijagnostifikuje uzroke stagniranja socijaldemokratije, u jednom njenom delu dosta razvijena njegova kritika. Tipološko razvrstavanje savremenih modela socijaldemokratije na osnovu politike vlada u šest evropskih država u oblasti fiskalne, socijalne i politike zapošljavanja pokazalo je stepen usvajanja pomenute reformske strategije, te možemo govoriti o postojanju oblika tradicionalne (Nemačka, Francuska), modernizovane (Švedska, Danska) i liberalizovane (Velika Britanija, Holandija) socijaldemokratije (Petring, Henkes i Egle, 2009).

Ipak, i pored u nekim slučajevima formalnog, priča o nekakvom definitivnom razlazu sindikata i partija je preuveličana jer su u mnogim zemljama Zapadne Evrope te veze i pored objektivnih poteškoća preživle. U Švedskoj je još krajem osamdesetih godina došlo do formalnog razlaza SAP-a i sindikata kroz ukidanje kolektivnog članstva sindikalaca u ovoj partiji, ali su sindikati na neki način zadržali uticaj na politiku partije i proces unutarpartijskih izbora dok u međuvremenu svoju podršku nisu preusmerili nekoj drugoj partiji (Upchurch, Taylor i Mathers, 2009: 47-48). Na

⁵⁰ Sumarno, strategije koje bi sindikati samostalno primenjivali mogu se podeliti na one koje su sa jedne strane okrenute radništvu koje nije sindikalno organizovano, a pri tome se najviše misli i na sivu zonu, kao i na one strategije koje su okrenute civilnom društvu ili široj društvenoj zajednici. Moj stav je da je potrebno simultano primeniti obe ove strategije. Sindikati će svoju političku moć ojačati posredno putem šire društvene moći.

drugoj strani, u Danskoj je do formalnog razlaza sindikata i socijaldemokrata došlo 1996. godine iako ih i dalje vezuju ideološke niti (Erikson, 2012: 206). Protržišni reformski kurs holandske Partije rada (PvDA) dosta je uticao na slabljenje njene veze sa sindikalnom konfederacijom (Bogdanović, 2012: 187-199), a do sličnog razvoja situacije je došlo i u Nemačkoj gde je reforma socijalne politike u vreme kancelara Gerharda Šredera, posebno nakon 2003. godine, udaljila SDP od Nemačkog saveza sindikata (Dribuš i Birk, 2012: 5). Da sindikati ne moraju uvek biti u defanzivi već da mogu imati i izuzetno proaktivnu ulogu u objedinjavanju bloka levih partija svedoči i slučaj Norveške gde je tamošnji Savez sindikata 2004. godine vodio svojevrsnu kampanju za približavanje Radničke partije i Socijalističke leve stranke (Seierstad, 2012: 113).

SINDIKATI I SOCIJALDEMOKRATIJA U ISTOČNOJ EVROPI

Nakon kraha realsocijalizma i diktature proletarijata u Istočnoj Evropi socioekonomska linija društvenog rascepa nije bila precizno artikulisana (Beyme, 2002) usled čega ni interesi radnika nisu bili valjano reprezentovani u nastajućoj političkoj areni u liku neke identitetski jasno profilisane partije demokratske levice. Pluralizacija društva nije zaobišla ni do tada monolitni sindikalni pokret tako da je današnja sindikalna scena prošarana različitim brojem sindikalnih konfederacija, a obeležavaju je sindikalne podele i fragmentacija. Pritisci sa kojima su se suočavali i sa kojima se i danas suočavaju sindikati u ovom delu Evrope mogu se podeliti na one koji su zajednički sa sindikatima u Zapadnoj Evropi (fleksibilizacija radnih odnosa, rast značaja tercijalnog sektora) i posebni (privatizacija, transformacija ekonomije i pritisci tranzicije). Neumitno se nameće utisak da je potrebna veća saradnja sindikalnih centrala u cilju prevladavanja bilo kakvog oblika fragmentacije u cilju objedinjavanja zajedničke političke strategije. Ne postoji do sada jedinstveno formulisan stav istraživača o tome koliko je mehanizam socijalnog dijaloga zaista uspešan u ovim zemljama (Guardiancich, 2012). Što se stranaka tiče, one predstavljaju labavo strukturisana izborna udruženja sa nejasno formulisanim, fleksibilnim programima bez uporišta u civilnom društvu (Segert, 2008). Ono što je posebno karakteristično jeste činjenica da su i reformisani sindikati i komunističke partije na početku procesa demokratske tranzicije i pluralizacije privrednog i političkog sistema posedovali značajnu prednost u odnosu na konkurente u pogledu materijalnih i ljudskih resursa. Referentne analize socijalne profilisanosti i načina funkcionisanja socijaldemokratskih stranaka pokazuju da usled njihove generalno loše utemeljenosti u civilnom društvu nisu uspele da se bolje povežu sa gubitnicima tranzicije i radnicima te da u njihovoj strukturi članstva uglavnom preovladava obrazovanija populacija sa boljim primanjima dok mladi teško napreduju ka rukovodećim nivoima u partijskoj organizaciji koji se usled manjka unutarstranačke demokratije regrutuju na prijateljskoj i interesnoj osnovi (Dauerstädt, 2002, Agh, 2005, Wiatr, 2005).

Relacije sindikata i socijaldemokratskih partija u Istočnoj Evropi predstavljaju zanimljivu mešavinu institucionalizovanih i neformalnih oblika saradnje. Na uzorku od 10 zemalja institucionalizovani mehanizmi saradnje dijagnostifikovani su jedino u Litvaniji, Rumuniji i Slovačkoj (Šreder i Kalas, 2011:12). Ipak, način dolaska do ovih zaključaka jedino putem sprovedene ankete sa sindikalnim i partijskim liderima nalaže njihovo uzimanje sa izvesnom dozom opreza što svakako nimalo ne umanjuje generalni deskriptivno-ilustrativni značaj istraživanja. Primera radi, u onim državama, poput Češke, gde funkcioniše neformalni oblik saradnje ovih aktera ključna sindikalna konfederacija (ČMKOS) ni na jednim izborima do sada nije eksplicitno podržala neku određenu političku partiju dok je istovremeno uspela da, i pored neizbežne konfrontacije u vezi sa fiskalnom i reformom radnog zakonodavstva, izvrši određeni uticaj na politiku socijaldemokratske vlade u periodu 1998-2004. godine (Myant, 2010: 22-28).

Zakruženo strukturalno objašnjenje specifičnosti razvoja sindikata, socijaldemokratskih partija i njihovih uzajamnih odnosa u Istočnoj Evropi uglavnom se temelji na: niskom nivou socio-ekonomskog razvoja jer su društva bila uglavnom agrarna, naglašenijoj važnosti religijsko-etničkih i nacionalnih umesto klasnih linija podela (Avdagić, 2004:10).

Neumoljivost istorijskog toka, kao i pritisak kratkog vremenskog horizonta za reformisanje političko-ekonomskog sistema doveli su do toga da i sindikati i socijaldemokratske partije u Istočnoj Evropi, a videćemo i na prostorima bivše SFRJ, ostanu uskraćeni za vredno istorijsko iskustvo uzajamne saradnje koja i danas njihovim zapadnoevropskim kolegama služi kao neka vrsta baze za potencijalnu saradnju u budućnosti i čiji su rezultati lako uočljivi poput njihove ideološke bliskosti.

SINDIKATI I SOCIJALDEMOKRATIJA: EX-JUGOSLOVENSKA PERSPEKTIVA

Kontekst početka demokratske tranzicije, protržišnih reformi, iniciranja sindikalnog i političkog pluralizma na prostorima bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) obeležili su nimalo povoljni uslovi za tematiziranje levičarskih i prosindikalnih tema: raspad do tada zajedničke države praćen oružanim sukobima, sankcijama i bujanjem nacionalizma. Ono što je ovaj prostor odvajalo od ostatka komunističkog bloka, osim specifične otvorenosti ka Zapadu, bila je i institucija radničkog samoupravljanja. Sindikalni pokret na prostorima bivše Jugoslavije, nezavisno od uvek prisutnih i specifičnih kontekstualnih prilika i izuzetaka, generalno opisuje fragmentacija (posebno politička kao u slučaju Srbije), izostanak institucionalno uobličene saradnje sa nekim pouzdanim i trajnim partnerom u liku neke relevantne političke partije, asimetrija moći u odnosu na ostale socijalne partnere (poslodavce i državu), birokratizacija, nedovoljna programska profilisanost zasnovana na ekspertskoj bazi.

Sindikalni pokreti ex-YU zemalja uglavnom slede primer svojih postsocijalističkih kolega u pogledu potencijalne i pretežno na pragmatičnim osnovama razvijene saradnje sa socijaldemokratskim strankama. Relevantne socijaldemokratske partije na tim prostorima predstavljaju leve građansko-demokratske partije opredeljene za liberalni politički model, interklasizam, uz par izuzetaka uglavnom nastale od reformisanog Saveza komunista, posvećene socijalnoj pravdi i ostalim levičarskim vrednostima, dok na planu svoje unutrašnje organizacije pokazuju oligarhijske tendencije sa istaknutom ličnošću partijskog vođe (Milosavljević, 2010: 150).

Institucionalni inženjering političkog sistema ovih zemalja je takav da su sve vlade uglavnom koalicione. To za posledicu ponekad ima čudan programsko-ideološki miks partija u izvršnoj vlasti, ukoliko uopšte možemo govoriti o ideološki jasno i dosledno profilisanim partijama na ovim prostorima.⁵¹ Što zbog izbora koalicionog partnera ili konkretne politike, ali, neretko, dešava se, kao u slučaju Hrvatske i Federacije BiH, da dođe i do svojevrsnog zahlađenja odnosa na relaciji između socijaldemokrata koji participiraju u vlasti i sindikata. Aktualna hrvatska vlada premijera Zorana Milanovića, lidera SDP-a, je u prvoj godini svog mandata, u cilju smanjenja državne potrošnje, usvojila mere na štetu nekih jakih interesnih grupa poput, recimo, zaposlenih u javnim službama (Bagić, 2013: 34). Stoga, proslava 1. maja 2013. godine protekla je u Zagrebu u znaku velikog protesta na Trgu bana Jelačića protiv politike Vlade koji je organizovalo pet sindikalnih centrala sa simboličnim nazivom *Menjajte smer*. U Federaciji BiH je Savez samostalnih sindikata iskazao nezadovoljstvo radom vlade koju predvodi SDP Bosne i Hercegovine (Marković, 2012: 10-13). Od izbijanja ekonomske krize, sindikalnih protesta je

⁵¹ SDP Bosne i Hercegovine je trenutno u vladi Federacije Bosne i Hercegovine u koaliciji sa ideološki suprotnim SDA i HSP. U Srbiji je Socijalistička partija Srbije (SPS) u koaliciji sa Srpskom naprednom strankom (SNS), a do avgusta 2013. godine u Vladi Srbije je participirao i URS.

bilo i protiv desničarskih vlada. To je bio slučaj sa Slovenijom i vladom premijera Janeza Janše. U proleće 2012. godine sindikati u javnom sektoru su stupili u generalni štrajk protiv predloga vladinih mera štednje, a štrajkačka aktivnost je eskalirala i početkom 2013. godine usled neuspelih pregovora vlade i sindikata o merama štednje. Slovenska štampa je čitav ovaj razvoj situacije predstavila u kontekstu konfrontacije liberalnog kapitalizma i solidarnosti.

Osim zajedničkih protestnih akcija sindikata iza kojih uglavnom ne stoji dugoročnija strategija zajedničke borbe, postoje i drugačiji primeri sindikalnih aktivnosti poput kampanje UGS *Nezavisnost* pod nazivom *Dosta* realizovane u periodu od 26. do 30. avgusta 2013. godine u četiri grada Srbije. Cilj kampanje je, prema rečima rukovodećih ljudi iz ove sindikalne konfederacije, bio da se skrene pažnja na krajnje nepovoljan ekonomski i socijalni položaj građana Srbije, na nemogućnost ostvarivanja osnovnog ustavnog prava – prava na rad, kao i na kršenje prava iz rada i po osnovu rada.

Politički uticaj sindikata je, osim odsustva saradnje sa nekom jakom političkom partijom, limitiran i fragmentacijom, odnosno odsustvom konsenzualno jasno uobličenog programa na osnovu koga bi bila izvedena zajednička strategija političkog delovanja. Posebno je indikativno kada svaka sindikalna centrala ima svoj zaseban obrazac uticaja na politiku što se može videti u slučaju Srbije. Na okruglom stolu pod nazivom *Sindikati i kriza* održanom aprila 2009. godine u Beogradu predstavnici Saveza samostalnih sindikata Srbije (SSSS) su zastupali stav da sindikat treba da osnuje svoju političku stranku i da se direktno umeša u politiku, a sličan stav je permanentno provejavao i tokom predizbornih aktivnosti početkom 2012. godine, dok su rukovodioci UGS *Nezavisnost*, na drugoj strani, zastupali dijametralno suprotan stav naglašavajući pri tom više značaj sindikata kao aktera civilnog društva koji treba da razvija kritički i nezavisniji odnos prema svakoj vlasti. Konačno, u kontekstu kampanje za parlamentarne izbore 2012. godine sindikati su zauzeli tri različite pozicije: Asocijacija slobodnih i nezavisnih sindikata (ASNS) je učestvovala na izbornoj listi LDP-a i sada ima predstavnike u parlamentu, SSSS se u poslednjem trenutku, a nakon niza javnih susreta sa liderima uglavnom većine relevantnih političkih partija, distancirao od izborne trke, dok se UGS *Nezavisnost* sve vreme držao na pristojnoj distanci od svih političkih partija, ali je kao i nebrojeno puta do sada ponudio jasno definisanu platformu za eventualne pregovore sa potencijalnim partnerima.

Primeri prekogranične saradnje sindikalnih konfederacija sa prostora ex-YU zemalja svakako da predstavljaju značajan korak u cilju jasnije artikulacije zajedničkih problema i izazova, kao i iznalaženja novih modela sindikalne solidarnosti. U tom smislu, posebno je značajno i osnivanje regionalnog sindikalnog saveta aprila 2011. godine u Ljubljani uz svesrdnu podršku i pomoć nemačke fondacije Friedrich Ebert Stiftung. U propratnom saopštenju je istaknuto da su sindikalne centrale ovim činom želele da potvrde dosadašnju dobru saradnju i dogovorile se da će redovno razmenjivati iskustva i dobre prakse u rešavanju pojedinih problema u cilju poboljšanja radnih, materijalnih i socijalnih uslova radnika čije interese zastupaju (Beta, 2.4. 2011).

ZAKLJUČAK

Politika kao centralna regulativna sfera savremenih demokratskih društava predstavlja svojevrsnu tačku preseka interesa sindikata i socijaldemokratskih partija. Istorijski razvoj njihovog uzajamnog odnosa imao je divergentnu putanju i kao rezultat specifično nasleđe kada je reč o kontekstima Zapadne i Istočne Evrope što ne umanjuje potrebu za iznalaženjem odgovarajućeg i okolnostima prilagođenog savremenog obrasca interakcije. Upravo zbog toga se i sadržaj ovog procesa razlikuje jer je u Zapadnoj Evropi potrebna revitalizacija odnosa kroz ponovnu izgradnju poverenja među starim saveznicima, dok je u Istočnoj Evropi tek potrebno izgraditi ovaj odnos poverenja.

Danas su socijaldemokratskim partijama neophodni valjani i prepoznatljivi ekonomski programi koji bi jasno definisali ulogu države i tržišta u društvenom razvoju i predstavljali osnovu za revitalizaciju odnosa sa sindikatima kojima, na drugoj strani, nedostaju strategije omasovljenja i mobilizacije članstva u cilju regenerisanja sopstvene moći i uticaja, a kroz povezivanje za širom društvenom zajednicom. Na taj način bi socijaldemokrate stekle društveno respektabilnog saveznika sa kojim mogu razvijati sociopolitičku agendu na temelju socijalne pravde i solidarnosti.

LITERATURA:

1. Avdagić, Sabina, (2004), *Loyalty and Power in Union-Party Alliances*, Max Planck Institute (Discussion Paper 04/7).
2. Arandarenko, Mihail, (2001), *Waiting for the Workers: Explaining Labour Quiescence in Serbia*, In: *Workers after Worker's States: Labour and Politics in Postcommunist Eastern Europe* (ed. David Ost & Stephen Crowley), Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
3. Berman, Sheri, (2000), *Rediscovering Social Democracy*, Dissent.
4. Dimitrova, Dimitrina/Vilroxx, Jacques (2005), *Trade Unions Strategies in Central and Eastern Europe: Toward a Dissent Work*, International Labour Organization.
5. Ehrke, Michael, *Crveni i zver*, časopis Vreme, broj 1131, 6. septembar 2012.
6. Milosavljević, Aleksandar, (2010), *Savremena socijaldemokratija i socijaldemokratske stranke u zemljama bivše Jugoslavije*, Narodni univerzitet Vranje.
7. Micus, Matthias, (2010), *Organisational Identity and Reform of Social Democratic Parties in Europe*, Friedrich Ebert Stiftung/International Policy Analysis.
8. Martin, Andrew/Ross, George, (1999), *The Brave New World of European Labour: European Trade Unions at the Millenium*, Introduction, New York, Beghahn.
9. Mihajlović, Srećko, (2001), *Fragmentacija sindikalne scene i mogućnosti sinergetske akcije*, u: *Sindikati Srbije – od sukoba ka saradnji* (urednik Srećko Mihajlović), Centar za socijalne i demokratske studije - Friedrich Ebert Stiftung.
10. Myant, Martin, (2010), *Trade Unions in Czech Republic*, European Trade Unions Institute.
11. Novi Plamen: časopis demokratske ljevice za politička društvena i kulturna pitanja, Godina VI, broj 17, Demokratska misao (Zagreb).
12. *Sindikati i politika*, (2012), (Srećko Mihajlović, ur), Centar za razvoj sindikalnizma, Friedrich Ebert Stiftung.
13. Stojiljković, Zoran, (1995), *Sindikati u postsocijalističkim društvima*, u: Marinković, Darko (ur), *Sindikat i društvo u tranziciji, Institut za političke studije*.
14. Stojiljković, Zoran, (2001), *Sindikati i politika*, u: Mihajlović, Srećko (ur), *Sindikati Srbije – od sukoba ka saradnji*, Centar za socijalne i demokratske studije-Friedrich Ebert Stiftung.
15. Stojiljković, Zoran, (2011), *Ogledi iz političke sociologije savremenog društva*, Službeni glasnik.
16. Streeck, Wolfgang/Hasell, Anke, (2003), *Trade Unions as Political actor*, in: *International Handbook of Trade Unions*.
17. Uvalić, Milica, (2005), *Labour Movement in Serbia: Seeking Representation, Struggling for Acceptance*, in: Dimitrina Dimitrova & Jacques Vilroxx (ed). *Trade Unions Strategies in Central and Eastern Europe: Toward a Dissent Work*, International Labour Organization.
18. Wessel, Bernhard, (2010), *Is There Any Truth in the Thesis of the End of Social Democracy?*, Friedrich Ebert Stiftung/International Policy Analysis.

ALEKSANDAR MILOSAVLJEVIĆ*

THE REVITALISATION OF MODERN RELATIONS BETWEEN EUROPEAN SOCIAL DEMOCRATIC PARTIES AND TRADE UNIONS

Abstract: *Politics, as a central regulatory sphere of society, is a place where the interests of modern trade unions and social democratic parties overlap. As a result, the historical development of their mutual relationship has had a divergent trajectory and a specific heritage in the contexts of Eastern and Western Europe, which does not diminish the need for an appropriate and modern interaction pattern, adjustable to specific circumstances, in times of globalisation. What trade unions need is a revitalised relationship with social democratic parties in order to strengthen their political influence, but first they must embark upon a modernisation process of their own through the massification and greater mobilisation of their membership by establishing links with the community at large. Thereby, social democratic parties, after having modified their respective programmes, would get a respectable ally with whom they would be able to develop their own social and political agenda based on social justice and solidarity.*

Keywords: *trade unions, social democracy, social democratic parties, Western and Eastern Europe, former Yugoslavia.*

* Ph. D. candidate of the Belgrade University Faculty of Political Sciences.

POKUŠAJ SOCIJALDEMOKRATIJE U JEDNOJ ZASEBNOJ ZEMLJI - SLUČAJ FRANCUSKE

Sažetak: Autor se u tekstu bavi pokušajima konkretizacije „socijaldemokratije u samo jednoj zemlji“ na primeru Francuske. U radu se najpre izlažu osnovne karakteristike i evolucionarni procesi u francuskoj socijaldemokratiji, kao nosiocu progresivnih htenja i reformskih zahteva koji su rezultirali brojnim civilizacijskim tekovinama čiji je uživatelj današnje francusko društvo. Prikazan je takođe pregled dva naslavnija perioda francuske socijaldemokratije, kao i tumačenje kraha svih praktičnih pokušaja „socijaldemokratije u jednoj zasebnoj zemlji“ u kontekstu svetskog tržišta, s posebnim osvrtom na socijalni bilans aktuelne francuske Vlade. Na kraju se nudi analiza potencijalnih pravaca kretanja i delanja francuske socijaldemokratije na vlasti.

Ključne reči: leвица, socijaldemokratija, reformizam, Francuska, svetsko tržište.

„...mi živimo ne samo u državi nego i u sistemu država. I postojanje, za jedno duže vreme, Sovjetske Republike s imperijalističkim državama ne može se zamisliti. Na kraju krajeva pobiće ili jedno ili drugo.“

Vladimir Iljič Lenjin

„...nema ničeg goreg od socijalista koji maštaju da od desničara dobiju potvrdu da su dobri ekonomisti... (jer) oni na kraju zaborave da su levičari.“

Fransoa Miteran

UVOD

U svome verovatno najpoznatijem delu *Pitanja lenjinizma*, Staljin (*Иосиф Виссарионович Сталин*) je upotrebio potpuno novu i u marksizmu do tada nepoznatu sintagmu - socijalizam u samo jednoj zemlji (vidi: Staljin, 1981). Iz ove jezičke kovanice kasnije je rođena čitava jedna kvazidoktrina koja je imala malo toga zajedničkog s tradicionalnim socijalističkim i komunističkim konceptima. Naravno, autorsko pravo na nju i danas polaže upravo rečeni idejni tvorac. Kako primećuje Lav Trocki (*Лев Троцкий*), staljinizam predstavlja ekstremni revizionizam Marksa (*Karl Marx*) i Lenjina (*Владимир Ильич Ленин*), do tada nepoznat u socijalističkoj misli. Naime, u rektifikaciji Marksa, čak i otac osnivač najpragmatičnijeg krila u socijaldemokratiji, Bernštajn (*Eduard Bernstein*), nije smeo da ide ni upola toliko koliko Staljin. Ipak, za razliku od Bernštajna koji je imao stvarne teorijske porive – jer je savesno nastojao da uspostavi sklad između reformističke prakse socijaldemokratije i njenog programa – staljinizam se poprilično neprijateljski odnosi prema teoriji, a Staljin revidira Marksa ne samo olovkom teoretičara, nego i čizmama GPU-a. Bilo kako bilo, uprkos svim razlikama fundamentalne prirode, uključujući i onu da mislioci i praktičari socijaldemokratije nikada nisu ideološki osmišljavali nešto što bismo uslovno mogli da nazovemo doktrinom socijaldemokratije u *jednoj zasebnoj zemlji*,⁵³

⁵² Ivica Mladenović je doktorand sociologije, glavni urednik regionalnog časopisa demokratske levice *Novi Plamen* i član uredništva britanskog akademskog časopisa *Debatte: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*. Trenutno živi i radi u Parizu.

⁵³ Naravno, odmah je uočljivo kako je ovaj izraz samo aluzija, koja sledstveno tome, u određenoj meri, uprošćava društvenu i političku realnost. Iz tog razloga je neophodno kratko pojašnjenje. Naime, kada kažemo socijaldemokratija u jednoj zasebnoj zemlji, pod socijaldemokratijom podrazumevamo u stvari totalitet socijaldemokratskih politika sa svim svojim osobenostima, evolucijama i protivurečnostima koje su uslovljene duhom vremena određene istorijske epohe. Dakle, socijaldemokratija nije nikakav poseban društveno-ekonomski sistem, već pre svega sistem ideja i verovanja koji uvek podrazumeva i s njima povezanu specifičnu levo reformističku političku praksu (do naših dana operacionalizovanu samo u okviru kapitalizma). S druge strane, pod socijalizmom u ovom kontekstu označavamo politički koncept koji je svojevremeno predstavljao paradigmu političkog delanja u tzv. revolucionarnom komunističkom bloku, odnosno u zemljama realsocijalizma u kojima je sprovedena socijalistička revolucija. Na ovom mestu nećemo ulaziti u dublju i složenu istorijsku analizu odnosa prema ideji socijalizma u socijaldemokratskim i komunističkim pokretima o ovoj temi videti u Pribičević (1991).

oba ova pokušaja (i socijaldemokratski i komunistički) u osnovi se vode istom logikom: 1. dati nove odgovore na nova pitanja koja nameće izmenjena društvena i politička stvarnost, i 2. već ustaljenoj političkoj praksi (kostur) obezbediti novu ideološku legitimaciju (meso) kao okvir za opravdavanje etabliranog poretka.

Šta se u stvari nalazi u korenu ideje *socijalizma samo u jednoj zemlji*? Pre Staljina je preovladavalo uverenje da pobeda revolucije u jednoj zemlji nije moguća jer se mislilo da je za pobedu nad buržoazijom nužno potrebna jedinstvena i kolektivna akcija radnika svih razvijenih zemalja, ili bar većine njih. Lenjin je tako tvrdio da ruska revolucija neko vreme može da opstane, kao izolovan događaj, dok ne dođe do revolucije na Zapadu, a time i u svetu generalno. Međutim, u njegovoj vizuri, bez svetske revolucije, u neprijateljskom okruženju, dugoročno, ne može opstati ni ruska revolucija. Staljin pak, nasuprot tome, brani poziciju da takvo gledište u novim okolnostima više ne odgovara istini, te da je trajnost revolucionarnoj pobedi moguće obezbediti jedino stvaranjem hermetički zatvorene, unutar svojih granica, socijalističke države, potpuno odvojene od kapitalističkog sveta, kroz formulu *miroljubive koegzistencije* (u praksi između staljinističke birokratije i svetske imperijalističke buržoazije). Drugim rečima, počinje da se veruje kako socijalizam može biti izgrađen i bez revolucije na Zapadu.⁵⁴ Uzimajući u obzir sudbinu realsocijalističkih država iz današnje perspektive, gotovo proročki zvuče Lenjinove reči iz uvodnog citata ovog teksta. S druge strane, socijaldemokratija je zbog osobenog karaktera političkog i društvenog konteksta u kome je sprovodila svoju *utopiju*, izbegla ideološku zamku u koju je upao staljinizam, ali je svakako na konkretnom planu proživela *iskustvo socijaldemokratije u jednoj zasebnoj zemlji*, pa i *socijaldemokratije u jednom zasebnom gradu*. Primeri *Crvenog Beča* i *Crvene Bolonje* svakako nisu usamljeni. Čini se da je ipak Francuska najdrastičnija i najreprezentativnija laboratorija ovakvih praksi, a na osnovu letimičnog pregleda i preliminarnih istraživanja, pretpostavka od koje polazimo u ovom radu je da je i njihova sudbina ista ili slična kao i u slučaju koncepta *socijalizma u jednoj zasebnoj zemlji*.

U nastavku ćemo pokušati da odgovorimo na pitanje o iskustvima, ograničenjima i mogućnostima *socijaldemokratije u jednoj zasebnoj zemlji* na primeru Francuske, uzimajući pre svega u obzir istorijski kontekst, specifičnost političkog života i stranačkog angažmana u ovoj zemlji koja još uvek *sanja svoj jakobinski san* (*Eric Hobsbawm*), bogata i poučna iskustva Narodnog fronta (fr. *Front Populaire*), prve Vlade Fransoa Miterana (*François Mitterand*) i, naravno, u tom ključu, ponudićemo poseban osvrt na dosadašnji politički i socijalni bilans aktuelne francuske socijaldemokratske vlade i predsednika republike.

ISKUSTVA SOCIJALDEMOKRATIJU U JEDNOJ ZASEBNOJ ZEMLJI: NARODNI FRONT I MAJ 1981.

Politički događaji koji naročito obeležavaju istoriju francuske socijaldemokratije, i levice u celini su svakako iskustvo Narodnog fronta (fr. *Front populaire*) iz 1936. godine i izborni uspeh prvog socijaldemokratskog predsednika u eri Pete Republike, Fransoa Miterana, u maju 1981. godine. Oba ova istorijska perioda predstavljaju istovremeno simbole grandioznih civilizacijskih dostignuća, ali i nesumnjivog kraha reformističke socijaldemokratske politike raskida s kapitalističkim sistemom u kontekstu izolovanosti, odnosno neuspeha praktičnih pokušaja *socijaldemokratije u jednoj zasebnoj zemlji*. Koliku je nadu budila francuska Socijalistička partija,⁵⁵

⁵⁴ Smatramo (...) da proleterijat može da zadrži vlast i iskoristi je za izgradnju potpuno razvijenog socijalističkog društva u našoj zemlji, uz simpatiju i podršku proleterijata iz drugih zemalja ali bez prethodne pobeđe proleterске revolucije u tim zemljama (Staljin, 1981:156).

pa čak i u posleratnom periodu, najbolje pokazuju reči Branka Pribičevića, jednog od najboljih poznavalaca socijaldemokratskih i komunističkih partija na našim prostorima, koji tvrdi *da nijedna druga partija nije toliko demantovala Mihelsovu tezu o navodno nezaobilaznoj tendenciji apsolutne deradikalizacije radničkih pokreta*. (Pribičević, 1977: 22)

Nakon nešto više od decenije po završetku Prvog svetskog rata nagli uspon ekstremne desnice na evropskom kontinentu postaje nezadrživ. Na tom valu, nasilje francuskih desničara protiv Republike i njenih temeljnih principa postaje sve intenzivnije. Međutim, levica, za razliku od Nemačke, deluje strateški mnogo ubedljivije. Socijaldemokrate, brojni sindikati, kao i najveći francuski sindikat CGT (fr. *Confédération générale du travail*) 1934. godine pozivaju na generalni štrajk. S druge strane, i brojne druge grupacije na čelu s komunistima otvoreno podržavaju ovu taktiku i u drugom delu Pariza organizuju svoju manifestaciju. U jednom trenutku, ovi odvojeni protesti se spontano grupišu i sjedinjuju na Trgu nacije što je rezultiralo do tada neviđenom euforijom u radničkom pokretu i na levisi, te snažnim zahtevom odozdo za ujedinjenjem socijaldemokrata i komunista u zajednički front. Ovaj događaj se i danas percipira kao jedan od najgrandioznijih simboličkih trenutaka francuske levice. Konkretni zajednički interes ljudi koji žive od svoga rada i strah od urušavanja temelja Republike su odlučujuće doprineli prevazilaženju parcijalnih interesa partijskih rukovodstava i prestanku međusobnih svađa i stigmatizovanja. Memorandum o jedinstvenom nastupu je potpisan sredinom 1934. godine, a odmah nakon toga je usledilo zajedničko odavanje pošte Žanu Žoresu (*Jean Jaurès*), ocu osnivaču francuske izvorne socijaldemokratije, čime su i socijaldemokrate i komunisti poslali jaku simboličku poruku spoja istorije, snage i jedinstva ujedinjene levice.

Narodni front dobija još relevantniju podršku priključenjem radikala⁵⁶ socijaldemokratima i komunistima 1935. godine što na izborima 1936. dovodi do odlučujuće većine u Nacionalnom parlamentu. Leon Blum (*Léon Blum*), jedan od šampiona levice koji je u velikoj meri davao ideološki ton francuskoj međuratnoj socijaldemokratiji (vidi: Blum, 1972), postaje premijer uz podršku komunista i radikala. Ljudi levice su odmah na spektakularan način dali vetar u leđa ovoj koaliciji: šesto hiljada građana Pariza je odalo poštu ubijenim braniocima Pariske komune. Kao reakcija na ove događaje, desnica je u šoku i preta da će nasilno sprečiti najavljene socijalne reforme, dok ekstremna desnica preuzima i praktične korake u tom smislu, što uslovljava oštru reakciju Vlade i zabranu profašističke Lige ekstremne desnice (fr. *Ligue d'extrême droite*). Međutim, s druge strane, ohrabreni izbornom pobedom i obećanjima leve koalicije, radnici nemaju nameru da se povuku i čak stalnim pritiskom primoravaju vladajuću koaliciju da u društvenoj transformaciji ode još dublje nego što je to bilo predviđeno potpisanim ugovorom u predizbornom periodu između stranaka političke levice. Pored toga, i sama vlada u svojim prvim koracima pokazuje izuzetnu čvrstinu u političkom delanju, ne samo zbog toga što se beskompromisno obračunava s organizacijama ekstreme desnice, nego i iz razloga što za nešto više od dva meseca donosi ukupno 133 novih progresivnih zakona, čime nastoji da pokaže odlučnost u operacionalizaciji

⁵⁵ Inače, razlike u imenima partija koje pripadaju tzv. socijaldemokratskoj tradiciji koju su okupljene u Socijalističkoj internacionali nemaju dublje političko značenje već su isključivo odraz lokalne političke tradicije. Drugim rečima, nemačka partija se nazivala socijaldemokratskom, a francuska socijalističkom samo zato što su ovi nazivi bili prihvaćeni još u vreme njihovog osnivanja. Esencijalnih razlika nije bilo, iako je, paradoksalno, Socijaldemokratska partija Nemačke jako dugo bila predstavnik levog, dok su francuski socijalisti bili vodeća snaga desnog krila socijaldemokratskog pokreta. Videti recimo kritiku socijalističkog revizionizma u Francuskoj i pohvalu socijaldemokratskoj ortodoksiji u Nemačkoj i Austriji iz pera jednog od najvećih socijaldemokrata na jugoslovenskim prostorima, Dimitrija Tucovića (up. Tucović, 1951).

⁵⁶ Radikalna ili Radikalno-socijalistička partija (fr. *Parti radical-socialiste*) je najstarija politička partija u Francuskoj. Produkt francuske radikalističke tradicije, ona je bila posebno uticajna pod Trećom republikom. Izrazito republikanska, privržena privatnom vlasništvu, slobodnom tržištu, individualizmu i posebno laičkoj Republici, ova antikatolička i delom antimarksistička politička familija je sve do pojave socijalista percipirana kao krajnje leva opcija u političkom životu Francuske. Od uspostavljanja Pete republike i bipolarnog političkog sistema, tradicionalni radikalizam se deli na grupe bliske liberalnoj levisi i one koje svoju političku strategiju vezuju za degolizam. Današnja Radikalna partija levice (fr. *Parti radical de gauche*) čini deo istog fronta sa Socijalističkom partijom.

reformskog programa. Evo nekih od najvažnijih dostignuća Narodnog fronta: povećanje najnižih plata za 15%, a najviših za 7%; smanjenje starosne granice za odlazak u penziju; skraćenje radne nedelje na 40 sati, bez smanjenja plate zaposlenima; plaćeni odmori; uvođenje radničke participacije u pojedinim preduzećima; produžetak obaveznog školovanja i uključivanje žena u vladu, itd. Ipak, posle ovog vrhunca i najblistavijeg perioda sledi najpre ekonomska stagnacija, pa dvoumljenje premijera i vlade, a onda i nagli pad. Za pet meseci 1936. godine zlatne rezerve banke padaju sa 63 na 54 milijarde franaka, a samo u prvoj polovini septembra oko 1,5 milijardi franaka francuski kapitalisti iznose iz zemlje. Vlada odustaje od obećanja u vezi s javnim radovima, penzijama, indeksiranja nadnice, beneficija za nezaposlene, a problem pokušava da reši ciljanom devaluacijom nacionalne valute (Jackson, 1988:271-287). Međutim, kriza industrijske proizvodnje ne jenjava, tako da Blumov program rešavanja problema putem politike potrošnje doživljava neuspeh, socijaldemokrati bivaju izolovani iznutra, tj. napadani s leva od strane komunista, a s desna od strane radikala, tako da se dalje sistemske reforme odlažu u korist društvenog mira i u *doglednu budućnost*, čime izazivaju gnev u društvu, a time i sopstveni pad.

Sličnu sudbinu, samo u nešto drugačijem kontekstu, imao je i drugi praktični pokušaj *socijaldemokratije u jednoj zasebnoj zemlji*, kada su Vladu Francuske formirali socijaldemokrati i komunisti nakon pobede Fransa Miterana na izborima u maju 1981. godine. Pobjeda francuskih socijaldemokrata te godine bila je u neku ruku istovremeno paradoksalna i dramatična. Paradoksalnost se ogleda u tome što su socijaldemokrate, nakon mnogo decenija nedodirljive vlasti desnice pod Petom republikom – *bonapartističkom* čedu Šarla de Gola kao deo njegove strategije da se podeljena levica trajno politički parališe – osvojili apsolutnu vlast koja je podrazumevala predsedničko mesto, premijera, većinu ministara i komotnu većinu u Nacionalnom parlamentu, što im je bez bilo kakvih zadržki otvaralo vrata u sprovođenju vrlo radikalnog programa raskida s kapitalističkim sistemom i stvarne transformacije društvenih struktura. S druge strane, ova pobjeda je bila dramatična jer je zajednički program socijalista i komunista predviđao suštinske političke, ekonomske, društvene i kulturne reforme koje bi vodile ka socijalizmu. Kako kaže Žan Koen (*Jean Kohen*), na vlast je uz revolucionarnu retoriku i verbalni radikalizam došla *socijalistička vlada koja oživljava mit o totalnoj revoluciji* (Koen, 1985:303). U preidzbornom programu je pisalo i to da partija *ne želi da sređuje kapitalistički sistem, već da ga zameni*, a klasna borba, ukidanje kapitalističke eksploatacije, nacionalizovanje važnih sektora privrede, socijalna revolucija, usvaršavanje demokratije *koja se sve lošije i lošije slaže s kapitalizmom* i društveno samoupravljanje⁵⁷ predstavljali su okvir političkih obećanja na kojima su dobijeni izbori (vidi: *Projet socialiste pour la France des années '80*, 1990). Dok korporativni mediji na Zapadu bruje o dolasku *sovjetskih tenkova u Pariz*, građani Francuske leve orijentacije bili su uvereni da je *jour de gloire* najzad stigao, te da će Francuska biti barjaktar društvene revolucije i demokratskog socijalizma, tj. rodonačelnik novog društva: još jedanput nakon velike Francuske građanske revolucije.

Bilo bi nepravедno ne naglasiti veliku odlučnost Socijalističke partije i Miterana u sprovođenju rečenog programa u prve dve godine mandata. Međutim, na nesreću evropske socijaldemokratije, koja je nakon Prvog svetskog rata, kada su radnički pokret i socijaldemokratske partije bili na vrhuncu snage u najrazvijenijim industrijskim zemljama, propustila mnoge prilike za takvu sistemsku transformaciju, liberalna kontrarevolucija na globalnom planu je, sa dolaskom

⁵⁷ Samoupravljanje kao glavni politički cilj u programu Socijalističke partije biva integrisano nakon Nacionalne konvencije 1975. O širim idejnim uticajima ideologije jugoslovenskog samoupravljanja na francusku političku levicu i sindikate, up. Trifunović, 1976, i Marković, 2012. Komunistička partija Francuske (nekadašnji najtvrdi kritičar titoističkog revizionizma među evropskim komunističkim partijama) pak, čeka 1979. godinu i XXIII stranački Kongres kako bi etablirala koncept samoupravnog socijalizma kao orijentir u svom političkom delanju. Inače, u tom periodu se ova partija prvi put zvanično odriče staljinizma.

Margaret Tačer (*Margaret Thatcher*) u Britaniji i Ronald Regana (*Ronald Reagan*) u SAD, potpuno osujetila sprovođenje socijaldemokratskog programa, prouzrokujući snažan talas finansijskih i šire ekonomskih poremećaja. Levica je, naime, po dolasku na vlast – politikom tradicionalnog kejnizijanizma i osobene lokalne varijante *dirigisme* – krenula u bitku protiv nezaposlenosti kroz eksteriorizovanje javnih rashoda, potrošnje i podruštvljavanja velikih industrijskih i finansijskih kompleksa. Ova politika je dovela do rasta zaposlenosti, povećanja minimalne zarade u etapama za 38%, skraćanja radne nedelje sa 40 na 39 sati, uvođenja četvrtne nedelje plaćenog odmora, regulisanja statusa preko 100.000 imigranata, dekriminalizacije homoseksualnosti, ukidanja smrtne kazne, stvaranja zakonske osnove za industrijsku demokratiju, ustanovljenja ministarstva za pitanje žena, legalizovanja postojanja slobodnih radio stanica, formiranja ustanove koja bi se bavila kontrolom nuklearne energije i ekološkim pitanjima, nacionalizacije pet najvećih industrijskih grupa, 36 banaka i dve finansijske kompanije, itd. Dakle, u prvih godinu i po do dve dana socijaldemokratska vlada je sprovela niz vrlo radikalnih reformi koje su imale tranzicijsku potenciju u kretanju ka socijalizmu. Međutim, globalni transnacionalni finansijski kapitalizam i konzervativno okruženje potpuno su zaustavili utvrđenu reformističku dinamiku. Preuzimanje vlasti od strane francuskih socijaldemokrata, koji to iskustvo nisu praktikovali desetlećima, iste suštinski sve više približava ostalim socijaldemokratskim partijama u Evropi i utišava do tada veoma žive međusobne ideološke polemike i svađe.

S obzirom na to da je vlada u početku problem nezaposlenosti pokušala da reši reflacionom politikom, ovaj reflacioni *juriš* na rast u momentu kada su francuski trgovinski partneri sprovodili deflaciju, dovodi do nezadrživog povećanja uvoza, čime se potpuno remeti trgovinski bilans. Dok je u drugim konkurentskim zemljama inflacija padala, u Francuskoj je ona dramatično rasla. Pri tome, SAD su održavale visoke kamatne stope i prećenjen dolar. U novim okolnostima, vlada se sve više i više izoluje, a kapitalisti, ohrabreni njenom neodlučnošću, počinju da opstruišu socijaldemokratsku politiku delokalizacijom kapitala i izazivanjem veštačkih stečajeva, čime provociraju trostruku devalvaciju franka, deficit u platnom bilansu (mada je on bio proporcijalno manji od polovine nego što je slučaj danas u SAD) i povećanja nezaposlenosti: što sve ukupno dovodi do jačeg pokazivanja socijalnog nezadovoljstva (vidi: Criddle, 1986). S druge strane, Evropska zajednica pretil Francuskoj izbacivanjem iz Evropskog monetarnog sistema i uslovaljava zajmove strogim deflacionim paketom mera. Socijaldemokrate su dugo oklevale, ali je već 1982. godine odlučeno da se pod neizdrživim pritiskom kapitala odustane od zacrtanog puta: napušta se reflaciona politika, cene i zarade su zamrznute, a javni rashodi, koji su bili uvećani u prve dve godine, počinju da se opet radikalno smanjuju. Izlazak komunista iz vlade predstavlja završni udarac reformističkim nastojanjima da se društveni konsenzus pomeri u korist radnika i siromašnijih, a na štetu kapitala. Nećemo preterati ako ustvrdimo da je svetsko tržište odlučujuće uticalo na urušavanje socijaldemokratskog projekta za Francusku osamdesetih godina. Kako kaže Volf Diter Nar (Wolf-Dieter Narr), nacionalna društva su danas obeležena arhitekturom kompleksnosti tehničkih i birokratskih elemenata, a ne ljudskih pokretačkih sila, dok svetsko tržište reprezentuje strukturirani superkompleks. Svetsko tržište je politički monstrum našeg vremena. *Ono uništava reforme od samog starta. Ono redukuje alternative na ćorsokake nevažnog. Ono funkcioniše kao sama sudbina, ili bog (...)* (Narr, 1986:28). Međutim, nije samo širi kontekst umanjio potencijale socijaldemokratskih reformi. Naime, francuski sindikati su, paradoksalno, baš u tom periodu počeli da gube uticaj i članstvo, a posebno mobilizacijsku sposobnost koja je u prethodnim vremenima bila ključno oruđe u nametanju radikalnih socijalnih zahteva političkoj levici i osvajanju civilizacijskih pomeranja pod vladama levice. Opet se pokazalo, dakle, da je koncept *socijaldemokratije u jednoj zasebnoj zemlji* potpuno nemoćan u uslovima intenzivnog privrednog povezivanja na internacionalnom planu i nemoći radničkog pokreta na međunarodnom i lokalnom nivou.

SOCIJALDEMOKRATIJA U KRIZI I KRIZA SOCIJALDEMOKRATIJE: MOGUĆNOSTI I OGRANIČENJA AKTUELNE SOCIJALDEMOKRATSKE VLADE U FRANCUSKOJ

Neuspeh socijaldemokratskog reformizma i tehnokratski zahtev Socijalističke partije tokom osamdesetih godina za udelom na međunarodnom tržištu, pri čemu socijalna pitanja na nacionalnom nivou postaju od sporednog značaja, određujuće utiče i na buduće delanje ove partije, ali i čitave levice u Francuskoj. U tom ključu, posmatrajući današnje francusko društvo, vrlo lako možemo da uvidimo da, uprkos svemu, narodna euforija koja je jedno vreme bila aktuelna povodom pobede Fransoa Olanda izvojevane u maju 2012. godine ipak ne može da se stavi u istu ravan s onom koja je bila prisutna 1936. i 1981. godine. U prvom redu, razlika je prisutna jer na umerenoj i radikalnoj francuskoj levisi,⁵⁸ uprkos oduševljenju zbog svrgavanja Sarkozija (*Nicolas Sarkozy*) i desnice, niko nije pominjao konkretan put u socijalizam. I danas važi ono Markuzeovo (*Herbert Marcuse*) tumačenje da *prelaz na socijalizam još nije na dnevnom redu* (Markuze, 1985:25). Naime, svi su svesni da trenutno živimo u periodu defanzivnih strategija. Evropa je uzdrmana ekonomskom krizom i tzv. politikama *ekonomske strogosti*, tj. *rigueur* koje služe kao paravan za beskrupulozno ukidanje slobode, prava i socijalne države koji su u XX veku izvojevani borbom radničke klase i njenih socijaldemokratskih i komunističkih političkih predstavnika. Danas se upravo ova civilizacijska dostignuća predstavljaju kao prepreka društvenom progresu, a kriza koristi kao izgovor za *strategiju šoka* (*Naomi Klein*) i dalje pomeranje *klasnog kompromisa* u korist najviših slojeva. Pri tom, radikalna levica je potpuno marginalizovana i nesposobna da ponudi ubedljiv kvalitativno drugačiji politički program sa mobilizacijskim potencijalom, ekstremna desnica jača, a bivše slavne socijaldemokratske partije Evrope, od onih retkih koje su na vlasti, sprovode neoliberalne politike *stezanja kaiša*, tj. *austerité* i skup restriktivnih, deflacionih mera koje podrazumevaju smanjenje poreza preduzećima i subjektima s najvećim prihodima, prelivanje dohotka od radnika ka kapitalistima, itd. Izraz hegemonog duha vremena su političke reforme koje se koncentrišu oko pitanja *modernizacije okoštalih i anahronih struktura iz XX veka*, a javni diskurs uključuje novu retoriku i debate o tranziciji, preduzetničkom društvu, poslodavcima, biznisu i oplođavanju profita, dok se pitanja o socijalnoj pravdi i pravičnosti, kapitalizmu, eksploataciji, višku vrednosti, samoupravi itd. proglašavaju pitanjima prošlih vremena. *Dakle, asimetrija se ogleda u tome što jača samosvest kapitala, a raste dezorganizacija radništva i podvlašćenih* (Kuljić, 2008: 41).

Elem, u aktuelnom okruženju u kome dominira socijalna restauracija, Socijalistička partija je svih ovih godina u opoziciji, gde je bila deo jedinstvenog levog fronta zajedno sa ostalim delovima umerene levice i sa radikalnom levicom, a u borbi protiv Sarkozijeve reforme penzionog sistema, i sa ekstremnom levicom, po ko zna koji put u svojoj istoriji opet budila nadu da je sposobna da u mnogim svojim značajnim određenjima nadiđe okvire savremenog socijaldemokratizma. Fransoa Oland i francuske socijaldemokrate su na izbore izašli sa socijalnim i političkim programom koji je odlučno odbacivao glavni tok evropske politike. Iz tog razloga je Oland, kao svojevremeno i Miteran, u pojedinim zapadnim medijima, kako smo u uvodnom delu napomenuli, tretiran kao *najopasniji čovek u Evropi*, a u redovima nemačke radikalne levice je, uprkos fundamentalno nesocijalističkom karakteru njegovog programa, prihvaćen s neskrivenim entuzijazmom. U junu 2012. godine socijaldemokratski projekat je, nakon dobijanja poverenja na predsedničkim izborima, dobio nedvosmisleni podršku

⁵⁸ U savremenom javnom diskursu Francuske postoji podela na umerenu levicu (čiji su najrelevantniji predstavnici socijaldemokrate iz Socijalističke partije, radikali iz Radikalne partije levice i zeleni iz partije Evropa ekologista - Zeleni), radikalnu levicu (najznačajnije grupacije su levi socijalisti iz Partije levice i komunisti iz Komunističke partije Francuske) i ekstremnu levicu (čiji su najistaknutiji delovi trockisti pablisti/mandelisti iz Nove antikapitalističke partije, trockisti lambertisti iz Nezavisne radničke partije i trockisti revolucionarni sindikalisti iz Radničke borbe).

i na parlamentarnim izborima. Socijaldemokrate tako od sredine 2012. poseduju vlast bez predsedana u Petoj republici, jer im pripada veoma moćno predsedničko mesto, a imaju i premijera, ogromnu većinu u vladi (uz samo dva ministra zelenih), većinu u Senatu (po prvi put u eri Pete republike), ali i kontrolu nad 21 od ukupno 22 regionalna predstavništva i gradskih skupština velike većine većih gradova. Ergo, ovakva koncentracija vlasti u rukama jedne političke grupacije nije viđena u modernoj istoriji Francuske. Pored brojnih opasnosti koje podrazumeva tolika količina moći, aktuelna pozicija Socijalističke partije je nedvosmisleno uključivala i snažnu potenciju za odlučno političko delanje u operacionalizaciji predizbornog programa. S obzirom na to da je čitav ideološki i politički spektar u poslednjih nekoliko decenija pomeren udesno, nećemo biti daleko od istine ako kažemo da bi uspeh u apliciranju predizbornog programa iz 2012. godine u neku ruku predstavljao i jedan oblik praktične realizacije *socijaldemokratije u jednoj zasebnoj zemlji* u konkretnim istorijskim okolnostima.

Na ovom mestu se opravdano postavlja pitanje sadržaja toga programa. U nastavku ćemo pomenuti neke od najvažnijih elemenata.⁵⁹ Najpre, predlaže se momentalno i bespogovorno ukidanje novog PDV nameta koji je bio predložen od strane Sarkozijeve Vlade i koji je pogađao sve društvene slojeve u istoj meri. Na mesto toga, socijaldemokrate predlažu tradicionalnu kejnzijsku meru progresivnog povećanja poreza privilegovanim društvenim grupama, pri čemu bi poreska stopa najvišeg poreskog razreda poreza na dohodak iznosila 75%. Birokratija EU je bila u najmanju ruku šokirana ovom merom, a francuska konzervativna desnica ga je kvalifikovala kao *boljševistički pokušaj kažnjavanja najprogresivnijeg dela društva*. Inače, porez na dohodak za najviši poreski razred 1986. godine je iznosio 65%, zatim je stalno smanjivan, da bi ga Žospenova Vlada ograničila na manje od 50% u periodu do 2002. godine. Poslednjih godina pod vlašću desnice on je iznosio svega 41% (*Informations Ouvrières*, 2011:6). François Oland je vrlo jasno svet finansija označio kao svog glavnog neprijatelja,⁶⁰ insistirajući na sledećim merama u obuzdavanju istoga: ukidanje fondova koji se bave špekulacijama; stvaranje investicijske banke u polovičnom državnom vlasništvu; dizanje stope poreza na određene prihode na nivo poreza na dohodak; donošenje zakona o bankama koji bi ih uslovio da moraju da odvoje kreditne aktivnosti od operacija u oblasti špekulacija; zabrana aktivnosti francuskim bankama koje deluju u zemljama koje su prepoznate kao *paradis fiscaux*; žestoko oporezivanje finansijskih pobegulja iz Francuske i sklapanje međudržavnih ugovora sa zemljama gde isti odlaze; isključivanje iz prometa toksičnih finansijskih proizvoda (koji nemaju dodira sa potrebama realne ekonomije); oporezivanje kapitalne dobiti od 24%; brisanje tkz. *stock optiona* i ograničavanje bonusa akcionarima i rukovodiocima; dodatno oporezovanje svih novčanih transakcija i lobiranje u okviru EU kako bi i druge zemlje podržale taj predlog; konstituisanje javne agencije koja bi na evropskom nivou bila zadužena za procenu kreditnog rejtinga zemalja, čime bi se onemogućile razne privatne agencije koje imaju neke svoje interese da šire paniku među građanima; potpisivanje novog evropskog Pakta o odgovornosti i upravljanju koji bi stavljao naglasak na ekonomski rast i na taj način bio negacija dotadašnje politike *stezanja kaiša*. Takođe, ovaj program je uključivao i mere za stimulisanje istraživanja i razvoja, ravnopravnosti polova, kulture, obrazovanja, smanjenja granice za odlazak u penziju (koju je Sarkozijeva Vlada povećala), pomoć za školovanje dece iz depriviranih domaćinstava, povećanje minimalne cene rada, zabrana povećanja stanarina, izjednačavanje homoseksualnih parova u pravima s

⁵⁹ Vidi: François Hollande. 2012. 60 engagements pour la France, dostupno u elektronskoj formi na http://download.parti-socialiste.fr/projet_presidentiel_2012_francois_hollande.pdf (pristupljeno: 17. 10. 2013).

⁶⁰ U ovoj bici koja nam predstoji, hoću da vam kažem ko je moj neprijatelj, moj stvarni neprijatelj. On nema ime, lice, partiju, on nikada neće predstaviti svoju kandidaturu na izborima niti će biti parlamentarni zastupnik građana, ali, ipak, ON vlada. Taj neprijatelj, to je SVET FINANSIJA. Pred našim očima, u poslednjih dvadesetak godina, finansije su preuzele kontrolu nad ekonomijom, društvom, čak i nad našim životima. Postalo je moguće da se jednim pokretom u sekundi delokalizuje vrtoglava svota novca kako bi se pretilo državi (Oland, 2012).

heteroskualnim (uključujući i pravo na usvajanje dece), davanje prava glasa imigrantima na lokalnim izborima, potpuna naknada za kontracepcijske pilule i druge, u ovakvom okruženju i pri postojećim alternativama, zaista radikalne reforme, bez presedana u današnjoj Evropi.

U kratkom periodu posle izborne pobede, novoizabrana socijaldemokratska vlast je, kao što je to bio slučaj i sa Blumovom, Miteranovom, pa i Žospenovom Vladom, uspela da intenzivira smeđe reformske aktivnosti i, jasno, ovoga puta, više simboličku socijalno ofanzivnu politiku. U tom smislu, neke od prvih mera Vlade Fransoa Olanda odnosile su se na umanjene predsedničke i ministarskih plata za 30%, ali i značajno redukovanje svih troškova predsedničkog kabineta i Vlade. Isto tako, vrlo brzo je utanačen rok za hitno povlačenje francuskih vojnika iz Avgnistana, napravljena komisija na čelu sa Iberom Vedrinom (*Hubert Vedrine*) koja je trebala da oceni učinke povratka pod okrilje NATO pakta pod Sarkozijem, i proglašen ništavnim akt kojim je ministar unutrašnjih poslova iz prethodne desničarske Vlade stranim studentima u Francuskoj ukinuo brojne olakšice koje su tradicionalno obeležje francuskog obrazovnog sistema. U redovnu proceduru je takođe ušla operacionalizacija obećanja o stvaranju novih radnih mesta za više od 60.000 učitelja i nastavnika u školama (10.000 tokom 2013. godine), penzionerima je simbolički povećana osnovica za penziju i vraćena je mogućnost penzionisanja s navršениh 60 godina starosti. Takođe, posle brojnih osporavanja od desnice, pa i Ustavnog suda, socijaldemokrate nisu odustale od ideje da najbogatiji Francuzi plaćaju porez na dohodak od 75%, a minimalno je povećana i visina poreza na dohodak u drugim višim poreskim razredima (iako je ostala na dosta nižem nivou u odnosu na početak osamdesetih godina). Isto tako, predstavljen je program koji bi ograničio odnos najniže i najviše plate u preduzećima u kojima država ima većinsko vlasništvo na 1:20,⁶¹ a u onima u kojima ima manjinski paket, Vlada je lobirala kod ostalih akcionara kako bi se implementirala ova mera. U međuvremenu su povećane minimalne zarade za nekoliko procentnih poena, strogo su zabranjena otpuštanja zaposlenih u preduzećima koja ostvaruju dobit i svojim akcionarima isplaćuju bonuse, a ušlo se i u proceduru ukidanja diskriminacije na osnovu roda i seksualnosti, uključujući stvaranje zakonskih uslova kako bi LGBT zajednica mogla da sklapa brakove i usvaja decu. To su u stvari bile najvažnije prve mere kojima je i simbolički napravljen otklon od vladavine desnice. Međutim, od ukupno 60 predloga iz predizbornog programa predsedničkog kandidata socijaldemokrata, u prvih godinu dana je efektivno i uspešno operacionalizovano samo 17, njih 14 su u procesu konkretizacije, loše je ili delimično realizovano 16, a u proceduru još uvek nije ušlo njih 13 (*Libération*, 2013).

Nakon nekoliko značajnih strukturnih reformi sa tranzicijskim potencijalom, smelih pokušaja i neuspeha, a konačno i dugog dvoumljenja, prvom socijalističkom predsedniku Pete republike Fransoa Miteranu trebale su gotovo dve godine za konačni desni zaokret u vladinoj politici. S druge strane, reformski nalet kod njegovog naslednika Fransoa Olanda, trajao je manje – više pola godine. Međutim, nekih godinu dana je trebalo da prođe da neki *nepopravljivi sanjari* na levlci uvide socijalni karakter aktuelne vlasti. Prava priroda njihovog vladanja od 2012. godine do danas se ipak najbolje može opisati sintagmom *socijaldefetizam na francuski način* (Bulard, 2013:1). Od nesposobnosti da se izbore s raznim lobijima kako bi sproveli svoj program o podjednakom oporezivanju kapitala i rada, što je bilo jedno od najvažnijih obećanja u predizbornoj kampanji, preko borbe sa fiskalnim nišama i špekulativnim aktivnostima francuskih banaka u zemlji i inostranstvu, pa sve do kapitulantskog popuštanja pred pritiskom Nemačke i drugih evropskih partnera povodom potpisivanja Evropskog ugovora o stabilizaciji, koordinaciji i upravljanju, gde suštinski nije uvažen gotovo nijedan njihov argument, Socijalistička partija

⁶¹ Do sada je u nekim preduzećima ovaj odnos bio i do 1:300, a prema ovom predlogu direktor francuske pošte ima i dvadesetostruko manju platu od svoga nemačkog kolege (Joeres, 2012).

i Fransoa Oland u poslednjih godinu dana doživljavaju sve same neuspehe. Sve ono protiv čega je govorio u predsedničkoj kampanji, od fiskalnog *zlatnog pravila* koje podrazumeva da proračunski deficit ne sme da bude veći od 3% GDP-a, što je samo uvod u politike *ekonomske strogosti i stezanja kaiša*, preko relativizovanja poreskih reformi izuzimanjem od oporezivanja raznih društvenih grupa (uključujući i obesmišljavanje zakona o oporezivanju prihoda koji su viši od 1.000.000 evra), popustljivosti prema velikim kapitalistima i njihovim politikama otpuštanja radnika radi održavanja visokih profita (Reno, Pežo, Arekol Mital, Kontinental), povrataka i čak planiranog rasta toliko kritikovanog i nepravednog poreza na dodatnu vrednost za 2014. godinu fleksibilizacije radnih mesta i reevaluacije kolektivnih ugovora, a na kraju, kao šlag na tortu, i najavljene *penzione reforme* koja će značiti vraćanje, a možda i pogoršanje prethodno poništenog predloga desnice: sve je to dakle današnja socijaldemokratska stvarnost u Francuskoj (vidi: Jouve, 2013). Naravno, ovakva politika, očekivano, daje iste rezultate kao i u drugim evropskim državama: zemlja ulazi sve dublje i dublje u recesiju, a deficit i nezaposlenost dostižu vrhunac. Logika *spirale recesije*, koju je Oland vrlo precizno i stručno pojašnjavao u predizbornoj kampanji, uhvatila je u svoje kandže i samu Francusku: smanjenje javnih naknada i *austerité* sledstveno dovode do pada ekonomske aktivnosti, što nužno uzrokuje rast nezaposlenosti i povećanje socijalnih izdvajanja, a smanjenje prihoda od poreza i neizbežno povećanje deficita samo predstavljaju posledične karike u zaključavanju ove spirale (vidi: Khalfa, 2012). Iako su u početku imali dobre namere, kad su se suočili s prvim problemima, ni francuske socijaldemokrate nisu odolele *šarmu neoliberalizma*, odnosno, neočekivano brzo su *kapitulirali bez ispaljenog metka*, tako da nije neobično ni to što je podrška predsedniku i vladi skoro godinu i po dana od izbora na istorijskom minimumu. Precizan odgovor na pitanje da li je postepena tranzicija od socijaldemokratije, preko socijalliberalizma do neoliberalizma, logična (nužna?) posledica dramatičnog zaokreta od *socijaldemokratije u opoziciji ka socijaldemokratiji na vlasti* (Lionel Žospen), ostavićemo za neku drugu raspravu.

UMESTO ZAKLJUČKA

Ipak, ukoliko pogledamo prva dva navedena francuska iskustva *socijaldemokratije u jednoj zasebnoj zemlji*, možemo da primetimo istu *logiku sunovrata*, koja nam potencijalno govori o supstancijalnoj nemogućnosti sprovođenja pune systemske transformacije u nacionalnom kontekstu, bez obzira na odlučnost i iskrene namere socijalreformatora. Dakle, u oba slučaja, levica najpre dobija na parlamentarnim izborima, što izaziva eksploziju jednog opšteg entuzijazma među *ljudima levice*, a usled trenutne konfuzije u vladajućoj klasi, socijaldemokratska vlada pokazuje impresivnu političku volju i rešenost da deluje. Program reformističke levice uglavnom se bazira na kejnzijanskim politikama potrošnje, odnosno, uverenju da se ekonomija može oživeti samo kroz povećanje kupovne moći građana i operacionalizaciju planskih mera za podsticanje proizvodnje. A onda, zbog izolovanosti Francuske u globalnom okviru, ohrabreni vlasnici kapitala zbijaju svoje redove, stupaju u štrajk i vrše odlučujući pritisak na vladu da zaustavi dalju socijalističku tranziciju. Posle vrhunca i realizacije nekih značajnih socijalnih reformi, kompromisi i dogovori sa snagama prethodnog režima dovode do brzog sunovrata. Devalvacija valute ne dovodi do povećanja proizvodnih aktivnosti, tako da su socijaldemokrate prinuđene na promenu tempa. Predviđene socijalističke reforme se žrtvuju kako bi se očuvao socijalni i politički mir, što uslovljava razočarenje i povlačenje društvenih grupa koje su činile glavnu političku snagu levice, a unutar same političke levice dolazi do izolacije socijaldemokrata, koji se označavaju ili kao neodgovorni avanturisti, ili kao neodlučni strašljivci. Ovakva politika dovodi do smanjenja javne potrošnje, potpunog zaustavljanja društvenih reformi, i postepenog vraćanja na pozicije pre socijaldemokratskog konzervativizma. Najzad, kao krajnja konsekvencija ovakvih kretanja dolazi ili do gubitka vlasti usled opšte demoralizacije, žestokih unakrsnih optuživanja, represije i velikih

političkih rascepa, ili do liberalnih skretanja i *odlaganja* prelaska na socijalizam, čime se odustaje od socijaldemokratske politike. Ipak, i pored svega, čak i nakon povratka starog režima na vlast, neke od najznačajnijih koncesija izbornih u tim *periodima nade*, ostaju petrifikovana tekovina radničkog pokreta i političke levice. Naravno, to je slučaj s dostignućima Narodnog fronta i Maja 1981. odnosno, u najvećem, rezultat angažovanja borbene socijaldemokratije koja je pored plana imala i san o kvalitativno drugačijem društvu. Krajnji bilans ove današnje pacifikovane socijaldemokratije u Francuskoj, koja je tako brzo i olako odustala od pokušaja *socijaldemokratije u jednoj zasebnoj zemlji* i ofanzivne socijalne politike, prosuđivaćemo tek nakon kraja prvog predsedničkog mandata Fransoa Olanda.

U ovom trenutku, na osnovu ponuđene analize aktuelnih kretanja, jasno je da nijedna od reformi koje su trenutno u proceduri nemaju strukturni karakter, iako pojedine sadrže klicu promene, a neke su čak i društveno retrogradne jer će neminovno voditi razaranju socijalnih tekovina borbene socijaldemokratije iz XX veka. Esencijalno, čini se da se kristalizuju tri moguće opcije do kraja mandata ove socijaldemokratske Vlade:

1) Levo skretanje Vlade socijaldemokrata ka socijalizaciji profita i sredstava za proizvodnju. To je, ukoliko stremimo radikalnim promenama, svakako najpoželjnija opcija, ali moguća je jedino u slučaju jačih zaoštavanja odnosa između rada i kapitala, bar u kontekstu većeg dela EU, jačanja levih struja u Socijalističkoj partiji i Levog fronta (fr. *Front de gauche*), kao jake leve opozicijske parlamentarne alternative, ali i, najvažnije, snažne mobilizacije sindikata i, generalno, radničkog pokreta. Ova alternativa je trenutno najmanje realna.

2) Puna realizacija predizbornog, i u suštini, ako ga stavimo u socijalističku perspektivu, vrlo umerenog programa socijaldemokrata. Međutim, pomenuli smo da ukoliko se ovaj program praktično sprovede u ovim konkretnim istorijskim okolnostima, on ipak ima određeni tranzicijski potencijal. Operacionalizacija predizbornog programa Socijalističke partije će, na osnovu svega viđenog, biti realna jedino u slučaju da umerena leвица ostvari snažan uticaj u novoj Vladi Nemačke, i počne da pobeđuje u drugim uticajnim državama EU. Ovakav razvoj događaja bi značio manje–više defanzivne strategije i održavanje *statusa quo* (što je strategijski veoma važno za levicu u periodu socijalne reakcije), ili pak relativno doziranu socijalnu ofanzivu kakva je postojala u Francuskoj u prvih pola godine socijaldemokratske Vlade. Ovo je svakako realnija opcija od one prethodne.

3) Skretanje još više udesno je izgleda nužno, kako pokazuju dosadašnja iskustva, ukoliko na evropskom planu opstane postojeći odnos snaga. Uzimajući u obzir aktuelna kretanja u Francuskoj i u Evropi, ova opcija je izgleda najrealnija.

Međutim, Francuska se, kao i Evropa, nalazi u formativnom periodu, tako da je sve moguće, a realne društvene snage i odnose mogu da radikalizuju neočekivane stvari, kao i uvek u istoriji. U svakom slučaju, i pored svega, socijaldemokratska Vlada u Francuskoj je danas jedina vlada u Evropi koja ima i ideološkog i političkog potencijala da pod pritiskom iz sopstvenih redova, leve opozicije i civilnog društva sprovede barem simboličku socijalnu ofanzivu. Uspeh, čak i ovakvo minimalističkog *programa socijaldemokratije u jednoj zasebnoj zemlji*, mogao bi da inicira novu renesansu progresivnosti u Evropi i pomeranje čitavog ideološko–političkog spektra ulevo, od čega bi koristi mogle da imaju sve leve političke grupacije i svi građani u Evropi.

LITERATURA

1. Attali, Jacques, (2005), *C'était François Mitterrand*, Paris: Fayard.
2. Bergounioux, Alain, (2010), *Les Socialistes*, Paris: Le Cavalier Bleu.
3. Blum, Léon, (1972), *Pour être socialiste*, Paris: Albin Michel.
4. Bulard, Martine, (2013), *Social- défetisme à la française*, Le monde diplomatique. br. 709.
5. Criddle, Byron, (1986), *The French Socialist Party*, u: Paterson, Liam, Thomas i Alastair, *The Future of Social Democracy*, Oxford: Clarendon Press.
6. Hollande, François, (2012), *Govor Fransa u Olanda u hali Burže*, Pešćanik, elektronsko izdanje.
7. Jackson, Julian, (1988), *The Popular Front in France. Defending Democracy, 1934-1938*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Joeres, Annka, (2012), *Französisches Rezept*, Freitag, 19 jul 2012. Elektronsko izdanje
9. Jouve, Camille et all. (2013), *Un an après l'élection de François Hollande*, Tableau d'un glissement néolibéral, Paris: Sylepse.
10. Khalfa, Pierre et all, (2012), *En finir avec la compétitivité, Le contre-rapport*, Paris: Sylepse.
11. Koen, Žan, (1985), *Reforma ili revolucija: problem francuskog socijalizma, III program*, br. 66.
12. Kuljić, Todor, (2008), *Neoliberalizam i levica: Evropski centar i srpska periferija*, u: Mladenović i Timotijević, *Sloboda, jednakost, solidarnost, internacionalizam, Izazovi i perspektive savremene levice u Srbiji*, Beograd: FES.
13. **Le programme du Parti Socialiste, (1981)**, *Projet Socialiste pour la France des années 80*, Paris: Club socialiste du livre.
14. **Libération, (2013)**, *Un an de Hollande, le grand inventaire des 60 promesses*, 3. maj 2013. Elektronsko izdanje.
15. Marković, Dušan, (2012), *'Praxis' i Francuska: veze, saradnja, odjeci*, u: *Praxis, društvena kritika i humanistički socijalizam*, Beograd: Rosa Luxembourg Stiftung.
16. Markuze, Herbert, (1985), *Merila vremena*, Beograd: Grafos.
17. Mladenović, Ivica, (2013), *Raspad SFR Jugoslavije i francuski trockisti: sociološko-istorijski prilog analizi „ekstremne levice“*, Novi plamen, br. 18, str. 266-280.
18. **Parti socialiste, (1981)**, *Projet socialiste pour la France des années 80*. Paris: Club socialiste du Livre.
19. **Parti socialiste, (1990)**, *Declaration de principes*, Motions nationales d'orientation, Reims: PS.
20. **Parti socialiste, (2008)**, *Déclaration de principe pour 2008*, Paris: PS.
21. **Pisani-Ferry, Jean, (1999)**, *Vérités, bravades et silences*, u: *Les notes de la Fondation Jean Jaurès*. Paris: Jean Jaurès, str. 70-82.
22. **POI, (2011)**, *Une dette entièrement fabriquée en trente ans au bénéfice de capitalistes*, Informations ouvrières. br. 163.
23. **Polanyi, Karl, (2009)**, *La Grande Transformation: Aux origines politiques et économiques de notre temps*. Paris: Editions Gallimard.
24. **Pribičević, Branko, (1977)**, *Dileme i protivrečnosti socijaldemokratije*,
25. **Marksizam u svetu**, br. 4-5.
26. **Pribičević, Branko, (1991)**, *Socijalizam – uspon i pad*. Beograd: Naučna knjiga.
27. **Staljin, Josif, (1981)**, *Pitanje pobjede socijalizma u jednoj zemlji*, u: Staljin, Josif (pr), *Pitanja lenjinizma*. Zagreb: Naklada CDD.

28. Trifunović, Bogdan, (1976), *Francuska levica i samoupravljanje: samoupravljanje i participacija u programima i akcijama političkih partija i sindikata u Francuskoj*, Beograd: Radnička štampa.
29. Tucović, Dimitrije, (1951), *Borba državnog i revolucionarnog socijalizma u Francuskoj*, Druga internacionala: Beograd.
30. Weber, Henri, (1999), *Troisième voie: ou sont les divergences*, u: *Les notes de la Fondation Jean Jaurès*, Paris: Jean Jaurès. str. 92-105.

IVICA MLADENOVIĆ*

AN ATTEMPT AT SOCIAL DEMOCRACY IN A PARTICULAR COUNTRY - THE FRENCH CASE

Abstract: *The author deals with attempts to concretise “social democracy in a particular country”, using the French example. In part one of the paper the author states that left-wing and right-wing political concepts in France, where this division along spatial and political lines was first created, still have practical and symbolic weight and relevance, and that their distinctive features arise from a specific local context. In the second part of the paper the author presents the main characteristics and evolution of the French Socialist Party, as a champion of progressive aspirations and demands for reform which have resulted in numerous civilisational achievements which French society enjoys today. This also serves as an introduction to the third part of the paper, in which the author summarises the three most glorious periods of French social democracy and gives an overview of how practical attempts of “social democracy in a particular country” have failed in the context of the world market, with a special reference to the social balance sheet of the incumbent French government. Finally, the paper analyses potential directions and actions of the ruling social democracy in France.*

Keywords: *the Left, social democracy, reformism, France, world market.*

* Ivica Mladenović is a Ph. D. candidate in Sociology, Editor-in-Chief of the democratic Left regional magazine Novi Plamen and member of the editorial board of the British academic journal, *Debate: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*. He is currently living and working in Paris.

TIJANA MILUNOVIĆ⁶²

A ŠTA STUDENTI⁶³ MISLE?

KRIZA NEMAČKE SOCIJALDEMOKRATIJE I POSTMODERNI SVET MLADIH

Sažetak: Na nedavno održanim saveznim parlamentarnim izborima u Nemačkoj, socijaldemokratska partija (SDP) zabeležila je drugi najgori izborni rezultat u svojoj posleratnoj istoriji osvojivši za nijansu veći procenat glasova (25,7%) u odnosu na prethodne izbore 2009. godine (23%). To je ujedno i povod za ovaj rad u kome nastojimo da preispitamo krizu socijaldemokratije u kontekstu vladajućeg neoliberalnog duha vremena i time povezanim novim i izmenjenim političkim orijentacijama studenata u Nemačkoj. U prvom delu rada bavićemo se predizbornim obećanjima SPD-a, razlozima za krizu i probleme ove partije kao i izbornim preferencijama mladih Nemaca. U drugom delu ćemo razmatrati širi fenomen hiperindividualizacije mladog čoveka i pitanje da li je čitava jedna mlada generacija (pre svega studenti) još uvek sposobna za (levo orijentisan) politički aktivizam i kritičko mišljenje. U trećem delu ćemo spojiti ova dva samo naizgled odvojena fenomena i pokušati da rasvetlimo, razumemo i objasnimo složene protivrečnosti nastale s jedne strane krizom socijaldemokratije i s druge strane „kriznim stanjem“ čitave jedne generacije mladih obrazovanih ljudi.

Ključne reči: Nemačka, izbori, mladi, socijaldemokratija, levica, ideologija, individualizacija, kriza, duh vremena.

TEŠKA VREMENA ZA NEMAČKU SOCIJALDEMOKRATIJU – POMALO RAZOČARAVAJUĆA STATISTIKA

U kasno, frankfurtsko, nedeljno popodne 22. septembra 2013. otišla sam kod Sare, drugarice i koleginice sa fakulteta, članice nemačke partije Zelenih na vegetarijanski roštilj da zajedno sa grupom studenata društvenih nauka (uglavnom politikologa i sociologa) – simpatizera, birača i članova SPD-a i Zelenih, pratim rezultate izbora za nemački Bundestag. Kako su se na televizijskom ekranu pojavili prvi preliminarni rezultati, Sarinu sobu nakratko je ispunila tišina. Potom je usledila rezignacija i razočaranje, a potom i prvi komentari: „Merkelova po treći put?! Ja moram da se napijem!“ – „Ko još bira CDU pobogu?!“ – „Na osnovu čega ljudi uopšte donose odluke koga da izaberu?“ – „Ovo je strašno!“ Niko od prisutnih, činilo se, nije želeo da poveruje u cifre koje se se pojavljivale na televizijskom ekranu – Demohrišćanska unija (CDU/CSU) – 41,5%, Alternativa za Nemačku (AFP) – zamalo pa cenzus (4,7%), Levica i Zeleni - svaka po oko 8% – nedovoljno, SPD – 25,7% – *strašno, ali nije ni čudo*. Istovremeno, svi prisutni su se obradovali izbornom neuspehu Liberalne partije (FDP) koja ove godine nije uspeła da pređe cenzus (4,8%).

⁶² Autorka je studentkinja Master programa iz Međunarodnih studija Istraživanje mira i konflikata na Gete Univerzitetu u Frankfurtu na Majni i Tehničkom Univerzitetu Darmštat i međunarodna stipendistkinja Fridrih Ebert Fondacije.

⁶³ Hipster, panker, gej, vegetarijanac, fenser, štreber, blejač, feministkinja, imigrant.

Sve je ovo za mene bilo novo! Kao strani student našla sam se u mikrokosmosu mladog, nemačkog, levo orijentisanog biračkog tela. Pažljivo sam ih slušala gledajući tabele i grafikone koji su se smenjivali na televizijskom ekranu praćeni analizama, reportažama i komentarima. To me je navelo da se i sama zapitam – zbilja, šta se desilo sa nemačkom socijaldemokratijom i kuda ide ova izvorno leva ideologija?⁶⁴ Takođe, nikako nisam mogla da se otrgnem utisku večeri – da su moji, prisutni vršnjaci u Nemačkoj izgleda manjina, barem kada je o političkoj orijentaciji reč.

QUO VADIS SPD?

Pod sloganom *Da Mi odlučuje* i Perom Štajnbrikom u prvom planu, SPD je biračima u predizbornoj kampanji, između ostalog, obećao uvođenje zakonske minimalne zarade, građansko zdravstveno osiguranje, pravednije to jest ravnopravnije oporezivanje, zarade i penzije, jednake mogućnosti u obrazovanju, ukratko *pravičnost za sve umesto bogatstva za manjinu*.⁶⁵ Međutim, na stranicama predizbornog programa CDU/CSU takođe su se našli neki izvorno socijaldemokratski momenti: socijalna tržišna privreda, puna zaposlenost, stroža pravila za tržište finansija, sigurna penzija, održivi razvoj i više globalne pravde.⁶⁶ No, dok svaki politikolog zna *da se đavo skriva u detaljima*, prosečan birač nema izgrađenu veštinu da pažljivo izučava predizborne kampanje niti za to ima vremena, te bi mu se moglo učiniti da između ova dva partijska programa nema gotovo nikakve razlike. Vođen tom logikom, birač bi se, čini se, radije opredelio za *sigurnu varijantu* – Angelu Merkel, jer, u sred svetske ekonomske krize, Nemačkoj ide poprilično dobro, Nemci osećaju socijalnu i ekonomsku sigurnost, a zasluge za to osećanje pripisuju Merkelovoj i Demohrišćanskoj uniji.⁶⁷ Dobro sproveden krizni menadžment kabineta Merkelove je u očima (i novčanicima) većine Nemaca pozitivno ocenjen i to može da posluži kao prvo objašnjenje za najnoviji izborni neuspeh socijaldemokrata. Kao drugo objašnjenje može se uzeti faktor harizme i *popularnosti* u narodu. Ako harizmu priznajemo kao važan činilac u opredeljenju birača za izborne kandidate, onda Štajnbrik, od samog početka, protiv Merkelove nije imao nikakvih šansi.⁶⁸ No, ova objašnjenja svakako nisu dovoljna jer izborne ishode svode na čiste ekonomske činioce, a birače na masu lišenu vere u određene društvene vrednosti koja se od izbora do izbora vodi isključivo teorijom racionalnog izbora i/ili iracionalnom preferencijom određene ličnosti.⁶⁹

Šira literatura podržana statističkim nalazima, naprotiv, ukazuje na to da su koreni višedecenijske krize⁷⁰ nemačke i uopšte evropske socijaldemokratije znatno dublji, te ukazuje na sam SDP kao uzročnika i krivca za sopstvene loše izborne rezultate (vidi: Lavel, 2008; Gajling et al, 2010; Merkel et al, 2006; Buclaf et al, 2011). Trend približavanja izvorno levih i izvorno desnih partija i njihovo nalaženje na sredini političkog spektra započeo je još sedamdesetih godina dvadesetog veka, kada je većina evropskih socijaldemokratija sticajem kriznih okolnosti,⁷¹ na koje nije imala odgovor, počela da se *razvodi* od svoje posleratne suštine – naime kejnzijanske države blagostanja, čiji je

⁶⁴ Kroz čitav tekst autorka pod ideologijom podrazumeva određeni pogled na svet odnosno sistem *političkih verovanja i mišljenja, odnosno ideje koje situiraju pojedinca u društveni kontekst i proizvode osećaj kolektivne pripadnosti*, koje se, teoretski krajnje uproščeno, mogu podeliti na *leve* – egalitarno-revolucionarne i *desne* – konzervativne, te se suštinski razlikuju prema tome kako vide s jedne strane kolektiv, a s druge pojedinca i njihov odnos (vidi: Hejvud, 2005).

⁶⁵ Predizborni program SPD-a dostupan na: <http://www.spd.de/linkableblob/96686/data/> (pristupljeno 15. 10. 2013).

⁶⁶ Predizborni program CDU/CSU dostupan na: <http://www.cdu.de/regierungsprogramm> (pristupljeno 15.10. 2013).

⁶⁷ Vidi: <http://www.dw.de/ekonomija-va%C5%BEa-tema-nema%C4%8Dkih-izbora/a-17040331> (pristupljeno 20.10.2013).

⁶⁸ Vidi: <http://www.dw.de/kandidat-spd-a-za-kancelara-per-%C5%A1-tajnbrik/a-17076872> (pristupljeno 20.10. 2013).

⁶⁹ Tako Gajling (*Geiling*) smatra da *sadašnja kriza velikih, narodnih partija predstavlja poraz jednog političkog modela koji odnose između birača i biranih svodi na dvopolni tržišni odnos između potraživača i ponuđača jedne određene programatike koja bi trebalo da bude tehno-kratski sprovedena odozgo nadole* (Gajling et al, 2010: 45).

⁷⁰ Kriza se definiše kao stanje u koje uvek upadaju konkretni društveni odnosi, dakle učestale prakse društvenih kolektiva i pojedinaca. Krize su tako rezultat napetosti i protivrečnosti ovih odnosa (Demirović et al, 2011: 11).

⁷¹ Godine 1973. izbila je ekonomska kriza to jest recesija u razvijenim zemljama Zapada izazvana naglim poskupljenjem cena sirove nafte.

cilj bio kroćenje i ispravljanje kapitalizmom izazvanih društvenih nepravdi.⁷² Reformski vrhunac ovog razvoda desio se pak, dve decenije kasnije, potpomognut novim, kako spoljnim – raspadom komunizma, globalizacijom i dubljom evropskom integracijom, tako i unutrašnjim izazovima – strukturnim promenama unutar samog društva (starenje stanovništva, nove profesije, itd), te promenama izbornih preferencija biračkog tela (vidi: Merkel et al, 2006). Devedesete godine dvadesetog veka tako se mogu uzeti kao momenat (po samu sebe) pogubnog programskog zaokreta socijaldemokratije udesno, naročito kada je o Nemačkoj reč. Krivica za krizu nemačke socijaldemokratije u literaturi se pripisuje liku i delu Gerharda Šredera, konceptu novog centra (nem. *Neue Mitte*) i krajnje nepopularnoj Agendi 2010 (vidi: Lavel, 2008; Gajling et al, 2010). U periodu od 1998. do 2005. godine koliko je Šreder bio nemački kancelar, SPD je, paradoksalno ali istinito, uzeo oštar neoliberalni kurs i partijom je počelo naglašeno da dominira njeno desno krilo (vidi: Gajling et al, 2010). Ukratko, koncept novog centra i kasnije Agende 2010 podrazumevao je smanjivanje državnih troškova za socijalna davanja, smanjivanje stope poreza na dobit kao i ukidanje poreza na bogatstvo, niže penzije, produžetak radnog veka do 67. godine života i reformu sistema socijalne pomoći (kontroverzni Hartz IV), sa idejom da se postigne ekonomski rast i smanji nezaposlenost, a potpomognuto verom u slobodno tržište i Šrederovom ličnom predstavom da je *nejednakost u blagostanju posledica nejednake raspodele talenta i sposobnosti kod pojedinca* (Lavel, 2008: 114). Tako je SPD u dva mandata postigao malo na planu zapošljavanja i investicija, dok su nezaposlenost i društvena nejednakost narasle (Lavel, 2008: 114). Posledično, socijaldemokratski orijentisanim biračima su razlike između SPD-a i njihovog najvećeg rivala – demohrišćana postajale sve manje prepoznatljive. To su faktori koji su, uzeti zajedno, tokom dve poslednje decenije za posledicu imali egzodus partijskog članstva,⁷³ gubitak poverenja i podrške pre svega iz redova tradicionalnih birača – sindikalaca i radnika, ali i značajnog dela intelektualaca iz srednjeg sloja, kao i osnivanje nove partije Levice (*Die Linke*) u koju su prebegli rezignirani pripadnici levog krila SPD-a i koja je, uz delimično Zelene, najviše profitirala od okretanja SDP-a neoliberalizmu (vidi: Lavel, 2008; Gajling et al, 2010). Ukratko: svi oni članovi i simpatizeri SPD-a privrženi inicijalnim vrednostima, stubovima socijaldemokratije – jednakosti, pravednosti i solidarnosti – osetili su se kao da ih je sopstvena partija izdala (vidi: Lavel, 2008; Gajling et al, 2010; Buclaf et al, 2011) – prvo odaljavanjem, a zatim u gore opisanoj reformskoj politici i jasnim odstupanjem od sopstvenih vrednosti, istovremenim zanemarivanjem običnih ljudi, te tretiranjem sopstvenih birača, članova stranke i sindikata u sličnom maniru odnosa rimskih patricija prema plebsu (vidi: Gajling et al, 2010; Buclaf i Mikus, 2011).

Sve navedeno dalje govori u prilog tezi da birači i pristalice određenih politika, kolokvijalno rečeno, nisu ovce, niti su izbori (makar ne u nemačkom kontekstu demokratske političke kulture i izražene kulture diskusije) jednokratni kupoprodajni odnos između ponuđača (stranke) i potrošača (birača). U pozadini političkih orijentacija ljudi ukorenjeno je poimanje određenih bazičnih vrednosti (kao na primer onih o solidarnosti i društvenoj pravdi), te sa tim povezano smisljeno očekivanje birača da određena partija bude u harmoniji sa sopstvenim vrednostima i ciljevima (vidi: Buclaf i Mikus, 2011: 22).

Iz rezultata poslednjih izbora, kada je o socijaldemokratiji reč, jasno se vidi da nemački birači (makar oni stariji) nisu *kratkog pamćenja* i da se njihovo poverenje ne da povratiti tako lako. lako se u ovogodišnjem predizbornom programu SPD-a jasno prepoznaju poneki (u Šrederovoj

⁷² U te klasične ciljeve socijaldemokratije ubrajaju se: raspodela bogatstva u cilju smanjivanja društvenih nejednakosti putem npr: mera progresivnog oporezivanja, puna zaposlenost, te državna intervencija u ekonomiju, darežljiva socijalna zaštita građana – zaposlenih, nezaposlenih, penzionera, žena i dece, što osim novčanih usluga podrazumeva i državno investiranje i pokrivanje troškova lečenja i obrazovanja kao i investicije u infrastrukturu (vidi: Lavel, 2008: 9).

⁷³ SPD je u periodu od 1990. do 2005. godine napustilo oko pola miliona ljudi (vidi: Lavel, 2008: 131).

eri izgubljeni) socijalni, *dobri stari* momenti socijaldemokratije, iz kolektivnog pamćenja nepoverljivih birača Štajnbrikovi ekscesi iz vremena kada je bio ministar finansija⁷⁴ i Šrederov elitizam, kubanske cigare i skupocena odela⁷⁵ izgleda još uvek nisu iščileli.

Ipak, promena socijaldemokratije dešava se paralelno sa promenom duha vremena. Kako se menja duh vremena, načelno se menjaju i vrednosne orijentacije koje preovlađuju u čitavoj jednoj generaciji. Zato će u daljem tekstu težište ove analize biti pomereno na mlade – konkretno studente – i na pitanje da li i zašto je među njima sve manje socijaldemokrata i uopšte levičara.

JESU LI MLADI *PRIRODNO* SKLONI LEVIM IDEOLOGIJAMA?

Na poslednjim izborima za Bundestag, 31% mladih u starosnoj dobi između 18 i 24 godine glasalo je za Demohrišćansku uniju, 24% za SPD, 11% za Zelene i 8% za Levicu, 4% za liberale (FDP).⁷⁶ Slično je i u grupi starosne dobi između 25 i 34 godine gde se čak 37% birača odlučilo da glasa za demohrišćane, 22% za socijaldemokrate, 10% za Zelene, 9% za Levicu i 5% za Liberale.⁷⁷ Interesantni su i podaci o tome kako su glasali oni koji su po prvi put ulaskom u punoletstvo stekli pravo da izađu na izbore: 30% dalo je glas demohrišćanima, 24% socijaldemokratama, 12% Zelenim, 7% Levici i 4% Liberalima.⁷⁸ Ukupno gledano, ako se sabere udeo glasova mladih datih trima levo orijentisanim partijama (SPD, Levica i Zeleni) on je nešto viši od procenta opredeljenih za konzervativce i liberale (oko ukupno 40% birača opredeljenih za tri leve partije prema oko 35 – 40 % opredeljenih za konzervativce i liberale zajedno). Ako pak, poredimo samo izborne orijentacije usmerene ka velikim narodnim partijama, onda su demohrišćani u odnosu na socijaldemokrate u ubedljivom vođstvu kada je o političkoj orijentaciji mladih reč.

Interesantne i nešto drugačije statističke pokazatelje daje sprovedena anketa (u januaru 2013. godine) o političkim orijentacijama studenata Univerziteta u Majncu.⁷⁹ Na pitanje: *da su izbori sutra za koga bi glasali*, 24,2% studenata bi se opredelilo za demohrišćane, 25,2% za socijaldemokrate, čak 36,5% studenata za Zelene, samo 2,7% za Liberale, a po 5,7% studenata dalo bi glasove Levici i partiji Pirata.⁸⁰ Na osnovu rezultata ove ankete po fakultetima vidi se da bi demohrišćane pretežno birali studenti teologije, prava, ekonomije, medicine, farmacije i filologije. Za socijaldemokrate i Zelene bi se odlučili pretežno studenti društvenih nauka, medija i sporta, sa najvećim brojem pristalica Zelenih među biologima.⁸¹ Za Liberale bi najviše glasali pravници i ekonomisti, dok bi Levica osvojila najviše glasova ponovo iz tabora društvenih nauka – filozofije, istorije, kulture. Najveći broj prirodnjaka – informatičara i matematičara glasove bi dalo partiji Pirata.⁸²

⁷⁴ Tih godina Štajnbrik je podržavao Agendu 2010 i zalagao se za neoliberalnu ekonomsku politiku, a za njegovo ime vezuje se i skandal odnosno priče da je na privatnim predavanjima u bankama i firmama zaradio milione evra. Vidi: <http://www.dw.de/kandidat-spd-a-zakancelara-per-%C5%A1tajnbrik/a-17076872> (pristupljeno 20. 10. 2013)

⁷⁵ Gajling tako piše da Šreder nije krio svoj elitizam pojavljujući se u javnosti i slikajući se u skupocenim odelima sa kubanskom cigarom u ustima što je još jedan od faktora koji je doprineo besu pristalica SPD-a (vidi: Gajling et al, 2010).

⁷⁶ Vidi: <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/bundestagswahl-2013-waehlerwanderung-gewinne-verluste-direktmandate-a-923290.html> (pristupljeno 20. 10. 2013).

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Za detalje ove studije vidi: <http://innen.politik.uni-mainz.de/forschung/forschungsprojekt-politische-einstellungen-unter-studierenden/> (pristupljeno 15. 10. 2013).

⁸⁰ Partija Pirata u Nemačkoj je osnovana 2006. Od 2008. godine aktivno učestvuje na lokalnim i saveznim izborima, a do 2011. uspevala je da se useli čak u četiri pokrajinska parlamenta u Nemačkoj. Partija Pirata se zalaže za legalizaciju marihuane, slobodno preuzimanje, kopiranje i umnožavanje audio i video podataka sa interneta, itd. (vidi: <http://www.piratenpartei.de/>).

⁸¹ Vidi: <http://innen.politik.uni-mainz.de/forschung/forschungsprojekt-politische-einstellungen-unter-studierenden/> (pristupljeno 15.10.2013).

⁸² Ibid.

Ipak, ova anketa, iako važan i zanimljiv pokazatelj političkih orijentacija mladih, ne daje dovoljno jasnu sliku o *ideološkom stanju* studenata na teritoriji čitave Nemačke. Opsežnu studiju sproveli su pak, istraživači sa Univerziteta Konstanc i ustanovili da su se u periodu od 1983. do 2007. godine političke orijentacije i društvene vrednosti u nemačkih studenata upravo tokom te dve i po decenije značajno promenile.⁸³ Prvi zapanjujući podatak ove analize je da je generalno zanimanje za politiku, politički angažman i pitanja od javnog interesa kod nemačkih studenata dosta opalo. Dok se 1983. godine u (tada Zapadnoj) Nemačkoj za politiku interesovalo još 54% studenata, taj broj se u 2007. godini na teritoriji današnje Nemačke spustio na 37% (Bargel, 2008:7). Ipak, iako u nešto manjem broju, za politiku se još uvek najviše interesuju studenti prava, ekonomije i društvenih nauka, u nešto manjoj meri i studenti medicine, a najmanje prirodnjaci. Članstvo u partijama i građanskim inicijativama takođe je opalo, te studija zaključuje da su se među studentima tokom dve i po decenije raširile ne samo politička pasivnost i apatija, već i otuđenje oličeno u raskidanju društvenih veza, odnosno napuštanju sudelovanja u javnom životu praćeno sve većim povlačenjem u privatnu sferu (Bargel, 2008: 11).

Što se tiče pozicioniranja studenata na ideološkom spektru levo–desno, došlo je do *paradoksalnog miksa* (Bargel, 2008: 20). S jedne strane su se politička uverenja svih studenata približila poziciji centra, što dalje podrazumeva da su levičarsko–ekološke orijentacije (i sa njima povezani ciljevi npr. zaštite životne sredine, jednakosti polova, radnička participacija u odlučivanju, podrška i pomoć zemljama u razvoju, ukidanje privatne svojine, itd) omekšale, a konzervativno–konvencionalne orijentacije (i ciljevi kao npr. ograničenje imigracije, očuvanje kulture od stranih uticaja, suzbijanje kriminala i očuvanje slobodne tržišne ekonomije) su dobile na značaju (vidi Bargel, 2008). S druge strane, iako apsolutna većina ispitanika odbacuje ukidanje države blagostanja, istovremeno se snažno zalažući za finansiranje tehnološkog napretka, zaštitu privatne svojine i očuvanje tržišne privrede, upadljivo je da kod većine studenata one bazično socijaldemokratske vrednosti – kao što su garancija radničkih prava za sve i participacija radnika u odlučivanju – ne zauzimaju posebno visoka mesta na vrednosnoj lestvici. Brojčanoj manjini pripadaju i radikalni levičari koji podržavaju ukidanje privatne svojine, dok je broj pripadnika desnog ekstrema, koji se zalaže za ograničenje migracije i zaštite kulture od stranog uticaja u blagom porastu (vidi: Bargel, 2008).

Što se tiče spremnosti studenata na protest, broj pristalica prava na štrajk i demonstracije je opao, dok je broj onih koji se radije zalažu za javni red i mir porastao. Takođe, sve je manje studenata koji su spremni da javno zauzmu stav i izraze mišljenje, što zajedno ukazuje na oslabljen demokratski potencijal kod nemačkih akademaca. Najveća razilaženja u mišljenju socijaldemokratski, ekološki i neomarksistički orijentisanih studenata sa njihovim konzervativno orijentisanim kolegama upravo su ovde – među prvima je najviše pristalica štrajkova i protesta, a među drugima ih je najmanje. Takođe, od osamdesetih naovamo sve je manje studenata koji smatraju da su društvene nejednakosti nepravedne. U 2007. godini jedna četvrtina studenata smatra da konkurencija uništava solidarnost, dok jedna trećina njih istovremeno misli da bez konkurencije ne bi bilo dovoljno napretka (vidi: Bargel, 2008).

Opšti utisak je da su studenti u Nemačkoj tokom dve i po decenije postali konvencionalniji. Sve je manje onih koji su spremni da traže ili se bore za alternativu vladajućem društvenom poretku, te je sve manje *kulturnih boema* i alternativnih društvenih pokreta čiji bi nosioci bili akademski građani (Bargel, 2008: 40). Autori ove studije tako zaključuju da *studentski individualizam više*

⁸³ Ovu studiju čiji je autor Tino Bargel je 2008. godine objavilo je nemačko Savezno ministarstvo za obrazovanje i istraživanje koje je dostupno i na internetu: <http://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/23709> (pristupljeno 16.10.2013)

ne predstavlja težnju ka autonomiji i nezavisnosti, već jedno površno vrednovanje sebe kroz prilagođavanje opštem i konvencionalnosti. Takav individualizam iscrpljuje se u različitim oblicima konzumerizma (npr. u modnim stilovima) i ne važi kao princip načina života. Time se uglavnom odustaje od potrage za samoostvarenjem (Bargel, 2008: 40).

Kako bismo pokušali da pronađemo odgovor na pitanje da li je gore opisana promena orijentacija i vrednosti kod mladih ljudi prilika ili pretnja za socijaldemokratiju, u narednom poglavlju ovog članka bavićemo se problemom, uzrocima i posledicama individualizacije.

NJENO VISOČANSTVO MLADA INDIVIDUA – DALJA TEORETSKA RAZMATRANJA

„Što se tiče individua, to je ionako svaka individua čedo svog vremena; tako je i filozofija svoje vreme mislima obuhvaćeno“ – Georg Vilhelm Fridrih Hegel.

Iz prethodno izloženog se čini da se kriza socijaldemokratije pojavljuje kao neodvojivi deo aktuelnog duha vremena. Stoga i čitavu jednu generaciju mladih koji su rođeni, odrastaju, obrazuju se i vaspitavaju u datom vremenu i čine deo jednog, gramšijevski rečeno, *zdravog razuma epohe* (Hejvud, 2005: 9) treba posmatrati u tom kontekstu.

U epicentru svake stare i nove liberalne misli nalaze se pojedinac i tržište, dok se socijaldemokratija pojavljuje kao korektiv te ideje, pri tom ne odbacujući pojedinca kao vrednost, već ga stavlja u jedan pravedniji kontekst društvene odgovornosti i kolektivne solidarnosti. Budući pak, da su se pojedinac i tržište padom Berlinskog zida definitivno ustoličili na tronu (zapadnih) društvenih vrednosti, a planetom ultimativno zavladao (i još uvek vlada) neoliberalni cajtgajst (*Zeitgeist*), čini se da je u tom momentu došlo i do ubrzane erozije vrednosti kolektivne solidarnosti kao korektiva za delanje pojedinaca i tržišta. Kako se u neoliberalnom vremenu, paradoksalno, sloboda i život istog tog pojedinca ultimativno podređuju ekonomiji, tako sam pojedinac (*on ili ona*) *postaje reproduktivna jedinica društvenog u svetu života* (Bek, 2001:224). Posledica neoliberalnog *cajtgajsta* je, dakle, *ekstremna individualizacija, koju Urlih Bek definiše kao tržišnu zavisnost u svim dimenzijama življenja, dok su oblici egzistencije koji time nastaju izolovano masovno tržište, nesvesno samog sebe i masovna potrošnja paušalno skiciranih stanova, nameštaja, artikala za dnevnu potrošnju, kao i mišljenja, navike, stavovi i životni stilovi, lansirani i usvojeni preko masovnih medija* (Bek, 2001: 226).

Kao posledica ove individualizacije javlja se standardizacija i unifikacija načina življenja (Bek, 2001:227). Tako, može se reći, osim što u porodici svako sedi izolovan i zuri u televizor (Bek, 2001:227), današnji pomodni mladi hipsteri, pankeri, fenseri, štreberi i ostali koji obitavaju po salama i amfiteatrima nemačkih, evropskih i svetskih fakulteta, svako za sebe zuri u svoj ajfon, smartfon, ajped ili neki drugi tehnički uređaj ne osvrćući se na svet oko sebe. Ovi mladi ljudi deluju kao izolovani atomi u gomili, često ni ne pričaju međusobno niti recimo dele beleške sa predavanja, čime nastaje *standardizovano kolektivno biće izolovanih masovnih eremita* (Bek, 2001: 227).

Bekove reči mogu da posluže kao slikovit opis čitave jedne mlade generacije – ljudi rođenih krajem osamdesetih i devedesetih godina dvadesetog veka. Ti Bekovi hiperindividualizovani ljudi imaju dosta sličnosti sa Markuzeovim pojmom *jednodimenzionalnog čoveka* koji je rob lažnih potreba, nesposoban za kritiku društva usled opterećenosti potrošnjom i svime materijalnim (vidi: Markuze, 1967). Taj, po Markuzeu, u konzumerizmu ogrezao *sebični eudajmonizam - dolazi u u protivrečnost sa principom kritičke autonomije uma* (Markuze, 1977: 92). Oba autora kao da su time (doduše dosta mračno) prerekli sliku i priliku čitave jedne mlade generacije.

U takvom svetu i stanju kolektivne (ne)svesti, životna sigurnost te sudbina svih, a pre svega mladih ljudi *zavisí od tržišta rada koje iziskuje obrazovanje, a kome je jedno ili drugo uskraćeno, suočava se sa društvenim i materijalnim Ništa* (Bek, 2001: 228). Dakle, obrazovanje na tržištu igra ključnu ulogu u hijerarhijskom određenju čoveka kao dobitnika ili gubitnika. U neoliberalnom *cajtgajstu*, čini se, obrazovanje odavno više nije samo sebi vrednost i cilj, već sluga tržišta, čime se, između ostalog i kroz Bolonjsku reformu,⁸⁴ sistematski napušta humboldtski ideal univerziteta kao svetog mesta za razvoj samostalne misli, dubokog promišljanja i uopšte sposobnosti da se kritički misli.⁸⁵ Time se ne samo obrazovanje, već i čovekova svakodnevnica, na silu ubrzavaju i misaono obesmišljavaju. Bek tako dalje piše da se od čoveka *očekuje aktivan model delanja u svakodnevnom životu, u čijem centru je Ja, koje mu dodeljuje i otvara šanse za delanje i na taj način omogućava da smisleno i u detalje iskoristi nove mogućnosti oblikovanja i odlučivanja u odnosu na vlastiti život. To znači da iza intelektualnog mačevanja pred ogledalom za potrebe vlastitog preživljavanja mora da se stvori jedna egocentrična slika sveta, koja odnos Ja i društva takoreći okreće naglavačke i promišlja ga i čini manipulativnim za potrebe individualnog oblikovanja biografije* (Bek, 2001: 228).

Većina studenata se, svesno ili nesvesno, prilagođava ovim pritiscima i zahtevima tržišta, te je i među njima sve manje onih koji obrazovanje doživljavaju kao vrlinu po sebi, a sve više samo kao pripremu i priliku za ulazak u budući posao i zarađivanje novca (Bargel, 2008: 43).

Ovo je dakle gruba skica mladog obrazovanog čoveka uniformisane današnjice: ambicioznog pragmatika koji je *hiperzauzet*. Osim što studira i po Bolonjskom sistemu ne sme da odsustvuje sa predavanja, on (ili ona) piše već šezdeseto po redu motivacionog pismo za neplaćenu praksu na drugom kraju sveta, potom popunja prijavu za stipendiju koja bi mu pokrila makar troškove putovanja. On (ili ona) potom radi honorarno, jer se kirija za stan ili dom neće platiti sama od sebe, sledi odlazak na kurs stranog jezika i sportske aktivnosti. Ovaj mladi čovek retko viđa prijatelje i kolege (ne računajući vreme provedeno u virtuelnom i time prividno bliskom komuniciranju preko sms-a ili interneta), od kojih potajno ili čak otvoreno zazire jer – svi su jedni drugima konkurencija, a opstaju samo najjači. Ovaj mladi čovek, dakle, nema vremena. Od njega (ili nje) se očekuje jedna robotična efikasnost koju samoj sebi nameće i kojoj se u strahu od neuspeha prilagođava. Kako se svet sve brže i dalje tehnologizuje i digitalizuje, tako ovaj mladi čovek povremeno baci pogled na svet oko sebe (recimo čitajući novine na internetu), otvara Fejsbuk kako bi *lajkovao* i *šerovao* sopstvene misli – o recimo ratu u Siriji ili poginulim izbeglicama iz Afrike na putu ka Evropi, fotografijama nekog poznanika, do komentarisanja toga šta je neko tog dana pojeo. Ipak, on (ili ona) izlazi na ulični protest isključivo ukoliko ga neka nepravda pogađa direktno i lično – recimo visina školarine, i to samo ako je skup već neko drugi, ko je za to *odvojio vremena, organizovao*. Tako putem društvenih mreža poput pomenutog Fejsbuka i njemu sličnih, raznih blogova i medijskih sajtova do mladih ljudi dopire na milione informacija, koje na ovog mladog čoveka, paradoksalno, kao da imaju više uspavljujuće nego aktivirajuće dejstvo. Tako, rezignacija i eventualna pobuna protiv recimo svetske ekonomske krize, raznih političkih afera, ratova, gladi, smrti i raznoraznih nepravdi – od onih kod kuće do onih u čitavom svetu – svodi se na šaćicu hrabrih koji su spremni da *oblikovanje ličnih biografija* ostave po strani ne bi li se društveno aktivirali u pokušaju da poprave i promene svet nabolje.

⁸⁴ Reforma sistema visokoškolskog obrazovanja na evropskom nivou poznatija kao *Bolonjska reforma*.
Vidi: http://ec.europa.eu/education/higher-education/bologna_en.htm

⁸⁵ O Humboldtovom poimanju univerziteta vidi:
http://www.freidok.uni-freiburg.de/volltexte/4701/pdf/Paletschek_Die_Erfindung_der_Humboldtschen_Universitaet.pdf

Mladi obrazovani čovek današnjice je, dakle, duboko kontradiktorno biće. S jedne strane, komfor materijalnog obilja i konzumerizma ga je razmazio, moderna tehnologija više potpomogla tupljenje njegovih intelektualnih čula i kapaciteta nego njihovo oštrenje, visoko obrazovanje njegov *homo sapiens* umesto da neguje i dalje razvija, kao da briše i svodi na pukog *homo economicusa*, te je njegov kapacitet da bude puni *zoon politikon*⁸⁶ izgleda na izdisaju. S druge strane, isti taj, iako veoma atomizovan, mladi obrazovani čovek današnjice ipak nije u potpunosti lišen empatije, osećanja pravde i potrebe da se bude društven i solidaran. Premda opominjući i kritički, nalazi priloženi u prethodnom poglavlju pokazuju da mladi Nemci, iako nešto politički pasivniji nego proteklih decenija, pri izlasku na izbore se, ukupno gledano, još uvek u većini odlučuju za partije (načelno) levo od centra – SPD, Zelene, Levicu. Osim izlaska na glasanje, tu su i fenomeni partije Pirata, društveni pokret Blokupiraj (Blockupy),⁸⁷ ANTIFA⁸⁸ i slični – koji su dokaz da potencijala za kritičku demokratsku političku mobilizaciju i participaciju mladih s one strane *mejnstrima* (srećom) još uvek ima.

Postavlja se, pak, pitanje – kako pomiriti sebičnu osobenost sa solidarnim etosom i pluralitetom delanja koji su neophodni socijaldemokratskoj i uopšte levoj misli za dalji razvoj i opstanak? I u tom kontekstu – kako osposobiti čitavu jednu generaciju, to jest kako ona da osposobi samu sebe da bude nosilac društvene kritike i po potrebi društvenih promena, kada se čini da su partije i ideologije u njihovom klasičnom smislu za nove naraštaje totalno *passé*?

ZA KRAJ – DA LI JE MLADA INDIVIDUA PRILIKA ILI PRETNJA ZA SOCIJALDEMOKRATIJU?

Ovaj rad i čitaoc i autorku samu svesno suočava sa mnogobrojnim protivrečnostima današnjice: socijaldemokratija kao leva ideologija približila se centru, čime se (drastično) udaljila od sopstvenih polaznih osnova. Partije uopšte, a naročito one velike narodne kao SPD i Demohrišćanska unija sve više liče jedne na druge, čime zajedno predstavljaju jedan glomazan politički *mejnstrim*. Mladi ljudi, studenti, za koje bi se inače podrazumevalo da su buntovnog, revolucionarnog i kritičkog duha, u procesu odmicanja ka postmoderni, skrenuli su u opštu konvencionalnost i apatiju. Nikada mladi jedne epohe, čini se, nisu bili toliko rastrgnuti između urođenog egoizma i urođene društvenosti. Socijaldemokrata i levičara među njima, čini se, nije malo, ali se njihove vrednosne orijentacije i ubeđenja nejasno artikulišu i time sve manje ispoljavaju upravo jer su u direktnoj koliziji sa zahtevom duha vremena odnosno pritiskom tržišta (i time povezanim strahom od neuspeha) da se bude sebičan i fokusiran na sopstvenu biografiju.

Iz svih ovih razloga zajedno, da bi socijaldemokratija preživela i povratila vitalnost na nemačkoj, evropskoj i svetskoj političkoj bini, neophodno je mnogo više dijaloga – pre svega sa njenim simpatizerima, partijskim članovima, sindikatima ali i novim, mladim generacijama. Jer, kako se pokazuje na primeru Nemačke – salonsko levičarenje i elitizam privilegovane manjine u partijskim redovima izneverilo je većinu onih koji smatraju da to nije u duhu osnovnih socijaldemokratskih postulata – slobodom, pravednošću i solidarnošću. Zato je sada možda došlo krajnje vreme da socijaldemokratija nauči nešto iz sopstvenih grešaka, te da se iz površnih marketinških razloga ne prilagođava duhu vremena, već naprotiv, da se pojavi kao njegova kritika i korektiv, te time privoli i u mladima neguje, razvija i budi ljudskom biću imanentnu društvenost. Naravno,

⁸⁶ *Zoon politikon* je Aristotelov pojam koji označava čoveka kao društveno i političko biće.

⁸⁷ Frankfurtska frakcija Blokupiraj pokreta konkretno protestuje protiv evropskih mera štednje i spašavanja banaka. Detalje vidi na: <http://blockupy-frankfurt.org/en/>

⁸⁸ Nemačka ANTIFA je radikalno levičarski društveni pokret koji se zalaže za društvo bez rasizma, a pretežno se putem demonstracija i protesta bori protiv radikalnih desničara. Detalje vidi na: <http://www.antifa.de/cms/>

činjenica je da je odvajkada bilo ljudi koji su u prostor politike i političkog ulazili i nadalje će ulaziti iz sebičnih i pragmatičnih razloga – slave, moći, bogatstva. Ali bez elementarnih ideala kao osnovnog pogona svake partije i ideologije – njihov uspeh može biti samo bled i kratkotrajan.

Zato će zaključak ovog teksta ostaviti prostora za malo optimizma: autorka veruje da mladi u sebi nose potencijal da socijaldemokratiji povrate stari sjaj. Vratimo se na početak ove priče, moju drugaricu Saru, nemačke kolege i prijatelje, članove i simpatizere SPD-a i Zelenih: svi ti mladi obrazovani Nemci tog dana su ostavili svoje lične biografije po strani, kako bi se kroz druženje, priču i diskusiju bavili nečim što je svima nama (zajedno) važno – rezultatima izbora za nemački Bundestag, svesni toga da su odluke donete tog izbornog dana od velikog značaja i uticaja na njihove i tuđe živote.

LITERATURA:

1. Bargel, Tino, (2008), *Wandel politischer Orientierungen und gesellschaftlicher Werte der Studierenden. Studierendensurvey: Entwicklungen zwischen 1983 und 2007*. Bonn u Berlin: Bundesministerium für Bildung und Forschung.
2. Bek, Urlih, (2001), *Rizično Društvo – U Susret Novoj Moderni*, Beograd: Filip Višnjić.
3. Butzlaff, Felix / Micus, Matthias, (2011), *Mao in Berlin? Die SPD auf der Suche nach einem neuen Projekt*, u: Butzlaff, Felix (Hrsg). *Genossen in der Krise? Europas Sozialdemokratie auf dem Prüfstand*. Göttingen: Hubert und co.
4. Demirović, Alex / Bader, Pauline / Becker, Florian / Dück, Julia, (2011), *Die multiple Krise – Krisendynamiken im neoliberalen Kapitalismus*, u: Demirović, Alex (Hrsg). *Vielfachkrise Im Finanzmarktdominierten Kapitalismus*. Hamburg: VSA.
5. Geiling, Heiko (Hrsg), (2010), *Die Krise der SPD. Autoritäre oder partizipatorische Demokratie*. Berlin: LIT Verlag.
6. Hejvud, Endru, (2005), *Političke Ideologije*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
7. Lavelle, Ashley, (2008), *The Death of Social Democracy – Political Consequences in the 21st Century*. Hampshire: Ashgate, (Poglavlja I, II i IV).
8. Marcuse, Herbert, (1967), *Der Eindimensionale Mensch*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
9. Markuze, Herbert, (1977), *Kultura i Društvo*, Beograd: BIGZ.
10. Merkel, Wolfgang/Engle, Christoph/Henkes, Christian/Ostheim, Tobias/Petring, Alexander, (2006), *Die Reformfähigkeit der Sozialdemokratie*, Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften (Poglavlja I i II).

TIJANA MILUNOVIĆ*

WHAT STUDENTS THINK?***

THE CRISIS OF GERMAN SOCIAL DEMOCRACY AND POST-MODERN YOUTH WORLD

Abstract: *In the latest federal parliamentary elections in Germany, the Social Democratic Party (SPD) scored the second worst electoral result in its post-war history, which was only slightly higher (25.7%) than its previous election result in 2009 (23%). This fact inspired the topic of this paper, which attempts to examine the crisis of social democracy in the context of a prevailing neo-liberal zeitgeist and relevant new and changed political orientations of students in Germany. Part one of the paper deals with promises that the SPD had made during the election campaign, as well as with reasons for the crisis and problems faced by the SPD, including electoral preferences of young Germans. Part two addresses a broader phenomenon of youth hyper individualisation and a question of whether the entire young generation, mostly comprising of students, is still capable of (left-wing oriented) political activism and critical thinking. Part three makes a connection between these two seemingly separate phenomena in a bid to elucidate, understand and explain complex contradictions arising from the crisis of social democracy, on the one hand, and from the “crisis situation” affecting an entire generation of young and educated people, on the other..*

Keywords: *Germany, elections, youth, social democracy, the Left, ideology, individualisation, crisis, zeitgeist.*

* The author is a student of the Master's Programme of International Studies / Peace and Conflict Studies at the Goethe University in Frankfurt am Main and Darmstadt Technical University and holder of the Friedrich Ebert Foundation international scholarship.

** hypster, punker, gay, vegetarian, fancy person, nerd, loungeur, feminist, immigrant.

LEVICA U SRBIJI: POKIDANE VEZE I NEISPUNJENI USLOVI

IMA LI LEVICE U SRBIJI?

Sažetak: Bez upuštanja u procenu verodostojnosti identiteta raznih deklariranih levica, u ovom tekstu se razmatra njen udeo u konkretnim istorijskim zbivanjima. Najpre je reč o dugom i nedovršenom formativnom procesu koji traje više od dva veka. Potom se ispituje osobeno praktikovanje ljudskih prava skladno strukturama predmodernog doba, u prvom redu razdoblja feudalizma. U trećem delu ukazuje se na značaj solidnog znanja o vezama između različitih emancipatorskih ideja i praksi, uprkos nasilnom doktrinarnom sortiranju aktera i njihovih ideja i ideologija.

Ključne reči: sloboda, svojina, ustavna demokratija.

Ako bismo računali pojedinačne izjave o ličnim uverenjima i grupne izjave o političkom usmerenju, reklo bi se da u Srbiji ima podosta levica. To je, dabome, samo utisak. Ukoliko nas, pak, zanima udeo levica u konkretnim zbivanjima, trebalo bi da znamo znatno više od pukog prebrojavanja. Možemo, takođe, pomenuti i jedno opšte mesto, da se nalazimo u nekom haotičnom stanju, a da i ne pokušamo da proniknemo u to kako je ono proizvedeno. Postoje i očekivanja da se povinujemo modi postmoderne da se izbegavaju *veliki narativi*, pa da se batrgamo u izolovanim fragmentima istorije. Ako svemu tome odolimo, rizikujemo bezobalno nizanje dramatičnih prizora nastajanja sadašnjeg stanja kroz burne sukobe, ratove i tranziciju s kraja XX i početka XXI veka; ovo zahteva mnogo truda, vremena i prostora, što premašuje mogućnosti jednog ograničenog analitičkog ogleada koji želim da priložim javnom dijalogu.

Pokušaću da, na osnovu *dužeg posmatranja s učestvovanjem* i korišćenja određene literature, izložim jedno viđenje mesta levica u stvaranju, reprodukovanju i eventualnom raspletu haotičnog stanja na što sažetiji način, prepuštajući detaljniju argumentaciju razmatranjima koja bi sledila.

Podemo li od sadašnjeg stanja pa krenemo, poput raka, u raznim pravcima, suočavamo se sa dugim i nedovršenim formativnim procesom oblikovanja Srbije modernog doba u kojem sudeluju razni domaći i strani akteri, uključujući i razne vrste levica. U tom procesu se prepliću uobičajene, ali i neobične ideje i ideologije modernog doba – prosvetljenosti, liberalizma, socijalizma, kao i raznih struja tradicionalizma. U tome, kako ćemo dalje videti, neki uobičajeni pojmovi stižu osobena značenja, u sklopu nekakvog naročitog puta (Sonderweg). Najzad, otvara se pitanje koliko su razni istorijski trendovi artikulisani i sublimirani u nacionalnoj kulturi da bi se uopšte moglo valjano raspravljati o alternativni sadašnjem stanju.

RASTEGLJIVO FORMATIVNO RAZDOBLJE

U protekla dva veka Srbija je skoro polovinu vremena išla svojim putem, a drugu polovinu je delila sudbinu Jugoslavije. A kada su se iz Jugoslavije izdvojile druge države, Srbija se obrela kao ostatak zajedničke države, suočena s otvorenim pitanjem o svom ustrojstvu.

Put k izlasku iz haotičnosti, kako je pokazalo jedno novije ispitivanje javnog mnjenja (2011–2012), prema mišljenju većine ispitanih građana i *političke elite* vodi preko donošenja novog ustava (Jelinčić i Ilić, 2013:10). Među pokretačima javne rasprave je i profesor filozofije Aleksandar Molnar koji konstatuje da u Srbiji postoji stanje *permanentne neustavnosti*, te da je

⁸⁹ Autor je sociolog.

preko potrebna *rehabilitacija ustavnosti* (Molnar, 2013:10–24). Takva ocena nije samo prigodna, već počiva na opsežnom istraživanju istog autora izloženom u više knjiga, u kojima je, između ostalog, ukazao na razliku između građanskih revolucija koje su ishodile konstitucijom ustavne demokratije i cikličnih revolucija fašizma, nacizma i boljševizma koje proizvode neprekidne, cirkularna revolucionarne zaokrete (Molnar, 2001, 2002).

Ustav, kao temeljni akt jedne zajednice ne utvrđuje samo uređenje države već i osnove privrede i društva, u prvom redu svojinske odnose. U tom pogledu je bitna opaska profesora ekonomije Ljubomira Madžara koji konstatuje da je sadašnji Ustav (iz 2006. godine) načinio krupan korak kojim je uklonjena društvena svojina, kao temelj starog poretka, ali da to nije urađeno dovoljno radikalno, tako da su pretekli žilavi tragovi *egalitarnog sindroma* (Madžar, 2013: 35). I profesor Molnar smatra važnim uklanjanje, kako on veli, floskule društvene svojine i socijalističkog samoupravljanja, ali uočava da se *realno nastavilo reprodukovanje partokratske političke ekonomije u skrućenom i stagnantnom društvu i u monopolizovanoj i autarhičnoj privredi* (40). Autor zaključuje da: „Ustav u Srbiji nikada nije bio ‘društveni ugovor’ kojim bi građani sami uspostavili konstituciju slobode kroz postupak pozitiviranja vlastitih jusnaturalističkih shvatanja ljudskih prava“ (81).

Zasuti vrcanjem raznih teorijskih i istorijskih tema iz sintagme *konstitucija slobode*, umesto da hitamo ispitivanju realnih mogućnosti da se tako nešto postigne u Srbiji danas, prisetimo se da su vrhovi vlasti s vremena na vreme proklamovali velike zaokrete, skloni da svoje skupove i gestove proglaše za epohalne događaje.

Jedan takav čin priredila je Demokratska opozicija Srbije (DOS) uoči izbora 2000. godine spektakularnom promocijom simuliranog ugovora s narodom. Tim *papirom* obećan je diskontinuitet s Miloševićevim režimom, koji će se postići, pre svega, donošenjem novog ustava. Odlaganje ispunjenja obećanja pravdano je nepovoljnim trenucima i složenom procedurom. Povremene inicijative, primerice iz kruga saradnika lista *Republika*, nailazile su na slab ili nikakav odjek. Iznenada, bukvalno preko noći, donet je, 2006. godine, Mitrovdanski ustav, mada ni samim poslanicima, a kamoli široj javnosti nije bio poznat sadržaj teksta. Ostavljajući po strani razne bizarnosti, pomenimo samo dve stvari. U ovom aktu je, kako smo to već citirali, naprosto izbrisana društvena svojina bez ikakvog obrazloženja, a preambulom je proklamovano da je Kosovo zauvek deo Srbije, za šta se smatra da je dovoljno reći da je to odraz najdubljih nacionalnih osećanja, za šta, kao, nije ni potrebno racionalno objašnjenje.

Umesto ustavnog diskontinuiteta, sve приметniji je ideološki kontinuitet. Nekada najborbeniji liberalni deo DOS-a, Demokratska stranka Srbije, koja je najviše i najduže pominjala donošenje novog ustava, postala je glavna snaga nacionalne metafizike, okosnica reprodukcije aparata vlasti starog režima, i glavni protagonist rascepa u DOS-u, i inače labavoj koaliciji 18 stranaka.

Protekom vremena sve manje su приметne faktičke razlike između starog i novog režima. Izvesno vreme se činilo da Zoran Đinđić, kao predsednik Demokratske stranke i predsednik Vlade Srbije, pokreće izvesne reforme, ali se i to brzo izjalovilo. Glavne sporne teme bile su odgovornost za rat i ratne zločine i odgovornost za privatizaciju i korupciju. Kada su prestali oružani sukobi, sve snažniji su bili talasi privatizacije, a avet korupcije sve приметnija. Kao inicijator formiranja Saveta za borbu protiv korupcije pri Vladi Srbije, premijer Đinđić je, čini se, rešio da prekine vreme ignorancije Saveta, pa je zakazao sastanak za 12. mart u 13 časova, ali je baš u to vreme ubijen prilikom dolaska u zgradu Vlade. Možemo da nagađamo šta bi bilo da nije usmrćen i šta je sve pozadina tog sudski dokazanog zločina, ali je izvesno da je Savet nastavio da prati proces privatizacije, sve dok je bila živa njegova predsednica Verica Barać

(preminula 2012. godine), i da je nastavljeno ignorisanje kritičkih uvida i upozorenja, ne samo od strane vlasti nego i od medija (vidi: Barać i Zlatić, 2004. i 2005. i Barać, 2011).

Bez jasnih načela ustrojstva vlasti i nove strukture društva na osnovama jasno definisane svojine, sve izvesnije je obnavljanje patrijarhalne tradicije, pre svega ratne privrede u kojoj se i vlast i imovina uzimaju kao ratni plen. Od tekovina modernog doba preuzeto je ponešto iz retorike o ljudskim pravima i legalizovan je stranački pluralizam i izborna smena vlasti.

U vreme kada se zahuktavalo razaranje Jugoslavije, Milošević koji je, na talasu populizma, već postao neprikosnoveni nacionalni vođa upinjao se da pribavi legitimitet novom režimu i da, pošto se ustavom legalizuje, potvrdi svoju poziciju i na izborima. A kada je postigao oba cilja, bio je snažno usidren; imao je široko polje da se nosi sa suparnicima i izvan Srbije i u njoj samoj. Tako nešto nije mogao nijedan novi politički vođa. Stoga su, srazmerno rejtingu, zauzimali odgovarajući deo vlasti i dostupne imovine, nalik na podelu vlasti, teritorije i imovine u vreme feudalizma. Za našu temu je važno primetiti da se vođe malih stranaka, među njima i onih koje se deklariraju kao levičarske, ponašaju kao hajkači na birače u korist velikaša iz one najveće. I neke velike stranke se takođe deklariraju kao levičarska (DS je uvažena i kao član Socijalističke internacionale). I SPS, koji baštini ono što se smatra levicom u liku KP, smatra se oličenjem neke levice danas. Podražavajući težnje ka različitim mirenjima, vođe tih stranaka, Tadić i Dačić, ne prezaju ni od izliva sentimentalnosti kada se grle jadajući se da su ostali siročići pokojnih vođa, Miloševića i Đinđića. I ne haju za odgovornost za rat i ratne zločine, niti za posledice privatizacije – masovnu nezaposlenost, siromaštvo i beznađe, što se nikako ne može dovesti u ozbiljnu vezi sa bilo kakvom iole ozbiljnom levicom.

Deo naše priče su i neostvarene ustavne inicijative. Tu spada i jedna jedva primećena inicijativa za postavljanje temelja ustavne demokratije u SFRJ. Reč je o inicijativi Udruženja za jugoslovensku demokratsku inicijativu, osnovanog znatno pre pada Berlinskog zida 1989. godine. Inicijativu je potpisalo više hiljada građana. Predlog je bio da se donese samo jedan amandman na Ustav SFRJ koji bi legalizovao političke slobode i da se slobodnim izborima formira Ustavotvorna skupština koja bi donela novi ustav sa institucijama u kojima bi se pretresale i rešavale sporne stvari, umesto da se sve prepusti nadolazećim talasima nasilja (Popov, 2010). Tadašnji predsednik Skupštine nije bio voljan ni da primi obrazloženje predloga. Bez uvida u sadržaj ove inicijative olakšava se etiketiranje svakog pomena Jugoslavije kao opakog unitarizma ili nekakve mutne jugonostalgije.

Za našu temu posebno je važan jedan događaj iz vremena uspona nove levice u čitavom svetu i u našoj zemlji. Raznoraznim interpretacijama šta je stvarno ili prividno htela nova levica prekriven je jedan krupan događaj u Beogradu 3. juna 1968. godine. U večernjim časovima toga dana ispred Rektorata Beogradskog univerziteta okupilo se više hiljada građana koji su protestovali zbog brutalnog gušenja studentskih demonstracija kod Podvožnjaka kroz koji je prolazio put, odnedavno zatrpan, između starog i novog Beograda. Čuli su se i glasovi o potrebi slobodnih izbora. Takav tok zbivanja je prekinut, studenti su okupirali fakultete, njih su okružili policijski kordoni. Tada je Beogradski univerzitet, sa preko 50.000 studenata i oko 10.000 nastavnika, proglasio štrajk, u znak protesta zbog režimskog nasilja. Zahtevano je da se utvrdi ko je odlučio o primeni nasilja i ko je odgovoran za nastali metež. Time se duboko zadire u legitimitet poretka i otvara pitanje o neophodnosti njegove demokratske rekonstrukcije.

Prvih dana štrajka, među zahtevima štrajkača bila je i smena šefova gradske, republičke i savezne policije zbog fizičkog nasilja i glavnih urednika beogradskog radija i televizije zbog medijskog nasilja. Razgorevanjem sukoba rastao je pritisak na štrajkače uperen protiv tih konkretnih

zahteva pa su i oni sami, većinom glasova, izostavljeni četvrtog dana štrajka. Time je olakšano okončanje štrajka posle prvog govora na televiziji, 9. juna, najmoćnijeg funkcionera poretka, Tita, koji je navodno podržao 90% zahteva, da bi se dve nedelje potom, u drugom govoru, na Kongresu sindikata, 26. juna, okomio na pokretače i aktore pokreta koji su uzdrmali legitimitet samog vrha partije i države. Takvi su žigosani kao ekstremisti s kojima se mora obračunati. Oko toga je trajao sukob narednih sedam godina. Za obračun s njima nisu bile dovoljne postojeće institucije vladajuće partije, njihovi aparati fizičke i ideološke sile i razne transmisije. Udarne snage bile su vanredne, neformalne grupe – štabovi za obračun s oponentima. Najjači su bili u Zagrebu i Beogradu (Popov, 2008).

Neka mi ovde bude dopuštena jedna lična digresija. Kada sam shvatio kuda stvari kreću, pobunio sam se, iako nisam bio zaposlen na BU (tada sam se na radničkom univerzitetu bavio obrazovanjem radnika). Napisao sam jedan članak pod naslovom *Misterije i hysterije* koji je kao uvodnik objavljen u tada veoma čitanom *Studentu*. Ukazao sam na zaokret od rešavanja problema k obračunu s onima koji na njega ukazuju. Reagovao sam i emotivno na novi zalet autoritarnog režima uzimajući za moto članka stihove Branka Miljkovića: „Kad narod otkrije istinu kako se postaje velik/Trgovi će ostati bez spomenika.“ Kako je vreme prolazilo postajalo mi je sve jasnije da sam precenio snage koje su pokrenule *Beogradski jun* (nešto poput Pariskog maja) i da je mašinerija poretka sve moćnija jačanjem *kulta ličnosti*. I lično sam doživeo njenu snagu, zabranom tog broja *Studenta*, hajkom preko medija, pokretanjem krivične istrage i sličnim oblicima represije, ali to ostavljam po strani jer je izvan glavne teme ovog teksta. Verujući u smisao otpora sili, godinu dana potom sam izabran za asistenta za sociologiju na Filozofskom fakultetu, da bi šest godina potom odatle bio izbačen sa još sedmoro kolega zbog famoznog kvarenja omladine.

Za glavni tok ovog razmatranja važnije je pomenuti da su obe Jugoslavije nastojale da postave temelje države preko Ustavotvorne skupštine i Ustava. Postupak je, na prvi pogled, obećavao demokratski ishod, ali je on izostao. Ustav iz 1921. godine nije bio rezultat konsenzusa glavnih aktera osnivanja nove države, među kojima nisu bili ne samo pristalice centralizma već i federalizma, nego je nastao kao rezultat kompromisa najmoćnijih nacionalnih vrhova, srpske dinastije i pobedničke srpske vojske, uz ustupke moćnim strukturama prethodnog feudalnog poretka. Ondašnji liberali bili su marginalizovani ili su učutkani disciplinom koju su nametali vrhovi najmoćnijih stranaka. Za našu temu je važno podsetiti da su ondašnji levičari, komunisti, bili treća po snazi parlamentarna grupacija koja je učestvovala u tadašnjim formativnim dešavanjima. Zna se da je to sudelovanje bilo kratkog veka, da su bili ubrzo zabranjeni i odstranjeni iz javnog života. Manje se zna da je među njima bilo i onih koji su smatrali da i komunisti treba legalno da učestvuju u stvaranju parlamentarne demokratije i da pridonose evoluciji demokratskih normi i institucija. Još manje je poznato da su se i sami komunisti sporili oko demokratije i autoritarnosti i u vlastitim redovima. Prvi su smatrali da odlučivanje o prihvatanju uslova za prijem u Kominternu, koji je stigao iz Moskve, treba da protekne kroz javnu i tolerantnu diskusiju, dok su drugi nametali njihovo prihvatanje bez debate (Jakšić, 1986). Za ove potonje su boljševička revolucija i iz nje nastali poredak bili neupitni uzor koji treba bezuslovno slediti, kao model prave revolucije, dok su oni drugi označeni kao oportunisti, čak desničari. Mnogi od njih, svih fela, nestali su, uz uzajamnu denuncijaciju, u Staljinovim čistkama kao ozloglašeni frakcionaši koji remete monolitnost revolucije i poretka. I tada najrečitiji kritičar staljinizma, Živojin Pavlović, autor knjige *Bilans sovjetskog termidora* (1940) nestao je bez traga, ubijen je u zatvoru „Užičke republike“, novembra 1941. godine.

Ustavotvorna skupština *druge Jugoslavije* nagovestila je 1946. godine plodnije formativno razdoblje koje počiva na kritičkim uvidima u promašaje one prve i na snažnom antifašističkom

pokretu, jednom od najjačih u okupiranoj Evropi, kao i na entuzijazmu naroda koji se izbavio iz ratnog meteža i krvoprolića u svetskom i građanskom ratu. U izborima su sudelovali i pripadnici starih političkih stranaka koji se nisu kompromitovali u minulom razdoblju. Međutim, KPJ, iako je bila u ilegali, naročito njena udarna snaga, skojevci, favorizovali su komunističke kandidate za poslanike i stvarali atmosferu revolucionarnog prevrata, a ne uspostavljanja ustavne konstitucije. Tako da su inače uobičajeni delovi parlamentarne procedure bili samo dekor, paravan iza kojeg je teklo uspostavljanje jednopartijske države. Ustavne i zakonske norme nisu zauzdavale moć vlasti. Rasli su i jačali aparati vlasti, što tajniji to moćniji.

Najpre je naprosto kopiran sistem i način vladanja prve zemlje socijalizma. Sva značajnija imovina našla se u rukama centralizovane države. Ubrzano je nestajala privatna svojina u industriji, zanatstvu, trgovini i poljoprivredi. Tako je tekla *prvobitna akumulacija kapitala* i ukinuto bilo kakvo uporište autonomije pojedinaca i društvenih slojeva spram vlasti. A na prigovore da se sporo uklanjaju tragovi kapitalizma, sledili su naganjački talasi uterivanja u socijalizam, naročito snažni prema *kulacima* koji su punili zatvore. Tako su nestajali i skromni oblici autonomije društva spram države. Težilo se da svi postanu poslušni podanici vlasti. A kako su rasli pritisci iz Moskve tako je rasla represija u zemlji. Otvoreni su i koncentracioni logori, među kojima je najpoznatiji onaj na Golom otoku.

A kada je bilo sve izvesnije da spoljne pretnje ne prestaju, potražena je izvesna alternativa polaznom modelu. Uvodi se, počev od 1949. godine radničko samoupravljanje. Državnu svojinu nadomešta proklamovana društvena svojina, a centralizovanu vlast teritorijalna decentralizacija. Domete ovih proklamacija razotkriva krilatica jednog od tadašnjih vođa, Moše Pijade: „Vlast spuštamo, ali je ne ispuštamo.“ Događaji iz tog razdoblja mahom su poznati. Uočen je i veliki značaj pomoći sa Zapada koji je obilato ulagao u Jugoslaviju kao tampon zonu spram globalnog suparnika – SSSR-a. Bez priliva obilnijih sredstava ne bi bio mogućan zamašan proces industrijalizacije i urbanizacije. Sledio je i izvestan uspon umetnosti i kulture, slobode kretanja i nivo životnog standarda.

Za našu temu je od značaja da se očuvalo jezgro nove vlasti, bez normativnih i institucionalnih ograničenja, u čijem središtu je bila bezmalo svemoćna politička policija. A što se tiče temelja strukture privrede i društva, izvesne svojinske funkcije obavljala je i sama nastajuća radnička klasa praktičnom upotrebom sredstava za proizvodnju, doživljavajući ovo kao izvesno faktičko svojinsko pravo. Sve važniju ulogu sticali su novi slojevi srednje klase koji su kontrolisali tokove novca, uključujući i one sa Zapada. Čak su i radnički štrajkovi, sve učestaliji nakon 1958. godine bili od koristi radnicima jer je vlast najčešće ispunjavala sve njihove zahteve koji se tiču plata, samo da javno ne budu primetni (sam pojam štrajk bio je zabranjen), a njihovo presretanje sprečavalo je razvoj sindikalizma. Niži ešaloni nomenklature, koji su kontrolisali tokove novca, uključujući i investicije, postajali su vladajuća jezgra nastajućih *nacionalnih državnosti*. Od prošlosti uvažavan je samo put boljševizacije, drugi oblici su ili prećutkivani ili satanizovani. Izvesni tokovi liberalizma ostali su nepoznati, tragovi su izbrisani, a viđeniji protagonisti, primerice predratni profesori prava Đorđe Tasić i Mihailo Ilić, inače organizovani delatnici liberalne levice, ubijeni su u vreme okupacije i mahom zaboravljeni.

Formativni tragovi Srbije pre i posle sticanja nezavisnosti takođe su bleđi ili nepoznati. Ustavne borbe i ustavi bili su skromnog dometa i jedva vidljivih tragova. Stalna borba za ograničenje vlasti suverena, knjaza ili kralja, mahom je neuspešna. Umesto ograničenja vlasti, vladari su bili smaknuti progonstvom ili atentatima. A bitke za afirmaciju suvereniteta naroda ishodile su instaliranjem dugotrajno vladajuće stranke, radikala.

Tezu o vakuumu ne treba uzeti zdravo za gotovo. Naime, već na samom početku formativnog razdoblja, na samom početku Prvog srpskog ustanka postoji jedan gotovo fascinantno događaj: pojavila se ideja o ustavnoj konstituciji koja bi utemeljila poredak slobode sa vladavinom zakona koja će garantovati elementarna ljudska prava na život, imovinu i životnu sigurnost. Glavni protagonist te ideje bio je ugarski doktor prava, Teodor Filipović, koji je napustio univerzitetsku karijeru kada je delegacija srpskih ustanika boravila u Harkovu na svom putu ka ruskom caru, kojoj se pridružio i potom sa njom vratio u Srbiju i, pod novim imenom, Božidar Grujović, postao sekretar Praviteljstvujušćeg sovjeta, bliski saradnik Prote Mateje i Karađorđa. U saradnji s njima, Grujović je 1805. godine pripremao nacrt ustava ustaničke Srbije, istakavši, u duhu najboljih ideja prosvetiteljstva i liberalizma, da su ljudi rođeni slobodni i jednaki, i da se od zveri razlikuju po slobodnom i bezbednom životu u političkom poretku koji počiva na vladavini zakona. U tom duhu je i pripremio nacrt ekspozee za neku vrstu ustavotvorne skupštine koja je stalno odlagana da ne bi bila ni održana. Pripremljeno *Slovo* Bože Grujovića sačuvano je arhivi Prote Mateje, iz koje ga je preuzeo njegov sin Ljubomir Nenadović, priređivač prvog izdanja Protinih *Memoara* (1867). U kasnijim brojnim izdanjima ovaj dokument je nestao bez traga.

Umesto maštanja o tome šta bi bilo da su u skladu s pomenutim načelima ustanici doneli ustav i zamašna raspredanja o mestu ljudskih prava u ustavnoj demokratiji nastaloj iz Američke i Francuske revolucije od kraja XVIII veka nadalje, suočimo se s realnošću. Na osnovu dosadašnjeg razmatranja je izvesno da je takav trend mahom izostao iz ovdašnjih istorijskih zbivanja. To, dabome, ne znači da ovde nema ni pomena o ljudskim pravima. U završnom delu teksta biće reči o kontekstu u kojem se ona javljaju, a na ovom mestu se valja suočiti s jednim osobenim njihovim shvatanjem u ovdašnjim vladajućim krugovima i u preovlađujućem javnom mnjenju.

LJUDSKA PRAVA KAO PRIVILEGIJA

Očevi osnivači konstitucija modernog doba nastojali su da ih, oslanjajući se na religijska verovanja i načela liberalizma, utemelje na čvrstim uverenjima o prirodnim pravima ljudi na slobodu i jednakost, na ličnu i imovinsku bezbednost i traganje za srećom. Nad tim temeljima ustavne demokratije modernog doba, zna se, postoje mnoge naslage konkretnih dešavanja koje ih dovode u pitanje, čak i brutalno negiraju, pomenimo samo ratove, kolonizaciju, ropstvo, genocide, surovu eksploataciju ljudi i prirode, ali se ne može poreći da su oni, ipak, deo istorije modernog doba. Te ideje i načela nadživeli su i razne grozote fašizma, nacizma i staljinizma, pa se i danas u metežu nasilnog globalizma javljaju kao regulativne ideje prilikom traganja za alternativom haotičnom stanju.

U ovdašnjim zbivanjima, naročito onim metežnim, izgleda da sve zavisi od *odnosa snaga i ratne sreće*. Ratna razaranja koja su krajem XX veka uništila zajedničku državu uništila su život mnogim ljudima. Puko preživljavanje izgleda kao privilegija. Još veća je privilegija steći neko mesto u strukturi društva i organizaciji vlasti koja nastaje na razvalinama starog društva i države.

Za našu temu od prvenstvene važnosti je promena svojinske strukture. Krah socijalizma i prelaz na kapitalizam je opšte mesto u novoj vladajućoj ideologiji koje nameću domaći i strani moćnici. To je pogodovalo usponu privatnog preduzetništva kojim je održavan i obnavljan i sam goli život ali je i legalizovalo uspostavljanje novih vladajućih svojinskih odnosa, što nas ovde najviše zanima. Pravo na privatno preduzetništvo i vlasništvo manje počiva na vlastitoj tečevini, a više na faktičkom zahvatanju u društvenu svojinu. Novi privatnici nastaju mahom

iz krugova nestajuće stare i nastajuće nove nomenklature, srazmerno moći kojom raspolazu u faktičkoj hijerarhiji vlasti. Oni stvaraju norme i odlučuju o njihovoj primeni. Prizivaju se i strani strateški partneri kao spasioци posrnule privrede. Radi spasa postala su nevažna ustavna i civilizacijska i ograničena moći novih gazda.

Moć odlučivanja o sudbini društvene svojine postaje najveća moć koja je preuzela središte moći vlasti na mestu nekadašnjeg raspolaganja političkim i građanskim slobodama. Kao što je ona nekadašnja suvereno odlučivala ko će biti na slobodi ili u zatvoru, tako ova nova rešava ko će biti preduzetnik, vlasnik, ko je u radnom odnosu a ko nezaposlen, ko je nekako zbrinut, makar i na najnižim lestvama hijerarhije vlasti, a ko je izložen neizvesnoj sudbini, naprosto suvišan čovek.

Izloženi nepreglednom mnoštvu prizora drobljenja postojanih struktura modernog i tradicionalnog razdoblja – tragičnih, komičnih i trivijalnih – nude se razni termini s prefiksom *neo* – neoliberalizam, neofeudalizam, neokapitalizam i sl. koji bi olakšali razumevanje spojeva nespojivih elemenata. Pomenimo, recimo, krunu u zvaničnom grbu republike, populistički mit o sabornosti inače heterogenog naroda ili formulu saveza krune, oltara i sablje kao spasilačke formule. Još živopisnije je beskrajno nizanje proklamovanih ljudskih prava koja se roje kao jata komaraca nad močvarnim tлом. A nekima od njih pripisuje se mistična snaga. To naročito važi za svojinu, u prvom redu privatnu svojinu. Mistična je i uloga promotera novih privatnih vlasnika. Za razliku od klasičnog feudalizma, u kojem se znalo koji viši velmoža proizvodi one niže, ovde se množe i smenjuju i oni na vrhu hijerarhije, a ne samo vlastela i vlastelinčići. Tako je sazdan vladajući stalež koji zbrinjava upotrebljive kadrove kao naše, spram drugih nepoćudnih ili neprijateljskih. Oni su prodaju i preprodaju društvene imovine proglasili za glavni oblik tranzicije. Proglašavajući sve što je postojalo u vreme socijalizma za problematično ili negativno, tako je i rasprodaja fabrika proglašena kao put izbavljenja iz mračnog doba u kojem su rasejane samo famozne *političke fabrike*. Tu nema mesta za brigu o razvoju privrede, o čemu svedoči poznat podatak da nivo sadašnje privrede Srbije uveliko zaostaje za onim od pre četvrt veka. Umesto nekadašnje ubrzane industrijalizacije, koja nije bila bez mana, usledila je galopirajuća deindustrijalizacija. Tako je nestajalo i radništvo koje je, zahvaljujući moćnim aparatima ideologije i vlasti, dugo važiло za vladajuću klasu. Ko je sklon rujanju logici mogao bi reći da je novi vladajući stalež oborio s vlasti nekadašnju vladajuću klasu. Uzdižu se svemoćne privatne gazde, domaće i strane.

Osvajanje i očuvanje komandne pozicije ispostavlja se kao glavna preokupacija vlasti (vidi: Pešić, 2007). O tome rečito svedoči dokumentacija vladinog Saveta za borbu protiv korupcije. Pomenimo samo jedan primer. Kada je EU dala Srbiji povlastice za izvoz domaćeg šećera i obećala ulaganja u njegovu proizvodnju, ovdašnje gazde su isporučile svoj uvezeni šećer, ignorišući bilo kakav nacionalni interes (Barać, 2002). O stazama i bogazama privatizacije upečatljivo svedoči i slučaj zrenjaninske „Jugoremedije“, ugledne i profitabilne farmaceutske firme koji traje već više od deset godina.

Država je 2002. prodala svoj manjinski paket akcija (42%) jednom *kontroverznom biznismenu* koji nije ispunjavao sve zakonske uslove; kršeći ugovor, nastojao je da po svaku cenu postane većinski vlasnik, neprikosnoveni gazda. Pod zaštitom države i uz njeno sudelovanje nastojao je da uveća svoju dobit po cenu propasti firme, otpuštajući neloyalne i zapošljavajući lojalne radnike. Takvom poslovanju suprotstavila se veća grupa radnika čuvajući svoja radna mesta, shvatajući ih kao tekovinu svog udela u upravljanju firmom u društvenom vlasništvu. Podržao ih je i veći broj malih akcionara koji su smatrali da imaju stvarno pravo na akcije u privatnom vlasništvu. Posle dugotrajnog štrajka, gušenog od strane oružane *gazdine* pratnje, uz podršku

državnog aparata sile (policije i žandarmerije), a uz izvesnu podršku javnosti, izdejstvovali su da nadležni sud raskine ugovor s pomenutim vlasnikom. Po tom osnovu su otpušteni radnici vraćeni u fabriku, 2007. godine. Na skupštini malih akcionara koji imaju u vlasništvu 58% akcija izabrano je novo posloводство. Ponašajući se kao odgovorni preduzetnici, najpre su sanirali gubitke firme, a potom prionuli na zamašnu rekonstrukciju u skladu sa svetskim standardima farmaceutske industrije, uz gradnju i novog pogona iz sredstava i samih malih akcionara. Za to su koristili i određene kredite banaka po važećoj proceduri. Država, koja je raskidom ugovora povratila svoj manjinski paket akcija, nije podržavala projekat razvoja firme. Naprotiv, bila je ili nezainteresovani suvlasnik ili zainteresovana samo kao prodavac. Kada je projekat bio završen, sledio je pritisak da ona bude prodana nekom novom *strateškom partneru*. Poučeni iskustvom s prethodnim *gazdom*, radnici i mali akcionari nisu hteli da trguju na slepo, i ponovo rizikuju radna mesta i akcije, pa su izloženi sve jačem pritisku. Nižu se policijske zaplene dokumentacije u kojoj se traže tragovi malverzacije. Uz to ide i bučna medijska kampanja protiv neposlušnika, oličenog najviše u liku Zdravka Deurića, vođe radnika i malih akcionara koji je izabran za direktora firme. Sledilo je, 2012. godine, i hapšenje njegovo i nekolicine neposlušnih, ali istraga nije pronašla nikakve inkriminišuće dokaze, pa su pušteni iz zatvora. Dakle, nije podignuta ni optužnica, a kamoli da je sud utvrdio postojanje nekog krivičnog dela. Uprkos svemu, Deurić je proizveden u ozloglašenu figuru ogavnog tajkuna; da bi se to potvrdilo, oduzeta su mu tri mala stana koja su kupljena sredstvima porodice, bez ikakve veze s njegovom pozicijom u „Jugoremediji“. *Slučaj Deurić* potezan je i kao primer odlučne borbe nove vlasti, ustoličene 2012. godine protiv korupcije. Sama firma je gurnuta u stečaj čiji ishod još nije izvestan. Niko ne mari za neosnovane sumnje i optužbe, niti za ugrožavanje čitave domaće farmaceutske industrije i brige za nacionalno zdravlje.

Mediji su već dugo krcati prilozima o raznim aferama i skandalima u svim oblastima javnog i privatnog života. Nepregledne su pretnje hapšenjima i suđenjima. Retki su raspleti bilo kojeg slučaja. Buja halabuka oko korupcije. Povremeno, pogotovo u vreme izbora, politički akteri najavljuju odlučnu borbu do konačnog obračuna. Jedna od takvih kampanja je sada u jeku. U njenom središtu je najavljeno ispitivanje 24 privatizacija, za šta i EU pokazuje izvesno interesovanje. Među njima je i „Jugoremedija“. Vođa sve jače Srpske napredne stranke, Aleksandar Vučić, uz to i potpredsednik Vlade i koordinator svih bezbednosnih službi, postaje središnja figura javnog života koja se za sve pita. Raspleta nijednog slučaja, međutim, nema. Stiče se utisak da će sve razdaniti u jednom paketu, kada se završe sve istrage. I baš u tome i jeste problem, što se složena problematika privatizacije svodi na uobičajena štiva kriminalističke rubrike čiji su akteri razni službeni i samozvani istražitelji. U traganju za krivicom pretura se po biografijama ljudi i po raznim dokumentima o poslovanju, a pravog istraživanja, jednostavno, nema. A nema ni приметne volje da se stvari menjaju, reformama, a ne samo krivičnim sankcijama. Još manje je приметna i pomisao da sama vlast prestane da krši zakone i ostane opsednuta samo jačanjem svoje moći.

U ovdašnje osobeno poimanje ljudskih prava spada i opsednutost društvenom svojinom. Nije sporno da je ona služila kao paravan za faktičku vlast partijskih i državnih struktura i da u popularnoj odredbi da je *ničija i svačija* ima puno prostora za razne zloupotrebe, ali ona ne može biti najveće zlo čije bi puko uklanjanje vodilo ka apsolutnom dobru. Više je nego apsurdno u ukidanju društvene svojine videti razvlašćivanje radničke klase kao vladajuće, kada ona realno nije ni bila na vlasti. Istovremeno, radništvo koje je svojim višedecenijskim radom uvećavalo vrednost društvene imovine stvorilo je osebujan asortiman za trgovinu nove vladajuće klase, sada biva masovno gurnuto među suvišne ljude.

I nije reč samo o mistifikacijama društvene svojine. I privatna svojina, koja je od rimskog prava do sada prolazila kroz razne metamorfoze takođe je podložna mutnim značenjima. Naime, vremenom se sve više razlikuje gola svojina od upravljanja njome od strane raznih posrednika. Ta tendencija odavno je zapažena u nauci. Prema ovoj tradiciji, privatna svojina je oslonac i podstrek preduzetnosti, a ne javne vlasti. Naprotiv, ona je uporište za očuvanje autonomije građana spram vlasti u borbi za njeno ograničenje i izopačavanje. Izvorno značenje reči korupcija vlasti je upravo izopačavanje vlasti kao javne službe. Svodeći privatizaciju na prodaju i preprodaju društvene imovine ovdašnja vlast je spremna i na uništenje stvari kojima raspolaže, o čemu rečito svedoči gašenje privrednih pogona i ubrzana deindustrijalizacija. Uz ovo ide i mistifikacija tržišta kao *nevidljive ruke* koja reguliše interesne tenzije i podstiče prosperitet privrede i društva. Oba fenomena povezana su u ideologiji i praksi neoliberalizma koji je zahvatio razvijene kapitalističke zemlje krajem XX veka. Dramatične posledice su se pokazale krizom početkom XXI veka kada su špekulantski posrednici doveli do ruba propasti i toliko moćnu Ameriku da je centralna vlast, da bi održala i regenerisala kapitalistički sistem, prebacila teret krize na poreske obveznike. Tako nešto, dakako, mogu bogati i moćni, ali ne i siromašni i nemoćni. Ovi potonji, iako skromnih mogućnosti, nisu neskloni da preuzimaju i megalomanske uloge, poput glasnika više sile ili sudbine, predstavljajući se podanicima kao spasioци i usrećitelji.

Protagonisti *divljeg kapitalizma* stvaraju neki poredak koji se bitno razlikuje od klasičnog kapitalizma upravo apsolutizacijom privatne svojine i tržišta što više pogoduje nekom totalitarizmu. Čak i ako poverujemo u mogućnost čuda, bezmalo su nikakvi izgledi da se čudo zaista dogodi. Jedno od najvećih čuda bilo bi da *divlji kapitalizam* obnovi čitav kapitalizam i liši ga sve dubljih kriza. I to ne samo zbog toga što je podloga oskudna i krhka, nego i stoga što se umnožavaju razni konflikti. Svaljivanje odgovornosti za nevolje na drugoga, suparnički nacionalizam ili na bivšu garnituru na vlasti, podstrekava *borbu neprestanu*.

Put ka EU, na šta se pozivaju mnogi domaći i strani akteri nudi izvesne mogućnosti za rešavanje izvesnih problemi, ali ne i da se postave temelji i okviri privrednog, društvenog i političkog poretka. Upraznjavanje političko-pedagoškog inženjeringa svakako je bolje umesto brutalnih sukoba, i ratova, ali ono ne može da nadomesti odsustvo bazičnog konsenzusa koji otvara put ka ustavnoj demokratiji.

Valja imati u vidu da postoje ne samo tragovi ratnih sukoba i njihovih posledica, nego da njihovi izvori nisu ugašeni. Uz sve to ne sme se smetnuti s uma ni to da su u sadašnje haotično stanje ugrađeni razni interesi, često antagonistički, i to ne samo tradicionalnih i konzervativnih snaga, nego i onih koji se pozivaju na ovaj ili onaj oblik levice, i starije (SPS) i novije (DS i druge). Pa i oni koji se deklariraju kao levičari po duši, onda kada im je važnije da slobodnije izriču svoja uverenja nego da se analitički i kritički suočavaju s realnim zbivanjima i vlastitom odgovornošću za trenutno stanje.

Uočavanje pokušaja ostvarenja konstitucije slobode, mahom neuspelih, o kojima je ranije bilo reči moglo bi da podstakne izlive žaljenja pa i zanose da se takvi trendovi ožive i nastave. Nadohvat ruke su i razna tumačenja sadašnjih nevolja, sudbinom malih naroda, odnosima velikih sila, uvreženim mentalitetom, raznim zaverama. Mogli bismo i da se upustimo u beskrajna bavljenja inače živopisnim zaokretima u ideološkim stanovištima i načinu delovanja raznih aktera, pa i na strani raznolike levice. Umesto svega toga nastojaću da sažeto ocrtam izvesna uporišta traganja za alternativom u sadašnjim uslovima.

ZAPLET/RASPLET

lole ozbiljno bavljenje alternativom sadašnjem stanju pretpostavlja, pre svega, solidno znanje o zbivanjima u prošlosti i sadašnjosti, kako u Srbiji tako i u bližem i daljem okruženju. Tako nešto, znamo, nije nimalo lako, jer postoje snažne barijere u nagomilanim malim i velikim naracijama mahom dinastičke i partijske literature. Okviri i dometi uobičajene političke i događajne historiografije tesni su za šira i temeljnija razmatranja, naročito istorije kulture, koja je najšire polje zametanja i razvoja pogleda na ostvarene i moguće pravce istorijskih zbivanja.

Kada je o Srbiji reč, pouzdan oslonac za dalja istraživanja su noviji radovi istoričara koji se bave procesima dugog trajanja, inspirisani svetski poznatim krugovima istraživača istorije modernog doba (Brodell i drugi). U tom pogledu nezaobilazna je nedavno objavljena opsežna *Hronologija Srbije 1804–2004*. godine koja je delo grupe autora predvođenih doktorkom istorije Brankom Prpom, jednom od začetnica nove orijentacije u istorijskoj nauci (Prpa, 2004). Tu spadaju i knjige autorki novog usmerenja iste orijentacije, kao što su Olga Popović, a u novije vreme Dubravka Stojanović, a preporučuju se i knjige nekih pripadnika starijih generacija istoričara, kao što su Andrej Mitrović i Latinka Perović.

Od procesa dugog trajanja u kulturi valja pomenuti rasprave o odnosu nacionalne i individualne slobode, spoljne i unutarnje, koje traju gotovo čitavih stotinu godina. Tu su tragovi bezmalo svih važnijih autora različitih usmerenja, od liberala kao što su Jevrem Grujić i Vladimir Jovanović, preko socijalista, poput Svetozara Markovića i Dimitrija Tucovića, anarhista kao što su Dragiša Stanojević i Krsta Cicvarić, autora koji povezuju liberalizam i socijaldemokratiju, Jovan Skerlić, ili demokratiju i komunizam, poput Sime Markovića; ovde spada i stvaralačka gromada pesnika i mislioca kakav je Laza Kostić.

Od procesa dugog trajanja u kulturi nezaobilazan je i uvid u oslobađanje duhovnog stvaralaštva od skučenih okvira vladajuće ideologije marksizma-lenjinizma. Naime, u žaru sukoba sa Staljinom, nakon 1948. godine nastala je izvesna pukotina u kojoj su se rojile kritička misao i nove ideje, ali je to zastrto žilavim nastojanjem da se očuva ideološki i politički monopol vladajuće partije. Međutim, uprkos otporima domaćeg staljinizma, gotovo dve decenije zametala se i jačala kritička misao, pod geslom Marksovog načela *bespoštedne kritike svega postojećeg* koja je nastojala da otvori horizonte istorije čoveka kao *bića slobode*. Ta struja je uklanjala ideološke naslage ne samo kapitalizma nego i staljinizma, i domaćeg. O tome se naveliko raspravljalo u akademskim krugovima i na širim tribinama, od kojih su i svetsku slavu stekli časopis *Praxis* i Korčulanska letnja škola koji su sistematski javno delovali od 1963. do 1974. godine (vidi: Jakšić, 2012). Pored osebnog filozofskog i sociološkog opusa Rudija Supeka, Gaje Petrovića i Milana Kangrge, primetni su obrisi oblikovanja i novih škola mišljenja. Tu spadaju koncizne analize filozofije, religije i politike na kojima filozof Andrija Krešić zasniva *praktički humanizam* (Krešić, 2010) i višedecenijske studije *čovekovog sveta* u brojnim delima antropološkinje Zagorke Golubović u kojima se podsticajno ocrtavaju konture socijalističkog personalizma (Golubović, 2012).

Od sredine pedesetih do početka sedamdesetih godina sloboda stvaralaštva nadire kroz književnost, pozorište, film, slikarstvo... Ruše se okovi dogme o *socijalističkom realizmu i mimoilaze šablona socijalističkog estetizma*. Likovi nisu propagandne kreature već ljudi od *krvi i mesa*, bujnog erosa ugroženog tanatosom u vrtlogu drame svakidašnjeg života. U filmovima *novog talasa*, od Aleksandra Petrovića, preko Živojina Pavlović i Dušana Makavejeva, do Želimira Žilnika i Lazara Stojanovića, prestaju da važe ideološki kanoni o ratu i revoluciji, kolektivizaciji i industrijalizaciji, kapitalizmu i realnom socijalizmu, nacionalizmu, fašizmu i staljinizmu, pa i

o samoupravnom socijalizmu. Živopisni likovi plodnog dramskog pisca Aleksandra Popovića dočaravaju bezmalo čitavu novu istoriju, a na drami književnika Dragoslava Mihailovića sazdana je antologijska predstava bezmalo čitavog ansambla Jugoslovenskog dramskog pozorišta u kojoj se prepliću vihori ličnog, porodičnog, uličnog i političkog nasilja.

Zamasi duhovnog stvaralaštva u umetnosti, filozofiji i sociologiji unosili su živost u čitavu kulturu, podsticali kritičko mišljenje i slobodarsko delovanje, ali i izazivali podozrenje i otpor kod čuvara poretka partijske države. I, kada se ovim potonjima učinilo da je taj poredak ozbiljno zaljuljan, naročito snaženjem studentskog pokreta koji je 1968. godine, uskovitlao čitav svet, i našu zemlju, usledila je sve snažnija reakcija. Sve što je bilo u znaku oslobađanja proglašeno je za crni talas u kulturi protiv kojeg su pokrenuti svi mehanizmi represije, stari i novi. Nizale su se zabrane, hapšenja i suđenja, razni progoni, uz odgovarajuću halabuku koja odjekuje do naših dana. Sve što je označeno nepoćudnim bačeno je na *smetlište istorije* kao deo istorije ogavnog socijalizma i komunizma. Stara levica je predvodila bezobzirni obračun sa novom levicom i bezmalo svakim oblikom kritičkog mišljenja. Odlučno je odbacivano sve što je nepoćudno a promovisano samo ono što se smatralo *moralno-politički podobnim*.

Ono što se našlo na zgarištu kulture čitavog jednog razdoblja dugom i metodičnom likvidacijom *crnog talasa* u kulturi povremeno izaziva žalopojke ili iluzije da se nešto može postići pukom reciklažom. Za ozbiljno bavljenje alternativom stanju koje mnoge zgražava primerenija je temeljitija kritička analiza prošlosti (vidi: Buden i Žilnik, 2013). Ponešto se o tome već zna ali nedostaju celovitija istraživanja.

Da bismo se bavili raspletom sadašnjeg stanja, ne samo u kulturi, neophodno je pouzdanije znanje kako su nastajali zapleti. Za tako nešto jalovo je raspredanje o tome šta je i kada neko nešto rekao ili porekao, čime je naša javnost inače zagušena. Bujice žestokih reči koje su upravo ovih dana pratile bolovanje i poslednje dane Jovanke Broz, mnoge njezine nevolje u kojima je decenijama bila, ukazuju na patološke dimenzije široko rasprostranjene spremnosti da se ugrožava i uništava nečiji život, i verbalno, izvinjavam se zbog izraza, svakojakim olajavanjem. Ovakav obrazac ponašanja nikako ne popušta. Očituju se velike amplitude u odnosu prema likovima iz nacionalne istorije. Ličnosti koje su nekada bile uzdizane kao veličine, ubrzo bivaju srozavane u kaljugu, kao najgore ništarije. A na pogrebu poteku emocije koje su decenijama bile sputavane, ako su uopšte postojale.

Celomudreno izgledaju i vakanja da svi izvori, naročito tajni, nisu još dostupni, pogotovo dokumenti o delovanju tajnih službi. Izvesna bitna znanja su, ipak, dostupna, jer smo mnoga zbivanja mogli da pratimo *uživo*.

U ovom tekstu su, nadam se, uverljivo prikazana bitna mesta povremenih težnji za uspostavljanje ustavne demokratije i otpora tim težnjama. Oko toga su se rojile razne ideje i ideologije kroz delovanje raznih aktera, i dok su nadolazili i kada su nestajali. Odatle potiču i oni zapleti koji nas danas tište. Pominjali smo i udeo raznih oblika levice. Nedostaje, pak, podrobnije znanje o nastajanju i nestajanju i same levice, i liberalne i socijalističke – anarhističke, komunističke, socijaldemokratske, itd. Ovde su izostale i same naznake a kamoli podrobnije analize drugih ideja i ideologija, pogotovo raznih desnica, bez kojih su nezamislivi zapleti s kojima smo suočeni. Valja se podrobnije zabaviti i šarolikom scenom raznih alternativaca i ratu i tranziciji, gde se često sreću mišljenja da je svako sebi predak i potomak.

Razmišljanja o nalaženju raspleta za naše zaplete opterećena su i doktrinarnom optikom. Kako to izgleda pokazuje nam i odnos prema slučaju „Jugoremedije“, koji smo već pominjali. Uočava se, tako, da u podlozi dugotrajne borbe ljudi za puki opstanak, lični i kolektivni, počiva

dvostruki status najamnih radnika i vlasnika kapitala na tržištu. A budući da sam o tome više godina pisao prigovara se da sam i ja, kao većina bivših članova levo-disidentskih krugova, napustio klasni pristup u analizi, a čitava Republika se fokusirala na promovisanje politike civilnog društva i vladavine prava, čime je otupela klasne instinkte zrenjaninskih industrijskih radnika, promovišući novu viziju društva zasnovanog na sitnim sopstvenicima (Musić, 2013, 60–61). Umesto napuštanja klasnog pristupa i otupljenja klasnih instinkta autor u završnoj rečenici svog teksta ovako postulira jedino ispravan pravac klasne borbe: „Organizovanje radničke klase, sa političkim programom i jasno definisanim klasnim ciljevima bi napokon razvezalo ludačku košulju ‘proevropske’, nacionalističke ili neke druge ideološke varijacije građanskog društva i otvorilo perspektivu za izgradnju radničkog društva, društveno-ekonomskog sistema u službi radnika u skladu sa realnim interesima svih radnih ljudi“ (77).

Da ne bih smarao čitaoca pripovedanjem o vlastitoj doslednosti ili nedoslednosti i učestvovao u preturanju po biografijama *levo disidentskih krugova*, pomenuću samo neke, nadam se, očigledne stvari. Da nema pomenutog dvostrukog statusa radnika akcionara ne bi bilo duge borbe za opstanak i ljudi i firme i da je glavni oslonac te borbe pozivanje na zakonske norme čijim se sistematskim kršenjem pretil samom opstanku ljudi i firme. Inače, svaki autor ima pravo na svoje gledište, i o stanovištima drugih, pa i da ih proizvoljno konstruiše, što ne bih komentarisao. Ne bih se upuštao ni u tumačenje sarkastične opaske o viziji sitnosopstveničkog društva koje ovde nalikuje fantastičkoj tvorevini. A kada je reč o uzdizanju klasnih instinkata, tu je autor u pravu, tako nešto mi je strano, jer smatram da su ljudi, pa i radnici, veoma složena bića. I nisu samo najamni radnici već, u razvijenim zemljama, i učesnici u upravljanju, i preduzetnici, a i građani. Doktrinarno rubriciranje mesta i uloge radnika izgleda mi veštačko i nasilno. Dabome, autorova vizija ciljeva klasne borbe je njegova stvar i ne mora da me se tiče.

Vraćajući se utisku s početka ovog teksta da Srbija bezmalo vrvi od raznih oblika levice nadam se da sam uverljivo ukazao na prelomne momente na kojima se ona pokazuje u ovom ili onom obliku. Za temeljitiju refleksiju je, svakako, neophodna i produbljena autorefleksija svakog ko se deklarise kao njen delatnik. Mišljenje je, dabome, lična tvorevina, s tim što, kada pretenduje na teorijsko i metodološko utemeljenje, nadilazi okvire puke improvizacije. Stoga sam i nastojao da posmatram levicu kroz duže vremensko razdoblje i njen udeo u bitnim događajima, kao što je utemeljenje društva i države, gde su važna ne samo lična i grupna ponašanja nego i trajnija merila na osnovu koji se rasuđuje o istorijskom karakteru nastalih ili nastajućih tvorevina.

LITERATURA:

1. Barać, Verica, Zlatić, Ivan, (2004, 2005), *Korupcija, vlast i država, I i II*, Beograd, Republika.
2. Barać, Verica, (2011), *Korupcija, vlast i država*, Beograd, Savet za borbu protiv korupcije.
3. Buden, Boris, Žilnik, Želimir, (2013), *Uvod u prošlost*, Novi Sad, Centar za nove medije.
4. Golubović, Zagorka, (2012), *Moji horizonti, Mislim, delam, postojim*, Beograd, Žene u crnom.
5. Jakšić, Božidar, (1986), *Svest socijalnog protesta*, Beograd, IIC SSO Srbije.
6. Jakšić, Božidar, (2012), *Mišljenje kao diverzija*, Beograd, Službeni glasnik.
7. Jelinić, Jadranka, Ilić, Dejan, (2013), *Zašto je Srbiji potreban novi ustav*, Beograd, Fabrika knjiga.
9. Krešić, Andrija, (2010), *Humanizam i kritičko mišljenje*, Beograd, Službeni glasnik.
10. Molnar, Aleksandar, (2013), *Ustavni haos prve revolucionarne rotacije u Srbiji 5. oktobar 2000 – 27. jul 2012*, Beograd, Fabrika knjiga.
11. Molnar, Aleksandar, (2001, 2002), *Rasprava o demokratskoj ustavnoj državi, I–II*, Beograd, Fabrika knjiga.
12. Musić, Goran, (2013), *Radnička klasa Srbije u tranziciji 1988–2013*, Beograd, Rosa Luxemburg Stiftung.
14. Pešić, Vesna, (2007), *Partijska država kao uzrok korupcije*, Republika, br. 402–405.
15. Popov, Nebojša, (1969), *Štrajkovi u savremenom jugoslovenskom društvu*, Sociologija, br. 4.
16. Popov, Nebojša, (2008), *Društveni sukobi – izazov sociologiji*, Beograd, Službeni glasnik.
17. Popov, Nebojša, (2010), *Iskušavanja slobode*, Beograd, Službeni glasnik.
18. Protić, Miodrag, (1992, 1996), *Nojeva barka*, Beograd, SKZ.
19. Prpa, Branka, (2004), *Srbija 1804–2004*, Hronologija, Istorijski arhiv Beograda.

NEBOJŠA POPOV*

IS THERE A LEFT IN SERBIA?

Abstract: *Without evaluating the credibility of the identity of various movements that declare themselves as leftist, the paper discusses the involvement of the Left in specific historical developments. First, it addresses the long and unfinished process of forming the Left, which has been going on for more than two centuries. Then the paper goes on to examine specific human rights practices in accordance with structures of the pre-modern era, primarily those in feudal times. Part three of the paper highlights the importance of a substantial knowledge of the relations between different emancipatory ideas and practices, despite violent doctrinary classifications of protagonists, their ideas and their ideologies.*

Keywords: *freedom, property, constitutional democracy.*

*The author is a sociologist.

LEVICA U SRBIJI: NEDOSTAJUĆE PRETPOSTAVKE

Sažetak: U ovom tekstu nastojim da analitički razložno i hladno odgovorim na politički i vrednosno visoko kontaminirano pitanje o akterima i mogućnostima levice u Srbiji. Pošavši od minimalnog zajedničkog određenja levice, za odgovorom tragam odgonetajući tri ključne zagonetke. Prvu čini dilema u kojoj je meri leвица, posebno socijaldemokratija prihvaćena kao kulturna i vrednosna preferencija. Drugu, kontroverze oko toga ko čini i/ili treba da čini socijalnu bazu levice/levica. Treću, ključnu i stratešku organizacionu dilemu sadrži pitanje da li je moguća evolucija od (fragmentiranih) partija, ali i sindikata i drugih organizacija civilnog društva, ka jedinstvenom pokretu. Na kraju, kao neku vrstu odgovora ili tek idealtipskog modela nudim pet teza o delatnoj, postkriznoj i postpolitičkoj levisi.

Ključne reči: leвица, socijaldemokratija, kriza, vrednosti, struktura, pokret.

KLJUČNA POLAZNA DILEMA: ŠTA JE DANAS LEVICA?

Jedini način da izbegnemo da se odmah nađemo usred disputa o tome šta jeste leво, a ko ušte nije na levisi, jeste da pođemo od zajednički deljenog – minimalnog kriterija za pripadanje levisi. *Levisi pripada svako zalaganje za političko uokvirenje tržišta koje za cilj ima razvoj, ali i solidarnost i socijalnu koheziju – uključujući i preventivno socijalno delovanje i redistributivne funkcije države.*

Minimalni, (socijaldemokratski) projekat podrazumeva, ovoga puta na planetarnoj ravni: naglašavanje značaja javnih dobara, kao što su obrazovanje, zdravstvo, transferi i usluge socijalne politike; redistribuciju rizika, bogatstva i društvene moći u cilju stvaranja egalitarnijeg društva; priznavanje i poštovanje razlika među rasama, religijama i kulturama. Za evropske socijaldemokrate, Nova socijalna Evropa zapravo je – *Ekološka Evropa* sa više poslova i boljim poslovima – *Inkluzivna Evropa* – *Evropa koja uči* – *Evropa koja stvara* – *Kohezivna Evropa*. PES smatra da u novoj globalizovanoj ekonomiji *Socijalna Evropa* može biti ostvarena samo ako se postupno gradi na izbalansiranim osnovama koje čine tri stuba – konkurencija (koja stimuliše) – saradnja (koja ojačava) i solidarnost (koja ujedinjuje) (www.pes.org/downloads/PESStatutes2006EN.pdf).

Ovo određenje neće zadovoljiti radikalne kritičare kapitalizma, ali zato obuhvata vodeću socijaldemokratsku ili tek socijalnoliberalnu političku struju, kao i osnovnu maticu sindikalnih organizacija. Ono, istovremeno, nudi i najmanji zajednički imenitelj za odgovor na argumente ključnog političkog takmaca - dominantne neoliberalne mantre.

Za kretanje u suprotnom pravcu od dosadašnjeg, (neo)liberalnog bilo bi, međutim, neophodno i radikalnije leво, strateško opredeljenje za smanjenje finansijskog bogatstva rezanjem dugova na štetu poverilaca i povećanjem poreza na imovinu. Kretanje u tom pravcu zahteva takođe smanjenje moći privatnog finansijskog kapitala i izgradnju čvrstog javnog finansijskog sektora.⁹¹

⁹⁰ Autor je vanredni profesor Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Ovaj tekst je rezultat rada na projektu *Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu* (evidencioni broj: 179076) koji se realizuje u okviru Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, a finansira ga Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

⁹¹ Tako, Evropska leвица - GUE/NGL želi Evropu koja će biti oslobođena demokratskog deficita i neoliberalne ekonomske politike. Organizacije koje su produkti blokovske politike iz vremena Hladnog rata, kao što je NATO moraju biti napuštene. Mir se ne može garantovati vojnim instrumentima, već uspostavljanjem demokratije i smanjenjem razlika između centra i periferije, što je glavni uzrok nestabilnosti, koncentracije moći i uvećanja migracija, rasizma i ksenofobije. Zato GUE/NGL zahteva da Evropa promeni svoj evropocentrični pristup koji vodi prevashodno razvoju nejednakosti, poremećaju prirodne sredine, političkim i socijalnim rizicima. U skladu sa ovim stavovima traži se i reforma međunarodnih političkih i finansijskih institucija koje su osnovane pedesetih godina prošlog veka i koje su danas neadekvatne i neefikasne (Stojiljković, 2011: 166).

Jednom rečju, *stavljanje potreba ljudi iznad profita* (Čomski). Imaju li, međutim, sreća, solidarnost, odgovornost i participacija šansu pod, otuđujućom i disciplinujućom, tržišnom, neoliberalnom presom, odnosno da li ćemo živeti u Evropi kojoj je prvi interes bankara ili će se o Evropi njenih građana odlučivati u Grčkoj, Španiji ili još pre Nemačkoj?

IMA LI LEVICE U SRBIJI?

Kada je reč o Srbiji, ali i o zemljama u okruženju, otvara se u velikoj meri sporno pitanje ko čini levicu, ili radikalnije da li nje uopšte i ima, naravno osim malih grupa i pojedinaca čuvara vatre. Pri tom odgovor u najvećoj meri zavisi od kriterija od koga se polazi: jesu li to programski sadržaji i dokumenta, zavodljivo političko (samo)određenje, ili efektivna (nedosledna) praksa različitih aktera?

Polaznu dilemu ću zaoštriti i preformulisati u pitanje: može li se u Srbiji prepoznati ključna linija podela i (bar potencijalna) levica/levice na njoj?

Uz svo pojednostavljenje, čak redukciju složene mape socijalnih i političkih podela, fokusiraću se na, do sada zanemarenu, tradicionalnu liniju podela koja u osnovi ima različite ekonomske i socijalne politike. Na vrednosnoj ravni radi se zapravo o različitim intepretacijama socijalne pravde, kao i o odnosima i razumevanju tržišne i socijalne pravde. Demokratska levica se *grosso modo* zalaže za redistributivne socijalne mere - za širenje prostora jednakosti i izvan zone prava i politike.

Čini mi se, na osnovu nalaza brojnih istraživanja, inspirativnom i tačnom teza da se pitanje legitimiteta demokratskih institucija u postkomunističkim, tranzicijskim zemljama može suziti na koncept socijalne pravde i različite percepcije građana ovih zemalja o socijalnoj pravdi i njenim političko – ideološkim prezenterima.

U drugom planu, ostaju nažalost veoma značajna pitanja odnosa prema prethodnom poretku, identitetskim pitanjima, (de)centralizaciji, evropskoj integraciji ...

Polazeći od ove ose podela izvan najšire, i možda preterano tolerantno shvaćene levice ostale bi samo polarne pozicije ekonomskog (neo)liberalizma i ksenofobičnog, agresivnog nacionalsocijalizma.

O logici, kriterijima i dinamici partijskih podela u Srbiji pisao sam u drugim svojim radovima (Stojiljković, 2007, 2008, 2011). Na ovom mestu, konstatovaću da devedesetih godina XX veka, na početku procesa političke pluralizacije, na prostor levice pretenduuju dva oštro suprostavljena bloka: jedan čini vladajuća, ksenofobična, populistička, nacionalsocijalistička pseudolevica (SPS, JUL). Drugi, unutar opozicije okupljeno građansko-demokratsko (DS, GSS) i slabo, socijaldemokratsko krilo (LSV, SDU, SDP). Nakon promena 2000. godine, postupnom programskom evolucijom i demokrata i socijalista – nastojanjem da se prepozicioniraju na prostor socijaldemokratije, kao i paralelnim procesom ulaženja SPS u proevropski politički *mainstream*, došlo je do međusobnog približavanja, čak koalicione saradnje u periodu 2008 – 2012. Promena koalicionih partnera nakon poslednjih izbora govori, međutim, u prilog oceni da se radilo tek o taktičkoj opciji, a ne o strateškom političkom izboru.

Kada je dakle o partijskom i političkom polju reč, na programskoj ravni analize još bi se i mogle detektovati relativno jasne linije podele na levicu, centar i desnicu. No, prostor i sadržaji vođenih javnih politika, uključujući i *socijalno odgovornu* vladu koalicije demokrata i socijalista su paradigmatičan primer za tvrdnju sociologa Ivana Krasteva da sve stranke i koalicije na

Balkanu u vreme izbora uđu u strasnu ljubavnu vezu sa (siromašnim) biračkim telom, a kada dođu na vlast u brak sa međunarodnim finansijskim organizacijama (Krastev, 2004). Birači na nacionalnim izborima kao da još i mogu da menjaju ekipe na vlasti, ali ne i ključne elemente globalizovane ekonomske i socijalne politike.

ŠANSE I IZAZOVI LEVICE

Ako se pored konstatovanja stanja, za ambiciju ima i suočavanje sa budućnošću i odgovori na pitanje o akterima i šansama levice, onda se u igru mora uvesti i mera (ne)ispunjenosti sledeća četiri kriterija: 1. ostvarenog stepena objedinjenosti i uticaja; 2. oslonca na evropske partnere i organizacije; 3. interne i eksterne demokratičnosti i otvorenosti za saradnju sa drugim akterima na levisi, kao i 4. oslonjenosti na vrednosti i aktivitet građana.

Bez posebne želje da je šire obrazlažem, formulišem polaznu tezu da su naše, samoproklamovane partije levice, ali i sindikati i NVO, beskrajno fragmentirane i podeljene na one na vlasti i one u opoziciji toj vlasti. Istovremeno, one jedva da su u praksi išta više od patronažnih udruženja bez jasnog socijalnog i političkog identiteta. Najbolji test za meru njihovog levog usmerenja su efekti njihove vlasti po ostvarenje vrednosti solidarnosti i socijalne kohezije, na jednoj i veličina stečene imovine njihovih funkcionera, na drugoj strani. Ili pak, kvantni skok proizvedenih podela i zaokreta koji obeshrabruje pristalice.

Rečju, ovakva kakva je, levica u Srbiji, i ne samo u njoj, nema nikakvu budućnost.

MERA PRIHVAĆENOSTI VREDNOSTI LEVICE

Za ozbiljnije strateške studije neohodno je, međutim, odgovoriti na celi niz pitanja od kojih mi se njih tri čine bazičnim.

Prvu, najširu pretpostavku za priču o budućnosti levice nudi odgovor na pitanje: u kojoj meri je levica, preciznije različite struje u njoj, prihvaćena kao kulturna i vrednosna preferencija građana?

Polazni stav koji ću nastojati da argumentujem na primeru Srbije, a koji čini se da ima gotovo univerzalno značenje, jeste stav da, prema ispitivanjima javnog mnjenja, većinsko stanovništvo i dalje veruje u tradicionalne ideale socijaldemokratije, kao i da želi da živi u egalitarnim društvima tipa Švedska (Wilkinson and Pickett, 2009).

U tom kontekstu, paradoks koji je na delu veoma dobro detektuje teza Imanuela Valerštajna da *socijaldemokratija predstavlja danas više kulturnu preferenciju, nego relevantni socijalni pokret* (Wallerstein, 2010).

Od perioda olovnog prodora neoliberalizma sve do danas, ideja jednakosti i netržišna shvatanja socijalne pravde su se ipak uspela odupreti pokušajima ekonomske racionalizacije.

Ljudi su tvrdoglavo odbijali da odustanu od ideje o socijalnoj ili *moralnoj* ekonomiji, unutar koje bi posedovali prava koja su važnija od tržišnih ishoda. U stvari, tamo gde imaju priliku, kao što je imaju unutar demokratije koja funkcioniše, ljudi insistiraju na prednosti društvenog nad ekonomskim, na zaštiti društvenih dužnosti i obaveza od tržišnih pritisaka ka većoj *fleksibilizaciji* rada. Radi se o stanju duha koji je još 1944. godine Karolj Polanji u *Velikoj transformaciji* opisao kao kontrapokret protiv komodifikacije rada.

Situacija u Srbiji je sledeća: građani su između socijaldemokratije i autoritarnog etatizma i populizma.

DEMOKRATSKI DEFICIT

Ako bi pokušali da kratko sumiramo nalaze brojnih, ali segmentiranih i relativno teško uporedivih, istraživanja i odgonetnemo raspoloženja i stavove građana Srbije, prvo bi morali da konstatujemo *dvotrećinsko nezadovoljstvo funkcionisanjem demokratije, ostvarenim efektima privatizacije i opštim stanjem prilika u društvu*. Poslednja decenija donela je samo još jedan talas osiromašenja, ovoga puta pod upravom *evrokompatibilnih* elita spremnih da sprovedu dalje neoliberalne reforme predstavljene kao neophodan deo procesa pristupanja Evropskoj uniji (Horvat, Štiks, 2013:199-201).

Posledično, konstantno više od četvrtine anketiranih smatra pri tom da Srbijom vladaju kriminalci – gotovo koliko svi *legalni i legitimni* politički akteri i institucije zajedno. Približna petina građana pak, misli da vlast *ne stanuje ovde*, odnosno da pripada ključnim akterima međunarodne zajednice (CeSID, 2005, 2006, 2010).

Demokratija, kojoj građani nalaze dosta mana (neodlučnost, beskrajne rasprave, slabo vođenje privrede, slabosti u uspostavljanju reda) ipak je za gotovo polovinu njih *bolja od svih drugih oblika vladavine*. Veoma je, međutim, raširen, potencijalno opasan i razoran stav da je *u nekim situacijama nedemokratska vlada bolja (efikasnija, uspešnija) od demokratske*. Istovremeno, *demokratija je ključna vrednost i visoko rangirani cilj samo ako je praćena ekonomskim razvojem i izlaženjem većine stanovništva iz zone siromaštva i nezaposlenosti*. Dodatni problem predstavlja *dominantno uverenje da mi i nismo društvo i ljudi zreli za punu demokratiju*. Posledično, *radi se o društvu neotpornom na njeno autoritarno iskrivljavanje, populističku demagogiju i prosveteći apsolutizam ili zagovaranje vladavine čvrstom rukom brižnog domaćina - meki paternalizam*.

OPRAVDANOST SOCIJALNIH FUNKCIJA DRŽAVE

Pri tom, dvotrećinska većina građana, uz protivljenje približne petine *tvrdih* liberala je za socijalno odgovornu državu, odnosno za značajnu ulogu države u zbrinjavanju i zaštiti siromašnih, starih, nemoćnih i nezaposlenih. Pristajanje uz politiku državnih socijalnih transfera je izraz teške situacije, ali i nasleđene kulture solidarnosti, pa i raširenog etatističkog sindroma. Sličan raspored snaga postoji i u pogledu prihvatanja sistema besplatnog bazičnog obrazovanja i zdravstvene zaštite.

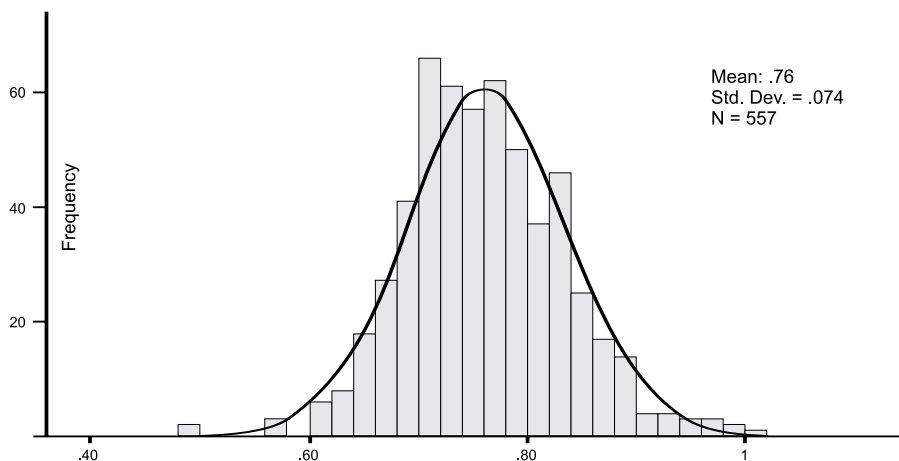
Mogli bismo formulisati polaznu pretpostvaku da u *legalne i legitimne, većinski prihvaćene socijalne dimenzije demokratije i poželjne funkcije socijalno odgovorne države spadaju umerene redistributivne strategije usmerene ka redukovanju i iskorenjivanju siromaštva, nezaposlenosti i socijalne izolacije*. U isti red idu i *garantovanje bazičnih obrazovnih i zdravstvenih usluga i standarda koji omogućavaju pristojan, čoveka dostojan kvalitet života*. Prostor konsenzusa unutar uskog manevarskog prostora *tegobne tranzicije*, moguće je graditi oko, bar načelnog, prihvatanja tržišne ekonomije sa ugrađenim socijalnim korektivima, odnosno oko prihvatanja evropsko socijalno-tržišnog modela.

Teza o evropsko socijalno-tržišnom modelu, kao zoni mogućeg konsenzusa, potvrdu ima i u nalazima o poželjnom obimu i sadržaju socijalnih funkcija države, dobijenih Cesidovim istraživanjem iz decembra 2006. godine.

U izboru između tri modela poželjnog obima socijalnih funkcije države: 1. središnjeg modela socijalno odgovorne države, odnosno države socijalnog ulaganja; 2. liberalne *minimalne* države koja što manje interveniše u polju socijalnih odnosa prepuštajući stvari tržišnoj (samo) regulaciji, i 3. sveprisutne, paternalističke uloge države, koja praktično preuzima društvenu

regulaciju, odnosno ulogu skrbnika i tutora svojih podanika, građani Srbije se opredeljuju za socijalno odgovornu državu, odnosno evropski socijalno-tržišni model.

Grafikon 1: Kakvu državu želimo?

Primera radi, u odnosu 10:1 građani su pre spremni da prihvate stav da država treba da brine o otvaranju novih radnih mesta nego uverenje da zapošljavanje treba prepustiti tržištu i delovanju zakona ponude i tražnje (87%:8%).

Mogli bismo zaključiti da na približno devet građana koji su za aktivnu socijalnu ulogu države dolazi tek jedan koji je odlučno protiv uplitanja države u ekonomske i socijalne odnose.

Stvari drugačije stoje kada se, unutar većine koja je za aktivnu socijalnu ulogu države, uporedi udeo onih koji vide državu kao tutora koji preuzima brigu za privredu i građane, sa brojem onih koji su spremni da prihvate suodgovornost za svoju i sudbinu sopstvene porodice. Očekivano, kada se od široko prihvaćene, aktivne uloge države kao socijalnog korektora tržišta pređe na logiku državnog dirizizma i paternalizma broj zagovornika državne intervencije se više nego prepolovi, ali ostaje i dalje izuzetno visok (40%).

Na drugoj strani, desetini *tvrdih* liberala se tada priključi trećina onih građana koji prihvataju tek partnerstvo sa državom u formiranju sigurnosne mreže kroz koju se ne propada u vrtlog siromaštva i beznađa (CeSID, 2006).

I istraživanje Švajcarske agencije za pomoć svetu rada - SLA (2007) pokazuje veliku difuziju sadržaja svesti, uz prisutno konfuzno i čak protivurečno istovremeno prihvatanje različitih vrednosnih koncepata i ideologija: etastičkog paternalizma, socijaldemokratskog (ali i hrišćansko-socijalnog) zalaganja za partnerstvo građana, države i asocijacija civilnog društva ili (manjinskog) neoliberalnog zalaganja za gotovo isključivu odgovornost pojedinca i dominaciju privatnog interesa.

Čini se da, u odnosu na stepen prihvaćenosti kao kriterijum, možemo izdvojiti tri grupe socijalnih funkcija države.

Najšira, gotovo dvotrećinska saglasnost postoji oko prihvatanja njenih socijalno zaštitnih funkcija. Odnos broja onih koji su za to da Vlada obezbedi osnovne potrebe građana u slučaju, bolesti, siromaštva i nezaposlenosti u odnosu na broj onih koji misle da, sem najtežih slučajeva, svi treba da se sami snalaze i brinu o sebi je tri prema jedan (63%:20%).

Nešto niža, ali još uvek nadpolovična saglasnost i većina (55%:18%) postoji i oko prihvatanja stava da država mora da vodi aktivnu politiku zapošljavanja, odnosno da brine o ostvarivanju radnih mesta, prekvalifikaciji i pomoć nezaposlenima.

Najnižu, tek relativno većinsku podršku (46%) ima stav da država treba da utiče na privredu i da je usmerava, uz četvrtinu zaposlenih koji bi se, sasvim suprotno, država što manje meša u privredu i gotovo trećinu neodlučnih.

Na drugoj strani, krizom dolazi nažalost do opadanja prihvaćenosti vrednosti solidarnosti i prakse iskazivanja solidarnosti koja je jedna od ključnih vrednosti levice.

Pregled vrednosti za koje se zalažu članovi sindikata iz 2013. godine pokazuje jasno opadanje solidarističke orijentacije. Orijentacija prema solidarnosti istina, jeste široko rasprostranjena u Srbiji, ali u znatno manjoj meri nego, recimo, socijalna sigurnost ili egalitarizam. Orijentaciju prema solidarnosti prihvata tek nešto preko polovine radnika. Na drugoj strani, uz skoro trećinu ispitanika (31%) koji su neodlučni po pitanju solidarnosti, približno svaki šesti zaposleni pokazuje obojnost prema solidarizmu.

Istovremeno, posebno je raširena autoritarnost, vrednost u suprotnosti na ciljevima i osnovnim vrednostima (demokratske) levice (Mihailović, V. 2013:34).

Pri tom, indikativno je da zanimanje i obrazovanje, pa ni članstvo u sindikatima zaposlenih ne igraju gotovo nikakvu ulogu pri zauzimanju stavova o ulozi države u tranziciji. Ipak su pri tom, po pravilu, oni kojima pripada budućnost – mlađi, obrazovaniji, višeg socijalnog statusa skloniji demokratiji i preduzetničkom riziku.

Tek naznačena skica za socijalni i politički portret Srbije pokazuje da je ona još uvek duboko podeljena – da ima bar četiri svoja različita lica. Jedno je odlučno okrenuto ka budućnosti, drugo zagledano u prošlost. Treće - neodlučno, kao da bi da krene u budućnost, stalno se propitujući i povremeno se osvrćući unazad, verujući da će i tako stići gde je naumila. Četvrto - nemušto, koje je odavno prestalo da nad onim što nam se dešava postavlja upitnik.

AKTUELNE POLITIČKE PODELE I IDENTITETI

Politički profilirano i osvešćeno viđenje poželjnog obima (redistributivnih) funkcija države je tek samo jedan, u Srbiji ne i najvažniji, aspekt političkih i vrednosnih podela.⁹² Posledično, izrazito složenu političko-kulturnu mapu Srbije pokazuje, recimo, Cesidovo istraživanje iz februara 2010. godine.

Prvi korak u analizi predstavljala je analiza prihvaćenosti šest vrednosti iz sva tri ključna socijalna rasepa: odnosa prema nacionalnim manjinama i decentralizaciji (istorijsko-etnički

⁹² Nastojeći da preciznije odredi strukturu i sadržaje ideologije Lipset je u svom klasičnom delu *Politički čovek* definisao dvodimenzionalnu strukturu političkih vrednosti na temelju razlikovanja ekonomskih vrednosti (koje se odnose na distribuciju bogatstva i prihoda u društvu) i kulturalnih vrednosti (odnose se na individualne slobode i socijalni poredak). Kulturalne i ekonomske vrednosti se mogu naći u različitim rekombinacijama što dakako polje politike i političkih ideologija čini složenim i autonomnim. U preciznijoj analizi političko-kulturalnih sklopova, brojni autori ističu kako se u empirijskim istraživanjima najčešće poistovećuju vrednosti tradicionalnog morala (konzervativno gledište na odnose između polova, seksualnost, život i smrt) sa autoritarnim tendencijama (koje impliciraju averziju prema kulturalnoj različitosti i rigidnu koncepciju socijalnog poretka). Smatra se, na temelju tih nalaza, da su i moralni tradicionalizam i autoritarnost povezani, pre svega sa desnicom u političkom spektru, što naravno ne znači i da nije moguće, pa ni redak, spoj tradicionalnog autoritarizma sa (levičarskim) egalitarizmom u raspodeli dobara.

⁹³ Došlo se i do nalaza koji pokazuju da se DS temelji na podršci građana modernista i modernih konzervativaca - oni čine četiri petine izbornog rezervoara ove stranke. Podška LDP-u dolazi dominantno iz redova modernista, a SPS iz redova autokrata. Pristalice SRS dolaze gotovo isključivo iz redova nacionalista i autokrata. Pristalice SNS i DSS su u punoj meri raspolučene, pri čemu su ipak autokrate i nacionalisti brojniji od modernista i modernih konzervativaca (CeSID, februar 2010: 17-18).

rascep), odnosa prema tradicionalizmu, seksualnim manjinama i članstvu u EU (političko-kulturni rascep), kao i stava prema tržišnoj privredi (funkcionalni, interesno-klasni rascep).⁹³

Sledeći, drugi korak, predstavljalo je smeštanje datih odgovora u pet klastera (vrednosnih struktura) na osnovu kojih bi se građani Srbije mogli podeliti na moderniste (19%), konzervativce koji se modernizuju - moderne konzervativce (19%), koji su oslonac, promenama i reformama, autokrate (21%) i nacionaliste (15%) koji im se objektivno suprotstavljaju. Nalazi ovoga istraživanja pokazuju da je prosečni građanin Srbije nacionalno tolerantan (71%) tradicionalista (64%), koji je pre za decentralizaciju (39% : 27%) i EU (39% : 25%) nego protiv njih, pri čemu ima ozbiljne dileme oko prihvatanja tržišne privrede (31% za i 21% protiv, uz gotovo polovinu uzdržanih) i homofobičan je (49% uz petinu tolerantnih i trećinu neodlučnih). Još indikativniji su nalazi o meri prihvatanja konkurirajućih političkih ideologija – socijaldemokratske, demohrišćanske, konzervativne, liberalne, kao i nacionalizma i komunizma. Unutar približne polovine građana koja je dospela do kakvog-takvog konceptualnog razumevanja politike, ubedljivo najviše njih – dve petine preferira socijaldemokratiju.⁹⁴ Na drugoj strani, rezultati istraživanja kod nas potvrđuju *tezu o još uvek dominantno slaboj raširenosti, privremenosti i artifičnosti podele levica-desnica u Srbiji*.⁹⁵

Kako objasniti paradoks, prisutan ne samo u Srbiji, da socijaldemokratski projekat jeste dominantan, ali ne i partije (samo)proklamovane leve orijentacije?

Prvi, delimičan odgovor, nudi teza da se radi o balu pod maskama - da partije nisu ono za šta se izdaju. Drugi, da sve i da jesu nemaju šansu u neprijateljskom, tržišno-fundamentalističkom okruženju. U slučaju Srbije, ključnom, *dubinskom* smatram treću hipotezu da se, kad su sami građani u pitanju, u velikoj meri radi o paralelnom postojanju različitih nekoherentnih vrednosnih profila poput likova (ekonomskog) levičara – autoritarnog nacionaliste ili pak socijalno koliko-toliko empatičnog liberala.

Indirektan argument u prilog ovoj tezi predstavlja i prisustvo prividnog političkog paradoksa – većina biračkog tela iskazuje stavovski (ekonomski) levičarski sentiment istovremeno glasajući za partije centra i desnice. Dakle, prividno neočekivano, *socijalna pripadnost u užem, profesionalno-klasnom smislu ne određuje u značajnijoj meri opredeljenje za levicu ili desnicu, jer je ono relativno kasno formirano i dugo prepokrivano, sa njim nedovoljno povezanim, nacionalnim i političko-kulturnim podelama*.

KONTROVERZE OKO TOGA KO TREBA DA ČINI SOCIJALNU BAZU LEVICE/LEVICA

Opisani vrednosni i političko-kulturni rascepi govore u prilog tvrdnji da je ključni problem ostvarivanja jedinstva na političkoj i civilno-društvenoj levisi, i na nacionalnoj i na globalnoj ravni, harmonizovanje napetosti i objedinjavanje interesne matrice i glasačkih opredeljenja obrazovane srednje klase i radničke klase. *Kosmopolitska srednja klasa se očito denacionalizuje*,

⁹⁴ Inače, najviši udeo socijaldemokrata u ukupnom broju pristalica ima DS – 32%, a za njima slede, pomalo neočekivano, DSS i G17 plus sa po 29%. Druga, rezervna ideologija pristalica DS i G17 plus je liberalizam (10-14%), a simpatizera DSS demohrišćanstvo (12%). Pristalice SPS su gotovo potpuno podeljene između prihvatanja komunizma i socijaldemokratije uz nešto ipak veći udeo neokomunista (27%:24%). Pristalice SPO su na ravne časti – po petina, podeljene između liberalizma, socijaldemokratije i demohrišćana. Unutar tek polovine radikalnih glasača koji mogu da formulišu stav izjednačen je udeo (po 15%) pristalica socijaldemokratije i nacionalista. Jedino u slučaju pristalica LDP socijaldemokratija je drugorangirana ideologija. Unutar LDP-a liberalizam je dva puta više prihvaćen od socijaldemokratskog koncepta -47%:23% (CeSID, decembar 2006).

⁹⁵ Ključnu ulogu u razvrstavanju partija, pa i biračkog tela, imaju, međutim, podela na osnovu istorijsko-etničkih i kulturno-vrednosnih rascepa. Na osnovu njih partije se mogu razvrstati na nacionalno-konzervativnu i građansko-modernističku grupaciju. Korelacija između osa nacionalno-građansko (istorijsko-etnički) i tradicionalizam-modernizam (kulturno-vrednosni rascep) je, naime, izrazito visoka (C=0,7), pri čemu se nacionalno preklapa sa tradicionalnim, a građansko sa modernim, tako da se, uz izvesno uprošćavanje, može govoriti o jedinstvenoj osi: tradicionalni (konzervativni) nacionalizam – građanski modernizam (Slavujević, Komšić, Pantić, 2003:176).

dok nacionalna država ostaje ključ kolektivnog identiteta radništva. Krize, permanentna preispitivanja i podele, rečito govore o težini nastojanja da se različiti akteri i opcije drže unutar istog organizacionog (partijskog) okvira ili bar u okviru strateškog partnerstva na levisi.

Rene Kuper vidi tri ključne opcije za budućnost evropske socijaldemokratije.

Prvu čini jasan izbor da *prosvetljena profesionalizovana* srednja klasa bude osnovna izborna baza. Ona reprezentuje budućnost lake ili ekonomije znanja, rastući je segment društva i koncentrisana je u velikim urbanim centrima. Istovremeno, ona je i nosilac jednog optimističnog, liberalnog i kosmopolitskog pogleda na multikulturalnu integraciju i evropsku unifikaciju.

Takav strateški socijalni i političko-kulturni izbor bi logično vodio koalicijama sa drugim liberalno levim partijama, kao što su Zeleni, socijalni liberali ili danas pirati. Političko partnerstvo bi se ticalo zajedničkog projekta oko modela *fleksigurnog* tržišta radne snage, evropske političke integracije, zelenih tehnologija, individualne autonomije ili stimuliranja socijalnih inovacija. To bi bilo praktično nastavljanje Blerovog i Gidensovog trećeg puta koje bi zadobilo i podršku feminističkih i ekoloških grupa. Na drugoj strani, ova opcija više da gotovo nema šta da ponudi najsiromašnijima.

Druga opcija bi bila izbor onoga što se naziva *socijaldemokratija straha* (Tony Judt). Ona bi bila usmerena na to da ponovno zadobije podršku tradicionalne, ali i nove fluktuirajuće radničke klase, kao i nove niže srednje klase i svih onih koji zavise od javnih programa socijalne sigurnosti i socijalne zaštite.

Ova opcija bi se borila za zaštitu i sigurnost koju je klasična država blagostanja obezbeđivala. Bila bi ekstremno kritična prema tržištu, posebno njegovom ugrađivanju u javni sektor, ali i prema EU - njenom tržišnom fundamentalizmu kakav danas postoji.

Ovakav socijalni izbor bi logično vodio ka tešnjoj saradnji sa populistima na levisi i obnovio tradicionalnu saradnju sa sindikatima.

Treću, objedinjujuću opciju Rene Kuper, svestan gotovo mađioničarske složenosti i izazova integrisanja, opisuje kao *Houdini-act* kojim se stvara široka koalicija radničke klase i srednje klase. U isti strateški politički okvir treba smestiti fluktuirajuće i nestalne radnike u sektoru usluga (prekarijat) sa akademski obrazovanim profesionalcima u novoj ekonomiji znanja, kao i prosvetljene, socijalno empatične preduzetnike sa (u sindikate udruženim) industrijskim radnicima (Cuperus, 2010, prema, Ružica, 2011: 98).

Moguće rešenje za ovu *kvadraturu kruga* je u pomeranju fokusa sa grupnih identiteta na promociju prava građana kao individua. To je ujedno i način da se prevaziđu ograničenja politike identiteta kao i da se gradi egalitarnije društvo.

S druge strane, kao posledica globalizacije, raznoliki i višeslojni identiteti postaju nužni deo permanentnog procesa promena.

Most za jedinstvo radništva i srednjih slojeva gradi se pre svega preko univerzalnih programa javnih usluga unutar obnovljenog i redizajniranog društva uvećane socijalne kohezije i blagostanja.

Srednja klasa je, naime, jaka lobi grupa, nadproporcionalno zastupljena u administraciji, izvršnoj vlasti i javnim službama. Kada je reč o akademskim, profesionalnim i medijskim krugovima, njena dominacija je potpuna. Dok su programi države blagostanja javni i univerzalni,

srednja klasa ima vitalni interes, ali i realnu moć, da ih podržava, širi i unapređuje. Besplatne ili jeftine usluge u obrazovanju, zdravstvu i drugim sektorima direktno uvećavaju standard, nude stabilnost, sigurnost i predvidljivost upravo srednjoj klasi. Privatizovanjem programa socijalne politike javni sektor ostaje bez ključnog potpornog stuba i lagano se pretvara u servis za *underclass* - građane drugog reda, dakle za one koji su bez kapaciteta da efektivno zaštite i/ili razvijaju ove programe. Odbrana javnog dobra i interesa, poput univerzalnog prava na dostupnost kvalitetnog obrazovanja, zdravstvenih usluga i socijalnih servisa je zato magistralni pravac za kreiranje i održanje reformskih socijalnih i političkih koalicija u širokom luku od socijalliberala do neokomunista i alterglobalista (Ružica, 2011:100).

To pravilo, dakako u mnogo težim uslovima, važi i za poluperiferijske države i društva poput Srbije. U Srbije je, međutim, opstala dubinska podela na socijalliberalni DS koji uglavnom reprezentuje modernizirajuće srednje slojeve i više autoritarno-etastički SPS i njegovu koaliciju kao predstavnika tranzicionih gubitnika – *socijaldemokratije straha*. Na drugoj strani, postkonfliktna, siromašna Srbija još uvek nema relevantnog predstavnika alterglobalističke, zelene i feminističke levice.

EVOLUCIJA OD PARTIJA KA POKRETU

Istovremeno, leвица mora ponovo postati socijalni pokret – mora dakle, da komunicira i korespondira kroz *složene forme dijaloga različitih političkih opcija od socijalliberala do populističke levice i njihove saradnje sa civilnodruštvenim akterima – sindikatima (starim) i novim društvenim pokretima, reprezentima radništva i srednje klase*.

POKRET ZA DEMOKRATSKE I SOCIJALNE PROMENE U SRBIJI: MIT ILI REALNOST

Situaciju u Srbiji karakteriše, međutim, fragmentacija i političke i sindikalne i civilno – društvene scene, kao i brojne podele i sporovi na intelektualnoj, akademskoj levisi. Ključni, decenijski izazov za levicu u Srbiji, pored strategije izlaska iz krize, čini paralelno definisanje strategije za put ka Srbiji kao demokratskoj, pravnoj, evropskoj i socijalno odgovornoj državi i društvu.

Nasuprot tome, i pod socijalno odgovornim vladama je na vlast, ne samo u Srbiji, došao konglomerat koji čine političke elite, sa njima umreženi nosioci privatnih i javnih monopola, opslužujuće marketinške i medijske firme, NVO koje neće da vide napetosti između izborne demokratije i neoliberalne privrede, organizovani kriminal neretko povezan kroz pranje novca sa političkim i privrednim elitama, i, konačno, korumpirano sudstvo i policija.

No, ako je to za nekakvu utehu i opravdanje ovdašnjim levičarima, u odsustvu efektivnog alternativnog evropskog socijalnog projekta, političke partije koje se protive političkoj mantri o štednji kao da moraju biti ubedljivo pobeđene na nacionalnim izborima, a kako vlada, tako i opozicija se mora javno obavezati na *zdrave finansije*, ili će u suprotnom troškovi servisiranja nacionalnog duga porasti.

Ključni element ove strategije štednje su restriktivna fiskalna politika, smanjenje plata u javnom sektoru i smanjenje društvene potrošnje. Penzije su posebno na meti. Ova strategija prikriva činjenicu da oni koji dobijaju podršku *međunarodne solidarnosti* nisu ljudi na ulici, već banke, domaće i strane, koje bi u suprotnom morale da prihvate gubitke ili da smanje profite.

Kada je o prosečnom građaninu reč, on će konsolidaciju državnih finansija platiti svojom privatnom ušteđevinom, smanjenjem javnih davanja, redukcijom javnih usluga i u krajnjem slučaju umanjem realne zarade ili otpuštanjem .

Cena neracionalnosti, kupovine socijalnog mira i dugo odlaganih reformi se svakako mora platiti. Samo je pitanje da li je mogu i dalje plaćati mladi bez perspektive, nezaposleni i gro zaposlenih i penzionera dovedenih na rub egzistencije? Ili je red za naplatu došao na političku kastu, monopoliste u milosti vlasti i partijske komesare na čelu javnih preduzeća i ustanova?

Sve do sada preduzimane mere selektivno deljenih i političkim kriterijima vođenih subvencija imale su efekat trenutnog gašenja požara. Jedini izlaz je u rastu proizvodnje, reindustrijalizaciji i istovremenom smanjenju neracionalno umnoženih savetničkih mesta za partijske odabranike. Sredstva da se cilj ostvari su održiva i efektivna dugoročna razvojna strategija bazirana i na poreskoj politici koja će stimulisati otvaranje novih radnih mesta, kao i većim porezima na imovinu.

Jedna od najtežih posledica političke neodgovornosti je gubitak socijalne energije i rašireni, cinični stav građana da je uključivanje u bilo kakve forme autonomne aktivnosti beskorisno. *Međutim, izbori bez pravog izbora, mogu, od strane građana, biti shvaćeni kao lažni, što može za ishod imati, osim rastuće apatije i uspon desnog populizma ili nered na ulicama.*

POLITIČKI KAPITAL GRAĐANA SRBIJE

Studije i empirijska istraživanja u Srbiji i regionu govore, dakle, u prilog oceni o dominaciji prelaznog, podaničko-participativnog tipa političke kulture u kojoj u dominantnim segmentima biračkog tela preovlađuje podanički momenat. Njega odlikuju, pored ostalog, dominantni (nacionalni) kolektivni identitet, paternalizam vlasti, klijentelizam, egalitarizam i etatizam, odnosno doživljaj uloge države kao tutora koji svoje podanike treba da ljulja i zbrinjava od *kolekve pa do groba*. Reklo bi se da se radi o amalgamu socijalnacionalizma, koji se poput evergrina, posebno u kriznim situacijama, traži na bis.

U ovim političkim kulturama preovlađuje i odnos pretežnog nepoverenja prema nosiocima *inputa*: medijima, sindikatima i organizacijama poslodavaca, NVO i, posebno, političkim partijama. Poverenje u njih je čak niže od poverenja u tradicionalne državne institucije - subjekte *outputa*: vojsku, policiju, pa i vlade i upravu.

Neretko, socijalne odnose, političko ponašanje, pa i logiku izbornog opredeljenja u ovim, u velikoj meri još tradicionalističkim društvima karakteriše stil ponašanja i vrednovanja koji društvene ciljeve, norme i institucije podređuje i posmatra kroz optiku familijarnih, prijateljskih i zavičajnih i etničkih veza: amoralni familizam (Banfield). Amoralni familizam se uspostavlja kao smetnja široj javnoj participaciji i predstavlja istovremeno osnov političkoj korupciji.

Dominantan utisak, u velikoj meri empirijskim nalazima potvrđen, jeste da je u Srbiji i među građanima i među civilnim i političkim akterima, krizom samo ojačano, dominantno stanje mentalne raspolućenosti, političkog meteža i ideološke kakofonije. U Srbiji je, nakon petooktobarskih promena, prisutan fenomen povlačenja građana iz javne sfere što svakako limitira i njihov uticaj i dalju demokratsku transformaciju društva. Razloge za pasivizaciju građana i odricanje od njihovih građanskih prava treba tražiti, pre svega, u raširenom nezadovoljstvu tranzicionim promenama započetim 5. oktobra 2000. godine. Politički sukobi unutar reformskih političkih elita, kartelizacija politike i raširena raspodela političkog plena uz prateću korupciju, praćeni širim socijalnim razlozima - krizom i ponovnim uvećanjem siromaštva i socijalne isključenosti, u osnovi su anomije i stvorenog osećaja dezorijentisanosti.

Posledica toga svakako je i shvatanje građana da je uključivanje u bilo kakve forme aktivnosti beskorisno. Povlačenje građana nije, međutim, rešenje za društvenu i političku krizu u kojoj se danas Srbija nalazi. Da bi se, kao što je i Zoran Đinđić tvrdio, uspešno sproveo projekat

demokratizacije, u vrednosnom sistemu jednog društva mora postojati norma da se demokratija živi kao oblik svakodnevnog života (Đinđić, 2007:17).

To bi istovremeno značilo da se mora stvoriti društvena klima i kultura u kojoj mreže kontakata, aktivnosti i uticaja - socijalni kapital ne bi bili privilegija tek desetine stanovništva iz redova tranzicionih dobitnika. Skandinavske zemlje, u kojima razvijen socijalni kapital i generalizovano poverenje u ljude idu ruku pod ruku sa blagostanjem i visokim nivoom jednakosti su možda najbolji primer i ilustracija.

Logično se otvara pitanje kako ukotviti i ojačati demokratske vrednosti i duh tolerancije i dijaloga?

Deo odgovora leži u opredeljenju da se, naravno uz izmenjeni kontekst i samu demokratsku praksu, promovišu i šire i bazične demokratske vrednosti. Programatsku osnovu, kao i metodsko uporište za ovu prosvetiteljsku poziciju pruža uverenje da u političkoj kulturi i njenim osnovnim vrednosnim sadržajima, valja tražiti same osnovne podsticaje političkog delovanja građana, u čemu se ogleda njen neprocenjiv značaj za ukupne političke i društvene procese.

Za oblast političkog obrazovanja, ključne su tri dimenzije politike: 1. odnos politike i demokratije, 2. odnos građanstva i (pluralnih) identiteta i 3. shvatanje odnosa kohezije i različitosti u društvu (Vujčić, 2001).

Otvaranjem pitanja utemeljenja i razvoja demokratskog diskursa i pluralnog i dijaloškog, građanskog identiteta i kulture, kao i kritičkom renesansom i obnovom duha solidarnosti i socijalne kohezije Srbija i njeni građani i politički akteri sebi otvaraju šansu da izađu iz stanja letargije i duhovne, pa i političko-ideološke provincije.

POGLED U BUDUĆNOST:

PET TEZA O DELATNOJ, POSTKRIZNOJ (I POSTPOLITIČKOJ) LEVICI

Umesto pokušaja, po mome sudu jalovog i pretencioznog, da formulišem zaokruženi i zatvoreni sistem preporuka, ograničiću se na skiciranje pet radnih hipoteza o putevima prevazilaženja krize levice koje mogu imati i načelni karakter.

Prva teza: u formulisanju poželjnog i održivog modela promena neophodno je poći od globalne ili bar evropske postkrizne perspektive. *Socijalizam u jednoj zemlji* naprosto nije više moguć – ako je ikada i bio.

Iskustvo jedne Francuske - u vremenima vlade narodnog fronta ili prvog socijalističkog predsednika Fransoa Miterana, ali, po svemu sudeći, i sadašnje Olandove socijalističke vlasti, govori o nekoj vrsti usuda ili političke drame koja ima klasičnu trodelnu strukturu. U prvom delu - činu (konačno objedinjena) leвица dolazi na vlast na talasu ogromne energije i entuzijazma masa i formuliše i čak počinje da preduzima radikalne promene. U drugom činu, suočene sa neprijateljskim spoljnim okruženjem i begom ili opstrukcijom domaćeg kapitala, snage levice počinju da razdvodnjavaju projekt promena i prolongiraju njegovu primenu.

Na kraju, dolazi ili do gubitka vlasti usled opšte demoralizacije, žestokih unakrsnih optuživanja, represije i velikih političkih rascepa, ili do liberalnih skretanja i *odlaganja* prelaska na socijalizam (Mladenović, 2012 : 88-94).

Druga teza: za dolazak levice na vlast neophodni su i otvoren dijalog i strateško jedinstvo svih struja političke levice u različitim (in)direktnim političkim i izbornim aranžmanima. Ne

moraju sve grupacije levice nakon izbora ući po svaku cenu u vladu, mogu je podržavati i iz parlamentarnih klupa. No, situacija u kojoj je deo levice na vlasti, a deo u opoziciji sigurno vodi u politički i društveni ćorsokak.

Treća teza: za stabilizovanje promena neophodni su dijalog i koordinacija akcija civilne i političke levice. I naše iskustvo potvrđuje neophodnost sinergije delovanja protesta i efektivne političke opcije kao (pred)uslova promena. Nikakvi protesti ma kako bili dobro organizovani ne mogu uspeti bez postojanja dovoljnog političkog kišobrana za promene. Na drugoj strani, ključne političke promene zahtevaju kako podršku i premoć u javnim raspravama (kulturnu i ideološku hegemoniju – Gramši), tako i građansku kuraž i osvajanje slobode kroz proteste na ulici.

Četvrta teza: da bi došlo do promena mora paralelno doći i do interne demokratizacije sopstvenih struktura, pri čemu demokratski metod nadilazi organizacijske mreže i članstvo.

Odličnu ilustraciju predstavljaju preliminarni unutarstranački izbori za predsedničkog kandidata, održani 2012. godine unutar Socijalističke partije Francuske (PSF). U izbornu utakmicu ušlo je, sa svojim posebnim platformama i kampanjama, šest kandidata, predstavnika različitih struja i frakcija u PSF. Posebno zanimljiva činjenica je da su pravo glasa, osim članova partije (njih oko 200.000) imali i svi Francuzi koji se smatraju pripadnicima levice, od kojih je njih oko 3,5 miliona i iskoristilo to pravo – dakle gotovo osamnaest puta šire telo od formalnih članova stranke. Na kraju, u drugom krugu pobedio je François Oland, koji je nakon toga izabran i za predsednika Francuske (Mladenović, 2012: 96).

Peta teza: na dnevnom redu je zapravo formiranje partija – pokreta. Mrežna, horizontalna priroda novih medija omogućuje ponovo, kao u vremenima sekcija i kružoka, interni dijalog i rasprave. Time se ujedno nadilaze dva dominantna defanzivna modela: hijerarhizovano i sterilno birokratsko odlučivanje, ali i model marketinških franšiza u kome članstvo samo pasivno sledi upute marketinških magova i stranačkih izbornih štabova (Roberts, Elton, 2012: 132- 134).

Nadu budi saznanje da u meri u kojoj prelazimo iz televizijskog doba u doba društvenih mreža, era jednosmerne komunikacije kada je trebalo samo da primimo poruke mudrih vođa postepeno nestaje.

Za one koji su odrasli na društvenim mrežama dijalog je prirodno stanje, a granice između glasača, aktivista i lidera postaju sve zamagljenije. Posao nekih novih partija – pokreta, nije (samo) da osvoje izbore svake četiri godine, već da stalno pokreću svoje pristalice da se kreću kontinuiranom linijom od pasivne podrške, preko aktivnog zagovaranja do lokalnih lidera, stalno gradeći kredibilitet kroz nove inicijative i permanentno otvoreni dijalog.

LITERATURA:

1. Cuperus, Rene, (2010), *The Three Options for Social Democracy*, u *Social Europe Journal*, 09/09/2010 (online).
2. Liu, Eric and Hanauer, Nick (2011), *The 'More What, Less How' Government*, in *Democracy Journal*, Winter, pp. 25-35.
3. Đinđić, Zoran, (2007), *Uloga nevladinih organizacija u demokratskom društvu*, u: *Budućnost civilnog društva u Srbiji*, (ur. Žarko Paunović), Milenium, Niš.
4. Judt, Tony, (2010), *Ill Fares the Land*, Penguin Books.
5. Krastev, Ivan, (2004), *Zamka nefleksibilnosti*, BFPI, Beograd.
6. Lievrouw, L. A, (2011), *Alternative and Activist New Media*, Polity Press, Cambridge.
7. Manifest Inicijative za demokratski socijalizam, u: *Kriza, odgovori, levica, Prilozi za jedan kritički diskurs*, Rosa Luxemburg Stiftung, Beograd, 2013.
8. Mihailović, Vojislav, (2013), *Socijalni kapital i organizacijski kapaciteti sindikata*, master rad, Fakultet političkih nauka, Beograd.
9. Mladenović, (2012), *Socijalističke magle i vidici: istorijsko zaleđe, aktuelno stanje i potencijal za strukturnu transformaciju*, Novi Plamen, br 17, str. 80-102.
10. Horvat, Srećko, Štiks, Igor, (2013), *Dobrodošli u pustinju tranzicije!* Postsocijalizam,
11. Evropska unija i nova levica na Balkanu, u: *Kriza, odgovori, levica*, Fondacija Roza Luksemburg, Beograd.
12. Ružica, Miroslav, (2011), *Zašto je evropska socijaldemokratija u krizi: Panevropska debata o budućnosti ESD, 2009 – 2011*, Političke perspektive, 3/2011, str 79-106.
13. Robers Markus, Elton Daniel, (2012), *Zašto partije treba da postanu pokreti*, Novi Plamen, br. 17, str 132 – 134.
14. Slavujević, Komšić, Pantić, (2003), *Osnovne linije partijskih podela i mogući pravci političkog pregrupisanja u Srbiji*, Friedrich Ebert Stiftung, Institut društvenih nauka, Beograd.
15. Stojiljković, Zoran, (2007), *Socijaldemokratija u Srbiji – prostori, šanse i mogućnosti*, u: Marković Brana, Stojiljković Zoran, *Socijaldemokratija i socijaldemokratske stranke*, Službeni glasnik, Beograd.
16. Stojiljković, Zoran, (2008), *Partijski sistem Srbije*, Službeni glasnik, Beograd.
17. Stojiljković, Zoran, (2011), *Političke familije u evropskom parlamentu*, u: *Političke grupacije u Evropi* (ur. Gordana Pilipović i Zoran Stojiljković) KAS, EPUS, Beograd.
18. Wallerstein, (2010), *Does Social-Democracy Have a Future?*
www.iwallerstien.com/does-social-deminocracy-have-a-future/ pristupljeno 1.10.2010.
19. Wilkinson and Pickett, (2009), *The Spirit Level: Why Greater Equality Makes Societies Stronger*, Bloomsbary Press.
20. Vujčić, V, (2001), *Politička znanost i političko obrazovanje*, u: *Politička misao*, Vol. 38, br. 1.
21. <http://www.pes.org.downloads/PESStatutes 2006EN.pdf>

ISTRAŽIVANJA:

1. Mihailović, Srećko et al., *Političke podele u Srbiji – pet godina posle*, (CeSID, Beograd, 2005).
2. Mihailović, Srećko et al., *Izgradnja proevropske demokratske kulture kroz jačanje kapaciteta kreatora javnog mnjenja*, (CeSID, Beograd, 2006).
3. Mihailović, Srećko et al., *Socijalni i politički milje predsedničkih izbora*, (CeSID, Beograd, 2008)
4. Mihailović, Srećko et. al., *Vrednosti i identiteti građana Srbije u kontekstu evropskih integracija*, 1, 2 and 3 October 2009 – February 2010.

ZORAN STOJILJKOVIĆ*

THE LEFT IN SERBIA: MISSING ASSUMPTIONS

Abstract: *In my paper I have tried to offer an analytical, well-reasoned and unbiased answer to a highly contaminated question in both political and value terms, referring to the protagonists and opportunities of the Left in Serbia. Starting out from a minimum common denominator of the Left, I have been searching for the answer by trying to solve three crucial riddles. The first one is a dilemma of how much the Left, and social democracy in particular, is accepted as a preferred cultural and value-based model. The second one is a controversy as to who should and/or who should not be part of the social basis of the Left. The third one is a key and strategic “organisational” dilemma as to whether (fragmented) parties, trade unions and other civil society organisations, are able to evolve towards a uniform movement. Finally, as a kind of answer or simply an ideal type of model, I have offered five different hypotheses on an active, post-crisis and post-political Left.*

Keywords: *the Left, social democracy, crisis, values, structure, movement.*

*The author is an associate professor of the Belgrade University Faculty of Political Sciences. This paper is the result of his work on the project titled Serbia's Political Identity in the Regional and Global Context (reference No. 179076), implemented by the Belgrade University Faculty of Political Sciences and funded by the Serbian Ministry of Education.

IMA LI SRBIJA (POLITIČKU) LEVICU?

Sažetak: Nakon pada Berlinskog zida i kolapsa realsocijalističkih režima širom istočne Evrope, levičarske tendencije vraćene su na stadijum embriona koji ni danas, gotovo dve i po decenije nakon kraja istorije, nije daleko odmakao od najprostijeg oblika postojanja – koji se graniči sa tendencijom ka potpunom izumiranju. Iako analiza levice u jednoj postsocijalističkoj zemlji poput Srbije zasigurno mora otpočeti ovakvim vrlo fatalističkim sudom, to ne znači da ova tema treba da izgubi na značaju. Pri analizi položaja levice u Srbiji, kao prva referenca uzeta je ideja ortodoksnog marksizma, kao druga njegova revizionistička verzija, a potom je leвица u Srbiji analizirana i u odnosu na partije levice u Evropi. Naposljetku, analizom u odnosu na referencu koja za cilj ima dodatnu kontekstualizaciju položaja srpske levice, postsocijalističku tranziciju, autor je pokušao da pruži odgovore na pitanje zašto je leвица u Srbiji već više od dve decenije na stadijumu embriona. Zaključak je ipak, da se uprkos naizgled bezizlaznoj situaciji u kojoj se leвица ne samo u Srbiji, već i u većini drugih postsocijalističkih i pogotovo postjugoslovenskih zemalja nalazi, možda nazire jedan mali tračak svetlosti na kraju tranzicijskog tunela.

Ključne reči: leвица, tranzicija, socijaldemokratija, marksizam.

Iako tradicionalno veoma jaka, leвица na Zapadu nikada nije uspela da uspostavi socijalističko uređenje niti u jednoj od svojih država. Izuzetkom bi se mogla smatrati Pariska komuna iz 1871. godine, ali je vladavina potrajala tek nešto duže od dva meseca. U jeku Drugog svetskog rata leвица na prostoru Balkana uspela je uz pomoć i podršku Sovjetskog Saveza da porazi fašističke okupatore kao i domaće kolaboracionističke snage i uspostavi socijalističko državno uređenje, pod vođstvom Komunističke partije. Ipak, nakon pada Berlinskog zida i kolapsa realsocijalističkih režima širom istočne Evrope, levičarske tendencije vraćene su na stadijum embriona koji ni danas, gotovo dve i po decenije nakon kraja istorije, nije daleko odmakao od najprostijeg oblika postojanja – koji se graniči sa tendencijom ka potpunom izumiranju. Iako analiza levice u jednoj postsocijalističkoj zemlji poput Srbije zasigurno mora otpočeti ovakvim vrlo fatalističkim sudom, to ne znači da ova tema treba da izgubi na značaju. Naprotiv, lako se može desiti da je baš ovo jedan od odlučujućih trenutaka u kojima se o svim problemima levice mora govoriti vrlo transparentno, kako bi se izbeglo zapadanje u još dublju krizu koja bi u krajnjoj instanci možda mogla da odvede i do potpune delegitimizacije, pa čak i nestanka ideje levice na ovim prostorima. Tako bismo najpre morali da kontekstualizujemo našu analizu i, na samom početku, kažemo koje je to referentno telo u odnosu na koje možemo posmatrati levicu u Srbiji, a pošto prethodno utvrdimo da ćemo levicom nazivati nominalnu levicu, odnosno one snage koje se u Srbiji tako predstavljaju.

Prva referenca bi svakako trebalo da bude *ortodokсна ideja levice*. Gotovo sve leve političke ideje, na ovaj ili onaj način, ponikle su iz neke od interpretacija marksizma i ortodoksnog Marksovog učenja koje kritiku kapitalističkog društva temelji na kritici dominantnih društvenih odnosa proizvodnje odnosno političke ekonomije. Iako krajnje nezadovoljan svojim prvim velikim delom u kome obrađuje ovu tematiku, Marks ipak u svojoj knjizi *Temelji*

⁹⁶ Autor je diplomirao na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. Master studije iz oblasti međunarodnih odnosa i evropskih studija završio je na Evropskom institutu u Nici, a studije je još pohađao i na Bilgi Univerzitetu u Istanbulu, dok je master tezu branio u Berlinu. Njegov master rad *Srbija na evropskoj periferiji: Zamagljena stvarnost postsocijalizma* objavila je nemačka izdavačka kuća Lambert. Uređuje i piše blog *Levo smetalo* u kome se bavi aktuelnim političkim zbivanjima u Srbiji i van nje, kao i političkom teorijom. Bivši je novinar, a do sada je svoje tekstove objavljivao i na srpskom *Peščaniku*, bosansko-hercegovačkoj *Buci*, kao i u hrvatskom izdanju *Le Monde Diplomatique*. Ima 26 godina i trenutno živi u Beogradu.

slobode: Osnovi kritike političke ekonomije (nem. *Grundrisse*) uspeva da postavi temelje kritike socioekonomskih odnosa u kapitalizmu, iznoseći na samom početku tezu o dominaciji proizvodnje unutar organske društveno – ekonomske celine. Ono što je ovde započeo, dovršio je u tri toma *Kapitala*. Među srpskim, nominalno levim političkim opcijama, možda jedini koji je se u poslednje vreme usudio i da pomene Marksa je aktuelni ministar bez portfelja, zadužen za Kosovo i Metohiju, Aleksandar Vulin. Video snimak njegovog Pokreta socijalista, u kome Vulin navodno dočekuje Marksa koji je rešio da poseti Srbiju, a koji je napravljen još prošle godine, baš je nedavno bio predmet podsmevanja na društvenim mrežama. To bi bilo u potpunosti u redu da je predmet skrnavljenja bio sam Vulin, izolovan od ideje koju kompromituje. Stavimo li tako, gafove tipa Vulinovog, u kontekst Marksovog istorijskog materijalizma, videćemo da u ovoj praksi nema ničeg neobičnog. Ako način proizvodnje u jednom društvu uslovljava proces političkog, socijalnog i duhovnog života, pa stoga društveno biće određuje svest čoveka a ne obrnuto, i ako socijalna revolucija dolazi sa spoznajom o protivrečnostima postojećih odnosa proizvodnje sa proizvodnim snagama društva, onda Vulin i njemu slični svakako nisu ti čije su materijalne osnove društvenog života takve, da će pristati na ovu spoznaju i otpočeti socijalnu revoluciju. On je dakle, deo aparata građanske države, klase koja je svoju revoluciju izvela 1789. a ne 1917. godine. Ne samo da ne poznaje osnove na kojima počiva ideologija koju svojim nepoznavanjem skrnavi, on ne poznaje ni one *mainstream* delove marksizma koji se na primer tiču religije kao *pretpostavke svake dalje kritike*. U suprotnom, on nikad ne bi, pa čak ni pred ovim čovekom sa bradom koji u njegovom videu glumi Marksa, izjavio da *svi oni koji ne sumnjaju u drugi dolazak Marksa, neka ne sumnjaju ni u drugi dolazak Hrista*. Svakako da je izlišno i govoriti o tome da je ovaj čovek današnjeg predsednika Srbije i odlikovanog četničkog vojvodu na predizbornim mitinzima, pre samo godinu i po dana nazivao *našim Tomom*, a njegovog prvog pomoćnika *našim Acom*. Kroz ovakve marksiste, narod koji je za njih na izborima glasao, doživljava svojevrsnu idejnu alienaciju (otuđenje od sopstvenih ideja), pri čemu su se njihove sopstvene (marksističke) ideje okrenule protiv njih i počele njima da vladaju, krivo instrumentalizovane od strane Vulina i njemu sličnih. Ovakvi nazovi - socijalisti čine upravo ono što je Marks spočitavao buržoaskom načinu proizvodnje (društvene i ekonomske), a tiče se fetišizacije robe (otuđenje radnika od proizvoda sopstvenog rada) ili u ovom slučaju, fetišizacije ideja.

Iako možda nije najbitniji političar u Srbiji, Vulin u javnoj sferi ima dovoljno prostora da pored ovakvih svojih poteza – desnica i ne mora da deluje kako bi sebe osnažila u odnosu na levicu. Ako je suditi prema ovom parametru, nominalna levica u Srbiji je ne samo slaba, već instrumentalizovana od strane ličnosti poput Aleksandra Vulina, predstavlja sopstvenu negaciju i glavnu degradacijsku snagu kada je reč o idejama koje se sa njom poistovećuju.

Sledeća referenca može nam biti takozvana *revizionistička verzija marksizma* koja bi se mogla personifikovati kroz važne nemačke socijaldemokrate poput Eduarda Bernštajna, inače poznatog kao glavnog revizioniste u marksističkoj tradiciji. Tadašnjoj nemačkoj socijaldemokratskoj partiji (koja je i dalje, uprkos revizionizmu ortodoksnog marksizma i dalje bila u značajnoj meri pod uticajem Marksovog učenja) pripadale su još i ličnosti poput Karla Kauckog ili Roze Luksemburg. Ono što je u našoj analizi relevantno, jeste referenca na prve ozbiljnije izvore srpske levice koja se oslanjala upravo na program nemačkog SPD-a s kraja devetnaestog i početka dvadesetog veka. Srpska socijaldemokratska stranka, politički je delovala od 1903. do 1919. godine (s tim što je 1909. promenila ime u Srpska socijaldemokratska partija), a u njenom vrhu nalazile su se ličnosti poput Dimitrija Tucovića, Svetozara Markovića i Dragiša Lapčevića. Tako je srpska levica s početka prošlog veka bila posvećena ciljevima kao što su povećanje nadnica, smanjenje radnog vremena, obezbeđivanje prava na radnički štrajk,

obezbeđivanje opšteg prava glasa. Uživala je veliki ugled u Drugoj internacionali čiji je bila punopravan član. Ona je sve vreme bila antiratna. Pred početak Prvog svetskog rata ovo je bila jedina partija u Evropi koja je odbila da pruži podršku za uzimanje ratnih kredita. Jedan od njenih najistaknutijih članova i lidera, Dimitrije Tucović, u svojoj knjizi *Srbija i Albanija: jedan prilog kritici zavojevačke politike srpske buržoazije*, javno kritikuje velikosrpske planove, ali i srpsku ulogu u Balkanskim ratovima koji su prešli granicu oslobodilačkih, te poprimili karakteristike osvajačkih ratova – pre svega kada se radi o teritorijama Albanije i Makedonije. Od samog početka srpska levica bila je veliki protivnik Nikole Pašića, koji će kasnije postati prvi premijer u Kraljevini SHS, a koja će 1929. promeniti ime u Kraljevina Jugoslavija i biti, sve do početka Drugog svetskog rata, država pod dominacijom Srbije i dinastije Karađorđević. Umesto velikosrpskog projekta, tadašnja antiratna i antiimperijalistička srpska levica predlagala je Balkansku federaciju, koja bi počivala na principima jednakosti svih naroda koji bi u njoj živeli. Od raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije naovamo, srpska nazovi levica ne samo da menja politički kurs, već kao i prilikom uzimanja u obzir našeg prethodnog parametra, u potpunosti negira ideju za koju se nominalno zalaže.

Socijalistička partija Srbije pod vođstvom Slobodana Miloševića, tako je, umesto gore pobrojanih ideala tradicionalne srpske levice, počela da igra na nacionalnu i populističku kartu, pa je tako bila motor ratno – huškačke propagande, kao i nosilac reinkarnacije velikosrpske doktrine osvajanja. Za razliku od Dimitrija Tucovića, Milošević je sa vođom radikala u svoje doba vrlo dobro sarađivao – i to u vidu blagoslova za Šešeljeve paravojne formacije na ratištima. Pored izneverenih ideala koji se tiču protivljenja ratu, SPS, a od 1996. godine i Jugoslovenska levica (JUL), radničku klasu dovela je do egzistencijalnog ambisa. Istovremeno, ona je pomogla formiranje nove političko – ekonomske elite, koja je još za njegove vladavine otpočela svoju vladavinu uz pomoć eksproprijacije društvene svojine i pretvaranja javnog dobra u privatnu svojinu. Tako je najbližim saradnicima i podržavaocima vlasti bilo omogućeno da svoju političku moć upotrebe kako bi otuđili od naroda ono što je bilo u društvenom vlasništvu - a sve ovo kako bi se oformila klasa posednika krupnog kapitala, koja je i u Srbiji, kao i u svim drugim postsocijalističkim zemljama, postala nosilac socioekonomskih promena. Danas, nominalna levica ostvaruje pun kontinuitet sa Miloševićem kada se tiče negiranja svog nominalnog ideološkog opredeljenja. U postpetooktobarskoj Srbiji, građanska, neoliberalna političko – ekonomska struktura do kraja je etablirana kao vladajuća klasa. Malograđanska buržoazija je tako dobila priliku da u punoj meri vrši svoju društvenu ulogu, koja se tiče masovnog privatizovanja i eksproprijacije kako društvene, tako i državne imovine, te uspostavljanje vidljivih i jasnijih linija klasnog razgraničenja u novoj, proevropskoj Srbiji. Mnogi su tako, od Nebojše Čovića do Miroslava Miškovića i Milana Beka, krajem devedesetih promenili strane i postali podržavaoci opozicije. Oni zapravo predstavljaju personifikaciju celog procesa promene vlasti, za koji je karakteristično širenje okvira u kojima bi krupni kapital mogao da se kreće, ostvaruje profit i socijalno polarizuje društvo. Izvesno je dakle da je nacionalizam devedesetih predstavljao neku vrstu prelazne faze ka konačnoj stabilizaciji sistema koji je na mala vrata interiorizovan još sa Miloševićem.

Zašto je ovo sve bitno? Zato što je Milošević najpre od *građanske opcije* bio optuživan da je komunista. Kada je shvaćeno da on nikako ne može biti komunista, onda se prešlo na kritiku Miloševića kao nacionaliste u crvenom odelu. Demokratska opozicija Srbije se onda pozicionirala kao nekakva socijaldemokratska opcija na čelu sa Demokratskom strankom. U međuvremenu, Miloševićev SPS rehabilitovan je i vraćen u život, umnogome zahvaljujući Borisu Tadiću 2008. godine. Tako su i Demokratska stranka i Socijalistička partija Srbije postale dve stranke socijaldemokratske orijentacije. Ove dve partije bi dakle, danas trebalo da

predstavljaju parlamentarnu levicu. Ivica Dačić, lider SPS-a je danas premijer Srbije. Bilo bi onda logično da se osećamo komotno ako kažemo da Srbija danas ima socijalističku vladu, jer se na njenom čelu nalazi jedan socijalista. Na to koliko je ova kvazilevica daleko od ortodoksnog marksizma ili Dimitrija Tucovića, te ostalih srpskih socijaldemokrata s početka dvadesetog veka, verujem, ne treba trošiti reči. Ali, ponovo, ne radi se čak ni o tome da je današnja nazovi levica svetlosnim godinama udaljena od nekih svojih prethodnika. Još jednom, radi se o tome da u njihovim političkim potezima razotkrivamo autonegaciju, počevši od toga da se rat na Kosovu danas ne vodi, kako je to današnji premijer nebrojeno puta izjavio, samo zato što Srbija nije dovoljno jaka – pa mora da pribegava diplomatskim sredstvima. Reč je o tome da su sve vlade od 2000. godine naovamo vršile masovne privatizacije, otpuštale radnike, smanjivale javne izdatke preko leđa najsiromašnijih slojeva, da nisu ništa uradile kako bi se osigurao dostojan tretman domaće radne snage od strane inostranih investitora, kao i o tome da njihov politički život zavisi od krupnih kapitalista čiji su interesi onda, uvek preči od interesa klase koju bi jedna levica trebalo da zastupa. Ono čemu danas možemo posvedočiti, jeste jedna iskrivljena uloga levice, koja je u potpunosti odgovorna za to što je manje – više svejedno hoće li na vlasti biti desničar Aleksandar Vučić ili levičari Ivica Dačić, Boris Tadić, Dragan Đilas ili Aleksandar Vulin. U svakom od ovih scenarija vlada će ispunjavati naloge MMF-a i ostalih međunarodnih finansijskih institucija koje zasigurno za cilj nemaju sprovođenje interesa onih o kojima bi levica trebalo da brine. I to nije sve. Ima još kandidata za levičare u Srbiji. U jednom obraćanju pre nešto više od godinu dana, lider LSV Nenad Čanak (još jedan socijaldemokrata), govoreći o ideološkoj dihotomiji ocenio je da je pravi desničar Vuk Drašković, a njemu suprotstavljen – levičar, Čedomir Jovanović - lider LDP-a i ujedno najneoliberalnije stranke u parlamentarnom životu u Srbiji. Zaključićemo, slično kao i u slučaju našeg prethodnog parametra da, sa ovakvim levičarima, uz malo demagoškog brušenja, desnica ispada veća levica od levice same.

Treća referenca u odnosu na koju možemo suditi o položaju levice u Srbiji možda bi mogle da budu *partije levice* u Evropi. Evidentno je dakle da su gotovo sve partije socijaldemokratske orijentacije iz perioda države blagostanja poput, na primer britanske Laburističke partije ili nemačkog SPD-a, sa slomom realno postojećeg socijalizma na istoku i države blagostanja na zapadu, odlučile da se reformišu zaokretom udesno. Blerov treći put, novi program britanskih laburista iz 1997. godine koji je pisao lično Entoni Gidens, postao je model prema kome su se gotovo sve socijaldemokratske snage u Evropi okrenule, a prema kome se izvršila akomodacija ekonomskog neoliberalizma u partijskim programima. Ovim je i konačno formirana čvrsta, pre svega ideološka bliskost levog i desnog centra koja u gotovo svim evropskim državama traje i danas. Iako je levica u Srbiji imala drukčiji razvojni put, situacija je kao što smo već napomenuli, manje-više identična onoj na zapadu. Bez obzira na to ko će ući u vladu, ekonomska politika se neće značajnije menjati jer su koalicije levog i desnog centra jedino što je izvesno nakon svakih izbora. Ono po čemu se Srbija ipak razlikuje u odnosu na neke evropske zemlje je to što se u međuvremenu, od kad je između socijalista/socijaldemokrata i njihovih desnijih partnera razlika gotovo ukinuta, u njoj nikad nije razvila snaga koja bi zauzela mesto na beskompromisnoj levlci. Ako se u Nemačkoj ne može više govoriti o SPD-u – kao o doslednoj levlci, onda se to svakako može reći za *Die Linke*, koji je na nedavnim izborima bio trećeplasirana partija, iza CDU i SPD. U programu ove stranke se u prvom planu mogu naći pitanja podređivanja tržišne usmerenosti proizvodnje demokratskim, socijalnim i ekološkim okvirima i kontroli; socijalno-ekološka transformacija; puna zaposlenost; socijalna sigurnost; svima dostupno obrazovanje i zdravstveno osiguranje; razoružavanje i protivljenje imperijalizmu i ratu; novi početak socijalne, demokratske Evropske unije i tako redom. Drugi primer leve protivteže koaliciji levog i desnog centra koja tom zemljom vlada već više od 30 godina i koja ju je dovela do najteže ekonomske situaciji u njenoj istoriji jeste grčka Siriza. U programu ove stranke koja

je na proteklim izborima bila vrlo blizu pobeđe, a koja bi joj gotovo sigurno omogućila da formira vladu, nalaze se i tačke poput: drastičnih rezova vojnih troškova; besplatnog zdravstva za nezaposlene, beskućnike i one sa niskim platama; nacionalizacije banaka; ukidanja vojne saradnje sa Izraelom i podrška stvaranju palestinske države unutar granica iz 1967. godine; zatvaranja svih stranih baza u Grčkoj i istupanje iz NATO. U Srbiji se danas ne može pronaći niti jedna partija ovog kalibra. Dakle utisak je da je čitava leva strana ideološkog spektra u političkom prostoru ostala nepopunjena. Umesto nje, neke od tema kojima bi izvorno trebalo da se bavi levica, u Srbiji danas preuzima desnica. Tako se pored Koštuničinog DSS-a, gotovo do položaja relevantne partije izdigla ultradesna snaga Dveri. Ona umesto levice govori o siromaštvu, nezaposlenosti, ali i o velikosrpstvu i duhovnoj čistoti oličenoj u Srpskoj pravoslavnoj crkvi i njenim homofobičnim i seksističkim tradicionalnim vrednostima. Politički nerelevantna i veoma slaba levica, koja se svodi na nekoliko neformalnih vanparlamentarnih krugova, dozvolila je tako sve snažnijim desnim tendencijama da ubiraju poene na jeftinom desnom populizmu, umotanom u foliju primitivnog antiimperijalizma.

Ipak, naša sledeća referenca koja za cilj ima dodatnu kontekstualizaciju analize položaja srpske levice, *postsocijalistička tranzicija*, trebalo bi da pruži odgovore na pitanje zašto je levica u Srbiji već više od dve decenije na stadijumu embriona.

Tranzicijom se neretko označava proces koji je otpočeo 2000. godine. Ipak, prvi zakon o privatizaciji na nivou SFRJ donesen je još 1990. godine dok je u Srbiji, na republičkom nivou, zakon donesen 1991. godine. Iako su neka preduzeća ostala u državnom vlasništvu, ono što se nekada nazivalo društvenom svojinom preko noći je, klasičnom ekspropriacijom, prešlo u ruke privatnih vlasnika koji su dolazili iz redova partijske nomenklature (krajem osamdesetih, kada je proces započeo bili su to pripadnici Saveza komunista u kom je kontrolu preuzeo Milošević, a kasnije su to bili kadrovi nove SPS, a onda u poslednjih nekoliko godina Miloševićeve vladavine i JUL-a). Tako je najbližim saradnicima i podržavaocima vlasti bilo omogućeno da svoju političku moć upotrebe kako bi otuđili od naroda ono što je bilo u društvenom vlasništvu - a sve ovo kako bi se oformila klasa posednika krupnog kapitala, koja je i u Srbiji, kao i u svim drugim postsocijalističkim zemljama, postala nosilac socioekonomskih promena. Celu ovu famu podržavao je širok krug ljudi koji se o društvenu transformaciju okoristio, kao i oni kojima je patriotizam prodat u zamenu za glasove. Usled ratova i sankcija, ovaj se period naziva stanjem blokirane transformacije. Dakle, u njemu je oformljena buržoazija, ali po nekom čudnom modelu koji nije sasvim odgovarao onome što se dogodilo na Zapadu, no i dalje je za taj isti Zapad to bilo dovoljno dobro (isti je slučaj sa Miloševićem koji nije bio klasičan nacionalista zapadnog tipa, ali je bio dovoljno ekonomski neoliberalan, pa je stoga uživao punu podršku spolja, sve do pred kraj vladavine). Društvena svojina je dakle privatizovana (tj. nasilno otuđena), dok je veliki broj preduzeća još uvek ostao u državnom vlasništvu. Zbog ovog, i dalje zastupljenog državnog vlasništva, liberalna opozicija optuživala je Miloševića za kontinuitet sa pređašnjim, socijalističkim periodom koji su oni videli kao uzrok svih uzroka propadanja društva. I u tome leži tajna.

Nakon petooktobarske promene vlasti, nova liberalno – građanska opcija odlučila je da raskine sa prošlošću, neretko stavljajući znak jednakosti između socijalističke vladavine u vreme SFRJ i Miloševića. Od 2000. godine naovamo, levica je tako postala sinonim za retrogradne političke snage koje su u vremenu nakon Drugog svetskog rata onemogućavale razvitak moderne, liberalno-demokratske, nacionalne srpske države. Pribeglo se masovnim privatizacijama, a ideološko rekonstruiranje socioekonomskog sistema svelo je na minimum mogućnost da se nova levica politički pozicionira. Ovaj trend pratio je ne samo društvo u Srbiji, već i u većini ostalih realsocijalističkih država u tranziciji. Forme su se istina, razlikovale od slučaja do slučaja,

ali je model po kom je levica sistemski uništavana bio vrlo sličan. Ovo je dovelo do onoga što Karl Polanji naziva neoliberalnim društvom, kao proizvodom neoliberalnog ekonomskog sistema, odnosno u marksističkom duhu izrečeno, načina proizvodnje. Tako je manjak svesti o klasnoj pripadnosti među stanovništvom doprineo preovladavanju nekih drugih identitetskih odrednica koje se tiču nacije, etničkog porekla i religije. Umesto jedine objektivno postojeće identitetske reference (klasa ili ekonomski status su realno postojeći jer odražavaju vaš materijalni status), preovladale su vrlo fluidne, društveno konstruisane identitetske odrednice poput nacije ili religije – a kojima je opet zbog njihove prirode, bilo vrlo lako manipulirati. Tako se levici u postsocijalističkoj Srbiji sve do danas sistemski onemogućava iole relevantnije učešće u političkom životu.

Na kraju, uprkos naizgled bezizlaznoj situaciji u kojoj se levica ne samo u Srbiji, već i u većini drugih postsocijalističkih i pogotovo postjugoslovenskih zemalja nalazi, možda ipak ostaje taj mali tračak svetlosti na kraju tranzicijskog tunela. Prvi zadatak je svakako demistifikacija tranzicije i ukazivanje na to da je ona već završena. Transformacija javnog i državnog vlasništva u privatno, uskoro će sa privatizacijom preduzeća poput Telekomu ili Dunav osiguranja (kako je najavio novi ministar finansija) biti završena. Društvo je i bez toga potpuno transformisano u duhu kapitalističkog načina proizvodnje. Ako je tranzicija iz jednog u drugi sistem socioekonomske organizacije države završena, onda se valja suočiti sa rezultatima. Ti rezultati su svakim danom sve gori.

Drugi korak svakako je dekonstruiranje svesti o nepostojanju društveno – ekonomskih klasa. Ukazivanje na to da je Srbija umesto do besklasnog društva nakon prelazne faze i diktature proleterijata – kako se u teoriji do ovog, najvišeg evolutivnog stadijuma stiže, stigla do klasnog društva uz i dalje sveprisutnu diktaturu krupnog kapitala. Umesto besklasnog društva bez realno postojećih klasa, stigli smo u Srbiji do besklasnog društva u svesti ljudi – ali sa objektivno postojećim klasama. Umesto besklasnog demokratskog socijalizma, stigli smo do klasnog autoritarnog kapitalizma. Ukoliko se na sve ovo ukaže još sada, pa se preduzmu i određeni politički koraci u skladu sa tim, pa se prisetimo ideja starih srpskih levičara poput Dimitrija Tucovića, možda još uvek ima nade za srpsku, ali i za balkansku levicu...

LITERATURA:

1. Korš, Karl, (1984), *Karl Marks*, Beograd: Nolit.
2. Lazić, Mladen, (2011), *Čekajući kapitalizam*, Beograd: Službeni glasnik.
3. Marks, Karl, (1977), *Temelji slobode: Osnovi kritike političke ekonomije*, Beograd: Prosveta.
4. Marković, Svetozar, (1946), *Srbija na istoku*, Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.
5. Musić, Goran, *Radnička klasa Srbije u tranziciji 1988 - 2013*, Beograd: RLS.
6. Nova srpska politička misao
<http://www.nspm.rs/hronika/grcka-program-sirize-u-40-tacaka.html?alphabet=>
7. Partijski program, *Die Linke – partija demokratskog socijalizma*, (2013), Beograd: RLS.
8. Polanyi, Karl, (1957), *The Great Transformation: The political and economic origins of our time*, Boston: Beacon press.
9. Tucović, Dimitrije, (2011), *Srbija i Arbanija - jedan prilog kritici zavojevačke politike srpske buržoazije*, Beograd: Most Art.

FILIP BALUNOVIĆ*

DOES SERBIA HAVE A (POLITICAL) LEFT?

Abstract: *After the fall of the Berlin wall and the collapse of real-socialist regimes throughout Eastern Europe, leftist tendencies have regressed to the embryonic stage of development. Not even today, two and a half decades after “the end of history”, have they managed to progress much further away from the simplest form of existence, which seems to be close to the verge of total extinction. Although an analysis of the Left in a post-socialist country like Serbia should indeed start with such a highly fatalistic judgment, this does not necessarily diminish the importance of the topic. The position of the Left in Serbia was first analysed in reference to the idea of orthodox Marxism, then in reference to revisionist Marxism, and was later compared to other left-wing parties in Europe. Finally, in an effort to put the position of Serbia’s Left in an additional context, i.e. the context of post-socialist transition, the author attempted to answer the question of why the Left in Serbia has remained at the embryonic stage for more than two decades. Despite the apparent stalemate that the Left is faced with, not only in Serbia, but also in the majority of other post-socialist and particularly post-Yugoslav countries, one might nevertheless conclude that perhaps there is a glimmer of light flickering at the end of the tunnel of transition...*

Keywords: *the Left, transition, social democracy, marxism.*

*The author has graduated from the Faculty of Political Sciences in Belgrade. He finished his Master’s studies in international relations and European studies at the European Institute in Nice and he also attended the Bilgi University in Istanbul. He obtained his Master’s degree in Berlin. His Master’s thesis, titled: *Srbija na evropskoj periferiji: Zamagljena stvarnost postsocijalizma /Serbia on the outskirts of Europe: Blurred reality of post-socialism/*, was published by a German publisher, Lambert. He is an editor and writer of *Levo smetalo*, a blog dealing with political theory and current political developments in Serbia and beyond. He is a former journalist, whose articles were published in the Serbian magazine *Peščanik*, magazine *Buka*, published in Bosnia and Herzegovina, as well as in the Croatian edition of *Le Monde Diplomatique*. He is 26 years old and he lives in Belgrade.

SOCIJALNA POLITIKA I MERE ZA SUZBIJANJE SIROMAŠTVA U REPUBLICI SRBIJI⁹⁹

Sažetak: Iako u Republici Srbiji ne postoji jedinstvena, konzistentna i koherentna nacionalna strategija socijalnog razvoja, ostvarivanje razvoja u pojedinačnim oblastima započeto je reformskim procesom nakon 2000. godine u gotovo svim društveno-ekonomskim, političkim i socijalnim sferama. Uključivanje Srbije u evropske integracione procese podrazumeva ne samo usvajanje strateških dokumenata (Strategija za smanjenje siromaštva, 2003), već i njihovu sveobuhvatnu primenu, koja znatno doprinosi jačanju društvene kohezije i sposobnosti najugroženijih i marginalizovanih grupa građana da pomognu sami sebi, i u tom smislu preuzmu aktivnu ulogu kako bi zadovoljili potrebe na adekvatan i dostojanstven način. Cilj je da se predviđenim merama putem participativnog procesa podstakne podrška siromašnima na putu jačanja sopstvenih potencijala, obezbeđenja jednakog pristupa tržištu rada, obrazovanju, zdravstvenim i komunalnim uslugama, i pružanjem adekvatnog programa državne pomoći najugroženijim pojedincima i porodicama.

Ključne reči: socijalna politika, socijalni razvoj, socijalna zaštita, siromaštvo, socijaldemokratija, država blagostanja, socijalna uključenost, socijalna isključenost, socijalno odgovorna država.

SOCIJALNI RAZVOJ - POJAM I DEFINICIJA

Tokom dvadesetog veka, usled razvijanja seta ljudskih prava (politička, ekonomska i socijalna prava), koncept socijalnog razvoja koji predstavlja projekat sjedinjavanja i ostvarivanja ekonomskih i socijalnih prava postao je civilizacijska tekovina, nešto što bi svaki prosečni građanin pozeleo i nešto čije postojanje nijedan prosečni građanin ne bi osporio.¹⁰⁰ Međutim koliko god koncept socijalnog razvoja postao civilizacijska vrednost i cilj, postoji razlika između shvatanja samog koncepta socijalnog razvoja, njegovih domena, a naročito u pogledu politike, tj. konkretne mere kojima se određeni stepen socijalnog razvoja ostvaruje. Tema ovog rada upravo će biti socijaldemokratski aspekt socijalnog razvoja, odnosno, kako socijaldemokratija definiše koncept socijalnog razvoja i kojim merama ga ostvaruje, sa posebnim aspektom na mere koje se koriste za suzbijanja siromaštva u društvu. Koncept socijalnog razvoja može se sagledati iz tri aspekta: iz aspekta države blagostanja, evropskog socijalnog modela i iz aspekta socijalne države. Ovo trodimenzionalno definisanje socijalnog razvoja služi kao matrica za definisanje i shvatanje pojma socijalnog razvoja u Srbiji, ali i konkretnih programa koji se odnose na sprovođenje adekvatne politike u borbi protiv siromaštva.

Ako govorimo o različitim shvatanjima koncepta socijalnog razvoja, prirodno je da počnemo od distinkcije koja postoji između dva pola političkog spektra: leveice i desnice. Iako tema ovog rada nije distinkcija između leveice i desnice, nemoguće je govoriti o jednom tako opštem pojmu

⁹⁷ Autorka je master politikološkinja i doktorandkinja (politikološki smer) na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Saradnica je u nastavi na predmetima Javna uprava, Lokalna uprava, Javne politike.

⁹⁸ Autorka je master politikološkinja i doktorandkinja (politikološki smer) na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

⁹⁹ Ovaj rad je rezultat seminara političke edukacije - *Akademija vrednosti i politika*. Tema seminara: *Javne politike i socijaldemokratski aspekt*, u organizaciji Fondacije Fridrih Ebert - kancelarije u Beogradu, Zrenjanin, maj 2013. godine.

¹⁰⁰ U prilog ovoj tvrdnji, da je koncept razvoja postao civilizacijska vrednost i cilj, svedoče i brojni napori međunarodnih organizacija poput Ujedinjenih nacija da definišu, kako formu i sadržaj koncepta socijalnog razvoja, tako i konkretne mere i preporuke kako da se određeni koncept socijalnog razvoja ostvari. U daljem delu teksta će biti ponuđena i definicija koncepta socijalnog razvoja Ujedinjenih nacija. Detaljnije o ovome videti na: [http://www.unrisd.org/80256B42004CCC77/%28httpInfoFiles%29/43BFA3387807E7E680257920004253C7/\\$file/ResAge10-14a.pdf](http://www.unrisd.org/80256B42004CCC77/%28httpInfoFiles%29/43BFA3387807E7E680257920004253C7/$file/ResAge10-14a.pdf)

kao što je socijalni razvoj, a da se ne počne sa različitim gledištem levice i desnice. Kako ističe Lukas u svom pojašnjavanju ove dihotomije dvadesetog veka: *postoji levičarski i desničarski način tumačenja onoga što se smatra kohezijom, diskriminacijom, pa i samom moći* (Lukas, 2006: <http://www.republika.co.rs/372-373/15.html>, pristupljeno: 10. maja 2013). Tako Lukas levicu definiše kao načelo ispravljanja (retifikacija), dok desnica predstavlja suprotstavljavanje tom načelu (Lukas, 2006: <http://www.republika.co.rs/372-373/15.html>, pristupljeno: 10. maja 2013). U nameri da definiše levicu, Lukas ističe da su osnovna pitanja koja levica postavlja sledeća: *U čemu se sastojе neopravdane nejednaksti, i kako - kojim metodama i programima one mogu da se smanje ili uklone* (Lukas, 2006: <http://www.republika.co.rs/372-373/15.html>, pristupljeno: 10. maja 2013). U duhu ponuđenog načela ispravljanja (retifikacije) možemo shvatiti i koncept socijalnog razvoja. Socijalni razvoj u socijaldemokratiji se shvata kao projekat kome je osnovni cilj da se neopravdane nejednakosti smanje, a ukoliko je moguće i uklone, odnosno da se obezbedi jednakost životnih prilika.¹⁰¹

Nakon što smo dali viđenje socijalnog razvoja iz ugla socijaldemokratije, osvrnućemo se na uopšteniju definiciju socijalnog razvoja. U pitanju je definicija koju je dala Organizacija ujedinjenih nacija, gde se socijalni razvoj definiše kao skup strukturalnih promena koje se preduzimaju u cilju pronalazaženja koherentnih i trajnih rešenja problema sa kojima se susreće društvo (Deklaracija Ujedinjenih nacija, 1969). To praktično znači da socijalni razvoj obuhvata društveno definisane ciljeve za određeni vremenski period i određivanje potrebnih sredstava da bi se ti ciljevi ostvarili. Kao deo društvenog razvoja, socijalni razvoj obuhvata promene koje se odnose na poboljšanje kvaliteta života ljudi, na stvaranje mogućnosti za zadovoljavanje, unapređenje i bogaćenje raznovrsnih i univerzalnih ljudskih potreba, na podizanje nivoa socijalne sigurnosti građana, na poboljšanje uslova produkcije i reprodukcije života, kao i na prevenciju i suzbijanje socijalnih problema. Prema ovoj definiciji suštinsko pitanje u konceptu socijalnog razvoja je poboljšavanje kvaliteta života pojedinca, tj. kojim mehanizmima društvo, odnosno država obezbeđuju pojedincu kvalitetniji život. Mehanizmi i načini poboljšanja kvaliteta života pojedinca postižu se kroz određenu državnu politiku, odnosno kroz konkretan oblik produkcije i redistribucije budžetskih sredstava. Upravo ova pitanja preraspodele i produkcije navode na zaključak da je u ostvarivanju socijalnog razvoja najveća uloga, a samim tim i odgovornost države. Socijalni razvoj predstavlja bitan segment ukupnog društvenog razvoja i pod njim se najčešće podrazumeva promena kvaliteta života ukupnog stanovništva. Iako je socijalna pozicija građana neupitno povezana sa ekonomskom pozicijom zemlje ne sme se se prenatlažavati ekonomska dimenzija. Osnovna ideja planiranja socijalnog razvoja je da se ekonomski rast prevede u bolji i kvalitetniji život pojedinca (Pejanović, 2008: 63).

U prilog ovoj tvrdnji, da se ne sme davati prednost konceptu ekonomskog razvoja nad socijalnim govori i stav da *ideja i praksa socijalnog razvoja je nastala kao reakcija na prenatlažavanje značaja ekonomskog razvoja, a naročito uloge tržišnih mehanizama u prevazilaženju socijalnih problema i protivrečnosti. Većina koncepcija o socijalnom razvoju naglašava ravnotežu između ekonomskog i socijalnog razvoja i povezivanje ekonomskih i socijalnih ciljeva.* (www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/14-Vojin-Vidanovi%C4%87-Uticaj-organizacije-Ujedinjenih-nacija-i-njenih-agencija-na-koncept-socijalnog-razvoja.pdf). Ideja socijalnog razvoja se ostvaruje kroz određeni koncept socijalne politike. U socijaldemokratskom shvatanju socijalna politika se vidi kao sveobuhvatna oblast u kojoj se prepliće ostvarivanje, ne samo socijalnih prava, već i ekonomskih i političkih. Sa druge

¹⁰¹ Jednakost životnih prilika se zasniva na teoriji o principu jednakih šansi u društvu. Detaljnije u: Aleksander Petring, *Socijalna država i socijaldemokratija*, Friedrich Ebert Stiftung, Beograd, 2012, str. 25.

strane, kada govorimo o socijalnoj politici, kao što je već napomenuto ključno pitanje jeste raspodela sredstava. Za ovu tvrdnju postoje najmanje dva razloga. Prvo, socijalna politika je jedna od najvećih jedinica rashoda u budžetu neke zemlje. Drugo, svi građani su, posredno ili neposredno, pogođeni odlukama o socijalnoj politici. *Vizija boljeg kvaliteta života i civilizovanog društva po meri čoveka* predstavlja kako jednu od glavnih tema u programskim dokumentima, tako i osnovni cilj političkog delovanja socijaldemokratskih i socijalističkih partija (Marković, Stojiljković, 2007: 56). Ova vizija se javlja kao alternativa (neo)liberalnoj politici nekontrolisanog rasta i neusmerenog tehničkog i tehnološkog napretka. Kao odrednice boljeg kvaliteta života javljaju se pre svega, budućnost rada u novim uslovima, jednakost polova, reformisano obrazovanje, nova uloga nauke, kulture i umetnosti, ljudska prava i slobodno vreme. (Marković, Stojiljković, 2007: 56). Srž socijaldemokratskih ideja jeste stvarno učešće i participacija svih građana u političkom i društvenom životu (Petring, 2012: 13). Socijaldemokrati ističu da *bez društvene raspodele dobara, koju po pravilu organizuje država, nije omogućeno svim ljudima da ostvaruju prava i slobode* (Gombret, 2012: 104). Osnovni cilj i centralni zahtev koji su sebi postavile socijaldemokratske i socijalističke partije Evrope jeste ostvarenje pune zaposlenosti. Punu zaposlenost određuju na samo kao ekonomski, već i kao socijalni cilj (Gombret, 2012: 57-58). Pravo na rad se tumači ne samo kao osnovno ljudsko pravo, koje obezbeđuje materijalnu egzistenciju, već i kao predušlov za bilo kakav dalji napredak u ličnom i društvenom životu, jer rad to jest zaposlenje direktno utiču na sve dalje okolnosti življenja, kao i životne izbore. U uslovima današnje finansijske krize i krize evra koje prate povećana stopa nezaposlenosti u svim zemljama Evrope, kao centralno pitanje koncepta socijalnog razvoja, tj. nove socijalne politike postavlja se upravo borba protiv nezaposlenosti. Možemo zaključiti da je temelj svakog socijalnog razvoja u društvu upravo borba protiv nezaposlenosti. U skladu sa ovom tvrdnjom kao najveća prepreka u ostvarivanju socijalnog razvoja u jednom društvu javlja se siromaštvo, koje je opet posledica nezaposlenosti i nemogućnosti da se ostvari osnovno ljudsko pravo - pravo na rad. Siromaštvo takođe znatno onemogućava i dodatno otežava bilo kakav oblik društvene i političke participacije, što u krajnjoj instanci dovodi do povećanja nejednakosti. Stoga je neophodno da borba protiv siromaštva zauzme centralno mesto u kreiranju socijalnih mera i programa, a sve u cilju ostvarivanja socijalnog razvoja.

SOCIJALDEMOKRATSKA REŠENJA U AKTIVIRAJUĆOJ DRŽAVI BLAGOSTANJA

Država blagostanja neupitno predstavlja *temeljni brend socijaldemokratije, kojim ona oblikuje Evropu nakon Drugog svetskog rata i utemeljuje ono što se danas zove 'evropski socijalni model'* (Ružica, 2012: 13). I pored brojnih kritika i procesa razgradnje države blagostanja, koje su nastupile od strane neoliberalne opcije posle prve krize sedamdesetih godina, država blagostanja i dalje ostaje koncept kojem su privrežene partije evropske levice. Posle pomenute krize se postavilo pitanje u kolikoj meri socijalna davanja opterećuju nacionalnu privredu, odnosno koliki procenat namenjen socijalnim davanjima bužet jedne države može da podnese. Pokušavajući da daju odgovor na ovo pitanje, kao i na kritike koje dolaze od strane neoliberalne koncepcije, evropska levica je pristupila definisanju različitih predloga za reformu socijalne zaštite, zdravstvenog sistema, solidarnosti sa ugroženima i programima pomoći. Međutim kao *glavni stubovi socijalne politike* i dalje se pojavljuju sledeće stavke: državom zagarantovano socijalno osiguranje, zakonska prava na korišćenje socijalnih službi, nacionalna (javna) služba, uz postojanje delom privatnog sektora u ovoj oblasti, zakonsko obezbeđivanje naknade za nezaposlene, socijalna politika usmerena ka kategoriji zaštite marginalnih i ugroženih grupa, koja mora da obezbedi zdravstvenu zaštitu i pristojne uslove za stare, invalide i nezaposlene, i posebno razvijen sistem osnovnog državnog penzionog osiguranja (Marković, Stojiljković: 59). Na osnovu iznetog možemo zaključiti da su pitanja koja determinišu socijalnu politiku države

blagostanja sledeća: prvo, oblast *socijalnog osiguranja* - obezbeđeno svim građanima, drugo, *oblast zdravstva* - dostupnost zdravstvenih usluga kao i karater zdravstvenog osiguranja, treće, *zaštita ugroženih grupa* - stari, invalidi, nezaposleni, i četvrto, *penziono osiguranje* - postojanje pre svega stabilnog državnog penzionog sistema osiguranja. U strukturi sistema socijalne sigurnosti značajno mesto pripada upravo pitanju zaštite ugroženih grupa, odnosno programima pomoći siromašnima koji se u Republici Srbiji ostvaruju u okviru socijalne zaštite i finansijske pomoći porodici. Delatnost socijalne zaštite podrazumeva preduzimanje mera za otklanjanje uzroka i ublažavanje posledica stanja i situacija u kojima postoji verovatnoća ili su se već ispoljile posebne teškoće u smislu zadovoljenja osnovnih životnih potreba pojedinaca, društvenih grupa i zajednica u celini (Vuković, 2009: 219). U takvim uslovima neophodna je delatnost društva merama socijalne zaštite i drugim aktivnostima, u smislu preduzimanja osmišljenih programa pružanja pomoći licima koja su pogođena određenim socijalnim problemima, kako bi se ona osposobila za preuzimanje svojih uloga i obezbedilo funkcionisanje u skladu sa važećim vrednosnim sistemom u društvu.

Predstavnici socijaldemokratije su jedini politički blok koji zagovara primarnu ulogu države i smatra da je njen glavni cilj rad u opštem interesu, a ne obezbeđivanje podrške nekim specifičnim (elitnim) interesnim grupama. Uloga države se ogleda u tome da ona predstavlja ključnog pružaoca i generatora javnih usluga sa jedne strane, ali i podržavaoca egalitarnih vrednosti, sa druge strane (Ružica, 2011: 248). I u ovom tumačenju, kada se govori o konceptu društvenog i političkog uređenja po merilima socijaldemokratije, država se vidi kao ključan akter u pružanju javnih usluga, uz poštovanje kriterijuma jednake dostupnosti tim uslugama. Na osnovu sagledanih karakteristika države blagostanja i socijalne politike zaključuje se da se kao jedna od najbitnijih odrednica indikatora socijalnog razvoja otvaraju pitanja socijalnog osiguranja, zdravstvenog osiguranja i penzionog osiguranja. Način uređivanja socijalnog, zdravstvenog i penzionog sistema koji podrazumeva da svi građani imaju pravo na ove usluge, odnosno da će im biti jednako dostupne bez obzira na materijalno stanje je ono što razlikuje socijaldemokratski poredak od ostalih tipova uređenja. Može se reći da su ključne oblasti u kojima interveniše država uređena na osnovu socijaldemokratskih načela i vrednosti oblast rada i zapošljavanja, obrazovanja, zdravstva i stanovanja i socijalna zaštita siromašnih i nemoćnih.

Zaštita siromašnih nastaje iz potrebe i svesti društva da svaki pojedinac, porodica i lokalna zajednica mogu usled različitih uzroka dospeti u stanje da im je potrebna zaštita i pomoć radi prevazilaženja teškoća i zadovoljenja osnovnih potreba. Obezbeđenje minimuma socijalne sigurnosti vrši se na osnovu kriterijuma kojima se definiše siromaštvo, odnosno linija apsolutnog i relativnog siromaštva, koja određuje krug korisnika i nivo materijalnih davanja, pod uslovima koji se tiču uzroka i karaktera stanja socijalne potrebe. Sistem socijalne zaštite u Republici Srbiji usmeren je na sprečavanje uzroka koji mogu dovesti do socijalnih protivurečnosti i egzistencijalne ugroženosti najširih slojeva stanovništva. Pored prava koja se tiču materijalnih davanja, značajan deo pomoći u sistemu socijalne zaštite ostvaruje se preko raznovrsnih usluga i u saradnji državnih institucija i civilnog sektora. Generalno, reformisanje sistema socijalne zaštite nakon promena 2000. godine imalo je za cilj pružanje *pomoći porodici i pojedincu da ostvari minimalnu socijalnu sigurnost, i to pre svega merama aktivne socijalne politike i sprečavanjem svih oblika socijalne isključenosti* i uspostavljanje minimalne mreže socijalne sigurnosti. Promena uloge države i jačanje odgovornosti pojedinca predstavljali su osnove daljeg razvoja sistema socijalne zaštite koji se zasniva na zdravom finansiranju i racionalizaciji sredstava (Vuković, 2009: 222).

U savremenom svetu se, pogotovo nakon svetske finansijske i ekonomske krize, stvara veliki pritisak na socijalnu politiku, u smislu obimnosti njenih izdataka, efikasnosti i produktivnosti države u njenom sprovođenju. U tom smislu pod udarom krize socijalni transferi su bili prvi na udaru rezanja troškova usled narasle potrebe za smanjenjem javne potrošnje. Koncept socijalnog razvoja, kao što je već napomenuto, uvek podrazumeva određeni stepen državne intervencije u nameri da se postigne određeni stepen socijalne sigurnosti građana. Ukoliko posmatramo institucionalni okvir i strukturu socijalnih država razlikujemo četiri oblika državne regulacije i usmeravanja. Prvi oblik čine različiti oblici socijalnog osiguranja koji se odnose pre svega na obezbeđivanje egzistencijanih uslova za život. U ovu grupu spada socijalno osiguranje u slučaju nezaposlenosti, rizika od siromaštva, bolesti ili invalidnosti. Drugi oblik čine socijalni servisi i usluge koje su besplatne ili sa subvencionisanim cenama od strane države. Ovde se pre svega misli na usluge u oblasti zdravstva, obrazovanja, socijalne zaštite koja je usmerena na najosetljiviju grupu stanovništva, odnosno na decu i stare. Treći oblik se tiče direktne državne regulacije u oblasti radne sigurnosti i bezbednosti, zaštite na radu i standarde životne sredine. U ovim oblastima država se ne javlja samo kao neko ko uređuje pravila, već interveniše i u smislu regulacije cena. Četvrta oblast intervencije države se odnosi na uređivanje radnog odnosa i zapošljavanja. Tu se pre svega misli na mere zaštite od nezaposlenosti i obezbeđivanje uslova za novu zaposlenost (Stojiljković, 2010:54-55). Sistem socijalne zaštite u Republici Srbiji se u velikoj meri oslanja upravo na drugi model, koji podrazumeva pružanje besplatnih usluga u oblasti socijalnog i zdravstvenog osiguranja najosetljivijim grupama stanovništva. Predmet preostalog dela rada odnosi se na mere i programe koji podrazumevaju socijalno uključivanje i osnaživanje socijalno ugroženih društvenih grupa.

PROBLEM SIROMAŠTVA I CILJEVI SOCIJALNE ZAŠTITE

Reformisanje sistema socijalne zaštite i izgradnja adekvatnih programa socijalne pomoći siromašnima u Republici Srbiji u velikoj meri se oslanja na Strategiju za smanjenje siromaštva iz 2003. godine. Strategija za smanjenje siromaštva u Srbiji predstavlja srednjoročni razvojni okvir usmeren na smanjenje ključnih oblika siromaštva. To je nacionalni dokument koji sadrži analizu uzroka, karakteristika i profila siromaštva u Srbiji, kao i glavne strateške smernice za društveni razvoj i smanjenje broja siromašnih u narednim godinama. Aktivnosti predviđene Strategijom za smanjenje siromaštva usmerene su ka privrednom razvoju i rastu, sprečavanju pojave novog siromaštva usled restrukturiranja privrede i na brigu o tradicionalno siromašnim grupama. Osnovni strateški pravci koje podrazumeva Strategija odnose se na privredni rast i razvoj sa naglaskom na otvaranju novih radnih mesta, sprečavanje novog siromaštva kao posledica rekonstruisanja privrede i na primenu postojećih i definisanje novih programa, mera i aktivnosti direktno usmerenih na najsiromašnije i socijalno ugrožene grupe. Pokretanje ekonomske aktivnosti i obezbeđenje međunarodne konkurentnosti domaće privrede predstavljaju preduslov povećanja društvenog proizvoda, otvaranje novih radnih mesta, podizanje zarada, stvaranje realnih izvora finansiranja javnih potreba, poboljšanje životnog standarda građana i smanjenje rizika siromaštva. Tržišna i reformska razvojna orijentacija svakako da obezbeđuje pristup novoj ekonomiji rizičnim grupama, pri čemu je neophodna aktivnost državnih institucija (Nacionalne službe za zapošljavanje), lokalnih organa vlasti, angažovanje nevladinih organizacija i međunarodne zajednice u realizaciji aktivne politike zapošljavanja. Cilj svih ovih aktivnosti je da se započne dugotrajan proces osposobljavanja najsiromašnijih i socijalno ugroženih grupa da izađu iz siromaštva, time što će im se razviti sposobnosti za novu ekonomiju, uz obezbeđeni minimalni standard života (Strategija, 2003:2). Mere koje primenjuje Republika Srbija u kreiranju socijalne politike posebno se odnose na rešavanje problema nezaposlenosti, odnosno ostvarivanja prava na rad. Primenom Strategije

za smanjenje siromaštva ostvaruju se uslovi za poboljšanje kvaliteta života najsiromašnijih građana Srbije, smanjenje društvenih nejednakosti i puno uključivanje u društveni život onih kojima je potrebna posebna podrška – nezaposleni, deca, stari, Romi, izbegli i interno raseljeni ljudi, osobe sa invaliditetom i samohrane porodice. Strategija za smanjenje siromaštva u Srbiji *polazi od siromaštva kao višedimenzionalnog pojma, koji pored nedovoljnih prihoda za zadovoljenje osnovnih životnih potreba, podrazumeva i aspekte vezane za ljudska prava kao što su nemogućnost zapošljavanja, neodgovarajući stambeni uslovi i neadekvatan pristup socijalnoj zaštiti, zdravstvenim, obrazovnim i komunalnim uslugama kao i neostvarivanje prava na zdravu životnu sredinu i prirodna bogatstva, pre svega na čistu vodu i vazduh* (Strategija, 2003: 1).

Problem siromaštva često se analizira u kontekstu socijalne isključenosti, odnosno socijalne uključenosti u jednom društvu ili šire. U tom smislu važno je razjasniti niz nejasnoća koje se javljaju u njihovom definisanju. Socijalna isključenost je proces u kojem su određene grupe stanovništva gurnute na marginu društva i nemogućnost njihovog potpunog učešća u društvu je posledica siromaštva, neadekvatnog obrazovanja ili drugih znanja, ili je rezultat diskriminacije. Suprotno od toga, socijalna uključenost predstavlja proces koji osigurava da stanovništvo koje je pod rizikom od siromaštva i društvene isključenosti dobije mogućnost i sredstva koja su neophodna za celovito učešće u ekonomskom, društvenom i kulturnom životu, i da dostigne životni standard i blagostanje koje se smatra uobičajenim u društvu u kojem žive. U skladu sa ovim određenjima, siromaštvo možemo definisati kao nedostatak sredstava i prihoda da se obezbedi standard života koji se smatra prihvatljiv za društvo u kome ljudi žive. Prelazak sa koncepta smanjenja siromaštva na koncept socijalne inkluzije u Republici Srbiji treba da bude motivisan opredeljenjem Vlade da sprovede proces evropskih integracija i potrebom da se mere Vlade usklade sa politikama Evropske unije koje svakako vode delotvornijoj socijalnoj koheziji. Ovakav prelazak zasniva se na unapređenju kvaliteta života svih društvenih kategorija i sastavni je deo evropskih integracija. Ulazak Republike Srbije u ugovorni odnos sa Evropskom unijom podrazumeva modernizaciju sistema socijalne politike, jačanje politike i procesa socijalnog uključivanja i glavne strateške mere važne za njeno sprovođenje. U tom smislu izdvaja se šest prioriteta: 1. promovisanje ulaganja u aktivne mere na tržištu rada i kreiranje specifičnijih aktivnih mera na tržištu rada; 2. obezbeđivanje pristupačnosti sistema socijalne sigurnosti za stanovništvo i inicijative za zapošljavanje; 3. poboljšanje pristupa najranjivijih grupa i sa rizikom od socijalne isključenosti dostojnim prilikama za život, edukaciju i rad; 4. implementiranje napora za sprečavanje napuštanja školovanja i promovisanje lake tranzicije i škole na posao; 5. fokusiranje na eliminisanje siromaštva i socijalne isključenosti među decom; 6. davanje podstreka redukovanju siromaštva i socijalne isključenosti kod imigranata i etničkih manjina (Vuković, 2005: 225). Kada se govori o socijalnoj uključenosti, Evropska unija želi da ostvari snažan uticaj u smanjivanju siromaštva i socijalne isključenosti tako što će pre svega učiniti svojim građanima dostupne resurse, prava i usluge koje su neophodne za punu participaciju u društvu; zatim aktivnom socijalnom uključenosti svih, i na kraju koordinisanjem mera socijalnog uključivanja, gde njihova realizacija pretpostavlja uključenost svih nivoa vlasti ali i onih koji su neposredno pogođeni siromaštvom (Vuković, Arandarenko, 2011:128). U neposrednoj vezi sa sprovođenjem Strategije za smanjenje siromaštva često se napominju i naponi da se ciljevi i glavni pravci akcije usmere na poboljšanje socijalne uključenosti različitih grupa. Ističe se važnost učešća Srbije u postizanju evropskih ciljeva na polju socijalne kohezije i smanjenja socijalne isključenosti. To podrazumeva razvoj i usavršavanje institucionalnog okvira i metodologije koja treba da obezbedi uporedivost osnovnih pokazatelja stanja sa zemljama članicama Evropske unije, kao i onih koje se nalaze u procesu pristupanja Evropskoj uniji, i da obezbedi uvid u specifičnosti problema društvene uključenosti koji proističu iz osobenosti tranzicionog puta Srbije (Vuković, 2009: 233).

UMESTO ZAKLJUČKA

Ideja socijalnog razvoja može se ostvariti jedino u okvirima socijalno odgovorne države. Socijalno odgovorna država nastaje kao reakcija na kritiku države blagostanja, koja dolazi iz redova desnice, ali i kao realna potreba društva kojima se socijalna politika preusmerava u mere integracije na tržištu rada. Ovaj novi model mora da zadovolji dva kriterijuma: kriterijum ekonomičnosti i efikasnosti, i kriterijum jednakosti. Prvi kriterijum podrazumeva da socijalni transferi ne smeju biti preveliko opterećenje za budžet, odnosno privredu. Drugi kriterijum podrazumeva stvaranje elementarnih uslova za ostvarivanje jednakih društvenih šansi. Jednakost se ogleda kroz dostupnost i mogućnost korišćenja javnih usluga poput zdravstva, obrazovanja i socijalne zaštite. Siromaštvo, kao najveća prepreka socijalnoj koheziji značajno umanjuje efikasnost tržišta i stvara zavisnost od državne pomoći. Podizanje lične odgovornosti, ograničenje novčanih naknada i reformisanje programa državne pomoći siromašnima, predstavlja opštu karakteristiku koncepta novog modela socijalno odgovorne države, kao unapređene verzije zaštitne, odnosno države blagostanja. Ovako vođenom politikom Republika Srbija bi se približila evropskim zemljama, kao svom prioritetnom nacionalnom strateškom cilju, smanjila jaz sa Evropom u svim ekonomsko-socijalnim kategorijama i ostvarila ekonomski, socijalni i društveni napredak i razvoj.

LITERATURA:

1. Deklaracija o socijalnom razvoju i napretku, GS OUN, br. 2542, 1969.
2. Gombret Tobias, (2012), *Osnove socijaldemokratije*, Friedrich Ebert Stiftung, Beograd.
3. Marković Brana, Stojiljković Zoran, (2007), *Socijaldemokratija i socijaldemokratske stranke*, Službeni glasnik, Beograd.
4. Pejanović Snežana, (2008), *Socijalna politika*, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, CIDD, Beograd.
5. Petring Aleksander, (2012), *Socijalna država i socijaldemokratija*, Friedrich Ebert Stiftung, Beograd.
6. Ružica Miroslav, (2011), *Budućnost evropske socijaldemokratije*, u: *Ustav i demokratizacija u procesu transformacije*, Fakultet političkih nauka i Udruženje za političke nauke, Beograd.
7. Ružica Miroslav, (2012), *Izazovi evropske levice: beleške o socijalnoj demokratiji i radikalnoj i ekstremnoj levici*, Politikon, br. 1, Novi Sad.
8. Stojiljković Zoran, (2010), *Karakter i funkcije države*, u: Zoran Stojiljković (ur) *Savremena država: strukture i socijalne funkcije*, Konard Adenauer i Fakultet političkih nauka, Beograd.
9. Strategija za smanjenje siromaštva, (2003).
10. Vuković Drenka, (2005), *Socijalna sigurnost i socijalna prava*, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd.
11. Vuković Drenka, (2009), *Socijalna sigurnost*, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd.
12. Vuković Drenka, Arandarenko Mihail, (2011), *Socijalne reforme – sadržaj i rezultati*, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd.
13. <http://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/14-Vojin-Vidanovi%C4%87-Uticaj-organizacije-Ujedinjenih-nacija-i-njenih-agencija-na-koncept-socijalnog-razvoja.pdf>
14. [http://www.unrisd.org/80256B42004CCC77/%28httpInfoFiles%29/43BFA3387807E7E680257920004253C7/\\$file/ResAge10-14a.pdf](http://www.unrisd.org/80256B42004CCC77/%28httpInfoFiles%29/43BFA3387807E7E680257920004253C7/$file/ResAge10-14a.pdf)
15. <http://www.republika.co.rs/372-373/15.html>

ANDRIJANA JOVANOVIĆ* AND KSENIJA MARKOVIĆ**

SOCIAL POLICY AND MEASURES TO CURB POVERTY IN THE REPUBLIC OF SERBIA***

Abstract: *Despite the fact that the Republic of Serbia lacks a single, consistent and coherent national strategy of social development, thanks to the reform process that was launched in almost all socio-economic, political and social spheres after the year 2000, development has been achieved in certain individual areas. Serbia's inclusion in the European integration process entails not only the adoption of strategic documents (Poverty Reduction Strategy, 2003), but also their comprehensive implementation, which would significantly contribute to the strengthening of social cohesion and the ability of the most vulnerable and marginalised groups of citizens to help themselves and assume to that effect a more active role in order to be able to meet their own needs in an adequate and dignified manner. The goal is to use the envisaged measures via the participatory process to foster support for the poor on the road towards their own empowerment, and to ensure equal access to the labour market, education, health care and utility services through the provision of an appropriate government aid programme designed for underprivileged individuals and families.*

Keywords: *social policy, social development, social welfare, poverty, social democracy, welfare state, social inclusion, social exclusion, socially responsible government.*

* The author holds a Master's degree in politicology and she is a Ph.D. candidate (in politicology) at the Belgrade University Faculty of Political Sciences. She is a teaching associate for the following subjects: Public Administration, Local Administration, Public Policies.

** The author holds a Master's degree in politicology and she is a Ph.D. candidate (in politicology) at the Belgrade University Faculty of Political Sciences.

*** This paper is a result of a political training seminar titled: Value and Policy Academy on the following topic: Public policies and social democratic aspect, which was organised by the Friedrich Ebert Foundation office in Belgrade and held in Zrenjanin in May 2013.

SOCIJALDEMOKRATIJA I ODRŽIVI RAZVOJ

Sažetak: *Koncept održivog razvoja je postao široko prihvaćen kao uslov opstanka i napretka čovečanstva. Sa jedne strane postoji moralna obaveza omogućavanja budućim generacijama podjednakih šansi za razvoj kakve postoje sada. Sa druge, čovek je deo prirode i svakim njenim nepovratnim menjanjem ugrožava sebe. Od sedamdesetih godina prošlog veka kada je nakon konferencije u Stokholmu proklamovana globalna akcija za podsticanje održivosti, mnogi napori su učinjeni da bi se ovakav model razvoja prihvatio u svetu. Zamajac ovom procesu u Zapadnoj Evropi dali su najpre ekološki društveni pokreti, potom partije Zelenih i socijaldemokratske partije, čime je briga za zaštitu životne sredine postala obeležje levece. Ipak, usled specifičnih društveno-političkih okolnosti u Srbiji mi i danas nemamo relevantne političke predstavnike koji se na dosledan način odnose prema modelu održivog razvoja. Pri analizi ponuđenoj u tekstu akcenat će biti na ekološkom aspektu održivosti.*

Ključne reči: *održivi razvoj, socijaldemokratija, ekologija, političke partije.*

NASTANAK I USVAJANJE KONCEPTA ODRŽIVOG RAZVOJA

Pojam održivog razvoja u literaturi se različito definiše i postoji više definicija o tome šta jeste održivi razvoj i šta se pod njim podrazumeva.¹⁰³ Međutim, za potrebe ovog teksta mi ćemo se referisati na definiciju koja je upotrebljena u Nacionalnoj strategiji održivog razvoja Republike Srbije usvojenoj 2008. godine. Dakle, to je „... dugoročni koncept ... koji ... podrazumeva stalni ekonomski rast koji, osim ekonomske efikasnosti, tehnološkog napretka, više čistijih tehnologija, inovativnosti celog društva i društveno odgovornog poslovanja, obezbeđuje smanjenje siromaštva, dugoročno bolje korišćenje resursa, unapređenje zdravstvenih uslova i kvaliteta života i smanjenje zagađenja na nivo koji mogu da izdrže činioci životne sredine, sprečavanje novih zagađenja i očuvanje biodiverziteta“ (Nacionalna strategija održivog razvoja, 2008:1).

Dakle, održivi razvoj na globalnom nivou podrazumeva ravnotežu između potrošnje raspoloživih resursa i sposobnosti društvenih sistema da zadovolje potrebe sadašnjih i budućih generacija. To znači održavanje kapaciteta Zemlje radi obezbeđenja kvalitetnog života ne samo svakom živom, nego svakom još nerođenom njenom budućem stanovniku. Stoga održivi razvoj znači održavanje uslova za kvalitetan razvoj i to ne samo kao materijalne pretpostavke opstanka sadašnjih, nego i budućih generacija ljudi. U tom smislu, održivi razvoj donosi novu optimističku viziju globalnog razvoja, odnosno razvoja za sve, stavljajući akcenat na nove strategije razvoja koje moraju uvažavati sve rigoroznije ne samo ekonomske, nego i ekološke kriterijume. Svaki današnji koncept koji danas projektuje ovaj ili onaj aspekt razvoja, mora u sebi da sadrži i aspekt zaštite životne sredine i prirodnih resursa. Instrumenti koji stoje na raspolaganju svakoj vladi svakako zavise od trenutne politike, ekonomskih ciljeva zajednice i finansijskih mogućnosti društva. Međutim, danas ekolozi imaju u vidu elemente tkz. održivog privrednog razvoja koji bi garantovali da se ekološko stanje lagano popravljaja, ili bar dalje ne pogoršava. Država, obrazovanje i kultura, udruženje građana, mediji, i drugi brojni akteri tokova društvene reprodukcije moraju svako na svoj način doprineti intenziviranju ekologizacije svesti.

¹⁰² Autorka je studentkinja master studija Ekološka politika na Fakultetu političkih nauka gde je završila i osnovne studije iz Međunarodne politike.

¹⁰³ Najpoznatija i ujedno najčešće navođena definicija jeste ona koja je data u knjizi *Naša zajednička budućnost (Our Common Future)*, nastaloj kao izveštaj Svetske komisije za životnu sredinu i razvoj iz 1987. godine. Po toj definiciji, *održivi razvoj je razvoj koji izazi u susret potrebama današnjice, a da se ne ugrožava sposobnot budućih generacija da zadovolje svoje sopstvene potrebe.*

Uloga političkih partija je tu posebno važna, jer oni kao potencijalni kreatori državnih politika u prvom redu, a zatim kao veoma prisutni akteri u javnosti, svojim opredeljenjem mogu da utiču na podizanje ekološke svesti i usvajanje modela razvoja koji su ekološki prihvatljivi i doprinose unapređenju kvaliteta života. To je prepoznato i u pomenutoj Nacionalnoj strategiji održivog razvoja Republike Srbije gde se ističe da su *ključne pretpostavke neophodne za prihvatanje i primenu koncepta održivog razvoja privrede i društva kao i za njegovo uspešno ostvarenje jesu odgovarajuće vođstvo, široka politička, socijalna i medijska podrška, kao i društvena saglasnost da je neophodno prihvatiti taj koncept. Pri tome, jaka politička volja, posvećenost Vlade i jaka podrška javnosti predstavljaju najneposrednije faktore uspeha* (Nacionalna strategija održivog razvoja, 2008:2).

Sve relevantne stranke socijaldemokratske orijentacije u svetu danas su u značajnoj meri usvojile poziciju neophodnosti zaštite životne sredine. Svaka pristojna socijaldemokratska partija u svom programu se bavi pitanjem održivog razvoja i ističe potrebu menjanja sadašnjih energetske navika na globalnom nivou. Međutim, nije oduvek bilo tako. Socijaldemokratske partije u Evropi, ali i u svetu su, možemo slobodno reći, preuzele agendu zelenih partija i pokreta tokom osamdesetih i devedestih godina prošlog veka prepoznajući u tome priliku za pridobijanje glasačkog tela.¹⁰⁴ Međutim, to je bio i prateći globalni trend u razvijenim državama kada se došlo do zaključka da se *pitanja degradacije prirode i prekomernog zagađenja životne sredine ne mogu odvojiti od tokova ekonomskog razvoja, socijalnog stanja i globalnog upravljanja raspoloživim prirodnim resursima* (Đukić, 2011:311). Uspeh pojedinih partija zelenih je bio znak za socijaldemokrate o postojanju ekološke svesti građana čime su istovremeno počele da se bave i međunarodne organizacije, u prvom redu Ujedinjene nacije.¹⁰⁵

(NE)ODRŽIVI RAZVOJ U SRBIJI

Na polju ekologije i nivoa ekološke svesti SFR Jugoslavija je kaskala za Zapadnom Evropom, što može da se pripíše osobenom ekonomskom i političkom uređenju. Nakon burnih studentskih protesta 1968. godine, kao i u ostatku sveta, došlo je do pojave određenih društvenih pokreta, ali je rigidnost jugoslovenskog socijalizma ipak suzbijala njihovo ispoljavanje tada prisutno u demokratskim državama Zapadne Evrope. Uprkos inicijativama i organizacijama koje su počele da se bave pitanjem zaštite životne sredine i aktivne uloge Jugoslavije na tom polju na međunarodnom nivou, ekološka svest nije bila razvijena kod građana. Istovremeno, usled jednopartizma, u bivšoj nam državi nije bilo prilike za nastanak partije Zelenih koja je, kao što smo videli u nekim državama, bila inicijator zagovaranja čistijih politika i okidač za njihovo prihvatanje od strane već etabliranih stranaka.

Godine 1991. dolazi do raspada Savezne Federativne Republike Jugoslavije i rata koji se vodio na teritoriji Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Kosova. Nova država Savezna Republika Jugoslavija koju su činile Srbija i Crna Gora, najpre će biti preinačena u Državnu zajednicu Srbija i Crna Gora, a potom će 2006. godine doći do odvajanja potonje. U Srbiji je čitavu poslednju deceniju dvadesetog veka vlast držala Socijalistička partija Srbije (SPS) koja se smatrala naslednicom nekadašnje Komunističke partije i na čijem čelu je bio Slobodan Milošević. Međutim, uprkos levoj orijentaciji, u delovanju SPS-a tada imamo korišćenje rata kao sredstva za rešavanje

¹⁰⁴ Dobar primer za to je Socijaldemokratska partija Nemačke koja u svom berlinskom programu iz 1989. godine proklamuje da ono što ugrožava bazu prirodnih resursa i degradira kvalitet života i umanjuje perspektive ljudi mora biti smanjeno ili eliminisano.

¹⁰⁵ Taj put se može pratiti od Švedske i Austrije čije su socijaldemokratske partije izgubile izbore usled svoje pronuklearne politike sedamdesetih godina prošlog veka, do konačnog uspeha nemačkih Zelenih 1983. godine kada su uspeli da pređu izborni prag od pet procenata i uđu u Bundestag. Dodatno, Zeleni su na izborima za Evropski parlament 1989. godine uspeli da osvoje skoro 15 procenata, što je čak i za do tada neosetljive britanske laburiste bio znak da zaštitu životne sredine uvrste u svoju političku agendu.

međudržavnih i međuetničkih sporova, ali i *koncentraciju sve vlasti u rukama Slobodana Miloševića, dominaciju izvršne nad zakonodavnom vlašću, svođenje parlamenta na mesto legalizacije već donetih odluka, stroga kontrola nad organizacijama civilnog društva* (Slavujević, 2003:138). Ujedno, tadašnja građanska, nenacionalistička levica je usmerila svoje zalaganje ka antiratnim i antimiloševićeskim akcijama, u vremenu kada je svako bavljenje drugim pitanjima bilo izlišno.

Nakon petooktobarskih promena 2000. godine, u Srbiji se radi na modernizaciji i evropeizaciji društva u celini kroz harmonizovanje nacionalnog zakonodavstva sa pravnim tekovinama Evropske unije, uvođenje primera dobre prakse, vraćanje u međunarodne tokove i sl. Održivi razvoj, odnosno pitanje zaštite životne sredine, takođe pokušava da se aktuelizuje kroz uvođenje zakonskih propisa i donošenja brojnih strategija koje se bave pitanjem održivosti. Doneto je ukupno trinaest zakona iz ove oblasti koji su bili usklađeni sa propisima Evropske unije. Godišnji izveštaj Evropske komisije o napretku Srbije za 2013. godinu upravo naglašava važnost zaštite životne sredine u predstojećim pregovorima.¹⁰⁶ Evropska unija sa svojim regulativama iz oblasti ekologije pripada delu sveta koji primenjuje najviše standarde u oblasti zaštite životne sredine, dok je Srbija daleko od toga šta bi trebala biti kao zemlja kandidat za članstvo u EU na polju ekologije. Stoga, Srbija danas ima obavezu da sprovodi ekološke zahteve, mere i instrumente zaštite životne sredine u skladu sa evropskom politikom i praksom održivog razvoja. U isto vreme, devastirana srpska privreda, zastarela tehnologija, zakoni koji se ne primenjuju, niska ekološka svest građana predstavljaju stvarnost sa kojom će politički akteri morati da se uhvate u koštac.¹⁰⁷ Aktuelna ekonomska kriza, sa posledicama koje se tiču nezaposlenosti, pada zarada, budžetskih problema povezanih sa dvocifrenom inflacijom, stavili su u drugi plan ekološke probleme, a mere zaštite životne sredine i prirodnih resursa sveli na puku formu (Đukić, 2011:171).

U Srbiji postoje više nego povoljni uslovi za to da levica počne da se ozbiljnije bave zelenim pitanjima nakon dve propuštene decenije. Uprkos tome što su pojedine stranke, bar kada su u pitanju one čiji ćemo program u nastavku analizirati, one deklarativno okrenute zalaganju za zaštitu životne sredine, u njihovom delovanju se to retko može videti. Osim toga, dve postojeće zelene partije nisu uspele da steknu veći uticaj i nametnu temu zaštite životne sredine u javnosti. Bez jasne platforme delovanja, odnosno nalaženja kritične tačke oko kojeg bi mogle da mobilišu građane, njihova pozicija je za sada marginalizovana. To, mora se priznati, pokazuje da u glasačkom telu ne postoji potencijal koji bi stranke koje se bave zelenim politikama nagradio svojom podrškom. U dubokoj ekonomskoj, ali i društvenoj i vrednosnoj krizi, u našoj zemlji se pitanje zaštite životne sredine ne nalazi na agendi učesnika političkog života. Međutim, u situaciji kada su neki *tradicionalni socijaldemokratski stavovi na „barjacima“ gotovo svih stranaka, oni prestaju da budu znaci prepoznavanja socijaldemokratskih stranaka* (Komšić, 2011:170). Stoga, jedan od odgovora na trenutnu krizu identiteta levice u Srbiji može da bude i okretanje ka većem zagovaranju održivog razvoja. Ekološka determinanta budućih razvojnih tokova Srbije biće sve uticajnija. Sve projekcije budućnosti nedvosmisleno govore da će upravljanje prirodnim resursima i zaštita životne sredine biti od ključne važnosti za ekonomsko-političke i socijalne perspektive naroda.

¹⁰⁶ Pogledati http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/brochures/serbia_2013.pdf

¹⁰⁷ Prirodni faktori koji zagađuju životnu sredinu i pogoršavaju stanje resursa, kao i održivost uopšte, nisu u toj meri izraženi faktori degradacije životne sredine u Srbiji kao što je to slučaj u mnogim drugim zemljama. Dakle, treba imati na umu da glavni činioci lošeg stanja životne sredine u našoj zemlji proističu iz delovanja ljudi.

Sudeći po godišnjim izveštajima koje državna *Agencija za zaštitu životne sredine* (SEPA) podnosi nadležnom ministarstvu postoji više razloga zbog kojih bi pažnja trebala da se usmeri ka ekološkim pitanjima u Srbiji. Nalazi pokazuju da postoje jaki pritisci na stanje životne sredine u skoro svim ekonomskim sektorima. Energetika je najveći nacionalni zagađivač koji utiče na stanje i kvalitet vazduha, vode, padavina, zemljišta, na prostor itd.¹⁰⁸

Dalje, industrija u Srbiji nema sopstveni monitoring, niti izveštava o uticaju na životnu sredinu, stoga nema odgovarajućih podataka o stanju životne sredine. Posledice raspada Jugoslavije se i danas osećaju. Industrija je tehnološki unazađena, nespremna i nekonkurentna za međunarodno tržište. Što je sa jedne strane pokazalo kao dobro, jer je pritisak na životnu sredinu bio manji. Mnogi su to videli kao šansu da se nova industrijska struktura postavi na čistije temelje. Međutim, za sada nema naznaka da se situacija bitnije menja.

Stanje sa vodama, vazduhom i zemljištem je takođe alarmantno. Uprkos činjenici da Srbiju smatramo zemljom koja obiluje vodama, realnost je takva da nemamo ni dovoljno kvalitetne vode koja je neophodna za ekonomiju i društvo u celini. Osnovni razlozi za to su zagađenje, nebriga, rasipanje i loša tehnologija. Otpadne vode su takođe deo problema, čak 75% opština u Srbiji nema nikakav uređaj za prečišćavanje komunalnih otpadnih voda. Kvalitet vazduha je takođe uslovljen radom energetskih postrojenja, saobraćajem, indusutrijskom proizvodnjom, kao i pritiscima koji dolaze od ljudskih aktivnosti. Najveća zagađenja dolaze od termoelektrana, odnosno energetike, a potom je na drugom mestu zagađivača prerađivačka industrija. Uzroci zagađivanja vazduha su zastarele tehnologije i odsustvo uređaja za prečišćavanje vazduha, ali i ljudski faktor koji neracionalno koristi sirovine i resurse. Dalje, situacija sa zemljištem nije ništa bolja. Sa velikim udelom poljoprivrednog zemljišta, glavni uzroci njegove degradacije su oštećenja usled industrijskih, rudarskih, energetskih i saobraćajnih aktivnosti. Zemljište je u Srbiji povoljan nacionalan resurs, međutim do danas nisu uspostavljeni efikasni mehanizmi potrebni za upravljanje zemljištem koji se tiču analiza i monitoringa stanja.

ODNOS SOCIJADEMOKRATIJE PREMA ODRŽIVOM RAZVOJU U SRBIJI

Demokratska stranka je članica Socijalističke internacionale od 2008. godine, dok u Partiji evropskih socijalista ima status pridruženog člana. Prema Vladimiru Goatiju, tokom devedesetih godina prošlog veka ova partija je bila jedina relevantna liberalna opcija u partijskom spektru Srbije. Ipak, od 2001. godine kreće pomeranje ka levom centru, dok je socijaldemokratsko ruho konačno dobijeno pod liderstvom Borisa Tadića. I dalje važeći program Demokratske stranke usvojen je 2001. godine.¹⁰⁹ On je zanimljiv usled jedne bitne pojave: iako program nosi naziv *Osposobiti Srbiju za šanse i izazove XXI veka*, održivi razvoj, ekologija, potreba očuvanja prirodnih resursa su teme koje su kreatori programa zaobišli. Eksplicitno se kaže da je *prošlo vreme detaljnih partijskih programa, koji se izjašnjavaju o svim važnim temama, od populacione politike i urbanizma, do poljoprivrede i ekologije* (Program DS, 2001:2). U delu posvećenom Osnovnim programskim uverenjima stoji rečenica: *šansu da ta svoje stanovništvo obezbede napredak imaju one zemlje koje su sposobne da efikasno i brzo rešavaju probleme, koje ulazu u razvoj i koje su sposobne da planiraju svoju budućnost* (Program DS, 2001:12). Održivi razvoj

¹⁰⁸ Toplane karakterišu niska energetska i ekonomska efikasnost kao i veliki proizvodni i distributivni gubici. Kao nusprodukt celog procesa u Srbiji postoje velike deponije na koje se pepeo neadekvatno odlaže. Jedna od poslednjih ekoloških kriza vezan za pomenute probleme bio je u Obrenovcu ove godine kada su jedino Zeleni Srbije odreagovali što je indikator nezainteresovanosti ostalih socijaldemokratskih stranaka za probleme zagađenja životne sredine.

¹⁰⁹ Međutim, usled brojnih promena do kojih je došlo u proteklj deceniji, pri analizi odnosa ove stranke prema ekologiji uvrstićemo i dodatan dokument donet kao odgovor demokrata na tekuće okolnosti - *Plan za izlazak Srbije iz krize* na najsadržajniji način obrađuje temu zaštite životne sredine.

upravo predstavlja dugoročno ulaganje u sopstveni ekonomski, tehnološki, demografski i kulturni razvoj radi prevladavanja sopstvenih teškoća. Ipak, demokrate ostaju dosledne u svom nepozivanju na ovaj model razvoja. Ipak, sa druge strane, *Plan za izlazak Srbije iz krize* usvojen nakon izgubljenih izbora u maju 2012. godine, zalaže se za potrebu zaštite životne sredine. Poseban odeljak je posvećen energetici, rudarstvu i zaštiti životne sredine.¹¹⁰ Ujedno se i prilično detaljno, i stručno navode uzroci problema u ovim oblastima i nude se konkretni projekti i inicijative.

Pomenuti programski nedostaci, ukazuje na potrebu revidiranja i njegovu modernizaciju. Stranka koja je bila stožer demokratskih promena sada mora da se prilagodi novom vremenu i bude nosilac nekih budućih promena. Kasniji dokumenti Demokratske stranke ukazuju da je u stranci propoznat zahtev za bavljenjem pitanjem životne sredine.¹¹¹ Održivi razvoj će biti obeležje XXI veka i (ne)usvajanje tog modela će biti kriterijum razlikovanja razvijenih od nerazvijenih. Stranka koja pretenduje da bude socijaldemokratska u skladu sa modernim tokovima mora da ponudi svoju viziju održivog društva i ustrojstva ekonomije i da se zalaže za nju.

Socijalistička partija Srbije je, kao što smo već napomenuli, stranka koja se smatra naslednicom Komunističke partije Srbije i nakon 2006. godine i dolaska Ivica Dačića na čelo partije počela je svoju unutrašnju reformaciju. Važeći program je donet decembra 2010. godine i njemu se snažno naglašava zalaganje za demokratski socijalizam. Već u uvodnom delu programa spominju se ekološki problemi, ali površno i u svetlu kritike kapitalizma.¹¹² U okviru podnaslova *Ekonomska demokratija* navodi se da su razvojni ciljevi socijalista između ostalog i *unapređenje i zaštita životne sredine* (Program SPS, 2010:31). Poslednjim delom programa pod nazivom *Ekološka politika i društveni aktivizam* partija sebe predstavlja kao agenta koji će podsticati građanske inicijative i uopšte ekološko angažovanje. Istovremeno se naglašava da će se podržati sve *aktivnosti državnih organa i institucija koje vode ka približavanju ekološkim standardima Evropske unije* (Program SPS, 2010:46). I konačno, obrazovanje mladih se vidi kao jedan od načina unapređenja ekološke svesti.

U poređenju sa programom Demokratske stranke, program Socijalističke partije Srbije deklarativno pokazuje veću osetljivost i zanimanje za ekološke probleme u Srbiji. Međutim, ova partija nije za vreme dosadašnjeg jednogodišnjeg perioda na čelu Vlade Srbije pokazala entuzijazam u pogledu zalaganja za model održivog razvoja.¹¹³ Dakle, programsko zalaganje za zaštitu životne sredine i održivi razvoj kod Socijalističke partije Srbije svakako postoji. Ipak, kao što je već napomenuto, odsustvo ekološke svesti kod građana i loša ekonomska situacija stvaraju situaciju da iako postoji na papiru, bavljenje zelenim pitanjima nije na agendi ove stranke, i ostaje sasvim neprisutno u njenom delovanju.

¹¹⁰ Napominje se da je Republika Srbija ne samo potpisnica Kjoto protokola već i zemlja koja se nalazi u procesu pridruživanja Evropskoj uniji što je obavezuje da aktivno radi na ispunjenju ciljeva definisanim evropskim direktivama u ovoj oblasti (Plan za izlazak Srbije iz krize, 2012:52). Istovremeno se naglašava i važnost dinamičnog zakonodavstva koje će pratiti relevantne izmene propisa i razumeti potrebu usklađivanja sa istim. U pododeljku posvećenom isključivo životnoj sredini taksativno se navode deset oblasti u kojima se smatra da postoje problemi.

¹¹¹ U periodu od 2008. do 2012. godine tadašnje posebno Ministarstvo za zaštitu životne sredine se nalazilo u nadležnosti ove stranke kada su učinjeni određeni pozitivni pomaci u pogledu usaglašavanja zakonodavstva i podrške inicijativama u oblasti ekologije.

¹¹² Daje se i globalna dimenzija problema: *uništavanjem zemlje, vode i vazduha, pitanje opstanka ljudske vrste i života na planeti od apokaliptičnih vizija postaje realnost na koju opominju velike klimatske promene i prirodne katastrofe. Otuda sve glasnjiji zahtevi, akcije i mere za održivim privrednim razvojem* (Program SPS, 2010:6).

¹¹³ Ukidanje posebnog ministarstva za zaštitu životne sredine nije bilo predmet spora između koalicionih partnera pri obrazovanju Vlade jula 2012. sa Srpskom naprednom strankom niti se Socijalistička partija Srbije borila da sadašnje Ministarstvo za energetiku, razvoj i zaštitu životne sredine bude u njenoj nadležnosti.

Liga socijaldemokrata Vojvodine (LSV), kao regionalna stranka bavi se pitanjima ekologije na području AP Vojvodine. U programu usvojenom 2009. godine se jasno razdvaja ekologija i održivi razvoj uz taksativno navođenje problema sa kojima se pokrajina suočava.¹¹⁴ Održivi razvoj se ujedno prepoznaje kao buduće strateško opredeljenje građana Vojvodine. Osim toga, kao i kod Socijalističke partije Srbije naglašava se važnost učešća građana i podizanja ekološke svesti.¹¹⁵ Od ostalih relevantnih političkih stranaka leve orijentacije, Socijaldemokratska unija, inače avangardna u svom delovanju u nekim pitanjima, do sada nije pokazivala interesovanje za bavljenje pitanjem održivog razvoja, kao ni Socijaldemokratska partija Srbije. Time se jasno ukazuje na potrebu da levica u Srbiji, politička ili ona koja dolazi iz civilnog društva, počne da održivi razvoj nameće kao temu u svom delovanju. Vreme je da prestane da se kaska za Evropom i da se prepoznaju aktuelni tokovi i uhvati korak sa njima. Nepolitička levica koja dolazi iz civilnog društva bi trebalo da se snažnije zauzme za model održivog razvoja i time utiče da se to pitanje stavi na agendu kako političkih partija, tako i državnih institucija uopšte.

ZAKLJUČAK

Srbija je u pogledu održivosti na jako nezavidnom nivou, što je posledica višedecenijskog kaskanja za razvijenim svetom. U Zapadnoj Evropi je već tokom šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka došlo, između ostalog, do nastanka ekoloških pokreta koji su ubrzo doveli i do formiranja partija Zelenih. Uz relativno visok standard, pitanje kvaliteta života i zaštita prirode našla se među prioritetima građana ovih država. U Nemačkoj je neočekivan uspeh partije Zelenih samo dve godine nakon njenog osnivanja ukazao na raspoloženje elektorata. Poražena Socijaldemokratska partija iskoristila je to i menjanjem svog programa pitanja održivog razvoja i zaštite životne sredine uvrstila na svoju agendu. Kasnije će samo doći do dopunjavanja ovih principa i stvaranja opšteg konsenzusa u društvu povodom neophodnosti zaštite životne sredine.

U Republici Srbiji, odnosno tadašnjoj SFRJ, uprkos postojanju zakonskih ekoloških odredbi i uprkos činjenici da je Ustav iz 1974. godine prvi ustav u svetu koji uveo pravo životne sredine, ekološka svest građana je ostala manje razvijena u odnosu na tadašnju demokratsku Evropu. Kasnija ratna dešavanja samo su dodatno uticala na nazadovanje društvenih tokova u odnosu na razvijeni svet, stoga čak i danas uz postojanje Nacionalne strategije održivog razvoja i zakonodavstva koje je uglavnom usaglašeno sa pravilima Evropske unije, mi danas nemamo aktere koji se zalažu za zelene politike. Međutim, oni koji se bave održivim razvojem treba da ukažu na njegovu objektivnu šansu za Srbiju, a ne da se bave vraćanjem u prošlost.

Kao što je pokazano na primeru socijaldemokratskih stranaka, koje usled svog levog opredeljenja prirodno treba da budu zagovornici čistije ekonomije i onoga što sve jeste održivi razvoj, zaštita životne sredine uglavnom nije u fokusu. Ipak treba imati na umu da je danas jedan od parametara razvijenosti zemalja ulaganje u zaštitu životne sredine, stoga i naši politički predstavnici moraju da uvide značaj modela održivosti koji je prilika za kreiranje boljeg i kvalitetnijeg života, korak po korak. Postoje određeni pomaci, ali i dalje nedovoljni, jer udeo onih koji promovišu održivi razvoj treba da raste i da se na osnovu njihovog sinergijskog efekta stvori klima koja će omogućiti promene u zemlji. Bez toga, ostavljamo još jedno breme našoj deci i unucima.

¹¹⁴ Podizanje nivoa kvaliteta životne sredine i prihvatanje koncepta održivog razvoja zahteva podizanje nivoa ekološke svesti građana i njihovo uključivanje u proces donošenja odluka (Program LSV, 2009:63).

¹¹⁵ Ipak, SDPS za razliku od SDU-a posvećuje poglavlje svog programa pitanju zaštite životne sredine zalažući se za odgovoran pristup životnoj sredini.

LITERATURA:

1. Calaghan, John, (2000), *Environmental Politics, the New Left and the New Social Democracy*. Oxford: The political Quarterly. Vol. 71, str. 300–308.
2. Đukanović, Mara, (1996), *Životna sredina i održivi razvoj*, Beograd: Elit.
3. Đukić, Petar, (2011), *Održivi razvoj – utopija ili šansa za Srbiju*. Beograd: Tehnološko-metalurški fakultet.
4. Komšić, Jovan, (2011), *Dve decenije potrage za identitetom*. u: Orlović, Slaviša. *Partije i izbori u Srbiji*, Beograd: Fakultet političkih nauka.
5. Pavlović, Vukašin, (2003), *Društveni pokreti i promene*, Beograd: Fakultet političkih nauka.
6. Slavujević, Zoran, (2003), *Razvrstavanje biračkog tela i relevantnih stranaka Srbije na osi „levica-desnica“* u: Komšić, Jovan. Pantić, Dragomir, Slavujević, Zoran. *Osnovne linije partijskih podela*, Beograd: Institut društvenih nauka i Fondacija Fridrih Ebert.
7. United Nations, *Report of the World Commission on Environment and Development*. [online] *General Assembly Resolution 42/187*, New York, 11 December 1987
<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/514/19/IMG/NR051419.pdf?OpenElement> (pristupljeno 10.10.2013).

KATARINA TADIĆ*

SOCIAL DEMOCRACY AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract: *The concept of sustainable development has become widely accepted as a prerequisite for the survival and progress of humanity. On the one hand, there is a moral obligation to provide future generations with equal development opportunities as the ones that currently exist. On the other hand, man is a part of nature and when he irreversibly alters nature, he puts himself at risk. Ever since the 1970s, when global action aimed at fostering sustainable development was proclaimed after the Stockholm conference, a lot of effort has been exerted towards a global acceptance of this development model. In Western Europe, environmental movements, green parties and social democratic parties were among the first to provide an impetuosity to that process, and so the care for environmental issues has become a characteristic of the Left. However, due to specific social and political circumstances, Serbia still lacks relevant political representatives with a consistent approach to the sustainable development model. The analysis provided in this paper focuses on the environmental aspects of sustainable development.*

Keywords: *sustainable development, social democracy, environmental issues, political parties.*

*The author studies environmental policy for her Master's degree at the Belgrade University Faculty of Political Sciences, where she obtained her degree in basic studies in international politics.

**RADNIŠTVO I
SOCIJALDEMOKRATIJA:
SLUČAJ SRBIJA**

RAŠIRENOST SOCIJALDEMOKRATSKIH UVERENJA MEĐU RADNICIMA SRBIJE¹¹⁸

Sažetak: *Aktualna kriza socijaldemokratije uslovljena je brojnim razlozima. Među glavnim razlozima svakako su duboke promene u karakteru rada, radnog odnosa i egzistencijalnih uslova opstanka radnika, kao posledica tektonskih promena u odnosima rada, kapitala i države, odnosno uticaj svih ovih promena na radnika, na njihovu političku interpretaciju stvarnosti i njeno vrednosno uobličavanje. Drugi važan razlog se vezuje za strateške i organizacijske greške partija socijaldemokratije i njihovu intelektualnu nemoć da politički efikasno interpretiraju strukturne promene modernog društva, kao i promene koje neposredno utiču na socijalno i vrednosno utemeljenje ovih partija. Naše istraživanje, realizovano na malom uzorku radnika, u proleće 2013. godine, pokazuje rasap konzistentnih vrednosnih orijentacija i dominaciju vrednosnog galimatijasa, a sa druge strane među „preostalim“ konsonantnim vrednostima, dominaciju onih vrednosti koje se odnose na kvalitet života – vrednosti vezane za socijalnu državu i socijalnu i egzistencijalnu sigurnost.*

Ključne reči: *socijaldemokratija, radnici, vrednosti, država blagostanja, socijalna i egzistencijalna sigurnost, partokratija.*

GDE SU KORENI NAJNOVIJE KRIZE LEVOG VREDNOSNOG KONCEPTA, A NAPOSE, SOCIJALDEMOKRATIJE? - PITANJE PRISTUPA I TEORIJSKO- HIPOTETIČKOG OKVIRA ISTRAŽIVANJA

Strateško pitanje u koncipiranju puteva izlaska levice, a naročito socijaldemokratije, iz duboke krize u kojoj se nalaze već četiri decenije, vezano je za prethodno situiranje uzroka krize. Da li se uzroci krize nalazi u samom građanstvu, odnosno u rasapu vrednosti i ideologija koje su bile temelj izbornih i svih drugih pobeda leve ideje u posleratnoj Evropi? Ili se uzroci krize nalaze u tektonskim promenama (i posledicama tih promena) u odnosima između rada, kapitala i države? Ili se koreni krize levice nalaze u krizi inteligencije i tzv. srednje klase odnosno ideološkog softvera levice i posebno socijaldemokratije? Ili se koreni krize nalaze u krizi organizacije, odnosno u krizi onog dela političke klase koji inklinira levo? Ili se koreni krize nalaze, kao što mnogi tvrde, u tome što savremena socijaldemokratija nema odgovora na najaktualnije probleme sadašnjeg sveta? Ili se koreni krize mogu tražiti na svim pomenutim lokacijama (a i drugde)?

¹¹⁷ Autor je sociolog i predsednik Centra za razvoj sindikalizma.

¹¹⁸ Centar za razvoj sindikalizma i Fondacija Fridrih Ebert su 2012. godine realizovali *Školu za mlade istraživače* sa 15 polaznika koji su odabrani među 58 prijavljenih studenata fakulteta društvenih nauka i onih koji su upravo završili ove fakultete. Cilj škole bio je uvođenje polaznika u istraživačku problematiku preko rada na istraživačkom projektu *Raširenost i nosioci socijaldemokratskih uverenja u Srbiji*. Predavači i medijatori bili su: socijalni psiholozi dr Mirjana Vasović i dr Dragan Popadić, kao i sociolozi dr Miroslav Ružica, dr Neven Cvetičanin i Srećko Mihailović.

Finalni rezultat rada *Škole* bio je projekat za istraživanje vrednosti socijaldemokratije, utvrđeni pokazatelji socijaldemokratskih vrednosti, napravljen upitnik... Polaznici škole su potom intervjuisali u proleće 2013. godine 600 radnika. Izvršena je statistička obrada podataka, sačinjena je interpretacija rezultata istraživanja – od 15 polaznika *Škole* 12 je napisalo *završni rad*. Četvoro polaznika ove škole imaju priloge u ovom zborniku radova: Aleksandra Nikolajević, Duško Balenović, Srđan Jelić i Vojislav Mihailović. Moj prilog ovom zborniku takođe nastao je na osnovu podataka prikupljenih u pomenutom istraživanju.

Neophodno je reći da uzorak od 600 ispitanika (kvotni izbor) nije reprezentativan, a nismo vršili ni reponderaciju rezultata (smatrali smo da su osnovne grupe ispitanika ipak premale te da nisu dovoljno relevantne za preračunavanje i za ekspanziju na celu populaciju radnika). Dakle, rezultate istraživanja koji se koriste u ovom prilogu i prilogima četiri pomenuta mlada istraživača treba uzeti sa rezervom. Reč je o indicijama, a ne o pouzdanim nalazima!

U našem radu ispitivali smo hipotezu o rasapu vrednosnog sistema među radnicima kao jednom od (mogućih) korena moderne krize leve i socijaldemokratije. Ova hipoteza je u visokoj korelaciji sa otklonom od radnika i približavanju tzv. srednjoj klasi koje su učinile partije socijaldemokratije i njihovi idejni korifeji. Partije socijaldemokratije su napustile radnike, a nisu pridobile *srednju klasu* i tako su ostale bez realnog socijalnog utemeljenja.

Previdelo se i previđa da je srednja klasa nepouzdan partner. Radi se o tome što je politička motivacija (tj. motivacija za usmerenje političkog ponašanja) rezultanta određene međusobno prožimajuće ravnoteže interesa i vrednosnih/ideoloških orijentacija; u slučaju *srednje klase* vrednosna, odnosno ideološka orijentacija je tek maska u koje se zaodevaju materijalni interesi. Otuda ova *klasa* ima izrazito fleksibilni odabir političkih saveznika. Vezivanje partija socijaldemokratije za tako fleksibilno političko utemeljenje, po pravilu, ne može biti dugog veka.

Napuštanje radničke klase od strane partija socijaldemokratije se poklopilo sa dezintegracijom i fragmentacijom interesa radničke klase. Ti procesi su praćeni vrednosnim rasulom i vrednosnom zbrkom koja se u odsustvu odgovarajućeg upliva političkih organizacija socijaldemokratije, manje-više odvijali spontano. – U ovakvoj situaciji, partije socijaldemokratije ostaju kako bez socijalnog utemeljenja tako i bez vrednosnog odnosno ideološkog utemeljenja.

DA LI POSTOJI KOHERENTNI VREDNOSNI KONCEPT (ILI, AKO HOĆETE, KOHERENTNA IDEOLOGIJA) RADNIKA SRBIJE?

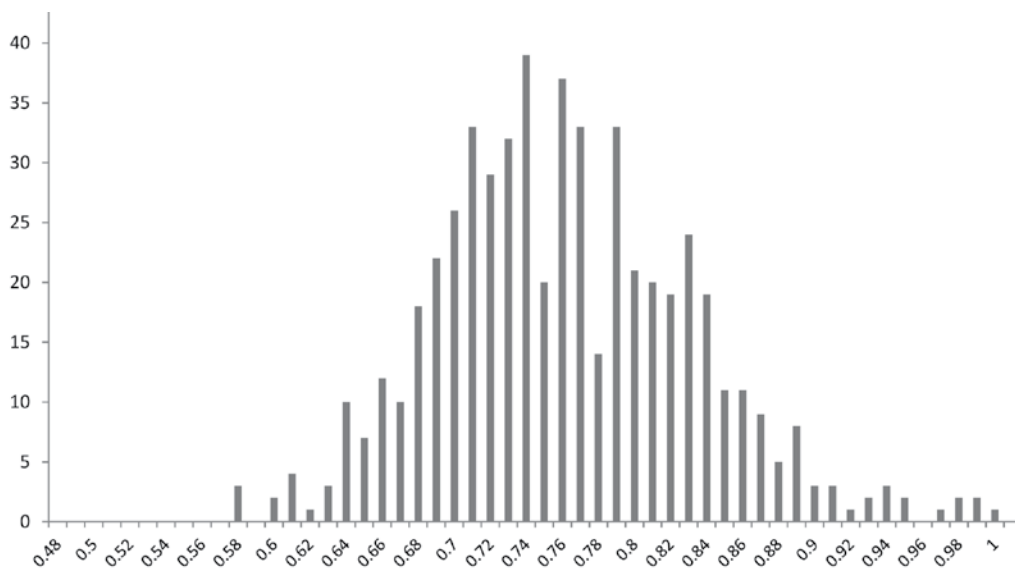
Naše istraživanje, uz sva ograničenja vezana za veličinu uzorka na kojem je obavljeno, pokazuje da većina radnika u Srbiji nema koherentni sistem vrednosnih orijentacija, pa ni koherentnu ideologiju. Za većinu radnika Srbije karakteristična su pomešana vrednosna uverenja koja smo ispitivali u rasponu između neoliberalnog i socijaldemokratskog koncepta. Od pet radnika dvoje imaju relativno jasne vrednosne koncepte, a za troje su karakteristične pomešane vrednosti.

Tabela 1. Distribucija (političkih) vrednosnih orijentacija radnika

Vrednosne orijentacije radnika	Frekvencija	Procenti
Veoma malo ili nimalo socijaldemokratski orijentisani	70	12
Mešovita orijentacija	364	60
Pretežno socijaldemokratski orijentisani	166	28
Total	600	100

Teško je suditi da li je taj odnos između zbrkanih i relativno jasnih vrednosnih konceptata, 60% prema 40%, nešto što je dobro ili loše, što je mnogo ili malo... Ali je u svakom slučaju ta znatna vrednosna zbrka dobar temelj za najrazličitije politike.

Grafikon 1. Grafički prikaz distribucije (političkih) vrednosnih orijentacija radnika

ŠTA DOMINIRA KOD ONIH RADNIKA KOJI SU U STANJU DA MISLE I DA SE OPREDELJUJU RELATIVNO JASNO, RAZGOVETNO I KOHERENTNO KADA JE REČ O VREDNOSNIM ORIJENTACIJAMA?

Među dve petine ispitanih radnika koje karakterišu relativno jasni vrednosni koncepti dva puta je više onih koji uglavnom ili potpuno prihvataju uverenja socijaldemokratije, od onih koji prihvataju neke druge ideološke koncepte. - Proporcija između vrednosnih pristalica socijalne demokratije i vrednosnih pristalica drugih ideoloških konceptata je 70% prema 30% (tj. sedam prema tri).

Mogli bi, prosto i grubo, da ustvrdimo da onda kad radnici znaju šta je dobro i šta je to što hoće, onda oni inkliniraju socijaldemokratiji. Ali, stalno treba imati na umu da kod radnika dominira vrednosna i ideološka zbrka (60% ispitanika), a tek potom socijaldemokratija (28%) i ostali ideološki koncepti (12%) među kojima je najuobličeniiji neoliberalni koncept vrednosti (tako da ćemo umesto *ostalih* vrednosti koristiti termine *neoliberalizam* i neoliberalne vrednosti).

Dinamički gledano, mora se postaviti pitanje: da li sada na vrednosnom spektrogramu radnika Srbije vidimo pomaljanje, izranjanje, uzdizanje socijaldemokratskog koncepta vrednosti iz nedefinisanog, neodređenog vrednosnog mešung *svega i svačega* – ili je, s druge strane – socijaldemokratski koncept tek vidljivi ostatak svekolike vrednosne strukture koja se rastapa, koja je u rasulu, koja se deformiše i utapa u neodređenu smesu *svega i svačega*. Drugim rečima, pitanje je da li smo svedoci rađanja uobličениh vrednosnih i ideoloških struktura ili njihovom postepenom nestanju i rastapanju u jedan bezoblični mešung? Rasap ili rađanje socijalnih i političkih vrednosti, nastajanje ili nestajanje vrednosnih sistema, evolucija ili devolucija?

Ovde treba iskazati i jednu metodsku napomenu. Naime, kada se vrednosti socijaldemokratije posmatraju pojedinačno, onda ni u jednom slučaju nismo našli dominaciju mešanog odnosa prema datim vrednostima; u svim slučajevima je veći broj ispitanika odbacivao ili prihvatao datu vrednost; dominirala je, dakle, konzistentnost.

U grupi vrednosti sa najvećim postotkom jednotrećinskog mešanog odnosa (između 29% i 36%) su: vrednosni odnos prema civilnom društvu, prema ulozi države (jaka ili slaba), prema solidarnosti (!), sindikalizmu, tipu društvene promene (mirne vs nasilne) i orijentacije prema sigurnosti.

U grupi vrednosti sa manjim postotkom *mešanog odnosa* (između 15% i 24%) su: odnos prema autoritarnosti, egalitarizmu, rodnoj ravnopravnosti, sekularnosti, nacionalizmu i libertetskim vrednostima.

U proseku, jednu četvrtinu intervjuisanih radnika obeležava mešani odnos prema ispitivanim vrednostima, oni istovremeno i prihvataju i odbacuju datu vrednost. Sumiranje pojedinačnih vrednosti u vrednosne klastere, uvećava *vrednosnu zbrku* približno za dva i po puta, od nekih 25% na 60%. Vidljivo je, dakle, da do *mešanja* vrednosnih orijentacija dolazi onda kada te orijentacije pakujemo u neke celine, a tu se onda javlja još manja konzistentnost. (Sa dosta cinizma, mogli bismo da tvrdimo da ova zbrka vrednosti odgovara zbrci vrednosti koja postoji u programima naših političkih partija).

KOJE VREDNOSNE ORIJENTACIJE GRADE VREDNOSNI PROFIL SOCIJALDEMOKRATIJE MEĐU RADNICIMA, ODNOSNO KOJE VREDNOSTI DANAS OBLIKUJU RADNIČKU SOCIJALDEMOKRATIJU U SRBIJI?

Od 15 ispitivanih vrednosnih orijentacija u ovom finalnom radu raspoložemo podacima za 13 vrednosnih orijentacija, za tri orijentacije možemo reći da su relativno univerzalne, tj. da ne deferenciraju odnos radnika prema socijaldemokratiji. Reč je o autoritarnosti ($C_k=0,10$), nacionalizmu ($C_k=0,14$) i sekularizmu ($C_k=0,22$). Ove tri vrednosne orijentacije su gotovo podjednako prisutne i među onima koji su socijaldemokratski orijentisani i među onima koji inkliniraju ka drugim ideologijama, pa čak i među onima čiji su vrednosni koncepti prilično zbrkani. Radnici su, dakle, više autoritarni nego što nisu autoritarni (73% prema 12%), više antisekularno nego sekularno orijentisani (58% prema 21%) i skloniji nenacionalizmu nego nacionalizmu (55% prema 22%).

Tri vrednosne orijentacije su u korelaciji osrednjeg intenziteta sa socijaldemokratskim konceptom – reč je o političkim slobodama ($C_k=0,28$), egalitarizmu ($C_k=0,31$) i odnosu prema civilnom društvu ($C_k=0,32$). Ove vrednosti, naime, socijaldemokratija deli u određenom omeru sa većinom drugih ideoloških koncepata, pa se ne može reći da su one tipične samo za socijaldemokratiju. Međutim, to ne znači da su oni koji pozitivno vrednuju civilno društvo, koji su naklonjeni egalitarizmu i oni koji više preferiraju političke slobode – proporcionalno raspodeljeni među socijaldemokratski orijentisanim i neoliberalno orijentisanim radnicima. Naprotiv, među socijaldemokratima je više onih koji cene civilno društvo, političke slobode i egalitarizam – nego među neoliberalima.

Na kraju, imamo sedam vrednosnih orijentacija koje su u toliko jakoj korelaciji sa generalnim konceptom socijaldemokratije, da možemo reći da one, u stvari, i čine koncept socijaldemokratije. Dakle, vrednosni koncept socijaldemokratije među radnicima naročito grade sledeće vrednosti:

- orijentacija ka solidarnost ($C_k=0,39$);
- orijentacija ka rodnoj ravnopravnosti ($C_k=0,40$);
- orijentacija ka mirnim društvenim promenama ($C_k=0,40$);
- orijentacija ka konceptu jake države ($C_k=0,41$);

- orijentacija ka sigurnosti (Ck=0,44);
- orijentacija ka sindikalizmu (Ck=0,45) i
- orijentacija ka socijalnom razvoju, odnosno državi blagostanja (Ck=0,45).

Tabela 2. Distribucija 13 pokazatelja vrednosnih orijentacija radnika i korelacija sa ukupnim rezultatom na skali socijaldemokratije (u procentima)

Ostali vrednosni koncepti			Socijaldemokratija	
++	+	0	+	++
Autoritarnost – Ck=0,10				
49	25	14	10	2
Nacionalizam – Ck=0,14				
23	32	23	16	6
Sekularizam – Ck=0,22				
26	32	21	12	9
Političke slobode – Ck=0,22				
0	10	24	29	37
Egalitarizam – Ck=0,31				
0	3	15	35	47
Civilno društvo – Ck=0,32				
12	27	36	18	7
Solidarnost - Ck=0,39				
1	16	31	30	22
Rodna ravnopravnost – Ck=0,40				
5	4	20	30	41
Nasilne vs mirne promene – Ck =0,40				
2	15	30	31	22
Slaba vs jaka država – Ck=0,41				
2	13	33	36	16
Sigurnost – Ck=0,44				
0	1	6	24	69
Sindikalizam – Ck=0,45				
1	8	31	36	24
Anti vs prosocijalni razvoj – Ck=0,45				
0	2	29	42	27

Kada iz distribucija pokazatelja 13 vrednosnih orijentacija isključimo one koji su svrstani u kategoriju *mešovito* i zadržimo samo one koji dosledno prihvataju ili odbacuju određenu vrednost (one koji imaju konzistentan odnos prema datoj vrednosti), onda dobijamo sliku vrednosne zasićenosti prihvaćenog socijaldemokratskog vrednosnog koncepta. Shodno tome, među radnicima koji prihvataju vrednosni koncept socijaldemokratije nalazimo polovinu

svih onih koji su za ili protiv koncepta jake države (52%), onih koji odbacuju ili prihvataju solidarnost (52%) i 53% onih koji su za ili protiv mirnih društvenih promena, tri petine onih koji prihvataju ili odbacuju vrednosti sindikalizma (60%), dve trećine onih koji se zalažu ili protive socijalnom razvoju, odnosno konceptu socijalne države (69%), gotovo tri četvrtine onih koji su za ili protiv rodne ravnopravnosti (72%) i čak 93% onih koji pozitivno ili negativno vrednuju socijalnu i svaku drugu sigurnost. Naravno, shodno onome što smo već naznačili: u distribuciji onih ispitanika koji imaju jasna, a ne pomešana vrednosna opredeljenja, vrednosni koncept socijaldemokratije grade oni ispitanici među radnicima (28% od svih ispitanika) koji su za koncept jake države, koji prihvataju solidarnost, koji su za mirne društvene promene, onih koji prihvataju sindikalizam, onih koji prihvataju koncept socijalne države i onih koji posebno cene socijalnu sigurnost.

Nasuprot vrednosnom konceptu socijaldemokratije, nalazimo ostale vrednosne orijentacije koje bi uslovno rečeno mogli da nazovemo neoliberalnom vrednosnom orijentacijom (12% od ukupnog broja ispitanika; u stvari za njih jedino sigurno možemo reći da ne prihvataju socijalno demokratski koncept, a da imaju jasna i konzistentna (a ne mešovita) vrednosna opredeljenja. Dakle, među onima koje smo uslovno odredili kao neoliberalne, nalazimo 7% onih koji pozitivno ili negativno vrednuju socijalnu i svaku drugu sigurnost, 28% onih koji su za ili protiv rodne ravnopravnosti, 31% onih koji se zalažu ili protive socijalnom karakteru razvoja, odnosno oni koji su za ili protiv koncepta države blagostanja, 40% onih koji prihvataju ili odbacuju vrednosti sindikalizma, 47% onih koji su za ili protiv mirnih društvenih promena, po 48% onih koji odbacuju ili prihvataju solidarnost i onih koji su za ili protiv koncepta jake države. Dakle, kada zaključujemo samo na osnovu onih koji su za ili protiv 13 analiziranih vrednosnih orijentacija, onda nalazimo da je neoliberalni koncept među radnicima obeležen: prihvatanjem koncepta slabe države, odbacivanjem solidarnosti, zalaganjem za mirne društvene promene, odbacivanjem države blagostanja, odbacivanjem koncepta sigurnosti...

RANG LISTA VREDNOSNIH ORIJENTACIJE PREMA VISINI KORELACIJE DATE VREDNOSNE ORIJENTACIJE I UKUPNOG REZULTATA NA SKALI SD

1. Orijehtacija ka socijalnom razvoju/državi blagostanja (*koeficijent kontigencije sa skalom SD u celini 0,45*)

Prema socijalnom razvoju je jasno opredeljeno 71% radnika (oni su za ili protiv koncepta socijalnog razvoja), dok nejasne, pomešane, protivrečne stavove ima 29% radnika.

Od ukupnog broja radnika sa jasnim odnosom prema socijalnom razvoju, 33% je socijaldemokratski opredeljeno (svih 33% se izjašnjavaju za socijalni razvoj), 9% je neoliberalno (2% je protiv socijalnog razvoja, a 6% za), dok 58% spada u mešovite vrednosne orijentacije (1% protiv a 58% za socijalni razvoj).

U grupi socijaldemokratski opredeljenih radnika ne nalazimo nikog ko bi bio protiv socijalnog karaktera razvoja, 16% ima nejasan odnos prema socijalnom razvoju, dok je 84% orijentisano ka socijalnom razvoju, odnosno ka državi blagostanja. U grupi radnika neoliberalno orijentisanih nalazimo 14% onih koji su protiv države blagostanja, 48% sa nejasnim odnosom prema državi blagostanja i 38% orijentisanih ka državi blagostanja. U grupi radnika sa mešovitim vrednosnim orijentacijama nalazimo 1% onih koji ne prihvataju koncept države blagostanja, 32% sa nejasnim odnosom i 67% orijentisanih ka državi blagostanja.

2. Orijentacija ka sindikalizmu (koeficijent kontigencije sa skalom SD u celini 0,45)

Prema sindikatima je jasno opredeljeno 69% radnika (oni su za ili protiv sindikalizma), dok nejasne, pomešane, protivrečne stavove ima 31% radnika.

Od ukupnog broja radnika sa jasnim odnosom prema sindikatima, 35% je socijaldemokratski opredeljeno (34% za sindikate, 1% protiv), 11% je neoliberalno (7% protiv, a 4% za sindikate), dok 54% spada u mešovite vrednosne orijentacije (6% protiv a 48% za sindikate).

U grupi socijaldemokratski opredeljenih radnika nalazimo 1% antisindikalno orijentisanih, 14% sa nejasnim odnosom prema sindikatima i 85% prosindikalno orijentisanih. U grupi radnika neoliberalno orijentisanih radnika nalazimo 40% antisindikalno orijentisanih, 37% sa nejasnim odnosom prema sindikatima i 23% prosindikalno orijentisanih. U grupi radnika sa mešovitim vrednosnim orijentacijama nalazimo 7% antisindikalno orijentisanih, 38% sa nejasnim odnosom prema sindikatima i 55% prosindikalno orijentisanih.

3. Orijentacija ka sigurnosti (koeficijent kontigencije sa skalom SD u celini 0,44)

U vrednosnom odnosu prema sigurnosti jasno je opredeljeno čak 94% radnika, dok nejasne, pomešane, protivrečne stavove prema sigurnosti ima svega 6% radnika.

Od ukupnog broja radnika sa jasnim stavom prema sigurnosti, 29% je socijaldemokratski opredeljeno (svi podržavaju vrednost sigurnosti), 9% je neoliberalno (1% negativno vrednuje sigurnost, a 8% pozitivno), dok 62% spada u mešovite vrednosne orijentacije (0,3% negativno a nepunih 62% pozitivno vrednuje sigurnost).

U grupi socijaldemokratski opredeljenih radnika nalazimo samo one koji pozitivno vrednuju sigurnost. U grupi radnika neoliberalno orijentisanih radnika nalazimo 7% onih koji negativno vrednuje sigurnost, 27% ima mešovit odnos prema sigurnosti i 66% onih koji pozitivno vrednuju sigurnost. U grupi radnika sa mešovitim vrednosnim orijentacijama nalazimo 1% onih koji negativno vrednuju sigurnost, 4% sa nejasnim odnosom prema sigurnosti i 95% onih koji pozitivno vrednuju sigurnost.

4. Orijentacija ka konceptu jake države (koeficijent kontigencije sa skalom SD u celini 0,41)

U odnosu na ulogu države jasno je opredeljeno 67% radnika, dok nejasne, pomešane, protivrečne stavove prema solidarnosti ima 33% radnika.

Od ukupnog broja radnika sa jasnim stavom prema ulozi države, 34% je socijaldemokratski opredeljeno (2% se izjašnjava za slabu državu, a 32% za jaku), 10% je neoliberalno (7% je opredeljeno za slabu državu, a 3% za jaku), dok 56% spada u mešovite vrednosne orijentacije (13% se zalaže za slabu, a 43% za jaku državu).

U grupi socijaldemokratski opredeljenih radnika nalazimo 5% onih koji se zalažu za slabu državu, 19% ima nejasan odnos prema tipu države, dok je 76% orijentisano ka jakoj državi. U grupi radnika neoliberalno orijentisanih radnika nalazimo 39% onih koji su orijentisani ka slaboj državi, 45% onih koji imaju mešovit odnos prema tipu države i 16% onih koji su orijentisani ka jakoj državi. U grupi radnika sa mešovitim vrednosnim orijentacijama nalazimo 15% onih koji smatraju da je bolja slaba država, 37% sa nejasnim odnosom prema tipu države i 48% orijentisanih ka jakoj državi.

5. Orijentacija ka mirnim društvenim promenama (koeficijent kontigencije sa skalom SD u celini 0,40)

Prema tipu društvenih promena jasno je opredeljeno 70% radnika (oni imaju stav prema tipu društvenih promena), dok nejasne, pomešane, protivrečne stavove ima 30% radnika.

Od ukupnog broja radnika sa jasnim odnosom prema socijalnom razvoju, 31% je socijaldemokratski opredeljeno (1% je orijentisano ka nasilnim promenama, a 30% se izjašnjavaju za mirne društvene promene), 12% je neoliberalno (9% je za nasilne promene, a 3% za mirne), dok 57% spada u mešovite vrednosne orijentacije (15% je za nasilne promene, a 42% za mirne društvene promene).

U grupi socijaldemokratski opredeljenih radnika nalazimo 4% onih koji su za nasilne promene, 20% ima nejasan odnos prema tipu promena, dok je 76% orijentisano ka mirnim društvenim promenama. U grupi radnika neoliberalno orijentisanih radnika nalazimo tačno polovinu onih koji podržavaju nasilni tip društvene promene, jednu petinu onih koji su mirne društvene promene i 30% onih koji nemaju jasan stav prema tipu društvenih promena. U grupi radnika sa mešovitim vrednosnim orijentacijama nalazimo 17% onih koji podržavaju nasilni tip društvene promene, 35% sa nejasnim odnosom i 48% orijentisanih ka mirnim društvenim promenama.

6. Orijentacija ka rodnoj ravnopravnosti (koeficijent kontigencije sa skalom SD u celini 0,40)

U odnosu na rodnu ravnopravnost jasno je opredeljeno 80% radnika, dok nejasne, pomešane, protivrečne stavove prema rodnoj ravnopravnosti ima 20% radnika.

Od ukupnog broja radnika sa jasnim stavom prema rodnoj ravnopravnosti, 32% je socijaldemokratski opredeljeno (0,4% je protiv rodne ravnopravnosti, a 31,6% za radnu ravnopravnost), 9% je neoliberalno (4% je opredeljeno protiv rodne ravnopravnosti, a 5% za ravnopravnost), dok 59% spada u mešovite vrednosne orijentacije (7% je protiv rodne ravnopravnosti, a 52% za rodnu ravnopravnost).

U grupi socijaldemokratski opredeljenih radnika nalazimo 1% onih koji su protiv rodne ravnopravnosti, 7% ima nejasan odnos prema toj vrednosti, dok je 92% orijentisano ka rodnoj ravnopravnosti. U grupi neoliberalno orijentisanih radnika nalazimo 26% onih koji su protiv rodne ravnopravnosti, 38% onih koji imaju mešoviti odnos prema ovom tipu ravnopravnosti i 36% onih koji su opredeljeni za radnu ravnopravnost. U grupi radnika sa mešovitim vrednosnim orijentacijama nalazimo 9% onih koji su protiv rodne ravnopravnosti, 22% sa nejasnim odnosom prema radnoj ravnopravnosti i 69% orijentisanih ka rodnoj ravnopravnosti.

7. Orijentacija ka solidarnosti (koeficijent kontigencije sa skalom SD u celini 0,39)

U odnosu na solidarnost jasno je opredeljeno 69% radnika, dok nejasne, pomešane, protivrečne stavove prema solidarnosti ima 31% radnika.

Od ukupnog broja radnika sa jasnim odnosom prema solidarnosti, 34% je socijaldemokratski opredeljeno (2% se protivi solidarnosti, a 32% se izjašnjavaju za solidarnost), 10% je neoliberalno (6% ne smatra da je solidarnost nešto dobro, a 4% se zalaže za solidarnost), dok 57% spada u mešovite vrednosne orijentacije (16% je protiv solidarnosti, a 41% podržava solidarnost).

U grupi socijaldemokratski opredeljenih radnika nalazimo 5% onih koji ne cene solidarnost, 15% sa nejasnim odnosom prema solidarnosti, dok je 80% orijentisano ka solidarnosti. U

grupi radnika neoliberalno orijentisanih radnika nalazimo trećinu onih koji su solidaristički orijentisani, 44% onih koji imaju mešoviti odnos prema solidarnosti i 23% onih koji su orijentisani na solidarnosti. U grupi radnika sa mešovitim vrednosnim orijentacijama nalazimo 19% onih koji ne cene solidarnost, 35% sa nejasnim odnosom i 46% orijentisanih ka solidarnosti.

NA KOJIM DRUŠTVENIM TEMELJIMA SE NALAZI PRIHVATANJE KONCEPTA SOCIJALDEMOKRATIJE MEĐU RADNICIMA, TO JEST DA LI PRIHVATANJE SOCIJALDEMOKRATIJE IMA NEKE SOCIODEMOGRAFSKE POSEBNOSTI – U PRVOM REDU MISLI SE NA POL, OBRAZOVANJE, KVALIFIKACIJU, MATERIJALNA PRIMANJA...?

Nijedna od testiranih sociodemografskih varijabli ne diferencira odnos radnika prema socijaldemokratiji. Nijedan koeficijent kontingencije u slučaju sledećih varijabli ne prelazi granicu od 0,20 što ukazuje na zanemarljivu korelaciju. Dakle, sociodemografske varijable kao što su pol, starost, zanimanje, školska sprema, zaposlenost, veličina naselja, odnos prema religiji, prosečna mesečna primanja... ne utiče iole bitnije na odnos radnika prema vrednostima socijaldemokratije (videti tabelu 3).

Ovaj nalaz, iako je reč o indiciji, a ne o pouzdanom istraživačkom nalazu (s obzirom na to da se zasniva na nereprezentativnom uzorku od 600 radnika), upućuje na hipotezu da je socijaldemokratija u Srbiji izgubila svoje socijalno utemeljenje. Drugim rečima, mi u istraživanju vrednosnih orijentacija među radnicima, nalazimo vrednosti socijaldemokratije bez obzira na bliža socijalna obeležja radnika. Nema statistički značajne razlike između raširenosti vrednosti socijaldemokratije među, s jedne strane nekvalifikovanim, polukvalifikovanim, kvalifikovanim i visokokvalifikovanim radnicima, i sa druge strane, među stručnjacima (radnike raznih kvalifikacija uzimamo za pokazatelj odnosa radnika prema socijaldemokratiji, a stručnjaka za pokazatelj odnosa *srednje klase* prema vrednosnom konceptu socijaldemokratije).

Tabela 3. Grupe zanimanja i vrednosne orijentacije izražene u procentima

Grupe zanimanja	Orijentacija ka socijaldemokratiji	Mešovite orijentacije	Neoliberalna i ostale orijentacije	Ukupno
NK i PK radnici	28	64	8	100
KV i VK radnici	21	66	13	100
Tehničari i službenici - srednja škola	33	53	14	100
Stručnjaci - visoka škola	29	60	11	100
Prosek	28	60	12	100

$C_k=0,12$

Značajan nalaz (preciznije rečeno radi se o indiciji nalaza, s obzirom na karakter uzorka na kojem je obavljeno istraživanje) predstavlja obrazovni nivo radnika koje karakterišu mešovite vrednosne orijentacije. Naime, pomešane orijentacije i vrednosna zbrka izgleda da nisu obeležje manje obrazovanih, a konzistentan odnos prema vrednostima, obeležje onih koji imaju više obrazovanje. Naši nalazi govore da najviše konzistentnog vrednosnog opredeljenja nalazimo kod ispitanika sa srednjom školom – tehničari i službenici imaju 47% konzistentnih vrednosnih stavova, a tek potom slede oni sa najvišim obrazovanjem – stručnjaci 40%

konzistentnih vrednosnih stavova. I u slučaju radnika, tj. razlike u stepenu konzistentnosti između s jedne strane NK i PK radnika, i sa druge strane, KV i VK radnika, nalazimo da veća kvalifikacija nije povezana sa većom konzistencijom, čak je za dva postotka veća konzistencija kod prvih od ovih drugih (36% prema 34%).

Ovde treba pomenuti jedan apsurd, od ukupnog broja radnika koji su ustvrdili da pripadaju bloku političke desnice 32% je socijaldemokratski orijentisano, a od ukupnog broja radnika koji je za sebe rekao da pripada političkoj levisi socijaldemokratski je orijentisano 30%. Koeficijent kontigencije između opredeljenja u političkom prostoru (levo-desno) i vrednosnih orijentacija je tek 0,17. Postavlja se pitanje objašnjenja ovdje uslovno rečeno, nelogične distribucije prostorne i vrednosne orijentacije. Ne odbacujući mogućnost slabog razumevanja levo-desnog političkog prostora, ukazujem i na ovu paletu činjenica: DOS je 2000. došao na vlast zahvaljujući radnicima. Demokratska stranka je 2008. godine došla na vlast zahvaljujući radnicima... A šta je za radnike učinila ta (socijaldemokratska) vlast¹¹⁹ koju su ti radnici hteli? Ništa ili malo toga – zaključuju radnici i stoga počinju da napuštaju stranački blok stranaka koje su sebe videle kao socijaldemokratske.

DVA GLAVNA NALAZA ISTRAŽIVANJA RAŠIRENOSTI VREDNOSTI SOCIJALDEMOKRATIJE MEĐU RADNICIMA SU: OBIM MEŠOVITIH VREDNOSNIH ORIJENTACIJA I DOMINACIJA PREFERENCIJE (SOCIJALNE) SIGURNOSTI MEĐU SOCIJALDEMOKRATSKIM VREDNOSTIMA

Tri petine ispitanih radnika smo svrstali u kategoriju onih koji su obeleženi mešanim vrednostima. Jednostavno rečeno troje od pet radnika ne razaznaje jasno, zbunjeni su različitim interpretacijama loše stvarnosti, ne znaju u šta da veruju, čine im se istinite i potpuno oprečne činjenice, lakše se vezuju za ljude nego za koncepte, prosto rečeno - vrednosti su im zbrkane. Zbrka u glavama radnika niti je stvorena ni iz čega, niti je autohtona, niti endemska. Ona je pre svega rezultat prožimanja: zbrkane stvarnosti, zbrkane interpretacije stvarnosti i sve prekarnijeg položaja samih radnika i njihove nemoći da samostalno, a shodno svom položaju i svojim interesima, interpretiraju datu stvarnost i prihvate njeno konzistentno vrednosno uobličavanje.

Rezultati našeg istraživanja pokazuju postojanje verovanja i pristajanje uz potpuno oprečne činjenice; otkud tolika relativizacija da mislimo kako je nešto istovremeno i dobro i loše, i crno i belo, i gore i dole, i levo i desno... Da verujemo i onima koji hvale tržište i onima koji kude tržište, i onima koji kažu da je nebo visoko, a more duboko i onima koji nam kažu da možemo da pregazimo more samo da zasučemo nogavice i da letimo nebom samo treba da mašemo rukama? Da li je narod pučina pusta, da li narod brzo zaboravlja, da li je lako varati narod, da li ga je lako zavoditi za Goleš planinu ili bilo gde, da li je Domanovićev narod slep (a ne Domanovićev vođa), da li je narod glup?

Dobro, a da nije konzistentnost mišljenja precenjena, da nije doslednost u ponašanju neopravdano visoko rangirana? Ima društvenih istraživača koji tvrde da savremeni čovek ima razvijene kapacitete za zastupanje kontradiktornih uverenja, ali je tu još s kraja pedesetih godina prošlog veka Festingerova teorija kognitivne disonance po kojoj svaki čovek teži konzistenciji svojih mišljenja, stavova i ponašanja.

¹¹⁹ Ta vlast koja je sebe videla kao socijaldemokratsku, brzo je prihvatila ona opšta mesta o radnicima karakteristična za neoliberalne, poput onoga niko ne može da ih plati onoliko malo koliko oni malo rade, lenji su, sanjaju o socijalizmu, hteli bi sve od države, a oni državi ništa...

Možda je svojevrsni pandan ekspanziji vrednosnog galimatijasa, upravo nekonzistentnost raznih ideoloških interpretacija postojeće i poželjne stvarnosti, a nadalje prikrivanja suštinskih posledica aktualnih kontradikcija rada i kapitala.¹²⁰ Tako danas isti ljudi istovremeno govore i o dostojanstvu rada, o pristojnom radu i o potrebi njegove fleksibilizacije. Neoliberalni kapitalisti osporavaju legitimnost pristojnog rada, to čine i njihovi trabanti u teorijskim opravdanjima neoliberalizma, to svakodnevno čine i plaćeni *analitičari*, a vidimo ovih dana da će im se pridružiti i vladajuća partijska koalicija i njihova većina u Skupštini Srbije. Pristojan je samo nesigurni rad, pristojni su samo prekarni radnici. Prekarijat je, kaže Pjer Burdije (Signalna svetla) sastavni deo jednog *modus dominacije* novog tipa, zasnovanog na uspostavljanju opšteg i trajnog stanja nesigurnosti čiji je cilj da primora radnike na potčinjenost, na prihvatanje eksploatacije.

Naličje koje objašnjava ekspanziju vrednosnog galimatijasa čine pojave kao što su fleksibilizacija rada i radnika, brutalizacija rada, destrukcija rada, fragmentacija radništva, prisilna individualizacija radnika, društveno isključenje radnika, prevođenje proletarijata u prekarijat...

U modernom dobu sigurnost je smeštena u rad, a rad u središte ljudske egzistencije. Rodno mesto nesigurnosti je fleksibilni rad, a to je svaki rad koji nije osmočasovni rad u radnom odnosu na neodređeno vreme. Fleksibilno zaposlenje je svaki oblik zaposlenja koji ne predstavlja zaposlenje s punim radnim vremenom na neodređeni rok – to su razni naslovi za razne oblike destrukcije rada - posao sa fleksibilnim radnim vremenom, nesigurno zaposlenje, atipično zaposlenje, uslovno zaposlenje, povremeni i privremeni rad, rad na određeno, radnici na lizing, sezanci, nadničari... Destabilizacija i brutalizacija rada, njegova fleksibilizacija i fragmentacija; neizvesnost radnog odnosa i njegovo mrvljenje, povremenost i privremenost radnog odnosa – sve je to iščailo sam rad, pa time i sigurnost radničke egzistencije. Radnička egzistencija postaje neodređena, fluidna, neizvesna...

Rad konstituiše društvene odnose (Meda, 1995). Svekolika fleksibilizacija rada je umnogome istovremeno i destrukcija rada koja, potom generiše destrukciju društvenih odnosa, a u svakom slučaju socijalnu ekskluziju radnika.

Pojmovni otac prekarijata, Gaj Standing, smatra da se u ovoj novoj klasi kumulira potencijalna opasnost zato što prekarne radnika brojne i duboke frustracije i zasićenost osećajem nepravde - čine prvim ciljevima populizma i ekstremizma. Sve veća i veća brutalizacija rada stvara osjećaj bespomoćnosti, pomirenosti i osjećaja beskorisnosti čije su posledice agresija i nezadovoljstvo koji će naravno biti usmereni na političare na vlasti – i to s dobrim razlogom (Asbjørn Wahl i Roy Pedersen).

Ukupno uzev, poenta je u tome što je vrednosna zbrka, vrednosni galimatijas u stvari rezultanta svekolike nesigurnosti modernog radnika; ta nesigurnost i konstantna neizvesnost, ta prekarlost i nije mogla bilo šta drugo da generiše osim svakojake zbrke u glavi i straha u srcu!

¹²⁰ *Kontradikcija između najamnog rada i kapitala* i dalje zauzima centralno mesto u kapitalističkom obliku proizvodnje: hegemonija *neoliberalizma* je značila da je udeo nacionalnog prihoda u obliku nadnica bio drastično redukovano, uz istovremenu sveobuhvatnu preraspodelu sa prihoda od nadnica, na prihode od imovine i kapitalnih profita – što je bilo podsticano i poreskom politikom (Deppe, 2013).

LITERATURA:

1. Burdije, Pjer, (1999), *Signalna svetla*, Beograd: zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
2. Frank Deppe, Frank, (2013), *Socijalizam u XXI veku – više od utopije*. U: Veselinović Ana i dr. (ur). Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung.
3. Meda, Dominique, (1995), *Le travail, une valeur en voie de disparition*. Edition Alto-Aubier.
4. Ružica, Miroslav, (april 2012), *Prekarijat: Nova opasna klasa?* B&F, broj 86.
5. Wahl, Asbjørn i Roy Pedersen, *Cena političkih kompromisa*, Zarez 367, <http://www.zarez.hr/clanci/cijena-politickih-kompromisa>

SREĆKO MIHAILOVIĆ*

THE PREVALENCE OF SOCIAL DEMOCRATIC BELIEFS AMONG SERBIAN WORKERS

Abstract: *There are numerous reasons why social democracy is currently in crisis. The main reasons for this certainly include deep changes in the character of labour, employment and workers' subsistence as a result of deep structural changes in relations between labour, capital and the state, i.e. the impact of these changes on workers, their political interpretation of reality and the way its values are shaped. Another important reason is associated with the strategic and organisational errors that social democratic parties have made, and also with their intellectual impotence to offer an effective political interpretation of structural changes in modern society, including those changes that directly affect the values and social foundations that these parties rest upon. Our research, which was conducted in the spring of 2013 on a small sample of workers, indicates a decline in consistent values and the predominance of a galimatias of values. On the other hand, among the "remaining" consonant values, the prevailing values are the ones relating to the quality of life – those relating to the welfare state and social and existential security.*

Keywords: *social democracy, workers, values, welfare state, social security, existential security, partocracy.*

*The author is a sociologist and president of the Centre for Development of Trade Unionism.

EGALITARISTIČKA VREDNOSNA ORIJENTACIJA MEĐU RADNICIMA U SRBIJI

Sažetak: Ispitivanje vrednosnih orijentacija u društvima koja su prošla ili prolaze kroz promene društvenog sistema, jeste veoma važno istraživačko pitanje. U radu se ispituje rasprostranjenost egalitarističke vrednosne orijentacije među radnicima u Srbiji. Cilj rada jeste da ustanovi u kojim društvenim grupama je egalitarizam najrasprostranjeniji, kao i da proveri da li sklonost ka egalitarizmu više zavisi od interesa pojedinaca ili njihove šire ideološke orijentacije. Rezultati istraživanja ukazuju na to da radnici u Srbiji razlikuju dve dimenzije egalitarizma (ekonomsku i individualističku), ali i na to da je rizik od siromaštva jasniji prediktor za različito prihvatanje egalitarnih stavova od ideološke samopercepcije.

Ključne reči: egalitarizam, rizik od siromaštva, ideološka samopercepcija.

UVOD

U društvima u kojima se menjaju sistem i na njemu zasnovane norme, pre ili kasnije, dolazi do zamene starih vrednosnih orijentacija novim. Ovo je posledica činjenice da svaki društveni sistem teži legitimizaciji, a samim tim i stabilnosti kroz konsenzus o osnovnim društvenim vrednostima (Lazić, Cvejić, 2011:811). Zato je u zemljama, u kojima su promenjeni društveni odnosi i način društvene reprodukcije, poput Srbije, istraživanje promena na vrednosnom planu izuzetno bitno pitanje. Ipak, transformacije u sferi interiorizovanih vrednosti su značajno sporije, nego promene u političkom ili ekonomskom polju.

Promene društvenog sistema u Srbiji imale su donekle specifičan tok. Kao i u drugim zemljama Istočne Evrope, postsocijalistička transformacija je započela krajem osamdesetih godina. Međutim, u Srbiji je tokom većeg dela devedesetih godina na snazi bila *blokirana transformacija*. Tokom ovog perioda, interes vladajuće grupacije je bio, ne da u potpunosti spreči, već da promene odloži dovoljno dugo, kako bi sebi omogućila konverziju političko-ekonomskih pozicija u privatni kapital. Do ponovnog pokretanja sistemskih promena dolazi tek posle sloma režima Slobodana Miloševića, 2000. godine (Lazić, Cvejić, 2011:809).

Na vrednosnom planu, od početka sistemskih promena do danas prisutna je neusklađenost normativnog i vrednosnog sistema (*normativno-vrednosna disonanca*). Pred slom socijalizma, u društvu čija je privreda počivala na komandnom sistemu, zapadne liberalne vrednosti su bile široko rasprostranjene među stanovništvom. I pored očekivanja da će prelazak na kapitalistički način proizvodnje prevazići ove neusklađenosti, istraživanja vršena posle 2000. godine pokazala su da su, uz šire prihvatanje liberalnih vrednosti na političkom polju, u okviru ekonomskog podsistema prisutne i redistributivne i liberalne vrednosti. Pretpostavlja se da je ovo posledica kontinuiteta državnog intervencionizma u Srbiji, ali i promena dominantne neoliberalne paradigme kapitalističkog normativnog i vrednosnog poretka (kao posledice globalne ekonomske krize), prema kojima se država (ili neki novi naddržavni akter) pomera s položaja (prvenstveno) regulatornog ekonomskog činioca na položaj izrazito aktivnog intervencionističkog činioca (Lazić, Pešić, 2013).

¹²¹ Autorka je sociološkinja i članica istraživačkog tima *Škola za mlade istraživače*.

Ovaj rad će se baviti ispitivanjem egalitarističke vrednosne orijentacije radnika Srbije. Cilj rada jeste da se ispita koliko je egalitarizam prisutan među radno aktivnim stanovništvom, te da se proverí da li ga ispitanici definišu kao jedinstvenu vrednosnu orijentaciju ili možemo govoriti o jednakosti u različitim sferama. Takođe, u radu će se proveriti u kojim društvenim grupama je orijentacija ka egalitarizmu najrasprostranjenija i da li ona zavisi više od interesa pojedinca ili šireg vrednosnog sklopa. Empirijski podaci korišćeni u ovom radu dobijeni su u okviru istraživanja *Raširenost socijaldemokratskih uverenja među radnicima Srbije*, koje je na kvotnom uzorku od 600 zaposlenih i nezaposlenih radnika ispitivalo različite vrednosne orijentacije.

TEORIJSKI OKVIR

Egalitarizam je vrednost uz pomoć koje se najbolje definiše socijalistička orijentacija. Ipak, pojam egalitarizma ima sasvim različita značenja u različitim ideologijama. Za razliku od konzervativaca, koji su odbacivali ideju o jednakosti definišući društvo kao hijerarhizovano, liberali podržavaju jednakost, ali na polju moralne vrednosti i veruju u poštovanje jednakih prava. Liberali polaze od toga da su ljudi rođeni s vrlo različitim talentima i veštinama i imaju pravo da u skladu sa tim budu nagrađeni: ne može se zabraniti onima koji su sposobiji i vredniji da budu bogatiji od drugih. Zato oni daju prednost jednakosti prilika, a ne društvenoj ili ekonomskoj jednakosti. S druge strane, socijalističke pristupe karakteriše verovanje u društvenu jednakost i jednakost ishoda. Pristalice ove vrednosne orijentacije nisu sklone da imovinsku nejednakost objašnjavaju urođenim razlikama u sposobnostima pojedinaca. Za njih je stav o urođenoj nejednakosti mit koji daje legitimitet nejednakosti. Najznačajniji oblici ljudske nejednakosti socijalisti vide pre kao rezultat nejednakog tretmana od strane društva, nego prirodne darovitosti (Hajvud, 2005: 115-116, Stanford Encyclopedia of Philosophy).

Pojam egalitarizma usko je vezan i sa shvatanje siromaštva. U ranijim pristupima se polazilo do *apsolutnog* siromaštva, koje je mereno standardima fizičkog preživljavanja, da bi se u današnjoj literaturi više pažnje posvećivalo *relativnom* siromaštvu koje uključuje ekonomske, ali i socijalne indikatore i kvalitet života. Objašnjenja siromaštva su išla od konzervativnih stavova koja su žrtvu optuživala za svoje stanje, preko liberalnih ideja da je na pojedincu odgovornost da sopstvenim naporima nađe izlaz iz siromaštva, uz podršku porodice i dobrovoljnih organizacija, do socijalističkih pristupa po kojima siromaštvo nije individualna ili kolektivna osobina već posledica društveno-ekonomskih uslova. Pristalice poslednje teze, na osnovu postulata nastalih u okviru strukturalnih teorija o siromaštvu, traže radikalne zahvate na suzbijanju siromaštva kroz državne mehanizme i socijalne politike (Kolin, 2008:192-200).

U okviru socijaldemokratskog pristupa pojam jednakosti postepeno je zamenjen *relativnijim* i *liberalnijim* pojmom jednakih mogućnosti (Gombet, 2012: 34-35, Hajvud, 2005: 117). Ipak, socijaldemokratija jednake šanse shvata mnogo šire od određenja koje je bliže diskursu liberalizma. Pojam jednakih šansi, osim što podrazumeva jednake raspodele materijalnih dobara, odnosi se i na jednaku raspodelu obrazovnih mogućnosti, a ta dva vida raspodele su neodvojiva jedan od drugog. I dok socijaldemokratija ohrabruje najbolje i najtalentovanije u društvu, ona paralelno razvija državni sektor koji treba da obezbedi onaj minimum uslova za sve kako bi se, koliko je to moguće, svima obezbedile jednake startne pozicije. Osim toga, pored minimuma uslova, socijaldemokratija postavlja zahtev za uklanjanjem prepreka ili smetnji koje onemogućavaju pojedinca da ostvari svoje potencijale (Gombet, 2012: 34-35, Stanford Encyclopedia of Philosophy).

Dakle, cilj socijaldemokratije jeste stvaranje društva u kome nejednakost među ljudima postoji u najmanjoj mogućoj meri. Jednakost ljudi pred zakonom, kao i ekonomska i

sociokulturna jednakost se postiže kroz reformske procedure. Od navedenih jednakosti koje socijaldemokratija pretpostavlja, imovinska jednakost jeste koncept koji je najviše problematizovan, što je za krajnji rezultat dalo veliki broj različitih teorija koje se bave modelima i mogućnostima realizacije ekonomske jednakosti (Stanford Encyclopedia of Philosophy). Ekonomska jednakost se, prema socijaldemokratama, postiže preraspodelom bogatstva kroz državu blagostanja i sistem progresivnog oporezivanja (Hajvud, 2005: 118).

Socijaldemokratska država, vođena principom redistribucije dohodaka trebalo bi da obezbedi raspodelu bogatstva koja će ići u prilog siromašnima, ali i svim građanima, tako što bi im omogućila minimum uslova za osnovno funkcionisanje koje podrazumeva: dostupnost zdravstvenog osiguranja i obrazovanja, politiku pune zaposlenosti, model socijalnog dijaloga između države, poslodavca i sindikata i sistem socijalnih davanja za nezaposlene i siromašne. U krajnjem ishodu, ovakva država bi trebalo da bude ono što prepoznajemo kao koncept države blagostanja. Njena specifičnost jeste spajanje kapitalističkog sistema sa interventnim delatnostima, koje će favorizovati upravo one politike koje podupiru socijalnu sigurnost u jednom društvu, a sprovode se kroz prinudno socijalno osiguranje ili progresivno oporezivanje (Stanford Encyclopedia of Philosophy).

Različiti teorijski pristupi su pokušali da detektuju i objasne zašto pojedinci podržavaju državu blagostanja. Ovde će biti izdvojene dve teorije, čiji će osnovni postulati služiti i za objašnjenje determinanti egalitističke vrednosne orijentacije.

Prema prvoj teorijskoj postavci ključ objašnjenja je sopstveni interes pojedinaca. Ljudi koji su i sami primaoci socijalnih davanja i koji se suočavaju sa opasnošću da postanu finansijski zavisni od države blagostanja, imaju veće šanse da podrže redistributivne javne politike u odnosu na one kojima ne preta taj rizik. Komparativne i studije izvedene u pojedinačnim državama uglavnom potvrđuju da su nezaposleni i neaktivni skloniji pozitivnom odnosu prema odgovornostima države blagostanja. Ustanovljeno je, takođe, da su žene i stariji građani spremniji da podrže izdvajanja za socijalna davanja, dok ta spremnost opada kod ispitanika sa visokim prihodima. Pored toga, svoju podršku u empirijskim studijama je pronašla i hipoteza da zaposleni u javnom sektoru češće podržavaju redistributivne državne principe, od onih koji su zaposleni u privatnom sektoru. Utvrđeno je da socijalne grupe koje imaju indirektnu sopstvenu interese, na primer, roditelji koji dobijaju porodične beneficije ili koji koriste javne ustanove dečije zaštite, pokazuju veću sklonost ka javnoj odgovornosti za socijalna davanja. Osim toga, na generalnom nivou je ustanovljeno da će se lični interes manifestovati u vrednosnim orijentacijama kojima teže različite klase, jer one imaju suprotstavljene političke interese u očuvanju ili smanjenju odvajanja za socijalna davanja (Blekesaune, Quadagno, 2003, Jæger, 2006:322-323).

Drugo teorijsko objašnjenje polazi od pretpostavke da lične političke vrednosne orijentacije i uverenja usmeravaju političke stavove generalno, pa i odnos prema obimu socijalnog staranja i egalitarizmu. Pobornici ove teze tvrde da je stepen podrške prema javnoj odgovornosti za pružanje zaštite i iskorenjivanje nejednakosti ugrađen u opštiji i koherentan sistem političke orijentacije i ideoloških preferenci. Empirijski podaci podržavaju ovu tvrdnju, jer se pokazuje da stavovi ljudi prema politici države blagostanja i egalitarizmu imaju tendenciju da budu prilično interno konzistentni i u korelaciji sa drugim ideološkim uverenjima. Komparativna i istraživanja sprovedena u pojedinačnim državama pokazuju, na primer, da su subjektivno pozicioniranje na skali levica/desnica, verovanje u socijalnu pravdu i pravednu socijalnu mobilnost, egalitistička ideologija, postmaterijalističke vrednosti i podrška prema javnoj odgovornosti za pružanje socijalne zaštite u pozitivnoj korelaciji (Jæger, 2006:323).

Zbog jakih argumenata i empirijskih dokaza, u ovom radu se očekuje da i lični interes i politička ideologija budu značajno povezani sa različitim nivoom prihvatanja egalitarizma. Zbog kvotnog uzorka, operacionalizacije pojmova i primenjenih statističkih tehnika, rezultati nam, nažalost, neće otkriti kauzalna objašnjenja, niti će moći da budu generalizovani. Taj zadatak bi trebalo obaviti u nekom od sledećih istraživanja.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA I POLAZNE PRETPOSTAVKE

Kao što je već spomenuto, empirijski podaci su prikupljeni u okviru istraživanja *Raširenost socijaldemokratskih uverenja među radnicima Srbije*, koje je na terenu sprovedeno u martu i aprilu 2013. godine. Istraživanje je rađeno na kvotnom uzorku od 600 radno aktivnih građana, a kvote su uzimale u obzir ravnomernu raspodelu ispitanika po stepenu obrazovanja, godinama i polu, dok su kvote za zaposlenost (nezaposlen, zaposlen kod domaćeg privatnika, zaposlen u javnoj kompaniji i zaposlen u javnom sektoru) oslikavale realnu proporciju.

U radu se polazi od dve pretpostavke. Prva je da će orijentacija ka egalitarizmu biti prisutnija kod onih grupa koje imaju veći interes da podrže egalitarističku orijentaciju. Ovaj interes se delom poklapa i sa rizikom od siromaštva. Prema Strategiji za smanjenje siromaštva, u Srbiji su riziku od siromaštva najviše izloženi: neobrazovani; nezaposleni; stara lica (preko 65) i deca; domaćinstva sa pet ili više članova; staračka jednočlana i dvočlana domaćinstva, posebno u ruralnim područjima; zemljoradnički penzioneri, naročito u ruralnim sredinama; stanovnici ruralnih područja jugoistočne i zapadne Srbije (Strategija za smanjenje siromaštva). Pored toga, različita istraživanja i analize pokazuju da Romi, interno raseljena lica i izbeglice, osobe sa invaliditetom spadaju u kategorije stanovništva sa najvećim rizikom od siromaštva (Cvejić, Babović, Pudar, 2010). Ipak, našim istraživanjem su obuhvaćene samo neke od pomenutih sociodemografskih varijabli. Stoga će u analizu biti uključeni: pol, starost, obrazovanje/zanimanje, zaposlenost, veličina naselja. Takođe, dragoceni će biti i podaci o proseku primanja po članu domaćinstva i generalnom zadovoljstvu životom. Empirijski podaci dobijeni u ranijim istraživanjima nam daju za pravo da očekujemo da žene, osobe nižeg obrazovnog statusa, nezaposleni i zaposleni u javnim preduzećima, stanovnici sela, oni sa manjim prihodima i oni manje zadovoljni svojim životima, iskazuju veću podršku egalitarističkim stavovima.

Druga pretpostavka polazi od teze da je egalitiraistička vrednosna orijentacija ukorenjena u širi politički i ideološki okvir svakog pojedinca. U analizi će biti korišćena skala ideološke samopercepcije, na kojoj su ispitanici sami sebe pozicionirali, počevši do krajnje ili umerene desnice, preko centra, do umerene i krajnje levice. Očekivalo se da će egalitarni stav biti znak naklonosti prema levisi, jer je ideja o jednakosti u posedovanju dobra istovremeno egalitarna u svojoj osnovi i temeljna levičarska ideja. I suprotno: za one sa antiegalitarnim stavom se očekivalo da istovremeno izražavaju i naklonost prema desnici (Blagojević, 2008:129).

U radu je korišćena analiza glavnih komponenti kao i analiza koeficijenata korelacije.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Egalitaristička vrednosna orijentacija je u upitniku merena preko pet zasebnih tvrdnji:

- bogataše treba mnogo više oporezovati od onih koji prosečno ili malo zarađuju;
- opravdano je ograničiti najveće plate u odnosu na prosečne;
- javne usluge (zdravstvo i obrazovanje) treba učiniti besplatnim za najsiromašnije;
- pojedinac koji je siromašan je sam kriv za svoje stanje;
- nije pošteno ostvarivati jednakost svih ljudi ako se tako oduzima od sposobnijih.

Stepen slaganja meren je petostepenom Likertovom skalom. U Tabeli 1 predstavljena je distribucija odgovora u procentima.

Tabela 1 – Tvrdnje koje mere egalitarizam izražene u procentima

	Uopšte se ne slaže	Uglavnom se ne slaže	Niti se slaže, niti se ne slaže	Uglavnom se slaže	U potpunosti se slaže	Suma
Bogataše treba mnogo više oporezovati od onih koji prosečno ili malo zarađuju	3,5%	3,7%	10,7%	18,5%	63,6%	100
Opravdano je ograničiti najveće plate u odnosu na prosečne	5,3%	6,7%	11,2%	18,2%	58,7%	100
Javne usluge (zdravstvo i obrazovanje) treba učiniti besplatnim za najsiromašnije	1,3%	1,8%	2,7%	15,9%	78,3%	100
Pojedinac koji je siromašan je sam kriv za svoje stanje	32,6%	27,9%	19,5%	13,5%	6,5%	100
Nije pošteno ostvarivati jednakost svih ljudi ako se tako oduzima od sposobnijih	9,1%	9,8%	26,5%	27,4%	27,2%	100

Kao što se vidi iz date tabele, među ispitanicima najviše podrške je dobio stav o tome da javne usluge treba učiniti besplatnim za najsiromašnije. Gotovo 95% anketiranih građana se uglavnom ili u potpunosti slaže sa ovom tvrdnjom. Veoma veliku podršku ispitanici daju i ideji progresivnog oporezivanja (82,1% se uglavnom ili u potpunosti slaže), kao i ograničavanju najviših plata u odnosu na prosečne (uglavnom ili u potpunosti se slaže 76,2%). Vrlo visoke rezultate na ove tri skale (aritmetičke sredine na tri pitanja redom iznose: 4,68, 4,35 i 4,18), možemo objasniti velikom ekonomskom krizom neoliberalizma na globalnom nivou, efektima njenog prelivanja na domaću radnu snagu, ali i istorijskim kontinuitetom državnog intervencionizma u Srbiji.

Na nešto drugačiju raspodelu nam ukazuju sledeća dva pitanja. Oko 60% ispitanika je iskazalo delimično ili potpuno neslaganje sa tvrdnjom da je siromašni pojedinac sam kriv za svoje stanje (aritmetička sredina za ovo je 2,34, s tim što bi trebalo imati u vidu da je skala ovde obrnuta i da niže vrednosti odražavaju egalitarističku orijentaciju). Jedino pitanje na kojem je preovladala podrška antiegalitarističkoj orijentaciji je pitanje o tome da li je pošteno ostvariti jednakost svih ljudi ako se tako oduzima od najspособnijih. Preko polovine ispitanih radnika (54,6%) veruje da ovakvo rešenje nije pošteno.

Analizom glavnih komponenti utvrđeno je da su stavovi koji mere orijentaciju ka egalitarizmu podeljeni u dve grupe (eskratohovana su dva faktora čija je vrednost latentnog korena veća od 1). Prva grupa obuhvata iskaze koji se odnosi na dimenziju ekonomskog (anti)egalitarizma.¹²² Druga grupa se sastoji od jedne konzervativne (*Pojedinac koji je siromašan je sam kriv za svoje stanje*) i jedne liberalne tvrdnje (*Nije pošteno ostvarivati jednakost svih ljudi ako se tako oduzima od sposobnijih*). Kako im je zajedničko preispitivanje pojedinačne, a ne sistemske ili strukturalne odgovornosti za (ne)jednakost, ova dimenzija je nazvana individualistički (anti)egalitarizam.

¹²² U ovu grupu spadaju sledeći stavovi: *Bogataše treba mnogo više oporezovati od onih koji prosečno ili malo zarađuju*; „*Opravdano je ograničiti najveće plate u odnosu na prosečne i Javne usluge (zdravstvo i obrazovanje) treba učiniti besplatnim za najsiromašnije*“.

U cilju preispitivanja početnih hipoteza na ove dve dimenzije egalitarizma, u daljoj analizi korišćeni su standardizovani faktorski rezultati. Na dimenziji ekonomskog egalitarizma negativne vrednosti faktorskih rezultata označavaju podršku antiegalitarnim stavovima, dok pozitivne vrednosti ukazuju na prihvatanje egalitarnijeg stava. Rezultati su prikazani u Tabeli 2.

Tabela 2 – Ekonomski (anti)egalitarizam

	Karakteristika ispitanika	Faktorski rezultati za ekonomski egalitarizam
Pol (Spirman= -0,064, sig=0,123)	ženski	0,05
	muški	-0,04
Generacijska pripadnost (Spirman=0,180, sig=0,000)	do 25 godina	-0,20
	26-35 godina	-0,13
	36-45 godina	-0,04
	46-55 godina	0,16
	56 i više godina	0,48
Zanimanje/školska sprema (Spirman= -0,290, sig=0,000)	NK ili PK radnik	0,35
	KV ili VK radnik	0,16
	Tehničar ili službenik	-0,14
	Stučnjak	-0,30
Zaposlenost (Spirman= -0,122, sig=0,003)	Nezaposlen	0,13
	Zaposlen u javnom sektoru	0,08
	Zaposlen kod domaćeg privatnika	-0,06
	Zaposlen u stranoj kompaniji	-0,29
Veličina naselja (Spirman= -0,166, sig=0,000)	Selo	0,87
	Varošica do 10.000 stanovnika	0,28
	Grad 10.000-30.000 stanovnika	0,29
	Grad 30.000-100.000 stanovnika	0,18
	Grad više od 100.000 stanovnika	0,13
	Beograd	-0,16
Prosek mesečnih primanja (Spirman= -0,319, sig=0,000)	Do 5000 din po članu domaćinstva	0,35
	5001-10.000 din po članu domaćinstva	0,35
	10.001-20.000 din po članu domaćinstva	0,17
	20.001-30.000 din po članu domaćinstva	-0,27
	Preko 30.000 din po članu domaćinstva	-0,57
Zadovoljstvo životom (Spirman= 0,214, sig=0,000)	Veoma zadovoljan	-0,29
	Uglavnom zadovoljna	-0,20
	Uglavnom nezadovoljan	0,22
	Veoma nezadovoljan	0,30
Politička samopercepcija (Spirman= -0,115, sig=0,040)	Krajnja desnica	0,30
	Umerena desnica	-0,03
	Centar	-0,11
	Umerena levica	-0,21
	Krajnja levica	-0,45

Kao što se može zaključiti iz prethode tabele, većina specifičnih hipoteza u okviru teorijskog pristupa o interesno uslovljenoj podršci se pokazala ispravnom. Analizom Spirmanovih koeficijenata korelacije ustanovljeno je da postoje statistički značajne korelacije između ispitanika različite starosti, školske spreme, zaposlenosti, veličine naselja, proseka mesečnih primanja i zadovoljstva životom s jedne strane i pružanja podrške ekonomskom egalitarizmu, s druge. Egalitaristička orijentacija opada sa rastom nivoa obrazovanja, veličinom naselja, prosekom mesečnih primanja i zadovoljstvom životom, dok je rast zabeležen jedino sa rastom broja godina ispitanika. Takođe, pokazalo se da postoji i statistički značajna veza između egalitarističke orijentacije i statusa zaposlenja, odnosno vlasničke strukture firme u kojoj ispitanik radi. Podrška ekonomskom liberalizmu raste kako se status zaposlenja kreće od strane i domaće privatne kompanije, preko zaposlenih u javnom sektoru, do nezaposlenih lica, mada je ova korelacije relativno slaba. Jedino se kod pola ispitanika nije pokazala nikakva statistički značajna veza. Dakle, možemo zaključiti da empirijski podaci potvrđuju našu prvu hipotezu o tome da su interesi pojedinca u vezi sa podrškom prema egalitarizmu.

I kod posmatranja druge tvrdnje koja se proverava u ovom radu, uočeno je da postoji statistički značajna, ali relativno slaba veza između ideološkog samopozicioniranja na skali levica-desnica, ali je smer korelacije neočekivan. Naime, rezultati pokazuju da podrška ekonomskom egalitarizmu opada od ispitanika koji su se izjasnili kao krajnja desnica do ispitanika koji sebe vide kao sledbenike krajnje levice. Objašnjenje ovakvih rezultata verovatno je posledica više činjenica. Prvo, različite teorije i istraživači su ukazali na to da je jednodimenzionalna skala levica-desnica prilično neprecizna, jer se suštinski sastoji iz političke i ekonomske dimenzije. Stoga odgovor da ispitanik podržava krajnju desnicu u političkoj sferi i ekonomske egalitarističke stavove ne mora uopšte biti kontradiktoran. Drugo, politička scena u Srbiji ne može da se pohvali jasnim ideološkim profilom, jer su se tokom poslednjih godina stranke često okretale populističkim merama (koje su u političkom smislu podržavale nacionalističke, a u ekonomskom redistributivne vrednosti). I na kraju, usled globalne ekonomske krize neoliberalna ideologija podvrgnuta je konstatnoj kritici, a uloga države kao intervenišućeg faktora dobija sve veću podršku.

Kod analize druge dimenzije, koju smo nazvali individualistički (anti)egalitarizam, nisu uočene statistički značajne veze između sociodemografskih, odnosno ideoloških grupa, niti sa faktorskim skorovima, niti sa pojedinačnim pitanjima. Jedina varijabla koja je pokazala značajnu, ali vrlo slabu vezu, sa ovim faktorskim rezultatima jeste zadovoljstvo životom. Naime oni koji su nezadovoljniji svojim životima imali su manje razumevanja za prebacivanje odgovornosti za siromaštvo na pojedince i bili su skloniji da podrže stav da je pošteno oduzimati od sposobnijih kako bi se ostvarila društvena jednakost (Spirman = -0,109, sig=0,010).

ZAKLJUČAK

Istraživački podaci o vrednostim orijentacijama radnika u Srbiji pokazuju da su egalitarne vrednosti među ispitanicima vrlo rasprostranjene. Takođe, analizom glavnih komponenti je utvrđeno da ispitanici suštinski prave razliku između ekonomskog egalitarizma i jednog individualističkog pristupa koji preispituje odgovornost pojedinca u društvu. I dok je podrška ekonomskom egalitarizmu (redistribuciji sredstava, progresivnom oporezivanju, ograničavanju najviših plata) izuzetno visoka među ispitanicima, ambivalentan stav se javlja na drugoj dimenziji. S jedne strane, većina ispitanika ne veruje u konzervativno optuživanje siromašnih za njihovo stanje, ali takođe nisu skloni ni da podrže oduzimanje od najsposobnijih da bi se redistribucija obezbedila.

Što se tiče naše dve osnovne hipoteze, prva je potvrđena u potpunosti na skali ekonomskog egalitarizma, dok je druga pokazala neočekivan smer veze. Naime, ustanovljeno je da su ekonomskoj egalitarističkoj orijentaciji skloniji oni koji su pod većim rizikom od padanja na teret socijalnih davanja (ispitanici sa nižim primanjima i nižeg obrazovnog nivoa, stariji, nezaposleni, stanovnici sela, te oni koji su manje zadovoljni svojim životom). S druge strane, iako se pokazalo da je ideološka samopercepcija statistički značajno povezana sa ekonomskim egalitarizmom, podaci govore o tome da su egalitarniji oni koji sebe vide kao pobornike desničarskih ideja. Pretpostavlja se da je dati nalaz posledica istorijske vrednosne nekozistentnosti i vrednosno-normativne disonance na domaćoj sceni, ali i otklona od neoliberalnih ideja usled ekonomske krize na globalnom nivou.

Možemo da zaključimo da bi radnici u Srbiji voleli da sistem bude egalitarniji. Oni odobravaju progresivno oporezivanje i ograničenje najviših plata u odnosu na prosečne, ali ne i ostvarenje egalitarnijeg društva kroz *oduzimanje* od sposobnijih.

Na kraju, trebalo bi imati u vidu nedovoljnu mogućnost generalizacije datih nalaza usled ograničenja uzorka, pa bi se ovaj rad mogao shvatiti kao poziv da se datoj temi u sledećim istraživanjima posveti dodatna pažnja.

LITERATURA:

1. Achterberg, Peter, Houtman, Dick and Derks, Anton, (2011), *Two of a Kind? An Empirical Investigation of Anti-Welfarism and Economic Egalitarianism*. Public Opinion Quarterly, Vol. 75, No. 4, pp. 748–760.
2. Blagojević, Goran, (2008), *Levica u Srbiji na prelazu iz industrijskog u informatičko društvo*, u: Mladenović, Ivica i Milena Timotijević (ur). *Sloboda, jednakost, solidarnost i internacionalizam: Izazovi i perspektive savremene levice u Srbiji*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung.
3. Blekesaune, Morten and Jill, Quadagno, (2003), *Public Attitudes toward Welfare State Policies: A Comparative Analysis of 24 Nations*. European Sociological Review. vol. 19, no. 5, pp. 415-427.
4. Cvejić, Slobodan, Babović, Marija, Pudar, Gazela, (2010), *Studija o humanom razvoju – Srbija 2010, izvori i ishodi socijalnog isključivanja*. Beograd: UNDP.
<http://www.secons.net/admin/app/webroot/files/publications/hdrbook.pdf>
5. Cvejić, Slobodan, (2011), *Izvori i ishodi siromaštva i socijalnog isključivanja u Srbiji*, u: Mihajlović, Srećko (ur), *Domesti tranzicije od socijalizma ka kapitalizmu*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung.
6. Gombert, Tobias, (2012), *Socijaldemokratska čitanka 1 - Osnove socijaldemokratije*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung.
7. *Egalitarianism*, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
<http://plato.stanford.edu/entries/egalitarianism/>
8. Hejvud, Endru, (2005), *Političke ideologije – uvod*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
9. Jæger, Mads Meier, (2006), *What Makes People Support Public Responsibility for Welfare Provision: Self-Interest or Political Ideology? A Longitudinal Approach*, Acta Sociologica, Vol. 49, No. 3, pp. 321-338.
10. Kolin, Marija, (2008), *Obrasci života u siromaštvu i nove paradigme Evropske unije*. Sociologija, Vol. L, No 2, str. 191-206.
11. Lazić, Mladen, (2007), *Spread of Value Orientations Among Political and Economic Elites in Serbia*. Romanian Journal of Political Science. Vol 7, No 2, pp. 67-83.

12. Lazić, Mladen and Slobodan Cvejić, (2011), *Post-Socialist Transformation and Value Changes of the Middle Class in Serbia*, European Sociological Review. Vol 27, No 6, pp. 808–823.
13. Lazić, Mladen i Jelena Pešić, (2013), *Društvene promene i promene vrednosnih orijentacija pripadnika osnovnih klasa u Srbiji*, u: Lazić, Mladen i Slobodan Cvejić (ur) *Promene osnovnih struktura društva Srbije u periodu ubrzane transformacije*, Beograd: Čigoja štampa (u štampi).
14. **Strategija za smanjenje siromaštva.**
<http://vojvodinahouse.rs/wp-content/uploads/2011/05/Strategija-za-smanjenje-siromastva-u-Srbiji-Glavni-tekst.pdf>
15. Vasović, Mirjana i Bora Kuzmanović, (2001), *Vrednosni prioriteti zaposlenih*, u: Mihajlović, Srećko (ur), *Sindikati Srbije – od sukoba ka saradnji*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i Centar za socijalne i demokratke studije.

DUNJA POLETI*

EGALITARIANISM AS A VALUE ORIENTATION AMONG SERBIAN WORKERS

Abstract: *The examination of value orientations in societies that have been through or are undergoing changes in their social systems is a very important research question. This paper examines the extent of the egalitarian value orientation among Serbian workers. The purpose of this paper is to establish whether egalitarianism is present among Serbian workers, and to identify the social groups in which it is most widespread, as well as to verify whether the inclination towards egalitarianism is more dependent upon individual interests or upon a broader ideological orientation. Research findings show that Serbian workers distinguish two dimensions of egalitarianism (economic and individualist), and that the risk of poverty more clearly predicts the various means of accepting egalitarian views than the scale of ideological self-perception.*

Keywords: *egalitarianism, poverty risk, ideological self-perception.*

* The author is a sociologist and member of the “Young Researchers’ School” research team.

SOCIJALNA SIGURNOST KAO POKAZATELJ VREDNOSNOG KONCEPTA SOCIJALDEMOKRATIJE¹²⁴

Sažetak: *Socijalna država podrazumeva takav društveni sistem u kojem država preuzima odgovornost za proizvodnju socijalno-ekonomske sigurnosti koju nudi svojim građanima i kao takva, ona je bitan element socijaldemokratije. U ovom istraživanju u kome se pokušala ustanoviti korelacija između socijaldemokratskih vrednosti i orijentacije ka sigurnosti, kao jedna od dimenzija socijaldemokratskih vrednosti provlači se i sigurnost. S obzirom na to da je sigurnost sam po sebi višedimenzionalan koncept u ovom istraživanju se pod ovim pojmom podrazumevala: sigurnost radnog odnosa; sigurnost plata i zarada; sigurnost penzija; sigurnost radnih prava; pravna državu. Istraživanje je pokazalo da, generalno uzev, po pitanju socijalne sigurnosti radnici Srbije u celini imaju izrazito podržavajući stav, odnosno, pokazalo se da 93% radnika od čitave ispitivane populacije podržava ili izrazito podržava orijentaciju prema sigurnosti. Takođe, pronađena je izuzetno visoka korelacija između orijentacije ka sigurnosti i orijentacije ka socijaldemokratskim vrednostima. Pokazalo se da izrazito veću usmerenost ka orijentaciji ka sigurnosti imaju oni ispitanici koji su delili socijaldemokratske vrednosti.*

Ključne reči: *socijalna sigurnost, sigurnost plata i zarada, sigurnost penzija, radno pravo, pravna država i socijaldemokratija.*

SIGURNOST RADNOG ODNOSA

Kategorija rada je nužna pri samoodređenju čoveka, i upravo se preko rada čovek ostvaruje kao društveno i svrsishodno biće.¹²⁵ Socijalna država bi trebalo da omogući svakom pojedincu njegovo neotuđivo pravo na rad, da adekvatno uredi radne odnose, ali i da nadgleda i osigura ostvarenje tog radnog prava.

Olga Kroker (Crocker, all., 1984) izlaže i nabroja osobenosti globalnih socijalnih sistema na taj način što detaljno obrazlaže odlike socijalnog i kapitalističkog sistema po pitanju vrednosnih sistema, sistema radnih odnosa i načela organizovanja i upravljanja.

U tabeli koja sledi možemo videti razlike po pitanju sistema radnih odnosa u socijalnom i kapitalističkom sistemu:

Tabela 1. Komparacija socijalnog i kapitalističkog sistema po pitanju radnih odnosa

SOCIJALNI SISTEM	KAPITALISTIČKI SISTEM
Poistovećivanje sa organizacijom u kojoj se radi	Organizacija je mesto gde se zarađuje
Doživotno zaposlenje	Zaposlenje prema potrebama poslodavaca
Sporo napredovanje u radnoj karijeri	Brzo napredovanje u početnim godinama rada
Plate bazirane na starosti i dužini rada u firmi	Plate prema radnim mestima, ugovorima i moći
Organizacija brine za blagostanje zaposlenih dok rade i nakon penzionisanja	Organizacija ugovara socijalne obaveze to jest primenjuje zakon o socijalnim davanjima

¹²³ Autorka je sociološkinja i članica istraživačkog tima *Škola za mlade istraživače*.

¹²⁴ O izvoru empirijskih podataka za ovaj rad videti napomenu 1 u tekstu Srečka Mihailovića.

¹²⁵ K. Marks, *Kapital*, Prosveta, Beograd, 1978.

SOCIJALNI SISTEM	KAPITALISTIČKI SISTEM
Značajna mobilnost unutar organizacije i mala mobilnost između organizacija	Značajna mobilnost u svim aspektima, pojedinac nije vezan za organizaciju
Zaposleni su svestranih kvalifikacija	Zaposleni su specijalizovanih kvalifikacija
Opšta pravila rada na radnom mestu	Promenljiva pravila rada na radnom mestu
Sindikati organizovani unutar firme	Sindikati organizovani po strukama, poslovima
Sukobi na radu, kratkotrajni, preventivno se otklanjaju kroz savete zaposlenih i uprave	Sukobi zaposlenih i uprave rešavaju se pravilima u skladu sa zakonima i kolektivnim ugovorima
Neguje se međusobno poverenje zaposlenih i uprave	Neguje se odnos suprotstavljenosti zaposlenih i uprave
Organizacija je centrirana ka ljudima	Organizacija je centrirana ka proizvodnji

Ono što dovodi to toga da se socijalni i kapitalistički sistem organizacije razilaze u nabrojanim aspektima jeste to što je u socijalnom sistemu akcenat stavljen na sigurnost ljudi a ne na ekonomsku efikasnost, dok je u kapitalističkom sistemu naglasak na *racionalizaciji* i na zanemarivanju *ljudske specifičnosti rada*.

Liberali smatraju da ekonomski razvoj i promene u savremenom društvu zahtevaju veliku fleksibilnost u radnim odnosima nasuprot *normalnom*¹²⁶ radnom odnosu. U nekim zemljama, taj tradicionalni normalni odnos usled inovacija gubi na značaju i afirmiše se jedan novi radni odnos koji se zasniva na fleksibilnosti. Fleksibilnost u sferi radnih odnosa dovodi do redefinisanja uloge socijalne države, i umesto sigurnosti radnog mesta država je dužna da obezbedi jednu drugu vrstu sigurnosti - sigurnost zapošljavanja. Socijaldemokratska orijentacija nasuprot ovome ističe da je država i njena intervencija u sferi radnih odnosa nužna, i da država treba da omogućiti garancije za sigurnost radnog mesta, zarada i plata. Na taj način se putem sigurnosti radnog odnosa država štiti od rizika, obezbeđuje široko blagostanje, socijalni mir i participacija građana u ekonomskoj sferi društvenog života.

SIGURNOST PLATA I ZARADA

Zastupnici koncepta fleksibilnosti smatraju da se kombinacijom fleksibilnosti i sigurnosti obezbeđuju brojnija i bolja radna mjesta. Model fleksisigurnosti predstavlja kombinaciju lakog zapošljavanja i otpuštanja (fleksibilnost za poslodavce) i visokih naknada za nezaposlene (sigurnost za zaposlenike).

Evropa je suočena sa hitnom potrebom poboljšanja prilagodljivosti kompanija i radnika radi uspešnog rešavanja problema globalizacije, ubrzanog tehnološkog razvoja i starenja stanovništva.¹²⁷ Sposobnost upravljanja promenama zahteva savremena i dinamična tržišta rada koja su fleksibilna ali istovremeno i da radnicima pružaju nove oblike sigurnosti.

Naspram fleksigurnosti, možemo da govorimo o različitim vrstama sigurnosti koje su svojstvene socijalnim državama:

¹²⁶ Normalni radni odnos se temelji na ugovoru o radu koji je zasnovan na jedan duži vremenski period, na radnom obrascu koji se orijentiše prema punom radnom vremenu, na plati koja je normirana radnim ugovorom, i akcenat se stavlja na neprekidnu radnu biografiju - sigurnost radnog mesta (Puljiz, 2008).

¹²⁷ Evropska komisija: *Strateško izvješće o obnovljenoj Lisabonskoj strategiji za rast i radna mjesta: pokretanje novog ciklusa (2008.-2010), Priopćenje Komisije za prolećno zasjedanje Evropskog vijeća 2008 i Prema zajedničkim načelima fleksigurnosti: Brojnija i bolja radna mjesta putem fleksibilnosti i sigurnosti*, COM 2007. (359) konačan tekst.

- sigurnost radnog mesta je sigurnost koja proizlazi iz zakona o zaštiti zaposlenja pri čemu se poslodavcu ograničava mogućnost svojevoljnog otpuštanja;
- sigurnost zapošljavanja se odnosi na odgovarajuće mogućnosti zapošljavanja putem većeg stepena zapošljivosti, kao recimo, putem dodatnog školovanja i obrazovanja;
- sohodovna sigurnost se prevashodno odnosi na zaštitu odgovarajuće i stabilne visine primanja;
- sigurnost kombinovanja se odnosi na mogućnost i sposobnost radnika da može da kombinuje posao koji obavlja na svom radnom mestu sa drugim odgovornostima ili zadacima.

U sferi sigurnosti i zarada odgovorna socijalna država treba da pruži svojim građanima sigurnost u oblasti minimalnih plata i minimalnih zarada koje su definisane kao minimum (koji je neophodan za čovekovu egzistenciju i podmirenje osnovnih životnih potreba). Liberali smatraju da tržište treba da igra glavnu ulogu u distribuciji i visini plata i zarada, s toga se akcenat stavlja na fleksibilnost u primanjima. Fleksibilnost u primanjima se odnosi na povezanost plate sa učinkom, odnosno, visina plate direktno zavisi od produktivnosti i profitabilnosti (ali i ponude i potražnje za radnom snagom).

Socijalna država bi nasuprot ovom modelu trebalo da obezbedi minimalnu platu za svu radnu snagu bez obzira na ponudu, potražnju, i učinkovitost radne snage na tržištu rada. Svaki građanin koji se nađe u radnom odnosu trebalo bi da ima pravo na minimalni dohodak čime socijalna država pruža sigurnost u pogledu zarada i plata, a u krajnjoj instanci i sigurnost u pogledu mogućnosti zadovoljenja egzistencijanih potreba radnika i građana.

SIGURNOST PENZIJA

Penzija je svojevrsni javni institut uz pomoć kojeg građani ostvaruju prihode u periodu kada više nisu u stanju da privređuju za život, i u periodu kada više nisu konkurentni na tržištu rada. To je mehanizam raspoređivanja dohodka i usluga pojedinaca tokom celog životnog veka. Putem ovog mehanizma osiguranja, pojedinac u toku života deo svoje potrošnje koju ostvaruje u doba kada je konkurentan na tržištu rada odlaže za budućnost kada će biti star i nemoćan da privređuje za svoju egzistenciju.

Penzijski sistem se definiše kao *skup pravnih normi, administrativnih i finansijskih aranžmana kojima se reguliše osiguranje u starosti, u slučaju invaliditeta, gubitka člana porodice.*¹²⁸

Možemo da govorimo o više modela penzijskog osiguranja, a sami modeli se difinišu na osnovu pet dihotomnih kategorija :

1) Penzijska osiguranja - univerzalne penzije (ko ostvaruje pravo na penzije). Model penzijskog osiguranja se odnosi na penzije koje su vezane za plate zaposlenih. Za visinu penzija bitni su radni staž u kojem su doprinosi plaćani, kao i visina plata. Od prikupljenih doprinosa i poreza izdvaja se za starosne, invalidske i porodične penzije.

Model univerzalnih penzija podrazumeva penzijska davanja starim ljudima u određenim dobima starosti ili invaliditeta bez obzira na to da li su oni bili zaposleni i jesu li plaćali doprinose. Univerzalne penzije se finansiraju isključivo iz poreza.

¹²⁸ Vlado Puljiz, (2005): *Socijalna politika*, Pravni fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, str. 171.

2) Tekuća raspodela - kapitalizacija (na koji način se prikuplja i preraspodeljuju sredstva za penzije). Tekuća raspodela se temelji na međugeneracijskoj solidarnosti, a prvi obavezni državni sistem rekućeg finansiranja oformio je nemački kancelar Bizmark pre oko 120 godina. Radi se o obaveznoj državnoj šemi koja podrazumeva da generacije zaposlenih svojim doprinosima plaćaju generacijama penzionera. Ovim sistemom se sredstva ne akumuliraju dugo, već se penzije isplaćuju iz doprinosa zaposlenih. Oni koji plaćaju doprinose dobijaju zakonsko pravo na to da će nakon prestanka rada takođe dobiti penziju.

3) Definisana davanja - definisani doprinosi (na koji način se definiše visina plaćanja doprinosa i visina penzija). Neke zemlje definišu visinu penzije i na osnovu toga visinu doprinosa, dok neke zemlje definišu doprinose i na osnovu uplaćenih doprinosa i količine sredstava iz fonda - određuju visinu penzija.

4) Javno upravljanje - privatno upravljanje (da li penzionim fondom upravlja država ili privatne institucije).

5) Obavezno učestvovanje - dobrovoljno učestvovanje (da li je plaćanje doprinosa obavezno i regulisano pravnim aktima, ili je prepušteno ličnoj volji radnika).

Model penzijskog sistema koji se vezuje za državu blagostanja (socijalnu državu) je model univerzalnih penzija. Ovaj model penzionog sistema, dakle, podrazumeva penzijska davanja starim ljudima u određenim dobima starosti ili invaliditeta bez obzira na to da li su oni bili zaposleni i jesu li plaćali doprinose. Univerzalne penzije se finansiraju isključivo iz poreza i uslov za dobijanje ovih vrsta penzija je građanski status, a ne plaćanje doprinosa.

PRAVNA DRŽAVA

Kada govorimo o pravnoj državi treba uzeti u obzir da postoje brojne definicije pravne države, ali gotovo svaka od njih sadrži filozofsku-teorijsku vrednost u tom smislu da je za ostvarenje prava, čovekovih sloboda, jednakost ljudi pred zakonom i državom i zaštitu od državne samovolje odgovorna upravo pravna država. Pravna država je ta koja daje optimalne okvire za njihovo ostvarenje. *To je država u kojoj ne vlada nijedan pojedinac ili grupa, nego vlada pravo i svi su obavezni da se pokoravaju toj vladavini (...). Pravna država kao društvena tvorevina ne dozvoljava nikome da bude izvan ili iznad demokratskog pravnog sistema, a to je najveća garancija ljudskih prava i sloboda.*¹²⁹

Načelo legaliteta ima vrlo važno mesto u pravnoj državi, koji se odnosi na to da je ustav najviši pravni akt kojim se obezbeđuje da se državna vlast sprovodi objektivno u skladu sa osnovnim društvenim i prihvaćenim pravilima. Značaj ustanovljenih zakona je taj što nezavisno sudstvo ne bi moglo da postoji bez njih, a nezavisno sudstvo je preduslov za garanciju ljudskih prava i sloboda. Ukoliko sudovi u potpunosti zavise od izvršne vlasti, onda njihovo postojanje gubi smisao. Vladavina prava je ideja o fundamentalnim načelima koje čine temelj države i ujedno ograničavaju političku vlast. Pravilno funkcionisanje demokratskog sistema moguće je jedino pod pretpostavkom vladavine zakona, tj. prava koja se više ne odnose na vladaoce već na građane. Ljudi imaju pravo da preko svoje političke moći kontrolišu one koji izvršavaju vlast.

Suštinski *činioci vladavine prava* su opštost zakona, određenje zakona, jednakost radnika, podela vlasti, osnovna prava i građanske slobode.

¹²⁹ Jet, Z. (2004): *Kako razmišljati o pravnoj državi*, Pravni informator broj 6, godina VII, stručno-informativni časopis za savremene pravnike, Beograd.

Koncept pravne države u tradicionalnom smislu podrazumevao je da je neki postupak vlade opravdan (legitiman) samim tim što je legalan (u skladu sa nekim propisima). U savremenoj koncepciji pravne države nije dovoljan samo legalitet u vršenju vlasti već i legitimitet tj. opravdanost njenog delovanja u svakom konkretnom slučaju. Prema tome, neki postupak (npr. donošenje zakona) ne postaje legitiman samim tim što ga je sprovela država, već se opravdanost nekog postupka donosi na osnovu opravdanosti njegove sadržine. Potrebno je da ti akti budu u skladu sa opštim principima pravde i pravičnosti.

Koncept socijalne funkcije države proističe iz shvatanja države kao jedne organizacije čija je socijalna funkcija vršenje javnih službi. Država se transformiše u *javnu službu* koja obezbeđuje uslove za nesmetano odvijanje obrazovnog procesa, nauke, zdravstva, privrede. Radi se o tome da je funkcija države obezbeđivanje opšte društvene dobrobiti, stoga se aktivnost države ne može svesti samo na vršenje državne vlasti - već i vršenje državnih aktivnosti kojima se stvaraju i obezbeđuju uslovi koji su neophodni građanima za vršenje njihove svakodnevice i njihov lični razvoj.

SOCIJALNA SIGURNOST

Kada govorimo o socijalnoj sigurnosti, možemo da govorimo kako o njenim horizontalnim aspektima (obuhvatanjem sve širih slojeva stanovništva) tako i vertikalnim (povećanjem broja usluga i njihovog kvaliteta). Pod socijalnom sigurnošću podrazumevamo skup socijalno-političkih mera koje se preduzimaju u nekom društvu (od strane države) u cilju da se stanovništvo osigura od socijalnih rizika (bolest, materinstvo, nezaposlenost, invalidnost, starost, siromaštvo i slično) ali i kako bi se prevazišlo stanje nesigurnosti. Potreba za socijalnom sigurnosti koja se ostvaruje posredstvom socijalne politike (socijalnih programa) javila se kao posledica raznih procesa ekonomskog i socijalnog razvoja.

Pojam *socijalna sigurnost* se koristi u dva značenja. U širem značenju to je stanje u društvu u kojem se građani osećaju sigurnim pred rizicima sa kojima mogu da se suoče - za socijalnu sigurnost važni su zaposlenost, porodica, socijalna mreža i državna akcija. U užem smislu to je zadovoljenje osnovnih egzistencijalnih potreba građana.

Definicije socijalne sigurnosti takođe variraju od zemlje do zemlje. U evropskim zemljama se pod socijalnom sigurnošću obavezno podrazumeva:

- socijalno osiguranje: u slučajevima nastupanja definisanog socijalnog rizika;
- socijalna pomoć: državna davanja građanima koji su ispod egzistencijalnog minimuma;
- univerzalna davanja koja slede svim građanima: dečji dodatak, penzije.

SOCIJALDEMOKRATSKA ORIJENTACIJA

Pokret socijaldemokratije, očekujući kolaps kapitalizma, zalagao se za to da sredstva za proizvodnju treba da postanu javno dobro koje pripada svima (u tom društvu jednakih će svako raditi u skladu sa svojim sposobnostima i primati naknadu u skladu sa svojim potrebama). Ljudi će se ostvarivati kroz obrazovanje, a nestaće alijenacija koju je sa sobom doneo kapitalizam. Tako će novonastala socijalna država kreirati bolje ljude. S obzirom na to da kapitalističku sistem nije kolabirao, radnici su postepeno i sitnijim reformama, menjali i poboljšavali svoj položaj u kapitalističkom društvenom uređenju. Socijaldemokrate su veoma isticali kolektivne ugovore koji poboljšavaju prava radnika... Država, koji je u početku bila neprijatelj, vremenom je viđena kao jedan od značajnih kanala kroz koji se mogla postići solidarnost. U to vreme su jednakost i egalitarnost bili ključni cilj, dok se u savremeno doba socijaldemokratija proširila na više polja.

Socijaldemokratska orijentacija je u ovom istraživanju indikovana preko niza pokazatelja, odnosno vrednosnih orijentacija kao što su: egalitarizam, jaka država, političke slobode koje se odnose na slobode za manjine (seksualne, etničke, verske) i na vaspitanje za građanske slobode, ravnopravnost, sigurnost, sekularizam, mirne društvene promene, socijalni razvoj i država blagostanja, sindikalizam, neautoritarnost, nenacionalizam...

Socijaldemokratska orijentacija podrazumeva zalaganje za sve one aspekte u društvenom, ekonomskom i političkom životu koje kao cilj sam po sebi imaju osnaživanje ljudskih prava i mogućnosti, ali i obezbeđivanje sigurnosti u svim sferama čovekovog života.

EMPIRIJSKI NALAZI I ANALIZA PODATAKA

Sigurnost je sama po sebi višedimenzionalan koncept stoga je operacionalizovan kroz sledeće dimenzije: sigurnost radnog odnosa, sigurnost plata i zarada, sigurnost penzija, sigurnost radnih prava i pravna država. Sve ove dimenzije vrednosne orijentacije na sigurnost su operacionalizovane kako bi postale merljive. Istraživački cilj nam je bio da vidimo koje aspekte ove vrednosne orijentacije radnici Srbije podržavaju, a koje odbacuju.

Generalno uzev, većina radnika podržava stavove¹³⁰ o sudgovornosti države za ekonomsku sigurnost njenih građana,¹³¹ većina radnika podržava stav naknadama u slučaju nezaposlenosti.¹³² Takođe, veliki broj građana zastupa stav da treba da postoji sigurnost radnog odnosa (tj. sigurnost zaposlenja, sigurnost radnog mesta),¹³³ minimalnih plata i zarada.¹³⁴

Kada se sagledaju sintetički pokazatelji, možemo da imamo jasniju sliku u kojoj se meri radnici slažu sa orijentacijom prema sigurnosti, a koliki procenat ove aspekte sigurnosti sagledava iz neoliberalne perspektive.

Grafikon 1: Orijentacija ka sigurnosti

¹³⁰ Po stavovima ispitanika i njihovom izjašnjanju ispitanici su klasifikovani u sledeće kategorije: 1) Izrazito podržavaju orijentaciju prema sigurnosti; 2) podržavaju orijentaciju prema sigurnosti; 3) mešovita orijentacija; 4) ne podržavaju orijentaciju prema sigurnosti; 5) izrazito ne podržavaju orijentaciju prema sigurnosti. U zavisnosti od ovoga, utvrđivali su se stavovi ljudi iz ovih kategorija prema različitim stavovima koji se tiču ekonomske bezbednosti građana, pravne države, autonomnosti države, sigurnosti radnih odnosa, plata i zarada.

¹³¹ Procenat onih koji izrazito podržavaju stav da je za ekonomsku sigurnost građana odgovorna i država koja bi trebalo da proizvodi socioekonomsku sigurnost iznosi 68% ispitanika, dok ovaj stav uglavnom podržava 23% ispitanika. Dakle, odgovornost države za ekonomsku sigurnost građana percipira čak 91% građana. Procenat građana koji su neodlučni po pitanju sigurnosti u ovom domenu iznosi 6%, dok je procenat onih koji ne smatraju državu odgovornom za ekonomsku sigurnost građana iznosi 3%.

¹³² Kada je reč o nezaposlenosti i odnosu države prema nezaposlenima, 66% radnika Srbije smatra da država treba da garantuje naknade za nezaposlenost i da država u ovom kontekstu treba da bude odgovorna prema svojim radnicima, a tu su još 22% koji uglavnom podržavaju pomenuti stav. Dakle, ukupno 88% radnika se zalaže za državnu pomoć nezaposlenima. Neodlučno je svega 7% ispitanih radnika, dok 5% radnika ne podržava garantovanja naknada za nezaposlenost.

¹³³ Svaki deseti radnik ne podržava stav da država treba da garantuje radna mesta, dok je onih koji su neodlučni i ne znaju da li država treba ili ne treba da garantuje radna mesta 12%. Na drugoj strani, 78% radnika smatra da država treba da garantuje radna mesta.

¹³⁴ Procenat onih koji misle da odgovorna država treba da pruži svojim radnicima sigurnost u oblasti minimalnih plata i minimalnih zarada iznosi čak 94%, neodlučno je 2%, a onih koji smatraju da tržište treba da preuzme tu ulogu i da određuje raspon plata i zarada deli svega 4% radnika.

Rezultati istraživanja su pokazali da generalno najveći procenat radnika izrazito ili uglavnom podržava orijentaciju prema sigurnosti - čak 93%, neodlučne, mešane odgovore dalo je 6% ispitanika, a svega 1% ispitanike populacije ne podržava orijentaciju ka sigurnosti.

Utvrđena je izuzetno jaka veza između orijentacije ka sigurnosti i orijentacije ka socijaldemokratskim vrednostima. Pokazalo se da izrazito veću usmerenost ka orijentaciji ka sigurnosti imaju oni ispitanici koji su delili socijaldemokratske vrednosti. Vrednosti koje se vezuju za socijaldemokratiju blisko su povezane sa vrednostima koje se tiču dimenzije sigurnosti (pogledati Tabelu 2).

Tabela 2. Vrednosne orijentacije ka sigurnosti i orijentacije ka socijaldemokratskim vrednostima (u %)

Orijentacija ka sigurnosti	Orijentacija ka socijaldemokratskim vrednostima			Ukupno
	Manje SD orijentisani	Mešovita orijentacija	Više SD orijentisani	
Ne podržava orijentaciju ka sigurnosti	71	29	-	100
Mešovita orijentacija % Orijetacija ka sigurnosti	58	42	-	100
Podržava % Orijetacija ka sigurnosti	15	75	10	100
Izrazito podržava orijentaciju ka sigurnosti % Orijetacija ka sigurnosti	6	58	36	100
Ukupno % Orijetacija ka sigurnosti	12	60	28	100

Sig. 0.000 Ck = 0.44

Iz priloženog u ovoj tabeli, možemo da vidimo povezanost vrednosne orijentacije ka sigurnosti i orijentacije ka socijaldemokratskim vrednostima. Najpre, od 100% radnika koji ne podržavaju orijentaciju ka sigurnosti, 71% njih je manje socijaldemokratski orijentisano, 29% je mešovite orijentacije, a u ovoj kategoriji nema onih koji su socijaldemokratski orijentisani. Od 100% radnika koji pripadaju mešovitoj orijentaciji, 58% je onih koji su manje socijaldemokratski orijentisani, 42% je onih koji su mešovite orijentacije po pitanju socijaldemokratskih vrednosti, i takođe izostaju oni koji su više socijaldemokratski orijentisani. Od 100% radnika koji pripadaju kategoriji koja podržava orijentaciju ka sigurnosti, 15% je onih koji su manje socijaldemokratski orijentisani, čak 74% onih koji su mešovite orijentacije, i 10% onih koji su više socijaldemokratski orijentisani. Najzad, od 100% radnika koji izrazito podržava orijentaciju ka sigurnosti, 6% je onih koji spadaju u grupu koja je manje socijaldemokratski orijentisana, 58% onih koji spadaju u mešovitu orijentaciju po pitanju socijaldemokratskih vrednosti, a 36% jesu u grupi koja je više socijaldemokratski orijentisana. S obzirom na to da je pronađena korelacija između pomenute dve varijable, odbacujemo hipotezu da ne postoji povezanost između socijaldemokratske orijentacije i orijentacije ka sigurnosti. Pokazatelj koji nas upućuje na jačinu ove veze jeste $C_k = 0.44$, i na osnovu ovog pokazatelja možemo da kažemo da je povezanost između dveju varijabli jaka, i da je relevantna kada govorimo o tome šta uslovljava i pomaže orijentaciju ka sigurnosti.

Ovim istraživanjem smo najpre hteli da utvrdimo opšti stav i orijentaciju radnika Srbije prema sigurnosti, a potom ukoliko se ispostavi da je podržavajuća, da odgovorimo na pitanje u kojim su segmentima radnici pokazali izrazito podržavajući ili podržavajući stav prema sigurnosti.

Generalno uzev, možemo reći da po pitanju socijalne sigurnosti koja se vezuje za sigurnost radnog odnosa, sigurnost zarada i plata, sigurnost penzija, radno pravo i pravnu državu, radnici Srbije u celini imaju izrazito podržavajući stav. Ukoliko bi trebalo generalno okarakterisati stav građana Srbije po pitanju sigurnosti u već pomenutim aspektima, moglo bi se reći da 93% radnika u manjoj ili većoj meri podržava orijentaciju prema sigurnosti.

LITERATURA:

1. Aleksandar Ilić, (2006), *Reforma penzionog sistema*, Srpski ekonomski forum, Beograd
2. Business Europe: *Uvodno izlaganje o Priopćenju Europske komisije prema zajedničkim načelima fleksigurnosti*, 6. studenog 2007.
3. Branislav Stevanović, (2008), *Demokratski principi i političko kulturne vrednosti*, Filozofski fakultet u Nišu, Niš.
4. Vlado Puljiz, (2005), *Socijalna politika*, Pravni fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
5. **Europska konfederacija sindikata: Uvodno izlaganje o Priopćenju Europske komisije prema zajedničkim načelima fleksigurnosti.**
6. **Europska komisija: Strateško izvješće o obnovljenoj Lisabonskoj strategiji za rast i radna mjesta: pokretanje novog ciklusa (2008-2010), Priopćenje Komisije za proleto zasedanje Evropskog vijeća 2008. I Prema zajedničkim načelima fleksigurnosti: Brojnija i bolja radna mjesta putem fleksibilnosti i sigurnosti**, COM 2007. (359) konačan tekst.
7. K. Marks, (1978), *Kapital*, Prosveta, Beograd.
8. S. Bolčić, (2003), *Svet rada u transformaciji*, Plato, Beograd.

ALEKSANDRA NIKOLAJEVIĆ*

SOCIAL SECURITY AS AN INDIKATOR OF VALUE CONCEPT OF SOCIAL DEMOCRACY**

Abstract: *A welfare state implies a social system whereby the state assumes a responsibility to provide social and economic security to its citizens and, as such, the state is an essential element of social democracy. This research, whose aim was to try to establish a co-relation between social democratic values and an orientation towards security, treats security as one of the dimensions of social democratic values. Since security per se is a multi-dimensional concept, the term "security" that was used in the research refers to secure jobs; secure wages and income; secure pensions; secure labour rights; and the rule of law. The results of the research show that Serbian workers are generally very much in favour of social security mentioned, i.e. 93% percent of the respondents support or even strongly support this orientation towards security. Furthermore, a very high co-relation was found between the orientation towards security and the orientation towards social democratic values. Those respondents who shared social democratic values were much more security oriented.*

Keywords: *social security, secure wages and income, secure pensions, labour rights, rule of law, social democracy.*

*The author is a sociologist and member of the "Young Researchers' School" research team.

** For the source of empirical data provided in this paper see footnote 1 in the paper by Srećko Mihailović.

VOJISLAV MIHAILOVIĆ¹³⁵

SINDIKATI I SOCIJALDEMOKRATIJA¹³⁶

*„Socijaldemokratija i sindikati (..) samo dve strane istog širokog pokreta potlačene klase“
(Erikson, 2012: 167).*

Hjalmar Branting,¹³⁷ kometarišući formiranje
Švedske sindikalne konfederacije (LO).

Sažetak: O odnosu socijaldemokratije i sindikata raspravlja se od njihovog nastanka. Može se zaključiti da postoji bliskost i veza po pitanju osnovnih vrednosti za koje se zalažu sindikati i socijaldemokratija. Pored toga, povezuje ih zajednička istorija, kao i nasleđe države blagostanja. Empirijski podaci iz istraživanja rađenog krajem 2012. godine ukazuju da među radnicima i posebno sindikalcima postoji visok procenat prihvatanja kako sindikalne tako i socijaldemokratske orijentacije. Ispitivanje relacije uočene sindikalne orijentacije (kao pojedinačnog sintetičkog pokazatelja) i socijaldemokratske orijentacije (kao sumarnog sintetičkog pokazatelja), pokazuje da je povezanost sindikalizma sa socijaldemokratskom orijentacijom statistički značajna i jaka, što je dobar pokazatelj da je veza sindikata i socijaldemokratije i dalje prisutna. Problem nastaje u prelasku sa vrednosne ravni na praktični nivo politike i političkih partija. Radnici i sindikalci koji prihvataju ideje i vrednosti socijaldemokratije, ne prepoznaju te vrednosti kao socijaldemokratske vrednosti, niti kao vrednosti za koje se zalažu socijaldemokratske partije. Što delimično objašnjava nizak rejting socijaldemokratskih partija, odnosno partija koje se predstavljaju kao socijaldemokratske.

Ključne reči: socijaldemokratske vrednosti, socijaldemokratske partije, sindikalizam, sindikati.

Sindikalizam kao jedan od mogućih sastavnih elemenata vrednosnog koncepta socijaldemokratije donekle se razlikuje od drugih elemenata ovog koncepta zbog naglašene praktične dimenzije. Sindikati i članovi sindikata predstavljaju oblik organizacionog i ljudskog kapitala za socijaldemokratiju, tačnije socijaldemokratske političke partije. Od odnosa sindikata (ali i sindikalaca) i socijaldemokratije zavisi mogućnost za iskorišćavanje ovog potencijala (kapitala).

Pitanje odnosa socijaldemokratije i sindikata je staro koliko i radnički pokret čiji su oni bili sastavni delovi. Ovde ćemo pokušati da utvrdimo prirodu veze socijaldemokratije i sindikata. Ukoliko je takva veza (koju mnogi nazivaju prirodnom) postojala u prošlosti, da li je i dalje prisutna, i da li se sindikati i socijaldemokratija (SD partije) mogu smatrati potencijalnim partnerima. Za ovo će nam poslužiti empirijski podaci iz istraživanja *Raširenost socijaldemokratskih uverenja među radnicima Srbije* iz jeseni 2012. godine.

Istraživanje povezanosti, započećemo mogućim sličnostima i razlikama unutar osnovnih ciljeva i vrednosti sindikata i socijaldemokratije.

¹³⁵ Autor je politikolog i član istraživačkog tima „Škole za mlade istraživače.“

¹³⁶ O izvoru empirijskih podataka za ovaj rad videti napomenu 1 u tekstu Srećka Mihailovića.

¹³⁷ Nekadašnji predsednik Švedske socijaldemokratske partije (1907–1925) i prvi socijaldemokratski premijer Švedske (1920).

SINDIKATI

U Enciklopediji političke kulture se pod sindikatom podrazumeva dobrovoljna, masovna i, u odnosu na poslodavce, državu i druge klase i slojeve, samostalna radnička organizacija koja se bori za poboljšanje njihovog društveno-ekonomskog položaja i prava na rad i na osnovu rada (Slavujević, 1993:1042). Dok se pod širim pojmom sindikalizma podrazumevaju pokreti, organizacije i doktrine koje su nastale u borbi radnika za ostvarivanje njihovih egzistencijalnih interesa (Slavujević, 1993:1042). Prema, trenutno važećem Zakonu o radu republike Srbije, sindikat je samostalna, demokratska i nezavisna organizacija zaposlenih u koju se oni dobrovoljno udružuju radi zastupanja, predstavljanja, unapređenja i zaštite svojih profesionalnih, radnih, ekonomskih, socijalnih, kulturnih i drugih pojedinačnih i kolektivnih interesa (Sindikalni leksikon, 2010:1).

U osnovne ciljeve sindikata se, između ostalog, ubrajaju: radna i socijalna sigurnost, odnosno sigurnost posla i materijalna zaštita u slučaju nezaposlenosti; pristojan život i zarada, što uključuje aktivnosti uređenja tržišta rada, donošenje tarifnih pravila i određenje egzistencijalnog minimuma i cene rada; kompleks kvaliteta života, adekvatnih radnih, ali i ukupnih životnih uslova (Stojiljković, 2011:428-430). Pored ovih, obično se navode i sledeći ciljevi: participacija u odlučivanju o investicijama i razvoju pojedinačnih preduzeća, pre svega sa stanovišta njihovih efekata po zaposlenost i visinu najamnina. Na makrodruštvenoj ravni sindikat razvija mehanizme i procedure uticaja na odlučivanje, u tripartitnim telima i parlamentarnim odborima i komisijama, o svim pitanjima koja određuju radni položaj i životne uslove zaposlenih. Radi se pre svega o radnom i socijalnom zakonodavstvu i programima socijalnog osiguranja i zaštite.

SOCIJALDEMOKRATIJA

Socijaldemokratija se temelji na idejama i vrednostima demokratije, mira, slobode, jednakosti, pluralizma, tolerancije i dijaloga i naravno socijalne pravde, odnosno solidarnosti, socijalne sigurnosti unutar tržišne privrede i ekološki održivog razvoja (Stojiljković, 2007:118). Kao osnovne vrednosti socijaldemokratije najčešće se navode: sloboda, jednakost, pravda i solidarnost (Faut, 2012:8). Iz ovih osnovnih vrednosti i duge tradicije socijaldemokratije koja je čvrsto povezana sa radničkim pokretom (o tome će biti reči kasnije), lako se da zaključiti da je za socijaldemokratiju od ključnog značaja oduvek bilo pitanje socijalne sigurnosti. Stoga socijalna država predstavlja ključni element socijaldemokratije, a osnovne vrednosti socijaldemokratije (sloboda, pravda/jednakost i solidarnost) su osnova za razumevanje socijalne države. Socijalna država pokušava da osigura ljude od velikih životnih rizika, da obezbedi dostojanstvo ljudi, zdravstveno osiguranje, osiguranje od nezaposlenosti i penziono osiguranje (Petring, 2012: 6-8).

Iz izloženog se može zaključiti da postoji bliskost i veza između sindikata i socijaldemokratije po pitanju osnovnih vrednosti za koje se zalažu; i jedni i drugi se zalažu za socijalnu sigurnost, odnosno za socijalnu politiku koju vodi država u saradnji sa sindikatima.

Pored ovih sličnosti u osnovnim idejama, ciljevima i vrednostima, za odnos sindikata i socijaldemokratije karakteristična je i njihova, u osnovi, zajednička istorija. Ta istorijska povezanost sindikata i socijaldemokratskih partija seže u XIX vek, i vezuje se za početke radničkog pokreta, koji je nastao kao odgovor na industrijsku revoluciju i odnose nejednakosti, zasnovane na podeli na vlasnike i nevlasnike, odnosno upravljače i izvršioce. Ne samo da su sindikati i socijaldemokratija zajedno činili osnovu radničkog pokreta, već se može reći i da su rodno mesto mnogih socijaldemokratskih partija bili, upravo, sindikati. Sindikati su u okviru svojih organizacionih struktura formirali posebna tela koja su se bavila političkim pitanjima, da

bi iz toga postepeno izrasle političke partije socijaldemokratske orijentacije. *Veza između njih (ideološka, politička, funkcionalna) prosto se podrazumeva, jer je rodno mesto socijaldemokratskih partija bio sindikat* (Marinković, 2003:91). Klasičan primer je britanski radnički pokret, koji je počivao na sindikalno organizovanom radništvu koje je bilo kolektivno učlanjeno u Laburističku partiju (Nedović, 2005: 42).

Podudaranje ciljeva i vrednosti, kao i zajednička istorija, dovelo je, vremenom, do najznačajnijeg zajedničkog projekta socijaldemokratije i sindikata, a to je država socijalne sigurnosti, ili država blagostanja, koja je svoje zlatno doba doživela nakon Drugog svetskog rata. Vlada sloga oko konstatacije da su pre svega sindikati i socijaldemokratija bili ti koji su bitno unapredili izgradnju i razvoj modela zaštitnih mera države blagostanja. Istorijski gledano, država blagostanja je predstavljala veliki napredak u opštem stanju života i rada ljudi¹³⁸ koji nije prevaziđen od tada.

U Evropi su, nakon drugog svetskog rata, socijaldemokratske partije, zajedno sa sindikatima, *efikasno vodile kampanju za visok nivo obaveznog javnog obrazovanja, pouzdane institucije socijalne sigurnosti, kao i za detaljno razrađen sistem radnih odnosa koji su omogućavali radnicima da budu građani koji poseduju neotuđiva prava, čak i u kapitalističkoj privredi* (Strasser, 1996: 9).

Naveći razlaz sindikata i socijaldemokratije se desio nakon raspada države blagostanja usled širenja neoliberalizma.¹³⁹ Kako socijaldemokratija tako su se i sindikati našli u krizi. Socijaldemokratija je rešenje pokušala da nađe u pomeranju ka centru, odnosno prihvatanju određenih neoliberalnih rešenja.¹⁴⁰ Ovo pomeranje socijaldemokratije ka centru, je sve više udaljavalo te stranke od svoje biračke baze, od sindikata i radnika uopšte. Jedna od najštetnijih posledica adaptacije određenih neoliberalnih stavova od strane socijaldemokratskih partija, jeste smanjenje poverenja u političku levicu, uz istovremeno jačanje desničarskog populizma (Wahl, 2011: 197).

Uspeh države blagostanja, polako je doveo do smanjenja razlika između društvenih slojeva. Radnička klasa koja je bila osnovica članstva sindikata počinje da poprima odlike srednje klase. Usled povećanja standarda i međusobnog približavanja klasa i slojeva opada pojava klasnog glasanja.

Kao odgovor na to političke stranke se više ne obraćaju pojedinim društvenim slojevima, već svojim programom, pokušavaju da dopru do birača iz svih društvenih slojeva. Političke partije postaju *catch all* partije, koje više ne predstavljaju interese određene društvene klase ili sloja, što je dovelo do razočaranja i apatije kod grupa tradicionalnih birača.

Sada sa novom globalnom ekonomskom krizom (2008. godine), koja dovodi u pitanje neoliberalnu paradigmu, dolazi i nova šansa za socijaldemokratiju, šansa i mogućnost za reaktualizacija ideje države blagostanja (Cvetičanin, 2010:31). Ostvarivanje takve ideje jedino je moguće pod uslovom da se ponovo uspostavi staro partnerstvo sa sindikatima i radnicima. Stare veze su razbijene, što je za posledicu imalo da članstvo sindikata ne vidi levicu kao zastupnika svojih interesa. Dok se levica približavala centru, partije desnice su populizmom privlačile nezadovoljne i siromašne radnike.

¹³⁸ Država blagostanja je uspela da se oslobodi siromaštva, da raspodeljuje prihode i da pruži bolesnim i starim osobama ekonomsku sigurnost. Svima je omogućen pristup besplatnom obrazovanju i zdravstvenoj usluzi. Proširena je demokratija i omogućen je niz socijalnih mera i usluga socijalne zaštite (Wahl, 2011: 8).

¹³⁹ Prvi znaci povlačenja države blagostanja započeli su sa nepovoljnim ekonomskim kretanjima u privredi sedamdesetih godina (pre svaga naftna kriza iz 1973. godine).

¹⁴⁰ *Uporedo sa neoliberalizmom afirmisana je i 'vizija' razvoja socijalnih poredaka u paradigmama tzv. 'trećeg puta' (...). Po nekim svojim postulatima treći put se samo u nijansama razlikuje od neoliberalizma* (Perišić, 2008: 222).

SINDIKATI I SOCIJALDEMOKRATIJA U SRBIJI – EMPIRIJSKI PODACI

U sledećem delu teksta pokušaćemo na osnovu empirijskih podataka da utvrdimo odnos socijaldemokratije i sindikata u Srbiji, da utvrdimo stavove radnika prema sindikatima i sindikalizmu i činioce od kojih to zavisi. Zatim ćemo pokazati kakav je odnos prema socijaldemokratiji, kao ideologiji (vrednosni koncept socijaldemokratije), odnosno prema socijaldemokratiji kao praktičkoj delatnosti (socijaldemokratske partije u Srbiji).

Podatke koje navodimo treba posmatrati u svetlu procenta članova sindikata među zaposlenima u Srbiji – stopa sindikalizovanosti, prema našim podacima, iznosi 23%, što je na nivou proseka za Evropsku uniju.¹⁴¹ Ovaj broj je u konstantnom opadanju, a glavni razlog za to je sve veća stopa nezaposlenosti.

ORIJENTACIJA PREMA SINDIKALIZMU

Odnos prema sindikalizmu utvrdili smo na osnovu četiri pokazatelja koji mere odnos ispitanika prema sindikatima; reč je o slaganju, odnosno neslaganju sa sledećim tvrdnjama:

Međusobno posvađani sindikati ne mogu da štite interese radnika. Tri četvrtine svih ispitanika (76%) i četiri petine zaposlenih i sindikalaca (79-80%) se slaže sa ovim stavom. Od toga se sa datim stavom u potpunosti slaže preko polovine (53-62%) ispitanika, dok se donekle slaže petina ispitanika (18-23%).

Sindikati treba da imaju mnogo veći uticaj na radno zakonodavstvo. Tako misli 83% sindikalaca, od toga se četvrtina (24%) donekle slaže, a tri petine (59%) se u potpunosti slaže sa datim stavom. Između zaposlenih i ostalih ispitanika nema razlika.

Članovi sindikata su lenštine koje stalno štrajkuju da ne bi morali da rade. Dve trećine (67%) sindikalaca se ne slaže sa ovom tvrdnjom, kao i nešto manje od polovine svih ispitanika (43%) i svih zaposlenih (45%).

Sindikate treba ukinuti, ne koriste ni radnicima ni kapitalistima. Sa ovim stavom se ne slaže preko dve trećine sindikalaca (69%). Zanimljivo je da se samo dve četvrtine (40%) sindikalaca u potpunosti ne slaže sa tim stavom, odnosno smatra da sindikate ne treba ukinuti! Preko polovine svih ispitanika (53%) i zaposlenih (55%) smatra da sindikate ne treba ukinuti.

Prema podacima iz našeg istraživanja možemo zaključiti da između trećine i dve petine građana (i zaposlenih) **donekle** prihvata sindikalnu orijentaciju, dok četvrtina građana (25%) i zaposlenih (24%) **izrazito** prihvata sindikalnu orijentaciju.

Kada je reč o samim sindikalcima dve petine (38%) donekle prihvata, a dve petine (41%) izrazito prihvata sindikalizam.

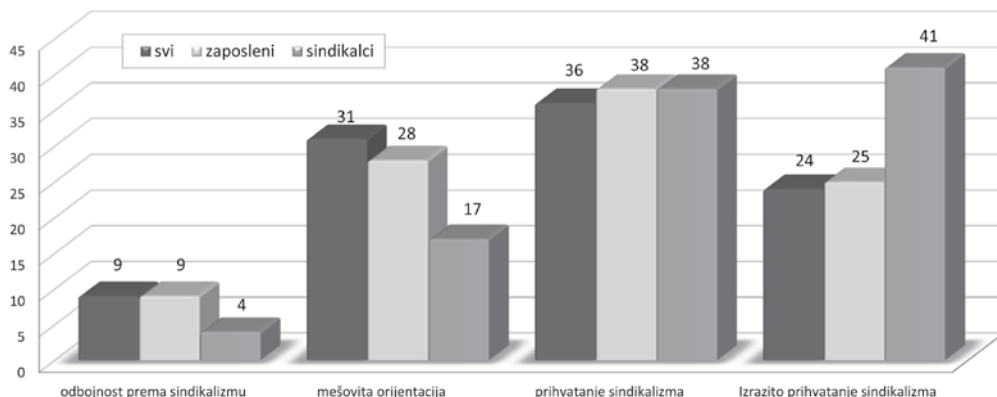
Dakle, *sindikalizam prihvataju četiri petine članova sindikata (79%), tri petine građana (60%) i nešto više zaposlenih (63%).*

Odbojnost prema sindikalizmu iskazuje desetina (10%) građana i zaposlenih, a i 4% članova sindikata takođe pokazuje odbojnost prema sindikalnim stavovima (mislim da se ovo donekle može objasniti reakcijom na tvrdnju: *Međusobno posvađani sindikati ne mogu da štite interese radnika*, jer i dalje ima *sindikata* kojima razjedinjenost odgovara).

¹⁴¹ <http://www.worker-participation.eu/National-Industrial-Relations/Across-Europe/Trade-Unions2#note1> (25. 5. 2013).

Pitanje petine sindikalaca koji imaju mešovitu ili odbojnu orijentaciju ka sindikalizmu, donekle se može objasniti metodološki. Sindikalci koji su razočarani u sve, pa i u sindikate mogli su pozitivno da odgovore na sledeće pitanje: *Sindikate treba ukinuti, ne koriste ni radnicima ni kapitalistima*. S druge strane, imamo ispitanike koji ne znaju ni u koji su sindikat učlanjeni, te je tako moguće da imaju i donekle antisindikalne stavove.

Grafikon br. 1 – Kompozitni pokazatelj: orijentacija prema sindikalizmu (%)

Grafikon br. 1 jasno pokazuje dosta rašireno prihvatanje sindikalne orijentacije, odnosno pozitivne stavove o sindikatima među zaposlenima i posebno među sindikalcima. Postavlja se pitanje da li se ovaj pozitivan stav prema sindikatima prenosi i na praktični nivo, kada su u pitanju obaveštenost o sindikatima, poverenje u sindikate ili sindikalne aktivnosti. Na osnovu podataka iz našeg istraživanja možemo formirati *profil tipičnog sindikalca u Srbiji*:

- neobavešten o radu sindikata, pogotovo o radu granskog sindikata ili centrale;
- smatra da sindikati samo u maloj meri mogu doprineti njegovim interesima;
- smatra da štrajkova nije bilo i ne učestuje u sindikalnim akcijama;
- ne vidi odluke svog sindikata kao obavezujuće;
- nije zainteresovan i nema vremena za sindikalne akcije.

KORELATI SINDIKALNE ORIJENTACIJE

Podaci kojima smo raspolagali omogućili su nam ispitivanje povezanosti (koeficijent kontigencije – Ck) orijentacije prema sindikalizmu (prihvatanje sindikalizma + izrazito prihvatanje sindikalizma) s nizom različitih varijabli koje su povezane sa osnovnom temom našeg istraživanja: sociodemografske varijable (starost, zanimanje), kao i varijablama vezane za same sindikate (članstvo u sindikatima, obaveštenost o sindikatima, poverenje u sindikate, aktivnost unutar sindikata, mogućnost ostvarivanja interesa unutar sindikata, odnos sindikata prema politici i ocena rada sindikata).

Tabela br. 1. Korelati sindikalne orijentacije

Sociodemografske varijable	
Starost	$C_k=0,25^{**}$
Zaposlenost	$C_k=0,22^{**}$
Varijable vezane za sindikate	
Članstvo u sindikatima	$C_k=0,22^{**}$
Obaveštenost o radu sindikata	$C_k=0,24^{**}$
Ocena stepena aktivnosti u sindikatu	$C_k=0,25^{**}$
Ostvarivanje potreba i interesa unutar sindikata	$C_k=0,31^{**}$
Poverenje u sindikat	$C_k=0,32^{**}$
Ocena rada sindikata u vašoj firmi	$C_k=0,26^{**}$
Ocena rada granskog sindikata	$C_k=0,32^{**}$
Ocena rada sindikalne centrale	$C_k=0,24^{**}$
Odnos sindikata prema politici	$C_k=0,29^{**}$

** $p < 0,01$

Starost – Vrlo jasno se vidi da se procenat ispitanika koji prihvataju sindikalnu orijentaciju uvećava sa godinama. Kod najmlađe grupe ispitanika (do 25 godina) 39% prihvata sindikalizam, dok je kod ispitanika sa 56 i više godina prihvatanje gotovo duplo veće (72%).

Zaposlenost – Kod nezaposlenih koji traže posao nalazimo najmanje prihvatanje sindikalne orijentacije (49%), dok je procenat prihvatanja sindikalnih stavova najveći (72%) kod zaposlenih u javnom sektoru, gde su sindikati i najprisutniji i još uvek (relativno) jaki.

Članstvo u sindikatima – Razlika u prihvatanju sindikalne orijentacije između članova sindikata i ostalih postoji, ali je manja od očekivane. Članovi sindikata u većoj meri prihvataju sindikalnu orijentaciju (79%), pogotovo u odnosu na ostale ispitanike (55%).

Obaveštenost o radu sindikata – Sa većom obaveštenošću o radu sindikata raste i prihvatanje sindikalnih stavova. Od 51% kod ispitanika koji su se izjasnili da nisu nimalo informisani o radu sindikata, do 88% kod onih koji smatraju da su potpuno informisani.

Ocena stepena aktivnosti u sindikatu – Najniži procenat prihvatanja sindikalne orijentacije (56%) zapažamo kod neaktivnih članova sindikata i ispitanika koji nisu članovi sindikata. S druge strane najveći procenat nalazimo kod sindikalaca koji su se izjasnili da su pomalo aktivni (83%). Osrednje aktivni i aktivni sindikalci prihvataju sindikalnu orijentaciju u 71% slučajeva (ovo se može objasniti malim brojem sindikalaca u našem uzorku koji su se izjasnili da su osrednje aktivni i aktivni u sindikatu).

Ocena mogućnosti ostvarivanja potreba i interesa unutar sindikata – Sa verom u mogućnost ostvarenja svojih potreba i interesa raste i prihvatanje sindikalne orijentacije. Ispitanici koji smatraju da unutar sindikata ne mogu nimalo ostvariti svoje interese, imaju najmanji procenat (izrazitog) prihvatanja stavova o sindikatima (16%), dok je kod ispitanika koji smatraju da je u velikoj meri moguće ostvariti sopstvene interese unutar sindikata to prihvatanje sindikalne orijentacije tri puta veće (48%).

Poverenje u sindikat – Sa poverenjem u sindikat raste prihvatanje sindikalne orijentacije. Prihvatanje sindikalne orijentacije od strane ispitanika koji nemaju poverenja u sindikat (45%) gotovo je duplo manja u odnosu na ispitanike koji imaju poverenja (87%).

Ocena rada sindikata – Ispitanici koji ocenjuju rad sindikata pozitivno u većoj meri prihvataju sindikalnu orijentaciju (u preduzeću 79%; granski nivo 86%; sindikalna centrala 83%) u odnosu na ispitanike koji su dali negativnu ocenu rada sindikata (veoma loš). Nivo prihvatanja sindikalne orijentacije ispitanika koji su dali nisku ocenu rada sindikata, na nivou preduzeća iznosi 61%, a na granskom nivou i na nivou sindikalne centrale je 57%.

Odnos sindikata prema politici – Najviši procenat prihvatanja sindikalnih stavova opažamo kod ispitanika koji smatraju da sindikati treba da učestvuju u politici kao partner političkih stranaka (73%), nešto niže kod ispitanika koji smatraju da sindikati treba da utiču na važne društvene odluke (69%), dok najniži stepen prihvatanja imaju ispitanici koji smatraju da sindikati ne treba da imaju bilo kakvu vezu sa politikom (52%).

ODNOS SINDIKATA I SOCIJALDEMOKRATIJE

Pošto smo u prethodnom delu detaljno obradili samu sindikalnu orijentaciju, naredni deo teksta se bavi relacijom uočene sindikalne orijentacije (kao pojedinačnog sintetičkog pokazatelja) i socijaldemokratske orijentacije (kao sumarnog sintetičkog pokazatelja). Zatim želimo da preciznije utvrdimo da li postoji razlika između sindikalaca i ostalih ispitanika kada je pitanju socijaldemokratija kao vrednost i kao politička opcija.

Tabela br. 2 kao i vrednost koeficijenta kontigencije ($C_k=0,45$), jasno ukazuju da je povezanost sindikalizma sa socijaldemokratskom orijentacijom statistički značajna i jaka. Ovo je dobar pokazatelj da je veza sindikata i socijaldemokratije i dalje prisutna.

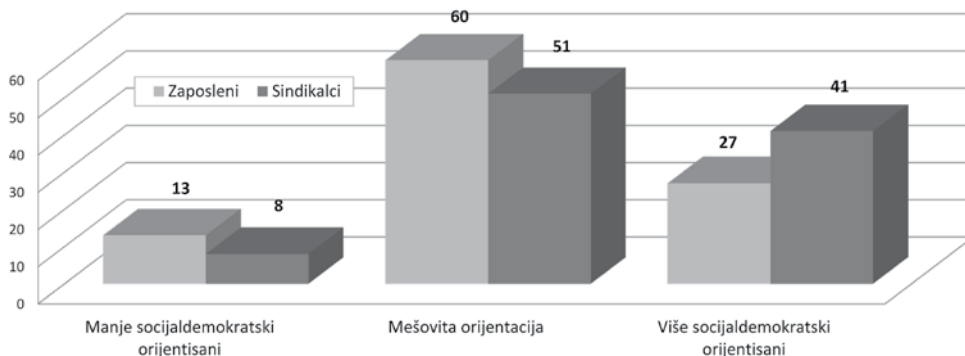
Tabela br. 2. Relacija sindikalne orijentacije i socijaldemokratske orijentacije

Svi ispitanici (%)	Manje SD orijentisani	Mešovita orijentacija	Više SD orijentisani	Total
Odbojnost prema sindikalizmu	50	46	4	100
Mešovita orijentacija	14	73	13	100
Prihvatanje sindikalizma	5	62	32	100
Izrazito prihvatanje sindikalizma	4	46	50	100
Total	12	60	28	100

$C_k = 0,45$ $p < 0,001$

Orijentacija ka socijaldemokratiji se kreće od četiri procenata među ispitanicima koji pokazuju odbojnost prema sindikalizmu do 50% među ispitanicima koji pokazuju izrazito prihvatanje sindikalizma. Isto tako, negativnu orijentaciju prema socijaldemokratiji iskazuje četiri procenata ispitanika koji pokazuju izrazito prihvatanje sindikalizma i 50% ispitanika koji pokazuju odbojnost prema sindikalizmu.

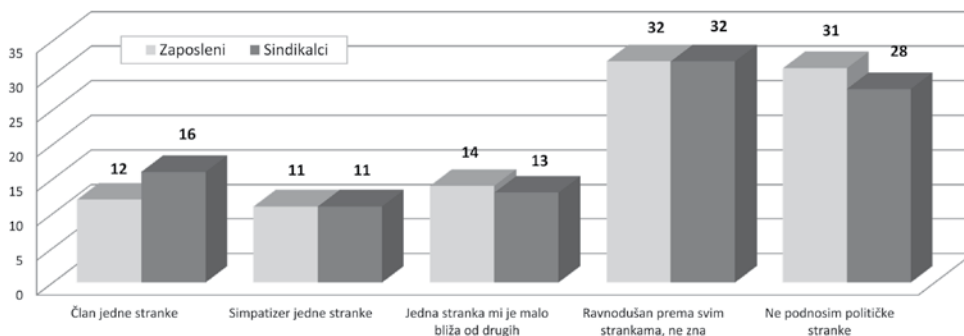
Grafikon br. 2. Socijaldemokratska orijentacija (izraženo u procentima)

Pokazali smo da veza između sindikalizma i socijaldemokratije i dalje postoji u Srbiji (Tabela 2), ali ova povezanost je na vrednosnom nivou. Ono što nas sada zanima je da li i u kojoj meri ta veza postoji na praktičnoj ravni, u odnosu između članova sindikata i socijaldemokratije. Kao prvo, utvrdićemo kakav je odnos sindikalaca (kada ih poredimo sa ostalim ispitanicima) prema socijaldemokratskoj orijentaciji, a potom prema političkim partijama. Na kraju ćemo videti gde sebi i svoje preferirane partije postavljaju na ideološkoj ravni (levo desno).

Kako kod zaposlenih, tako i kod članova sindikata prisutno je nešto veće prihvatanje stavova socijaldemokratije. Povezanost sindikalne i socijademokratske orijentacije je jasna kada pogledamo u kojoj meri članovi sindikata prihvataju socijaldemokratiju. Uočavamo veliku razliku u stepenu prihvatanja socijaldemokratije između zaposlenih (27%) i članova sindikata (41%). S druge strane, među ispitanicima koji ne prihvataju socijaldemokratsku orijentaciju je nešto manje sindikalaca (8%) u odnosu na zaposlene (13%). Ovo je još jedan dokaz da je veza između socijaldemokratije i sindikata i dalje prisutna barem na idejnoj ravni.

Grafikon 3. Kakav je Vaš odnos prema političkim strankama? (izraženo u procentima)

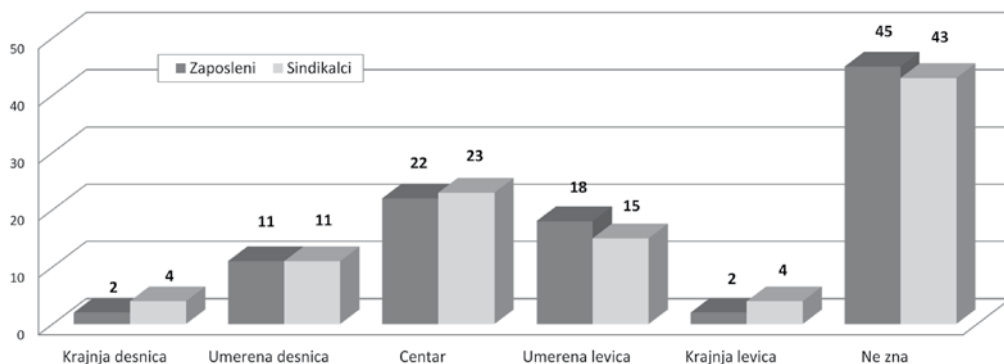

Utvrđena povezanost (za trećinu više sindikalaca (41%) u odnosu na zaposlene (27%) je više socijaldemokratski orijentisano), predstavlja veliki potencijal za socijaldemokratske partije. Ovde se ne misli samo na glasove članova sindikata na izborima, već su u pitanju i organizacioni kapaciteti koje bi sindikati mogli da pruže, kao i sinergetski efekat koji bi ovakav savez, potencijalno, imao na izborima. U daljem delu teksta videćemo u kojoj meri su te partije uspele da iskoriste ovaj potencijal.

Gotovo dve trećine zaposlenih (63%) i sindikalaca (60%) ima negativan odnos prema političkim partijama (ravnodušni prema svim strankama, ili ih ne podnose). S druge strane nešto više

od trećina zaposlenih i sindikalaca ima u određenoj meri pozitivan stav prema političkim strankama. Ta trećina ispitanika je skoro ravnomerno raspodeljena između onih kojima je jedna partija bliža od drugih (zaposleni 14%; sindikalci 13%), onih koji su simpatizeri određene partije (11%) i konačno onih koji su članovi neke partije (zaposleni 12%; sindikalci 16%). Kao što vidimo, kada je u pitanju odnos prema političkim strankama, ne postoje veće razlike između zaposlenih i sindikalaca. Jedina uočljiva razlika je po pitanju članstva u određenoj partiji, gde imamo 16% sindikalaca i 12% zaposlenih.

Grafikon br. 4. Samoidentifikacija u političkom prostoru, levo/desno (izraženo u procentima)

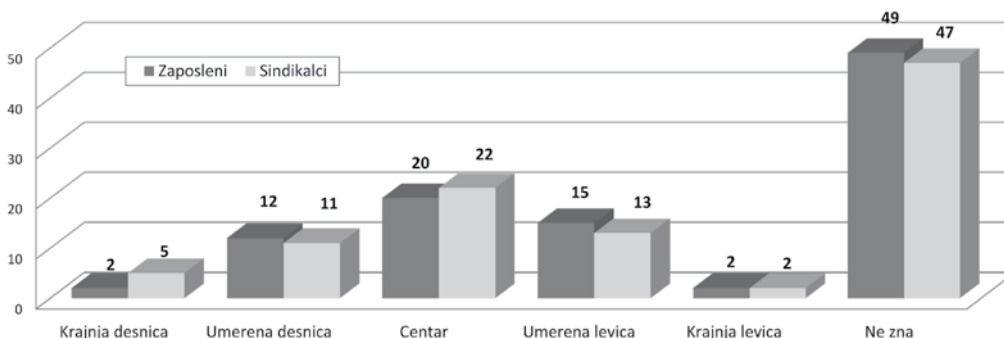

Iz Grafikona br. 3 možemo zaključiti da skoro dve trećine sindikalaca ima negativan stav prema političkim strankama, bez obzira na to da li su u pitanju socijaldemokratske ili neke druge političke partije. Ova raširena apatija je, između ostalog, rezultat desetogodišnjeg razočaranja svim partijama koje su bila na vlasti. Zaposleni i sindikalci ne vide nikoga ko bi mogao da ih izbavi iz trenutne situacije. Niti stranke, niti same radničke organizacije, poput sindikata ne ulivaju zaposlenima poverenje.

Dokaz da socijaldemokratske partije nisu uspele da iskoriste potencijal koji predstavlja visok procenat slaganja sindikalaca se socijaldemokratskim vrednosti predstavlja pozicioniranje sindikalaca i njima bliskih partija na ideološkoj ravni (skala levo - desno). Tek svaki sedmi-osmi član sindikata preferira poziciju na skali levo-desno koju zauzima socijaldemokratija.

Odmah je uočljivo da znatna većina ispitanika, bilo zaposlenih bilo sindikalaca, ne nalazi sebe (43-45%), niti svoje partije (47-49%) na skali levo desno, što je i razumljivo s obzirom na dvotrećinski negativni odnos prema političkim partijama.

Grafikon br. 5. Gde biste svrstali političku stranku koja vam je najbliža? (izraženo u procentima)

Socijaldemokratske partije bi na ovakvoj skali trebalo da se nalazi na umerenoj levisi. Na pitanje gde vide sebe? - Kao umerenu levicu sebe vidi 18% zaposlenih i 15% sindikalaca. Na takvoj skali svoju partiju kao umerenu levicu vidi 15% zaposlenih i 13% sindikalaca.

ŠTA MOŽEMO ZAKLJUČITI?

Zaposleni i članovi sindikata u velikoj meri prihvataju sindikalnu orijentaciju, odnosno imaju pozitivan stav prema sindikatima, ali kada se pogledaju pitanja vezana za praktičan rad sindikata, situacija je drugačija. Malo je obaveštenih o radu sindikata među zaposlenima, pa i među članovima sindikata. Članovi su pomalo ili u najbolju ruku osrednje aktivni u sindikatu. Smatraju da je ostvarivanje njihovih interesa i potreba moguće samo donekle ili u maloj meri. Shodno svemu tome, tek oko trećine članova sindikata ima poverenja u sindikate.

Postoji visoka povezanost sindikalne orijentacije i socijaldemokratskih vrednosti. Sindikalci u odnosu na sve zaposlene više prihvataju socijademokratiju, što potvrđuje sklonost članova sindikata prema vrednostima socijademokratije. Problem nastaje u prelasku sa vrednosne ravni na praktični nivo politike. Prvo, tri petine sindikalaca ima negativno mišljenje o političkim partijama uopšte. Drugo, iako postoji prihvatanje ideja i vrednosti socijademokratije, ispitanici ne prepoznaju te vrednosti kao socijaldemokratske (samo 15% sindikalaca kaže da pripada umerenoj levisi), niti kao vrednosti za koje se zalažu socijaldemokratske partije (samo 13% sindikalaca smešta svoju političku partiju u umerenu levicu).

Članovi sindikata se zalažu za vrednosti socijademokratije, ali zamućenost političke scene u Srbiji dovodi do toga da se te vrednosti ne prepoznaju kao vrednosti socijaldemokratskih i drugih levih partija. Političke partije formirane od devedesetih naovamo nikada nisu ni bile dovoljno ideološki profilisane, pa programi sadrže *od svega pomalo, bez obzira na proklamovanu ideologiju stranke. Političke stranke u Srbiji ne uspevaju da sačine ni koherentne političke programe, a kamoli da proizvode koherentnu političku praksu. One ne temelje svoje programe, a još manje praktičnu politiku, na interesima društvenih grupa, već su orijentisane ka 'opštem interesu' jer se takva orijentacija čini izbornu najisplativijom* (Mihailović, 2003: 98).

Dakle, stari slogan socijalista iz devedesetih *kad malo bolje razmislimo... Svi smo mi pomalo socijalisti stoji, ali uz malu dopunu, kad malo bolje razmislimo... Svi smo mi pomalo socijalisti (socijaldemokrate)...* Samo to ne shvatamo ili odbijamo da shvatimo.

Bez neke (svežije) socijaldemokratske političke snage koja bi težište pažnje vratila na stvarne probleme ove zemlje (pitanje nezaposlenosti i stanja privrede; uopšte pitanje blagostanja građana, umesto problema održanja mitova), neće se popraviti stanje u kome se nalaze radnici. Građani Srbije se već više od dvadeset godina zavaravaju idejom da ne može biti gore, i uporno zaboravljaju da uvek može gore!

LITERATURA:

1. **Cvetičanin, Neven, (2010)**, *Globalna ekonomska kriza i obnavljanje konsenzusa blagostanja*, Politička misao, god. 47, br. 1, str. 31-54.
2. **Erikson, Mats, (2012)**, *Saradnja sindikata i političkih partija na međunarodnom planu*, u: Mihailović, Srećko (ed). *Sindikati u medijima*. Beograd: Sližbeni glasnik.
3. **Faut, Zimon, (2012)**, *Socijaldemokratska čitanka 2 – Ekonomija i socijaldemokratija*. Beograd: Fondacija Fridrih Ebert.
4. **Marinković, Darko, (2003)**, *O potrebi i mogućnostima uspostavljanja savezništva između socijaldemokratije i sindikata*, u: Mihailović, Srećko (ed). *Socijaldemokratija u Srbiji – stvarnost i mogućnosti*, Beograd: Socijaldemokratska partija.
5. **Mihailović, Srećko, (2003)**, *Građani Srbije u ambis-raskoraku između neoliberalizma i socijaldemokratije*, u: Mihailović, Srećko (ed). *Socijaldemokratija u Srbiji – stvarnost i mogućnost*, Beograd: Socijaldemokratska partija.
6. **Nedović, Slobodanka, (2005)**, *Država Blagostanja – ideje i politika*. Beograd: Centar za unapređenje pravnih studija, CeSID.
7. **Perišić, Natalija, (2008)**, *Socijalna država - evolucija jedne ideje*, Sociologija, Vol. L, N° 2, str. 207-224.
8. **Petring, Aleksander, (2012)**, *Socijaldemokratska čitanka 3 – Socijalna država i socijaldemokratija*, Beograd: Fondacija Fridrih Ebert.
9. **Slavujević, Zoran, (1993)**, *Sindikalizam*, u: Matić, Milan (ed), *Enciklopedija političke kulture*, Beograd: Savremena Administracija.
10. **Stojiljković, Zoran, (2007)**, *Socijaldemokratija i političke stranke Srbije*, u: Lutovac, Zoran (ed), *Ideologija i političke stranke u Srbiji*, Beograd: FES, FPN, Institut društvenih nauka.
11. **Stojiljković, Zoran, (2011)**, *Srbija u lavirintima tranzicije*, Beograd: Službeni glasnik.
12. **Strasser, Johano, (1996)**, *Socijaldemokratija – doktrina, uloga i položaj u zapodnoj Evropi*, u: Marković, Brana (ed), *Socijaldemokratija u Evropi danas*, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, FES.
13. **Wahl, Asbjorn, (2011)**, *The Rise and Fall of the Welfare State*, London: Pluto Press.

VOJISLAV MIHAILOVIĆ**

TRADE UNIONS AND SOCIAL DEMOCRACY*

Abstract: *Discussions about the relationship between social democracy and trade unions have been going on ever since the two movements were created. One may infer that the two concepts are closely linked in terms of the basic values that both trade unions and social democracy call for. Moreover, they have a common history and welfare state heritage.*

Empirical data from research conducted in late 2012 show that orientation towards trade unionism and social democracy is very well accepted by a large percentage of workers and especially trade union members.

Examination of a perceived relationship between trade unionist orientation (as an individual synthetic indicator) and social democratic orientation (as an aggregate synthetic indicator) shows that there is a strong and statistically significant link between trade unionism and social democratic orientation, which clearly indicates that the link between trade unions and social democracy still exists.

A problem occurs when these concepts are translated from a value level into the practical level of politics and political parties. Workers and trade unionists who have embraced social democratic ideas and values do not seem to recognise them as social democratic values or values advocated by social democratic parties. This partially explains the low rating of social democratic parties, i.e. those parties that introduce themselves as social democratic.

Keywords: *social democratic values, social democratic parties, trade unionism, trade unions .*

*The author is a politicologist and member of the "Young Researchers' School" research team.

** For the source of empirical data provided in this paper see footnote 1 in the paper by Srećko Mihailović.

ODNOS GRAĐANA SRBIJE PREMA KONCEPTU RODNE RAVNOPRAVNOSTI¹⁴³

Apstrakt: Istraživački rad se bavi percepcijom koncepta rodne ravnopravnosti koji služi kao indikator prisustva socijaldemokratskih uverenja među radnicima. Istraživanjem je potvrđeno da afinitet prema rodnoj ravnopravnosti vodi većoj sklonosti građana ka socijaldemokratskim idejama. I obrnuto, što je negativniji odnos prema ravnopravnosti, veća je orijentisanost građana ka desnici. U istraživanju je tretirana ravnopravnost u oblasti rada, ekonomije i socijalne zaštite; stavovi prema političkoj participaciji žena; percepcija politike rodne ravnopravnosti i percepcija alternativnih oblika seksualne orijentacije.

Ključne reči: rodna ravnopravnost, socijaldemokratija, percepcija stavova.

RAZVOJ KONCEPTA RODNE RAVNOPRAVNOSTI U KONTEKSTU SOCIJALDEMOKRATIJE

Rodnu ravnopravnost shvatamo kao ravnopravno učešće žena i muškaraca u svim oblastima javne i privatne sfere života, jednak položaj i jednake mogućnosti za ostvarivanje svih prava i sloboda i korišćenje ličnih znanja i sposobnosti za razvoj društva, kao i ostvarivanje jednake koristi od rezultata rada. Rodna ravnopravnost se zasniva na shvatanju da *sva ljudska bića imaju pravo da razvijaju svoje sposobnosti, usavršavaju i realizuju lične kapacitete i da niko nema pravo da ih u tome onemogućava gurajući ih u unapred zadane rodne uloge* (Jarić, 2010: 136). Prema tome, ravnopravnost nije žensko već pitanje svih društvenih aktera. Ravnopravnost znači uvođenje rodne dimenzije u sve politike. U tom svetlu, u našem istraživanju, ideju rodne ravnopravnosti treba shvatiti kao indikator prisustva socijaldemokratskih uverenja među radnicima¹⁴⁴ Srbije. Ako krenemo od toga da je poštovanje ravnopravnosti jedna od osnovnih vrednosti socijaldemokratije, preferencija ravnopravnosti vodi većoj sklonosti građana ka socijaldemokratskim idejama. I obrnuto, što je negativniji odnos prema ravnopravnosti, veća je orijentisanost građana ka desnici.

Feminizam i socijaldemokratija su sveprožimajuće ideologije (Heywood, 2003: 251) koje promovisu politiku jednakosti za sve, a to podrazumeva podsticanje učešća žena u političkom životu, a posebno u parlamentarnoj i izvršnoj vlasti, uvođenje određenih pravnih praksi, mehanizama afirmativnih akcija. Takođe, socijaldemokratija se zalaže i za ekonomsku i pravnu ravnopravnost muškaraca i žena:

1. *Pravna jednakost* – Ovaj aspekt socijaldemokratije podrazumeva jednaku mogućnost uživanja pravde za sve članove društva, bilo da su u pitanju muškarci ili žene.
2. *Ekonomska jednakost* – Za socijaldemokratiju ovaj aspekt ne podrazumeva apsolutnu jednakost, kao kada su u pitanju prava, već težnju ka izjednačavanju početnih i ukupnih pozicija koje bi dugoročno dovela do smanjenja ekonomskih razlika.¹⁴⁵

¹⁴² Autorka je antropološkinja i članica istraživačkog tima *Škola za mlade istraživače*.

¹⁴³ O izvoru empirijskih podataka za ovaj rad videti napomenu 1 u tekstu Srećka Mihailovića.

¹⁴⁴ U narednim redovima za imenice koje označavaju ispitanike i ispitanice korišćemo gramatički muški rod koji označava prirodan ženski i muški rod.

¹⁴⁵ U pojedinim evropskim državama neplaćeni rad kod kuće je osnova za penzijsko i zdravstveno osiguranje što povoljno utiče na ekonomsku, socijalnu i zdravstvenu sigurnost osoba (prvenstveno) ženskog pola.

Pravo da žene i muškarci imaju ravnopravno učešće u svim društvenim tokovima rodne ravnopravnosti je jedan od ciljeva javnih politika, baš kao i privredni rast, smanjenje siromaštva, održivi razvoj, zdrava životna sredina, bezbednost.¹⁴⁶

Država blagostanja kao koncept označava skup ideja o socijalno pravednoj državi koja podrazumeva i određene uloge žena i muškaraca. Socijaldemokratska perspektiva države blagostanja uvodi potrebu socijalnih promena, i poštovanje prema kulturnim, polnim, rodnim, nacionalnim, starosnim, socijalnim i drugim različitostima i podrazumeva unapređenje položaja ranjivih kategorija, kao što su briga države o ženama, deci, starijima, etničkim zajednicama, LGBTTIQ osobama, osobama sa invaliditetom i dr. Socijaldemokratija ima posebnu osetljivost prema emancipaciji žena, ne samo zato što su mnoge bile istaknute liderke socijaldemokratije, već zato što je levica prijatelj društvenim promenama i pokretima. Svoje uporište u parlamentarnoj politici u okviru socijaldemokratskih opcija pronašli su predstavnici ženskih, omladinskih, studentskih, ekoloških, penzionerskih, kao i pokreta osoba sa invaliditetom (Nikolić, 2006: 15). To znači da muškarci i žene moraju imati jednake prilike da učestvuju i da kontrolišu dobra i resurse zajednice.

U Deklaraciji Saveta Evrope o jednakosti žena i muškaraca, rodna ravnopravnost je definisana kao jedan od osnovnih kriterijuma demokratije: *Ostvarenje jednakosti žena i muškaraca je sastavni deo procesa koji vodi istinskoj demokratiji... Demokratija mora postati rodno osvešćena i osetljiva na rod* (Council of Europe, 2009). Deklaracija obuhvata sledeće oblasti politike rodne ravnopravnosti: politički i javni život, ekonomski i profesionalni život, usklađivanje profesionalnih obaveza sa političkim i profesionalnim životom, promovisanje jednakosti u demokratskom društvu (Bošković (ur), 2010:11). Istraživanjem ćemo razmotriti teme koje se preklapaju sa aspektima Deklaracije: ravnopravnost u oblasti rada, ekonomije i socijalne zaštite; stavove o političkoj participaciji žena; stavove o politici rodne ravnopravnosti; vrednosna percepcija alternativnih oblika seksualne orijentacije.

U našem istraživanju, vrednosni koncept rodne ravnopravnosti smo ocenjivali preko ne/slaganja ispitanika sa pet tvrdnji: žene treba ravnopravno sa muškarcima da učestvuju u politici; podržavam istopolne brakove; treba ulagati više napora kako bi se ostvarila ravnopravnost muškaraca i žena; nezaposlenim ženama, za rad u domaćinstvu treba dati zdravstveno i penziono osiguranje; trebalo bi povećati broj žena u Skupštini Srbije na 50%. Afirmativni odgovori na ova pitanja bili su nam indikator socijaldemokratskih uverenja.

Na planu političke participacije žena (*pitanja 1 i 5*) bavili smo se ispitivanjem spremnosti radnika da podrže politički i javni angažman žena. U skupštinskoj proceduri postoje propisi koji određuju kvote za izborne liste za manje zastupljeni pol (30%). Želeli smo da ispitamo spremnost da se podrže mere afirmativne akcije i preko propisanog procenta (50%), koji bi doprineo da bude postavljen veći broj žena na funkcijama na kojima se donose odluke. Očekujemo da ova varijabla bude diskriminatorna u smislu statističke značajnosti, jer što su ljudi više spremni da podrže ove snažno izražene mere afirmativne akcije, veća je naklonost prema socijaldemokratskim idejama.

Toleranciju prema LGBTTIQ osobama ispitivali smo preko spremnosti građana da podrže istopolne zajednice. *Podržavam istopolne brakove* je diskriminatorna tvrdnja u metodološkom

¹⁴⁶ V. Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti i Akcioni plan za sprovođenje Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti za period od 2010. do 2015. godine, Službeni glasnik Republike Srbije br. 015/2009 od 27.02.2009. godine i Službeni glasnik Republike Srbije br. 067/2010 od 17.09.2010. godine, 2011. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost.

kontekstu, koja bi trebalo da nam ukaže na spremnost građana na prihvatanje i uvažavanje različitosti. Alternativni oblici seksualne orijentacije i rodni identiteta kao vrednosna orijentacija diferencira ljude sa niskom i visokom tolerancijom. Neslaganje sa tvrdnjom sugerise na tradicionalizam i konzervativnost. Očekujemo da će manji broj ispitanih imati pozitivan stav prema istopolnim zajednicama.

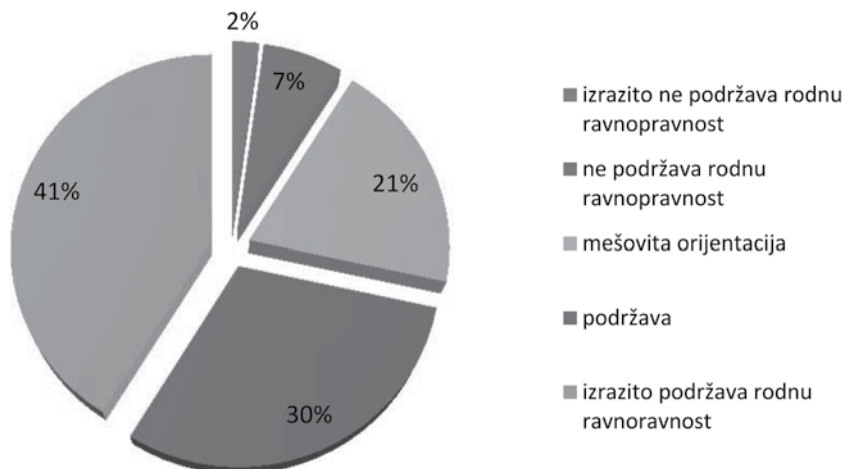
U demokratskim društvima, promovisanje jednakih šansi i pravičnosti je jedan od osnovnih postulata javnih politika. U tom kontekstu ispitivali smo spremnost građana na unapređenje koncepta rodne ravnopravnosti na nivou svakodnevnog života.

Prihvaćenost rodne ravnopravnosti postaje upitna kada muškarci i žene uporede svoja iskustva, ili kada su suočeni sa statističkim podacima. Tada postaje jasno da to da li smo rođeni kao muškarac ili kao žena duboko utiče na naše izbore, mogućnosti, kao i na poglede na svet tokom celog našeg života. Na tržištu rada, žene su u lošijoj poziciji, manje su aktivne od muškaraca (Blagojević Hjusun, 2012:47-65), a za isti posao ili za posao koji zahteva jednake kvalifikacije bivaju manje plaćene od svojih kolega (Nikolić-Ristanović, 2012). Sa druge strane, žene oslobađaju muškarca kućnih poslova radeći besplatno (Blagojević Hjusun, 2013:233). Postavlja se pitanje: da li žene za rad u domaćinstvu treba da budu plaćene za taj posao? Spremnost da podrže plaćeni rad kod kuće i spremnost ispitanika/ca na poštovanje ekonomskog osnaživanja žena biće jasan indikator prisustva socijaldemokratskih uverenja.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Čak četiri petine ispitanih radnika podržava stav da *žene treba ravnopravno sa muškarcima da učestvuju u politici*. Međutim, tvrdnju *trebalo bi povećati broj žena u Skupštini Srbije na 50%* prihvata tek polovina ispitanika (53%), dok je 22% protiv te ideje. Isto tako, kao izrazito diskriminatoran stav u smislu statističke značajnosti pokazao se i odnos prema alternativnim oblicima seksualne orijentacije, gde rezultati istraživanja pokazuju da samo 16% anketiranih podržava istopolne brakove, za razliku od 77% onih koji su protiv istopolnih brakova. Tri četvrtine ispitanika slaže se da treba ulagati više napora kako bi se ostvarila ravnopravnost muškaraca i žena. Takođe, veliki je broj onih koji smatraju da nezaposlenim ženama za rad u domaćinstvu treba dati zdravstveno i penziono osiguranje (84%).

Grafikon 1. Orijentacija ka rodnoj ravnopravnosti (izraženo u procentima)

Ukupno uzev, kad sumiramo odgovore na svih pet pitanja pomoću kojih smo merili vrednovanje rodne ravnopravnosti, nalazimo da je većina ispitanika (71%) vrednosno senzitivna prema rodnoj ravnopravnosti, dok 9% ispitanih ne podržava ili izrazito ne podržava koncept rodne ravnopravnosti (videti Grafikon 1). Više je žena koje cene rodnu ravnopravnost (84%) nego muškaraca (60%). Razlike su uočljivije kada se porede najjači intenziteti odgovora – rodnu ravnopravnost izrazito podržava 54% žena i gotovo duplo manje muškaraca – 29%. Razlike su još očitije na planu odbacivanja rodne ravnopravnosti - zanemarljiv je broj žena koji odbacuje ravnopravnost - svega 3% - s druge strane to čini pet puta više muškaraca (14%). Veza između pola i orijentacije ka rodnoj ravnopravnosti je srednje jačine (koeficijent kontigencije je 0,30).

Tabela 1. Rodna ravnopravnost i orijentacija ka socijaldemokratiji (izraženo u procentima)

	Manje SD orijentisani	Mešovita orijentacija	Više SD orijentisani	Total
Ne podržava RR	34%	62%	4%	100
Mešovita orijentacija	23%	68%	9%	100
Podržava RR	9%	68%	23%	100
Izrazito podržava RR	3%	51%	46%	100

$C_k=0,40$

Rodna ravnopravnost vs socijaldemokratija (videti Tabelu 1) - Na osnovu rezultata istraživanja možemo da tvrdimo da postoji jaka korelacija između pozitivnog stava prema rodnoj ravnopravnosti i socijaldemokratske orijentacije. Povezanost između ove dve vrednosne orijentacije je srednje jake veličine ($C_k=0,40$).

Orijentacija ka rodnoj ravnopravnosti vs školska sprema - Ispitanici svih obrazovnih profila su gotovo podjednako senzibilisani za podržavanje rodne ravnopravnosti. Međutim, razlike u stavovima uočavamo tek kada uporedimo negativne stavove prema rodnoj ravnopravnosti. Među stručnjacima je zanemarljiv procenat onih koji imaju negativan stav prema rodnoj ravnopravnosti (1%), za razliku od NK/PK radnika gde postotak iznosi 15%. Povezanost nivoa obrazovanja i podrške rodne ravnopravnosti je prilično slaba ($C_k=0,20$).

Orijentacija ka rodnoj ravnopravnosti vs veličina naselja - Iako postoji veoma slaba korelacija ($C_k=0,20$), ipak tu postoje neke razlike koje treba pomenuti. Tako u Beogradu mali broj radnika ne podržava stav o ravnopravnosti muškaraca i žena, svega 4%, za razliku od radnika koji žive u ostalim naseljima kod kojih je taj postotak gotovo četiri puta veći (10%-12%).

Orijentacija ka rodnoj ravnopravnosti vs odnos prema religiji. Korelacija između rodne ravnopravnosti i odnosa prema religiji je prilično niska ($C_k=0,24$). Među nereligioznim osobama (Nisam vernik, ne pridržavam se verskih propisa) je najmanji broj onih koji ne podržavaju koncept rodne ravnopravnosti (3%), dok ih je najviše među vernicima koji se redovno pridržavaju svih propisa vere (21%). Ateisti su grupa koja ima izraženo pozitivan stav prema rodnoj ravnopravnosti (86%), a među njima je najmanji broj neodlučnih (11%), za razliku od vernika koji se redovno pridržavaju svih propisa vere (kod njih je svaki treći neodlučan).

Orijentacija ka rodnoj ravnopravnosti vs zadovoljstvo životom - Subjektivna percepcija ispitanika zadovoljstvu sopstvenim životom utiče na njihov stav o rodnoj ravnopravnosti ($\text{sig}=0,013$), međutim ta veza je dosta slaba ($C_k=0,19$). Zanimljivo je da je među suprotnim polovima odgovora - među onima koji su veoma zadovoljni svojim životom i među onima koji su veoma nezadovoljni svojim životom, gotovo podjednak broj onih koji ne podržavaju koncept rodne ravnopravnosti (15% prema 13%).

Povezivanje pojedinih nezavisnih varijabli - uzrast ispitanika, zaposlenost, orijentisanost ka levlci/desnici, odnos prema političkim partijama, prosek mesečnih primanja, ocena stanja u srpskom društvu danas, samoocena ne/zadovoljstva životom, kao i o tome kako žive oni i njihova porodica – sa vrednovanjem rodne ravnopravnosti, pokazuje da te varijable nisu diskriminatorne, tj. da nisu statistički značajnije povezane sa vrednovanjem rodne ravnopravnosti...

ANALIZA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

Skalom stavova smo obuhvatili relevantne aspekte rodne ravnopravnosti: ravnopravnost u oblasti rada, ekonomije i socijalne zaštite; političku participaciju žena; stav prema alternativnim oblicima seksualnosti i prema promovisanju politike ravnopravnosti. Namera je da ispitamo intenzitet pozitivnih i negativnih stavova ispitanika prema konceptu rodne ravnopravnosti. Sabirali smo rezultate za one koji se u potpunosti ili uglavnom slažu, odnosno koji se potpuno i uglavnom ne slažu sa tvrdnjama kako bismo ukazali na intenzitet orijentacije ka rodnoj ravnopravnosti.

Politička participacija žena (pitanja broj 1 i 5) - Socijaldemokratija teži da ostvari što je moguću veću participaciju žena u politici, pre svega u u parlamentarnoj i izvršnoj vlasti. Iako većina ispitanih smatra da žene treba da učestvuju ravnopravno sa muškarcima u politici (80%), tek kada su upitani da li bi voleli da bude više žena na mestima gde se donose važne odluke za ceo narod i državu, ispostavlja se da svaki drugi ispitanik ima pozitivan stav o ženskom učešću u politici (53%). To je očekivano s obzirom na to da je još u periodu nacionalizma u Srbiji u vreme ratova devedesetih godina žena bila zadužena za reprodukciju nacije biološki i kulturno, dok je muškarac bio zadužen za konstituisanje vojske i države (Iveković, 2000: 26). U tom smislu ženska uloga je marginalizovana i dan danas, u smislu javne, političke moći. Izneta uverenja gde se polovina građana ne slaže da ženama jeste mesto u Narodnoj skupštini, pokazuju da mera politike kvota ovde nije većinski podržana, a da je negativan stav o ovom pitanju još uvek prisutan u javnom diskursu.

Alternativni oblici seksualne orijentacije (pitanje broj 2) - Vrednosna orijentacija – (ne)tolerancija izražena u tvrdnji: Podržavam istopolne brakove je takođe diskriminatorna jer diferencira ljude sa niskom i visokom tolerancijom. Prema nacrtu Strategije za borbu protiv diskriminacije¹⁴⁷ najugroženiji i najviše izloženi diskriminaciji su OSI, LGBTTIQ, žene i Romi, a tokom prošle godine u Srbiji su kršena kolektivna prava i pravo na rodnu pripadnost (Petrović i Joksimović (ur), 2013). Homofobija i predrasude prema LGBTTIQ osobama su u Srbiji i dalje duboko ukorenjene, a pokušaji promocije njihovih prava nailaze na žestok otpor u javnom diskursu na šta ovaj indikator ukazuje.

Promovisanje politike rodne ravnopravnosti (pitanje broj 3) - Većina ispitanika ima pozitivan stav o neophodnosti uspostavljanja ravnopravnosti rodova, a ovaj odnos je u korelaciji sa levičarskim idejama.

Oblast rada, ekonomije i socijalne zaštite (pitanje broj 4) - Ispitana je spremnost građana da prihvate i podrže profesionalizaciju porodičnih uloga. Plaćen rad kod kuće je u pojedinim državama norma, jer žene preuzimaju na sebe porodične i roditeljske obaveze i staranje o drugima umesto da izlaze na tržište rada. Važnost ekonomske ravnopravnosti - ekonomske nezavisnosti žena podržava većina ispitanika.

¹⁴⁷ Strategija borbe protiv diskriminacije (2013-2018), Druga radna verzija, Vlada Republike Srbije, 2012. Beograd: Kancelarija za ljudska i manjinska prava.

Na osnovu sumiranja svih odgovora, kao što smo već naglasili, 9% građana ne podržava dok većina od 72% podržava koncept rodne ravnopravnosti. Orijentisanost ka ravnopravnosti rodova korelira sa orijentacijom građana ka socijaldemokratiji kao vrednosnoj orijentaciji. Oni koji izrazito podržavaju koncept ravnopravnosti su ujedno i oni koji su više orijentisani ka vrednostima socijaldemokratije (45%), dok su oni koji izrazito ne podržavaju koncept ravnopravnosti, manje orijentisani ka vrednostima socijaldemokratije (34%).

Orijentacija ka rodnoj ravnopravnosti vs pol ispitanika - Zbog konteksta mačo kulture koji dominira u Srbiji, očekivano je bilo da intenzitet podržavanja rodne ravnopravnosti varira u odgovorima kod žena i muškaraca. Žene (84%) u većoj meri od muškaraca (60%) podržavaju uverenja o rodnoj ravnopravnosti.

Orijentacija ka rodnoj ravnopravnosti vs školska sprema - Postoji veza između nivoa obrazovanja i sklonosti ka podržavanju rodne ravnopravnosti. Nizak nivo obrazovanja je uzrok većeg intenziteta averzije građana prema našem indikatoru.

Orijentacija ka rodnoj ravnopravnosti vs veličina naselja - U Beogradu, građani u najmanjoj meri imaju negativan stav o ravnopravnosti muškaraca i žena - 4%, dok je taj broj kod ljudi koji žive u ostalim naseljima iz našeg israživanja, nešto veći i iznosi oko 10%. Nešto više od polovine stanovnika ruralnih naselja podržava koncept ravnopravnosti (61%), za razliku od Beograđana koji u 84% slučajeva podržavaju ideju o ravnopravnosti.

Orijentacija ka rodnoj ravnopravnosti vs odnos prema religiji - Među pojedincima koji su izjavili da nisu religiozni najmanji je procenat onih koji ne podržavaju koncept rodne ravnopravnosti i među njima dominira pozitivan stav prema rodnoj ravnopravnosti u 86% slučajeva. Među vernicima koji se redovno pridržavaju svih propisa vere najmanje je onih koji podržavaju rodnu ravnopravnost - 47%. Međutim, budući da je mali broj ateista/agnostika u uzorku, ta veza je slabog intenziteta. Asimetrija stavova je posledica rodne i patrijarhalne ideologije koja ovde ima religijsko opravdanje. Ne samo da se favorizuje model žene/majke, posvećene njenom najvažnijem "poslušanju", kao majke, hraniteljice, odgojiteljice, domaćice, već se često negativno ocenjuju svi drugi modeli savremene žene koja istovremeno nastoji da bude: majka, uspešna u svom poslu, domaćica, intelektualka, itd... (Radulović: 2003: 41). Ovde moramo biti oprezni u izvođenju zaključaka, jer nam kvantitativni rezultati govore da su religiozniji ljudi manje naklonjeni idejama socijaldemokratije, što nužno ne mora da bude tačno, a sa druge strane kvalitativno izvođenje zaključaka navodi na razmišljanje da rodne razlike postoje u svim aspektima života, tako i unutar verskog diskursa.

Orijentacija ka rodnoj ravnopravnosti vs zadovoljstvo životom - Subjektivna percepcija ispitanika o njihovom zadovoljstvu životom utiče na njihov stav o rodnoj ravnopravnosti. Svi ispitanici u gotovo podjednakom obimu podržavaju koncept ravnopravnosti, dok se razlike među grupama ispitanika uočavaju tek sa izražavanjem njihovog negativnog stava prema ravnopravnosti. Uglavnom zadovoljni sopstvenim životom su ujedno i kategorija ispitanika sa najmanje otpora prema ravnopravnosti.

ZAKLJUČAK

Iako se danas čini da su ženama ključna prava dostupna (pravo glasa, prava na slobodan rad, obrazovanje, abortus i razvod), te pozicije su nestabilne i moraju se stalno iznova osvajati zbog neravnoteže moći u srpskom društvu koje je još uvek omeđeno tradicionalnim shvatanjima šta je žensko, a šta muško. Načelo principa jednakosti se mora stalno reprodukovati u političkim i ekonomskim odnosima. Međutim, nas interesuju vrednosna uverenja – stavovi o uspostavljanju rodne ravnopravnosti, a ne sama praksa.

Tokom proteklih nekoliko godina u Srbiji su uloženi značajni naponi u cilju stvaranja pravnog i institucionalnog okvira za promovisanje, afirmisanje i postizanje rodne ravnopravnosti. Rezultati našeg istraživanja pokazuju da postoji visok nivo pozitivnog odnosa prema ravnopravnosti. Ipak, detaljnija analiza je potrebna da bi se proverile neke preliminarne hipoteze. Faktori koji utiču na stavove prema rodnoj ravnopravnosti su pol, obrazovanje, tip naselja, religioznost i zadovoljstvo životom. Trebalo bi ispitati vezu između rodno osetljive statistike i navedenih faktora jer neka istraživanja pokazuju da se rodne razlike smanjuju sa obrazovnim nivoom, a na nivou pojedinačnog pola, razlike opstaju među različitim društvenim kategorijama žena: visokoobrazovane stručnjakinje imaju više preferencija prema rodnoj ravnopravnosti nego one sa nižim obrazovanjem (Bošković, 2010).

Sudeći po rezultatima ovog istraživanja, postoji saglasnost o podržavanju tendencije žena ka osvajanju prostora izvan kuće i domaćinstva, ali s obzirom na veliku razliku u stavovima građana o učešću žena u politici, možemo da zaključimo da su ti odgovori reakcija na realno jačanje položaja žena u srpskom društvu.

Izražen pozitivan stav prema ekonomskoj nezavisnosti žena se ograničava na njen rad u okvirima doma, dok se njena uloga sticanju u ekonomske i političke moći marginalizuje.

Načelu ravnopravnosti, odnosno načelu poštovanja jednakih prava i sloboda žena i muškaraca u političkom, ekonomskom, kulturnom, rodnom i drugom aspektu javnog, profesionalnog, privatnog i porodičnog života priklonjena je većina ispitanih radnika, ali se na promeni percepcije njihovih stavova o ovim pitanjima mora još raditi kako bi se postigla još veća orijentisanost ka socijaldemokratiji.

LITERATURA:

1. Blagojević Hjuson, Marina, (2013), *Rodni barometar u Srbiji: Razvoj i svakodnevni život*, Beograd: Program UN za razvoj.
2. Blagojević Hjuson, Marina, (2012), *Žene i muškarci u Srbiji: šta nam govore brojke?* Beograd: Program UN za razvoj.
3. Bošković, Aleksandar (ur), (2010), *Građanke i građani Srbije o rodnoj ravnopravnosti: Javno mnjenje Srbije o rodnoj ravnopravnosti*, Beograd: Institut društvenih nauka - Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje.
4. Heywood, Andrew, (2003), *Political Ideologies: An Introduction*. Third edition. New York: Palgrave Macmillan.
5. Iveković, Rada, (Ne)predstavljenost ženskog u simboličkoj ekonomiji: *Žene, nacija i rat nakon 1989. godine*, u: Arsić, Branka (ur), zbornik radova *Žene, slike, izmišljaji*, Beograd: Centar za ženske studije.
6. Jarić, Vesna, (2010), *Rečnik rodne ravnopravnosti: 102 pojma rodne ravnopravnosti za 102 godine osvajanja ženskih ljudskih prava*, Beograd.
7. Nikolić, Milan, (2006), *Ka modernoj socijaldemokratiji: Moderna socijaldemokratija*, Beograd: Demokratska stranka, Istraživačko-izdavački centar.
8. Nikolić-Ristanović (et. al), (2012), *Diskriminacija žena na tržištu rada u Srbiji*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije.
9. Odanović, Gorana i Bjeloš, Maja (ur), (2012), *Nezavisni izveštaj o sprovođenju NAP 1325 Žene, mir, bezbednost u Srbiji*, Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku.
10. Petrović, Vesna i Joksimović, Vladan (ur), (2013), *Ljudska prava u Srbiji 2012: Pravo, praksa i međunarodni standardi ljudskih prava*, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.

11. Radulović, Lidija, (2003), *Učenje veri - Konstrukcija rodnih identiteta putem popularizacije pravoslavne teološke literature*, u: Radojčić, Dragana (ur), *Tradicionalno i savremeno u kulturni Srba* (Posebna izdanja, knj. 49), Beograd: Etnografski institut SANU, str. 25-46.
12. Stojaković, Gordana, (2011), *Solidarnost ili lajkovanje: Dnevnik feministkinje o feminizmu i levici u Srbiji (1978-2007)*, Beograd: Ženski informaciono-dokumentacioni centar.

IZVORI:

1. Blic, *Žene „ugrozile“ učešće naše delegacije u SE*, 26. 01. 2011:
www.blic.rs/Vesti/Politika/231569/Zene-ugrozile-ucesce-nase-delegacije-u-SE
www.ombudsman.rs
2. *Socijaldemokratija u novom ključu*, na:
https://docs.google.com/viewer?url=http%3A%2F%2Fwww.nedeljasocijaldemokratije.com%2Fdokumenti%2FSocijaldemokratija_u_novom_kljucu.pdf
3. *Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti i Akcioni plan za sprovođenje Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti za period od 2010. do 2015. godine*, Službeni glasnik Republike Srbije br. 015/2009 od 27.02.2009. godine i Službeni glasnik Republike Srbije br. 067/2010 od 17.09.2010. godine, 2011. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost.
4. *Strategija borbe protiv diskriminacije (2013-2018)*, Druga radna verzija. 2012. Vlada Republike Srbije, Beograd: Kancelarija za ljudska i manjinska prava.

MARIJA STEVULJEVIĆ*

ATTITUDES OF SERBIAN CITIZENS TOWARDS THE CONCEPT** OF GENDER EQUALITY

Abstract: *This research paper deals with a perception of the gender equality concept which serves as an indicator of the presence of social democratic beliefs among workers. Research has confirmed that an affinity towards gender equality is conducive to a greater inclination of citizens towards social democratic values, and vice versa, the more negative the attitude towards equality is, the greater the orientation towards right-wing movements will be. The research addresses equality in the areas of labour, economy and social welfare; attitudes towards political participation of women; perception of a gender equality policy and perception of alternative forms of sexual orientation.*

Keywords: *gender equality, social democracy, perception of attitudes.*

* The author is an anthropologist and member of the "Young Researchers' School" research team.

** For the source of empirical data provided in this paper see footnote 1 in the paper by Srećko Mihailović.

SEKULARIZAM I SOCIJALDEMOKRATIJA¹⁴⁹

Sažetak: Rad se sastoji iz dve celine. U prvoj celini razmatramo značenje pojmova sekularizacije i sekularizma, njihov istorijat i različite poglede na njih, kao i drugačije implementacije u različitim društvima, te predviđanja o budućnosti religije i sekularizma, a zatim sledi razmatranje povezanosti između sekularizma i socijaldemokratije kao političke ideologije, odnosno tvrdnje da je sekularizam jedna od osnovnih vrednosti socijaldemokratije. Druga celina se sastoji od prikaza i analize empirijskih podataka istraživanja o prihvaćenosti postavki sekularizma (u širem kontekstu izučavanja socijaldemokratskih vrednosti) među radnicima u Srbiji i pokušaćemo da otkrijemo da li postoji povezanost između određenih nezavisnih varijabli i sklonosti ka podržavanju sekularističkih stavova.

Ključne reči: sekularizam, sekularizacija, religija, socijaldemokratija, vrednosti, država, crkva.

POJMOVNA PROBLEMATIZACIJA

Sekularizam¹⁵⁰ označava filozofsko i političko stanovište koje zagovara jasno razdvajanje svetovnog i duhovnog. U praksi, se pod tim pojmom, u najopštijem kontekstu misli na razdvajanje polja delovanja i uticaja države i polja delovanja i uticaja verskih institucija. Ovakvo stanovište implicira da se društva prvobitno nalaze pod jakim uticajem religije i verskih institucija, i u privatnoj i u javnoj sferi, i da taj uticaj treba da se ukine ili ograniči. Proces tranzicije iz klerikalnog u sekularno se naziva sekularizacija, a u suštini se svodi na transformaciju društva iz stanja bliske povezanosti sa religijskim vrednostima i institucijama u stanje u kom društvo počiva na svetovnim vrednostima i institucijama. Dakle, iako su slični pojmovi, sekularizam i sekularizacija se ne mogu izjednačiti, jer je sekularizacija proces koji polazi od sekularizma kao političko-filozofskog stanovišta i završava se sekularnošću kao činjeničnim stanjem u društvu. U savremenom smislu, takvo stanje se manifestuje postojanjem sekularne države, a pod tim se označava koncept države po kojem se ona postavlja neutralno po pitanju religije, ne podržavajući ni religioznost ni nereligioznost. U samoj srži sekularne države je pravna jednakost, što znači da se svi građani moraju tretirati isto pred zakonom, bez obzira na religijsku pripadnost ili nepripadnost. Osim toga, ne postoji strogi princip ustanovljenja sekularne države, pod čime bi se podrazumevala jasna uniformisanost svih država koje se smatraju sekularnim, već sekularnost svake države izrasta na osnovu posebnih istorijskih i kulturnih okolnosti. Obično je jedan od indikatora nepostojanje državne religije, ali postoje države koje su sekularne i pored postojanja državne religije (npr. Danska, Norveška, Island, Engleska). Što se tiče ostalih indikatora, moguće je navesti još neke, ali je bitno skrenuti pažnju da nijedan indikator nužno ne odlučuje da li je neka država sekularna ili nije, već se indikator mora razumeti u širem društveno-kulturnom i istorijskom kontekstu. Neki od bitnijih indikatora su: postojanje religijskih sloboda i jednakost pred zakonom; ukidanje državne religije i posebnih povlastica određenim verskim organizacijama; oslobađanje pravnog sistema od religijske kontrole; oslobađanje obrazovnog sistema od religijske kontrole; tolerisanje promene religije ili

¹⁴⁸ Autor je sociolog i član istraživačkog tima *Škola za mlade istraživače*.

¹⁴⁹ O izvoru empirijskih podataka za ovaj rad videti napomenu 1 u tekstu Srećka Mihailovića.

¹⁵⁰ Koren reči *secular*, dolazi od latinskog prideva *saecularis, saeculum*, koji označava *svetovno, ovovremensko, nešto što je vezano za ovo vreme, za razliku od Boga, koji je svepristuan i večan* (prema: Oxford Dictionary - Online verzija rečnika dostupna na adresi: <http://oxforddictionaries.com/definition/english/secular>). U srednjem veku ovaj termin je označavao sveštenstvo koje je živelo izvan izdvojenih manastirskih zajednica (Rectenwald, 2012: 2).

uzdržavanje od religije (razne forme agnosticizma i ateizma); mogućnost političke karijere bez obzira na religijska ubeđenja (ogleda se preko procentualne zastupljenosti i pozicioniranosti političara pripadnika manjinskih veroispovesti i neverujućih) i dr.

SEKULARIZAM I SOCIJALDEMOKRATIJA

Tradicionalno, radikalnije levičarske opcije pozivaju na potpuno odbacivanje religije i crkve. Idući ka centralnim pozicijama političke ose, ka liberalno-demokratskim principima, više se ističu integracija, tolerancija i mogućnost slobodnog izbora i slobodnog praktikovanja religije. Umereno leva opcija podrazumeva razdvajanje crkve i države i premeštanje religije iz javne u privatnu sferu. Socijaldemokratija, kao umereno leva politička struja, sa verom u parlamentarno društveno uređenje koje se menja postepenim promenama, postavlja se kao čuvar javnog reda i opšteg interesa. Levičarska marksistička tradicija XIX veka je insistirala na svojoj naučnosti i na otkrivanju zakona društvenog razvitka, dok se socijaldemokratija više može posmatrati kao skup moralnih verovanja pretočenih u političku platformu. Ona prihvata novovekovnu paradigmu koja ističe konstantan razvoj i napredak, ali kritikuje (ne)moralnost ekonomskog načina proizvodnja koji stoji iza nje – kapitalizma.

Ako su ranija levičarska shvatanja o društvu bila konfliktna, socijaldemokratija pokušava da društvo percipira konsenzusno i integracijski, umesto klasnog sukoba na razmatranje se postavlja kulturni, pa samim tim i verski pluralizam. Dakle, pluralizam religioznosti i nereligioznosti čini jednu od osnova socijaldemokratskog ideala slobode izbora. Da bi se ostvario ideal socijaldemokratskog *dobrog društva*, vrednosti solidarnosti i socijalne pravde moraju biti zadovoljene, a osećaj sigurnosti, samopoštovanje i poštovanje drugih moraju biti dominantna matrica življenja. Samim tim, neko ko sebe smatra socijaldemokratom, ili pak, neko kod koga se mogu detektovati socijaldemokratske vrednosti, mora insistirati na verskoj toleranciji i mora priznavati jednak status i jednaka prava svim verskim zajednicama bez obzira na brojnost sledbenika. Takođe, nereligioznost neke osobe se smatra ličnim izborom pojedinca i opravdana je koliko i bilo koji vid religioznosti. Zbog toga je jedna od osnova socijaldemokratske vizije sekularnosti jednakost pred zakonom. Religija ili ireligioznost su privatni izbori svakog čoveka, a zakon ne sme da pravi razliku između građana po tom pitanju. Na taj način, socijaldemokratija stoji u opoziciji religijskom fundamentalizmu, jer kako Hejvud kaže: „Duh religijskog fundamentalizma je u velikoj meri uhvaćen u njegovom odbacivanju podele na javno i privatno“ (Hejvud, 2005: 310). Grubo gledano, današnji dominantni evropski politički milje se može podeliti na dva bloka. Jedan blok čine levičarske i centrolevičarske struje, socijaldemokratske stranke u najvećem broju slučajeva, dok drugom pripadaju desničarske i centrodeshničarske partije, uglavnom demohrišćani. Socijaldemokrate tradicionalno zagovaraju sekularizaciju, dok demohrišćani insistiraju na većem uticaju hrišćanskih vrednosti, ali se na *mainstream* evropskom političkom nivou princip razdvojenosti svetovnog i duhovnog ne dovodi u pitanje.

S obzirom na to da je verska nastava lični izbor svakog pojedinca (ili njegovih roditelja u određenom životnom dobu), socijaldemokratskom vrednošću možemo smatrati i stav da svako ima pravo na versku nastavu u školi koju pohađa, takođe bez obzira na broj pripadnika te verske zajednice. U srži socijaldemokratske ideje leži priznavanje i poštovanje razlika među religijama i kulturama, kao i sloboda izbora i praktikovanja religije, te ova dva principa kulturološkog (preciznije ovde religijskog) pluralizma moraju biti zadovoljena. Država ne sme da bude arbitar religioznih misli, već samo mora da obezbedi i garantuje slobodno ispovedanje. Socijaldemokratska vizija solidarnosti je suživot i integracija različitosti, jer

pluralitet omogućava progres i stvaranje opšteg blagostanja. Osnova solidarnosti je tolerancija, a ona se odnosi najpre na nekorišćenje primene sile (državne, grupne ili pojedinačne) protiv iskazanog mišljenja ili nenasilnog delovanja nekog drugog pojedinca ili grupe. To bi bio osnovni stepen tolerancije, dok bi viši stepen podrazumevao i uvažavanje mišljenja manjinskih grupa ili pojedinaca, te neignorisanje i neodbacivanje prilikom razmatranja javne politike. Institucionalna tolerancija može da postoji samo u društvu u kome su zagantovana ljudska prava, kulturni pluralizam, demokratija i vladavina zakona odnosno kako Endru Hejvud kaže: „Liberalna društvena etika veoma je karakteristična po spremnosti da se prihvate, a u nekim slučajevima i veličaju, moralna, kulturna i politička različitost“ (Hejvud, 2005: 37).

SEKULARIZAM KAO JEDAN OD POKAZATELJA PRIHVATANJA SOCIJALDEMOKRATIJE

Sekularizma je u ovom istraživanju meren preko reakcije ispitanih radnika na pet različitih tvrdnji: 1. *dobro je što je crkva oslobođena poreza*; 2. *male verske zajednice treba da imaju ista prava kao i velike*; 3. *verska nastava u školama treba da bude obavezna*; 4. *država treba više da ulaže u izgradnju verskih objekata* i 5. *Crkva treba da ima veći uticaj na politiku*.

Tabela 1. Pokazatelji sekularizma – frekvencije odgovora

Slaganje\Tvrdnja	Dobro je što je crkva oslobođena poreza	Male verske zajednice treba da imaju ista prava kao i velike	Verska nastava u školama treba da bude obavezna	Država treba više da ulaže u izgradnju verskih objekata	Crkva treba da ima veći uticaj na politiku
Uopšte se ne slaže	204 (33%)	97 (16%)	165 (28%)	152 (25%)	312 (52%)
Uglavnom se ne slaže	84 (14%)	63 (11%)	74 (12%)	82 (14%)	91 (15%)
Neutralan stav	118 (20%)	151 (25%)	116 (19%)	149 (25%)	97 (16%)
Uglavnom se slaže	88 (15%)	125 (21%)	103 (17%)	126 (21%)	48 (8%)
U potpunosti se slaže	106 (18%)	161 (27%)	141 (24%)	89 (15%)	51 (9%)
Ukupno	600 (100%)	600 (100%)	600 (100%)	600 (100%)	600 (100%)

Gotovo polovina ispitanika (47%) smatra da uopšte nije dobro što je crkva oslobođena poreza, 20% je neodlučno, a 32% se uglavnom ili u potpunosti slaže da je dobro što je crkva oslobođena plaćanja poreza. Dakle, može reći da postoji blaga tendencija ka tretiranju crkve kao i svih drugih organizacija građanskog društva, sa svojim pravima i obavezama. Ipak, jedna trećina ispitanika veruje da je dobro što je crkva oslobođena plaćanja poreza, što ipak pokazuje da je ona još uvek jedna od najvažnijih društvenih institucija u srpskom društvu.

Gotovo polovina ispitanika (48%) smatra da malim verskim zajednicama treba priznati ista prava kao i velikim, a to je inače pitanje koje se mora otvoriti u svakoj državi u kojoj jednoj verskoj zajednici pripada znatna većina ljudi. Ovi podaci govore da možda dolazi do otopljanja odnosa prema drugima i smanjenje socijalne distance i nepoverenja. Ipak, još su česta karakterisanja malih verskih zajednica kao sekti, a česte su i njihove pritužbe da tradicionalne crkve imaju mnogo veća prava. Uočljivo je da ih nema u medijima, a da se tolerancija prema njima svodi na ignorisanje.

Petina ispitanika (19%) nije sigurno da li verska nastava¹⁵¹ treba da bude obavezna u školama ili ne, dok je zbirni procenat onih koji se uglavnom ne slažu ili u potpunosti ne slažu gotovo identičan sa zbirnim procentom onih koji se u potpunosti slažu ili uglavnom slažu da veronauka treba da bude obavezna u školama (40% naspram 41%). Sledeći socijaldemokratske vrednosti, ovo pitanje bi se moralo povezati sa prethodnim, tj. sa pitanjem verske nastave za pripadnike malih verskih zajednica. Sa druge strane, treba razmotriti kakva je i kako funkcioniše alternativa verskoj nastavi za one koji nisu vernici, pošto se veronauka kao predmet u Srbiji ne bavi izučavanjem religije, već obrazovanjem sopstvenih vernika, odnosno transmisijom vere.

Radnici su podeljeni i oko ne/prihvatanja tvrdnje *država treba više da ulaže u izgradnju verskih objekata* - zbir potpunog i delimičnog neslaganja za 3% nadilazi zbir potpunog i delimičnog slaganja (39% naspram 36%). Ovo je veoma bitno pitanje za indicaciju socijaldemokratskih vrednosti, jer država mora namenski da troši novac poreskih obveznika, računajući i poreski novac ireligioznih i članova malih religijskih zajednica.¹⁵²

Više od polovine ispitanika (52%) se uopšte ne slaže sa time da Crkva treba da ima veći uticaj na politiku,¹⁵³ a kada se zbroje oni koji se uglavnom ne slažu, 67% ispitanika drži da Crkva ne treba da ima veći uticaj na politiku. Svega 17% smatra da bi Crkvi trebalo dopustiti veći uticaj, što pokazuje da se u Srbiji religioznost u značajnoj meri posmatra kao privatna stvar, kao pravo svakog čoveka, a ne kao javna stvar, a to je tendencija koja je karakteristična za evropsko poimanje religije i sekularnosti. Naravno, treba napomenuti da uzorak od 600 radnika nije dovoljan da bi se detaljno razumeo odnos prema religiji i mestu crkve u Srbiji, i da ove brojke treba prihvatiti sa rezervom.

Tabela 2. Sintetički pokazatelj – opšta sklonost ka sekularizmu

	Frekvencija	Procenat
Izrazito ne podržava	54	9%
Ne podržava	70	12%
Mešovita orijentacija	125	21%
Podržava	192	32%
Izrazito podržava	157	26%
Ukupno	598	100%

Dobijeni podaci pokazuju da najveći procenat radnika podržava sekularizaciju (32%), a da zatim slede oni koji izrazito podržavaju. Zbirni procenat onih koji podržavaju i izrazito podržavaju je 58%. Najmanji je procenat onih koji se izrazito protive sekularizaciji (9%), a ukupan zbirni procenat onih koji izrazito ne podržavaju i ne podržavaju sekularizaciju je 21%. Moguće je dakle zaključiti da je sklonost ka podršci sekularnih vrednosti preovlađujuća, ali i da procenat podrške varira od jedne do druge dimenzije sekularizma.

Obradom podataka dalje možemo da analiziramo da li postoje karakteristike koje presudno utiču na stavove o sekularizaciji. Na prvom mestu pokazalo se da pol ispitanika nije od

¹⁵¹ Veronauka je uvedena u srpski obrazovni sistem 2001. godine, a mišljenja su i tada, kao i sada, bila podeljena.

¹⁵² Slična javna rasprava je već postojala u vezi sa aktivnošću srpske vlade u sakupljanju sredstava za izgradnju hrama Svetog Save u Beogradu. Detaljnije: Ilić, 2005.

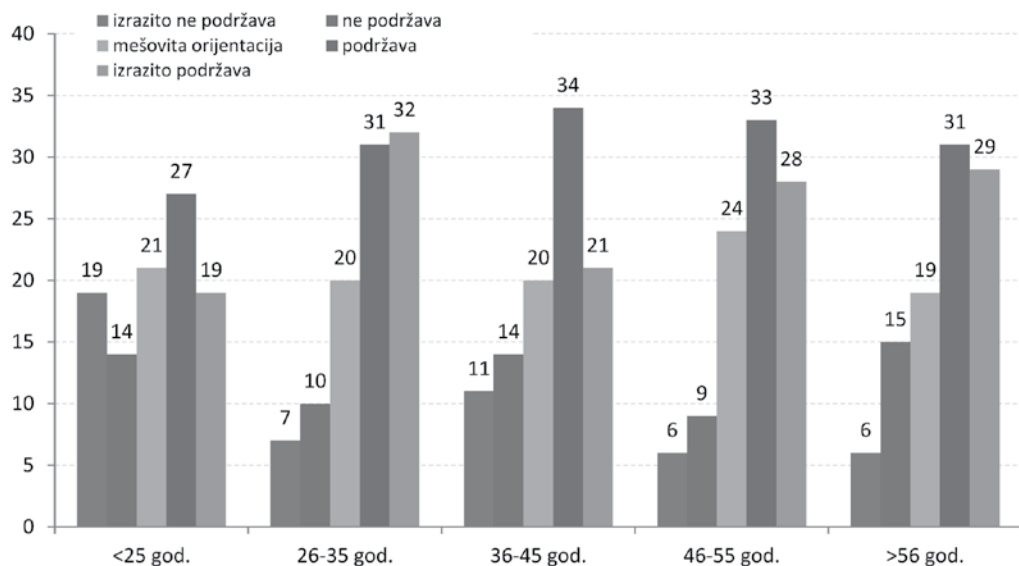
¹⁵³ Reagovanje na tvrdnju *Crkva treba da ima veći uticaj na politiku* omogućava detektovanje sekularnih vrednosti jer je osnovna postavka sekularizma razdvajanje uticaja i polja delovanja crkve i države.

presudnog značaja. Procentualna raspodela muškaraca i žena je približno jednaka na svakom od iskazanih stavova, s tim da muškarci više izrazito podržavaju sekularizam (30% prema 22%), dok su žene sklonije da delimično podržavaju (28% prema 36%). Ovakav rezultat je teorijski očekivan, jer se pretpostavljalo da žene i muškarci imaju sličan sistem vrednosti u savremenom društvu. Takođe, starost ispitanika se nije pokazala presudnom, iako je uočljiva tendencija da su mladi do 25 godina u ozbiljnijoj meri nego ostale starosne kategorije spremniji da odbace sekularizam (vidi: Tabela 3 i Grafikon 1). Karakteristično za ovaj uzrast je da je njihovo detinjstvo i ranu mladost obeležila opšta revitalizacija religije u društvu, te nije čudno da ova starosna kategorija dobar deo svog identiteta crpi iz religiozne pripadnosti.

Tabela 3. Upporedni prikaz raspodele odgovora mladih do 25 godina i proseka svih ispitanika

	Mladi do 25 godina (%)	Prosek svih ispitanika (%)
Izrazito ne podržava	19	9
Ne podržava	14	12
Mešovita orijentacija	21	21
Podržava	27	32
Izrazito podržava	19	26
Ukupno	100	100

Grafikon 1. Sekularizam po starosnim grupama (izraženo u %)

Pokazalo se da je školska sprema povezana sa stavom prema sekularizmu (statistička analiza pokazuje da postoji značajna, ali ne i visoka korelacija). Ipak, što je viša školska sprema ispitanika, to je veća verovatnoća da će ta osoba imati pozitivan stav i podržavati sekularizam, kao i obratno, što je niža školska sprema, to će ispitanik biti skloniji da izrazito ne podržava sekularizam. Samim tim, sekularizam izrazito podržavaju stručnjaci, dok joj se izrazito protive nekvalifikovani i polukvalifikovani radnici, što možemo videti u Tabeli br. 4.

Što se tiče odnosa zaposlenosti i vrednovanja sekularizma, nema značajnih statističkih pravilnosti, mada se pokazalo da oni koji rade u stranim kompanijama češće izrazito podržavaju sekularizam (32%), dok oni koji rade u javnom sektoru u najvećem broju podržavaju sekularizam (40%). Najveći procenat onih koji izrazito ne podržavaju sekularizam nalazimo kod radnika koji rade kod domaćih privatnika (12%), a odmah zatim kod nezaposlenih (11%).

Tabela 4. Školska sprema ispitanika i sekularizam (izraženo u procentima)

Školska sprema	Izrazito ne podržava	Ne podržava	Mešovita orijentacija	Podržava	Izrazito podržava	Ukupno
NK ili PK radnik	15	20	19	34	12	100
KV ili VK radnik	11	12	24	31	21	100
Tehničar ili službenik	7	11	20	32	30	100
Stručnjak	5	5	20	31	39	100
Ukupno	9	12	21	32	26	100

$C_k=0,27$

Veličina naselja u kojem ispitanici žive povezana je sa sklonošću ka podršci sekularizmu, sa tendencijom da ispitanici iz većih mesta više podržavaju i izrazito podržavaju sekularizam, a pogotovo ispitanici iz Beograda, koji u čak 43% slučajeva imaju izrazito blagonaklon stav prema ovom skupu vrednosti, što možemo videti iz Tabele 5.

Tabela 5. Veličina naselja u kojima ispitanici žive i podrška sekularizmu

Veličina naselja	Izrazito ne podržava	Ne podržava	Mešovita orijentacija	Podržava	Izrazito podržava	Ukupno
Selo	8	14	33	35	10	100
10.000-30.000	35	12	27	33	23	100
30.000-100.000	7	15	19	39	20	100
100.000 i više	11	11	25	26	27	100
Beograd	13	5	9	30	43	100
Ukupno	9	12	21	32	26	100

$C_k=0,28$

Kao što je teorijski očekivano, ljudi koji smatraju da njihovi politički pogledi pripadaju levici, skloniji su da izrazito podrže sekularizam i to u značajnijem procentu nego oni koji su sebe smestili na politički centar, dok su i oni više skloni izrazitoj podršci nego oni koji sebe vide kao desničare. To govori da je većina ljudi koja se odlučila da sebe smesti u neku od ovih kategorija (postojao je odgovor ne znam) to pravilno učinila (makar što se tiče stava prema sekularizmu).

Takođe, teorijski je bilo očekivano da su ljudi koji se izjašnjavaju kao neverujući i da se ne pridržavaju verskih propisa, skloniji da daju izrazitu podršku sekularizaciji, a što se stepen samoprocene religioznosti i običajnosti povećava, povećava se i neodobravanje sekularizacije. Što se tiče odnosa prema političkim strankama, različiti odgovori nisu pokazali povezanost sa sekularizmom, što je i očekivano, jer sam stav prema strankama sadrži previše varijabli. Pokazalo se da postoji povezanost između mesečnih primanja i sklonosti ka podržavanju sekularizma – ispitanici sa većim primanjima su pokazali veću sklonost ka prihvatanju sekularizma (vidi: Tabela 7 i Grafikon 2).

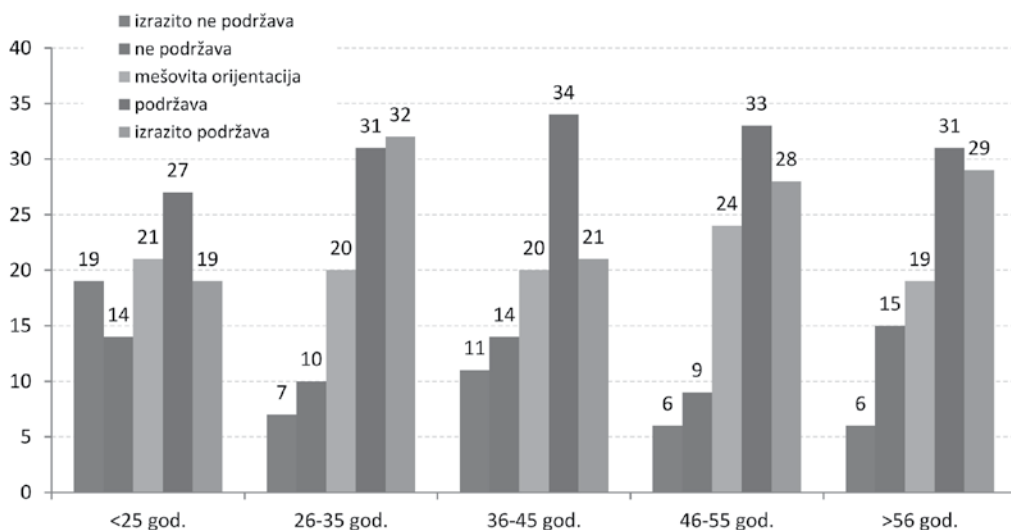
Tabela 6. Mesečna primanja i podrška sekularizmu (izraženo u %)

Prosek mesečnih primanja (RSD)	Izrazito ne podržava	Ne podržava	Mešovita orijentacija	Podržava	Izrazito podržava	Ukupno
do 5.000	11	14	23	32	20	100
od 5.001 do 10.000	16	13	27	37	7	100
od 10.001 do 20.000	8	13	22	30	27	100
od 20.001 do 30.000	9	12	19	35	25	100
30.000 i više	3	2	18	29	48	100
Ukupno	9	11	22	32	26	100

Ck=0,29

Ova povezanost ne iznenađuje, pošto su u savremenim društvima sa tržišnom ekonomijom veća primanja u najvećem broju slučajeva povezana sa višim stepenom obrazovanja, a takođe i sa životom u urbanim sredinama. Duže i obimnije obrazovanje i život u uređenim heterogenim sredinama predstavljaju plodno tlo za razvoj tolerancije i za poštovanja drugih.¹⁵⁴

Grafikon 2. Prikaz podrške sekularizmu u odnosu na mesečna primanja

ZAKLJUČAK

Dovođenjem sekularizacione hipoteze u pitanje sociologija i filozofija religije su se ponovo okrenule dubljem proučavanju kulturoloških osnova različitih društava, napuštajući ekonomski i tehnokratski redukcionizam. Uplivom novih religijskih pokreta i *New Age* spiritualnosti, verska karta Evrope i severne Amerike biva još složenija, uz relativno stabilan ili čak povišen procenat ireligioznog stanovništva.¹⁵⁵ Na institucionalnom nivou ostaje da se vidi do kog nivoa će

¹⁵⁴ Procene stanja u našem društvu i odnos prema sekularizmu nisu statistički značajno povezani. Slično je i sa pitanjem - „Kako živite Vi i vaša porodica?“ - kao i u slučaju procene zadovoljstva ispitanika sopstvenim životom.

¹⁵⁵ Vidi: WIN Gallup International Global Index of Religiosity and Atheism – 2012 (online izveštaj u pdf formatu dostupan na: <http://www.wingia.com/web/files/news/14/file/14.pdf>)

društva Zapada sekularizovati preostale sfere društva, i koliki i kakav će uticaj religija i crkva u budućnosti imati na moralna pitanja poput abortusa, kontracepcije, izučavanja matičnih ćelija, istopolnih brakova i seksualnog obrazovanja. Takođe, biće interesantno videti kako će se brojni muslimanski imigranti koji dolaze u Evropu uklopiti u sekularni kontekst, pogotovo imajući na umu premeštanje religije iz javne u privatnu sferu, što je drugačije od društvenog konteksta islama, gde je religija bitan deo obe sfere življenja.

Što se tiče istraživanja, ono je pokazalo da u Srbiji postoji tradicija sekularizma, iako najčešće ne javno i jasno artikulisana. I pored velikog broja religioznih, postoji protivljenje većem uplivu crkve u politički život, što je jasan pokazatelj odbijeska evropskih sekularizacionih nastojanja, koja mesto religije izmeštaju u sferu privatnosti. Analiza je pokazala da su školska sprema, veličina naselja i visina mesečnih primanja povezani sa spremnošću ispitanika da prihvate ili odbace vrednosti sekularizma, a još jednom treba istaći povišen nivo desekularizacionih stavova mladih do 25 godina, jer oni predstavljaju generaciju koja tek treba da postane centralni akter društvene scene. Dakle idealno-tipska osoba (radnik/radnica) koja u današnjoj Srbiji podržava tekovine sekularizma je stara od 36 do 45 godina, živi u Beogradu ili nekom drugom većem naselju, stručnjak je i radi u stranoj kompaniji, gde prima mesečnu platu višu od 30.000 dinara, nije vernik i ne pridržava se verskih običaja, procenjuje da ona i njena porodica žive dobro i zadovoljna je svojim životom.

Tabela 7. Socijaldemokratska orijentacija i podrška sekularizmu izražena u procentima

	Manje SD orijentisani	Mešovita orijentacija	Više SD orijentisani	Ukupno
Izrazito ne podržava sekularizam	4	52	44	100
Ne podržava sekularizam	6	61	33	100
Mešovita orijentacija	6	63	31	100
Podržava sekularizam	12	64	24	100
Izrazito podržava sekularizam	21	57	22	100
Ukupno	12	60	28	100

$C_k=0,22$

Veza između sekularizma i socijaldemokratije postoji (vidi: tabelu 7), ali je prilično niska ($C_k=0,22$). Socijaldemokratija kao vrednosni koncept prisutna je u svim grupama koje su konstituisane preko specifičnog odnosa prema sekularizmu, s tim što postoji pravilnost: što je jači sekularizma, slabija je prihvatanje socijaldemokratskog koncepta vrednosti. I obrnuto, raširenost socijaldemokratije raste sa opadanjem vezanosti za koncept sekularnosti.

LITERATURA:

1. Berger, Piter L, (prir), (2008), *Desekularizacija sveta*, Novi Sad: Mediterran Publishing.
2. Casanova, José, (2006), *Rethinking Secularisation: A Global Comparative Perspective*, The Hedgehow Review, Spring & Summer, str. 7-22.
3. Đurić, Mihajlo, (1987), *Sociologija Maksa Vebera*, Zagreb: Naprijed.
4. Eisenstadt, Shmuel, (2000), *Multiple Modernities*, Daedalus, Winter, str. 1-29.
5. Heelas, Paul, (2006), *Challenging Secularization Theory: The Growth of "New Age" Spiritualities of Life*, The Hedgehog Review, Spring & Summer, str. 46-58.
6. Hejvud, Endru, (2005), *Političke ideologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva: Beograd.
7. Ilić, Angela, (2005), *Odnos religije i društva u današnjoj Srbiji*, Religija & Tolerancija, Br. 3, str. 47-78.
8. Joas, Hans; Wolfe, Alan, (2006), *Beyond the Separation between Church and State*, The Hague: WRR/Scientific Council for Government Policy.
9. Kosmin, Barry A, (2007), *Contemporary Secularity and Secularism*, u: Kosmin, Barry A; Keysar, Ariela (ed), *Secularism and Selularity: Contemporary International Perspectives*, Trinity College, Hartford: Institute for the Study of Secularism in Society and Culture.
10. Lechner, Frank J, (1991), *The Case against Secularization: A Rebuttal*, u: *Social Foces*, Vol. 69, No. 4, str. 1103-1119.
11. Norris, Pippa; Inglehart, Ronald, (2004), *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*, Cambridge University Press: Cambridge.
12. Rectenwald, Michael, (2012), *Secularism and the cultures of nineteenth-century scientific naturalism*, u: *The British Journal for the History of Science*, Avgust 2012, str. 1-24.
13. Stark, Rodney; Iannaccone, Laurence R, (1994), *A Supply-Side Reinterpretation of the "Secularization" of Europe*, u: *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 33, No. 3, str. 230-252.
14. Swatos, Wiliam H., Jr; Christiano, Kevin J., (1999), *Secularization Theory: The Course of a Concept*, u: *Sociology of Religion*, Vol. 60, No. 3, str. 209-228.

ONLINE IZVORI:

1. Oxford Dictionaries (<http://oxforddictionaries.com/definition/english/secular>).
2. WIN Gallup International Global Index of Religiosity and Atheism – 2012 (izveštaj u pdf formatu, dostupan online na adresi: <http://www.wingia.com/web/files/news/14/file/14.pdf>).

DUŠKO BALENOVIĆ*

SECULARISM AND SOCIAL DEMOCRACY**

Abstract: *This paper is divided into two parts. Part one discusses the meanings of the terms secularisation and social democracy, their history, and the different understandings of them, as well as the various means of their implementation in different societies, as well as predictions of the future of religion and secularism, followed by a discussion of the link between secularism and social democracy as a political ideology, i.e. the claim that secularism is one of the basic values of social democracy. Part two gives an overview and analysis of the empirical data included in the research on the acceptance of the postulates of secularism (in the broader context of a study of social democratic values) among workers in Serbia. The paper attempts to identify possible links between certain independent variables and the inclination towards supporting secularist views.*

Keywords: *secularism, secularisation, religion, social democracy, values, state, church.*

* The author is a sociologist and member of the "Young Researchers' School" research team.

** For the source of empirical data provided in this paper see footnote 1 in the paper by Srećko Mihailović.

SRĐAN JELIĆ¹⁵⁶

STAVOVI RADNIKA SRBIJE PREMA GRAĐANSKIM I POLITIČKIM PRAVIMA I SLOBODAMA¹⁵⁷

Sažetak: Najpre smo pokušali da preciziramo ključne pojmove kojima se bavimo u radu. Preko određenja ljudskih prava i sloboda (kao šireg okvira) pokušali smo da „osvetlimo čestice“ građanskih i političkih prava i sloboda. Potom smo pokušali da vidimo, gde se to građanska i politička prava i slobode susreću sa socijaldemokratijom i na koji način su povezani. U empirijskom delu rada bavimo se rezultatima istaživanja koje je sprovedeno među radnicima u Srbiji, u jesen 2012. godine. Posle uvodnog dela vezanog za same varijable u istraživanju, pokušali smo da vidimo kakvi su stavovi radnika Srbije prema građanskim i političkim pravima i slobodama i kakva je veza tih stavova sa socijaldemokratijom.

Ključne reči: socijaldemokratija, radnici, građanska i politička prava i slobode.

GRAĐANSKA I POLITIČKA PRAVA I SLOBODE

Na osnovu klasifikacije ljudskih prava prema njihovoj društvenoj prirodi, ljudska prava možemo podeliti na: građanska, politička, ekonomska, socijalna i kulturna.

Građanska prava naglašavaju autonomiju čoveka u odnosu na državu, koja se u njegovo ponašanje i delovanje može uplitati samo do one mere koju iziskuje život u društvu s drugim ljudima. Tipična građanska prava su pravo na život, pravo na privatnu sferu i prava vezana za krivični postupak. Politička prava su prava participacije, prava čoveka da u učestvuje u upravljanju državom i zajednicom. U užem smislu takva prava su, na primer, aktivno i pasivno biračko pravo i pravo na pristup javnoj službi. Da bi se, međutim, uža politička prava mogla ostvarivati, preduslove obezbeđuje i pruža poštovanje nekih prava koja se nalaze između građanskih i političkih, kakva su, na primer, sloboda izražavanja, okupljanja i udruživanja. (Matić, 1993: 174)

GRAĐANSKA I POLITIČKA PRAVA I SLOBODE I SOCIJALDEMOKRATIJA

Uprkos razlikama između socijaldemokratskih modela, moguće je utvrditi neke osnovne principe i vrednosti koji su zajednički svim socijaldemokratijama. Jedna takva vrednost i princip jeste, upravo, poštovanje ljudskih,¹⁵⁸ građanskih i političkih prava i sloboda.

Prema Tomasu Mejeru (Thomas Meyer) socijaldemokratija predstavlja *pragmatičnu kombinaciju liberalne demokratije, države blagostanja i kapitalističke tržišne ekonomije, koja je u stanju da ostvaruje opšte dobro uz garancije svih individualnih univerzalnih ljudskih prava - građanskih, političkih, socijalnih, ekonomskih i kulturnih.* (Meyer, 2003: 2)

¹⁵⁶ Autor je politkolog i član istraživačkog tima *Škole za mlade istraživače*.

¹⁵⁷ O izvoru empirijskih podataka za ovaj rad videti napomenu 1 u tekstu Srečka Mihailovića.

¹⁵⁸ *Ljudska prava ... nisu pozitivnopravnog već moralnog porekla. Ona potiču iz normativnog poretka koji je iznad države i država ih mora poštovati bez obzira na to da li je na to izričito pristala. Njih podržava liberalno shvatanje da čovek kao autonomno i racionalno biće ulazi u državnu zajednicu s nekim pravima koja mu se ne mogu oduzeti* (Dimitrijević i Paunović, 1997: 26).

Treba upozoriti, da poštovanje građanskih i političkih prava i sloboda i zalaganje za njihovo dosledno i puno uživanje, potiče iz liberalne tradicije. Njihovo poštovanje je osnova i ostalih političkih modela koji počivaju na tekovinama liberalne demokratije (neoliberalizam, socijalizam, konzervativizam,¹⁵⁹ anarhizam, libertinizam, itd).¹⁶⁰

O VARIJABLAMA U ISTRAŽIVANJU

Na osnovu Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine¹⁶¹ formirano je u upitniku pet tvrdnji. Svaka od ovih tvrdnji odnosi se na neko građansko ili političko pravo/slobodu. Ispitanici su izražavali svoj odnos prema datim tvrdnjama preko stepena (ne)slaganja.

Prva tvrdnja (*Sloboda mišljenja i izražavanja nikom nije donela neko dobro*) odnosila se na slobodu mišljenja i izražavanja koja je sadržana u članu 19 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine.

Druga tvrdnja (*Bez neposredne demokratije nema napretka*) odnosila se na pravo građana da učestvuju u vođenju javnih poslova. To pravo izraženo je u članu 25.

Treća tvrdnja (*Jednakost pred zakonom treba prvo obezbediti za Srbe pa onda za ostale*) odnosila se na pravo jednakosti ljudi pred zakonom, a to pravo izraženo je u članu 26.

Četvrta tvrdnja se odnosila na pravo na slobodu i ličnu sigurnost (*Svaki pojedinac mora da ima pravo na slobodu i na sigurnost*). To pravo je u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima bilo iskazano u članu 9.

Peta tvrdnja se ticala prava jednakosti pred sudom (*Jednakost pred sudovima treba ograničiti*), koje je iskazano u članu 14.

STAVOVI GRAĐANA/RADNIKA O GRAĐANSKIM I POLITIČKIM PRAVIMA I SLOBODAMA

Zbog prirode istraživanja u upitnik nisu unete tvrdnje koje se odnose na sva postojeća građanska i politička prava i slobode. Takođe, nije pronađeno istraživanje koje bi omogućilo poređenje stavova u odnosu na iste tvrdnje.¹⁶² To je uzrokovalo i poteškoće prilikom utvrđivanja referentnog okvira za procenu rezultata. (U Tabeli 1 prikazani su stepeni (ne)slaganja ispitanih radnika sa tvrdnjama iz upitnika).

Sa tvrdnjom *Sloboda mišljenja i izražavanja nikom nije donela neko dobro* ne slaže se 54% (32+22) ispitanika, čak 24% je neodlučno, a 22% (12+10) prihvata tvrdnju. Na prvi pogled, procenat ispitanika koji ne prihvataju datu tvrdnju izgleda zadovoljavajući. Međutim, ako se ta činjenica sagleda iz perspektive da je reč o građanskom i političkom pravu koje pripada

¹⁵⁹ U smislu desnog centra - mešavina hrišćansko-konzervativne slike čoveka i ekonomskog liberalizma.

¹⁶⁰ Detaljnije o tome videti u: Stanovčić, Vojislav, *Slobode i prava čoveka i građanina*, u Matić, Milan (ur). 1993, Enciklopedija političke kulture, Beograd: Savremena administracija.

¹⁶¹ „Katalozi ljudskih prava, da bi bili uticajni i prihvatljivi, do sada su se utvrđivali političkim dogovorom i imali oblik osnovnih političkih deklaracija, ustava, zakona i međunarodnih ugovora. Ovi dokumenti po pravilu predstavljaju izvore prava. Među njima naročit autoritet imaju neke istorijske povelje, deklaracije i ustavi“ (Dimitrijević i Paunović, 1997: 30).

¹⁶² Donekle slično istraživanje videti u: Biro, Mikloš, Aleksandar Molnar i Dragan Popadić, 1997, *Stavovi građana Srbije prema pravnoj državi: relacija sa obrazovanjem, autoritarnošću i poznavanjem ljudskih prava*, Sociologija, Vol. 39, br.2, str. 207-201.

drugoj generaciji ljudskih prava koja je potpuniije uobličena još početkom XIX veka, rezultat je upozoravajući. Relativno visok procenat neodlučnih može biti i posledica različitog tumačenja sintagme *neko dobro* u tvrdnji.

Druga tvrdnja se odnosi na stavove radnika prema neposrednoj demokratiji, odnosno, na prava građana da učestvuju u neposrednom vođenju javnih poslova. Tvrdnju *Bez neposredne demokratije nema napretka* prihvatilo je 49% ispitanika, 16% se sa njom ne slaže, a čak 35% je neodlučno! Razloge za ovakav rezultat treba svakako tražiti u autoritarnoj političkoj kulturi,¹⁶³ koja u jakom vođi vidi izlaz iz društvene i političke krize, lošem obrazovanju za aktivno delovanje građana u političkoj sferi, lošoj ekonomskoj situaciji u društvu, itd. Na nešto povoljniji rezultat svakako da su uticali tzv. samoupravno iskustvo i decenijsko iskustvo regularnih izbora. Visok nivo neodlučnih može biti i posledica činjenice da neki od ispitanika ne razumeju koncept neposredne demokratije ali i mogućnost različitog tumačenja *napretka*.

Tabela 1. Stepen (ne)slaganja ispitanih radnika sa tvrdnjama iz upitnika (izražen u procentima)

	1. tvrdnja	2. tvrdnja	3. tvrdnja	4. tvrdnja	5. tvrdnja
Uopšte se ne slaže	32	8	41	0	58
Uglavnom se ne slaže	22	8	16	0	8
I slaže se i ne slaže se, ne zna	24	35	14	4	19
Uglavnom se slaže	12	26	12	12	5
U potpunosti se slaže	10	23	17	84	10
Ukupno	100	100	100	100	100

Kada su u pitanju podaci vezani za stavove radnika prema našoj trećoj tvrdnji, ono što se odmah primećuje jeste da je znatno manji procenat neopredeljenih radnika (u odnosu na prethodne dve tvrdnje), 14%. Gotovo tri petine ispitanika (57%) se ne slaže sa tvrdnjom *Jednakost pred zakonom treba prvo obezbediti za Srbe pa onda za ostale*, dok 29% prihvata tvrdnju. Slično kao i sa prvom tvrdnjom, 57% onih koji se ne slažu sa ovom tvrdnjom može samo na prvi pogled da deluje optimistično. Ipak, kada se ima na umu da je u pitanju stav koji se odnosi na jednakost ljudi pred zakonom, koja važi bez ograničenja, rezultat i nije tako ohrabrujući.

Čak 96% ispitanika se slaže sa četvrtom tvrdnjom *da svaki pojedinac mora da ima pravo na slobodu i sigurnost*. Neodlučnih je svega 4%. U pitanju je pravo koje pripada prvoj generaciji ljudskih prava (lična prava u užem smislu) *čiji se formativni period vezuje za XVI i XVII vek, a koja zajedno sa pojedinim političkim pravima čine glavni sadržaj velikih deklaracija o slobodama i pravima iz vremena građanskih revolucija* (Podunavac i Matić, 1997: 241). Otuda i ne čudi toliki stepen slaganja.

Tačno dve trećine ispitanika (66%) smatra da jednakost pred sudom ne treba ograničavati (peta tvrdnja). Nasuprot tome, 15% je onih koji misle da je potrebno ograničiti jednakost pred sudom, dok je 19% neodlučno.

¹⁶³ Pored opšteprihvaćene ideje da je za razvoj demokratije neophodno postojanje demokratskih institucija i njihovo istinsko funkcionisanje... sve više se govori i o neophodnosti postojanja ... demokratske kulture kod samih građana (Biro i dr., 1997: 208).

SKALA GRAĐANSKIH I POLITIČKIH PRAVA I SLOBODA

Od četiri¹⁶⁴ tvrdnje koje se odnose na stavove radnika o građanskim i političkim pravima i slobodama, sačinjena je skala za merenje nivoa prihvaćenosti građanskih i političkih prava/sloboda. Skala je podeljena na četiri kategorije, od kojih svaka predstavlja određen nivo prihvaćenosti građanskih i političkih prava/sloboda. Tako smo u antilibertetsku orijentaciju svrstali jednu desetinu ispitanika (10%), u mešovitu četvrtinu (24%) i u liberetsku – dve trećine (66%, a od toga 38% pripada izrazito libertetskoj orijentaciji).¹⁶⁵

Na osnovu ovih rezultata primećuje se da je nivo prihvaćenosti građanskih i političkih prava/sloboda na našem uzorku radnika Srbije, zadovoljavajući.¹⁶⁶ Naravno, kako su u pitanju prava/slobode koje predstavljaju moralna načela i civilizacijsku tekovinu postoji potreba da procenat bude veći.

ODNOS (NE)PRIHVATANJA GRAĐANSKIH I POLITIČKIH PRAVA I SLOBODA SA OSTALIM KARAKTERISTIKAMA ISPITIVANIH RADNIKA

Podaci iz istraživanja omogućavaju da se ispita odnos skale građanskih i političkih prava/sloboda sa ostalim varijablama iz upitnika. Sa sociodemografskim¹⁶⁷ (školska sprema, veličina naselja, prosek mesečnih primanja) ali i ostalim varijablama (leva-desna politička orijentacija, odnos prema religiji, kako živite Vi i vaša porodica, kako ste zadovoljni vašim životom).¹⁶⁸

Na osnovu podataka u Tabeli 2 može se primetiti tendencija da što je viša školska sprema, to je i veća orijentisanost radnika ka poštovanju građanskih i političkih prava i sloboda. Polovina (49%) nekvalifikovanih ili polukvalifikovanih radnika ima prolibertetsku orijentaciju, tako je opredeljeno i dve trećine (65%) kvalifikovanih ili visoko kvalifikovanih radnika, kao i 63% tehničara ili službenika, i čak 84% stručnjaka. Među stručnjacima se beleži i znatno viši procenat u odnosu na ostale kategorije stručne spreme, onih koji su izrazito libertetski orijentisani (53%). Povezanost između dve varijable je slaba ($C_k=0,28$) i nelinearna.

Tabela 2. Odnos formalnog obrazovanja i stavova prema političkim i građanskim pravima i slobodama (izražen u procentima)

	Antilibertetska orijentacija	Mešovita orijentacija	Libertetska orijentacija	Izrazito libertetska orijentacija	Ukupno
NK ili PK radnik	15	36	26	23	100
KV ili VK radnik	14	21	28	37	100
Tehničar, službenik	12	25	29	34	100
Stručnjak	1	15	31	53	100

$N=595$, $C_k=0,28$, $p<0.01$

¹⁶⁴ U formiranje kompozitnog rezultata nije uvrštena druga tvrdnja - *Bez neposredne demokratije nema napretka*.

¹⁶⁵ U nastavku rada koristi se izraz *Prolibertetska orijentacija* koja se odnosi na zbirni prikaz *Libertetske i Izrazito libertetske orijentacije na skali građanskih i političkih prava/sloboda*.

¹⁶⁶ Uz napomenu da istraživanje sa istim tvrdnjama, koje bi poslužilo kao precizan referentni okvir, nije pronađeno.

¹⁶⁷ Ostale sociodemografske varijable koje su sadržane u istraživanju (pol, starost i radni status) nisu statistički značajno povezane sa skalom građanskih i političkih prava/sloboda.

¹⁶⁸ Varijable: odnos prema političkim strankama, samoocena zadovoljstva životom i ocena stanja u društvu - nisu statistički značajno povezane sa skalom građanskih i političkih prava/sloboda.

Prema podacima koji prikazuju odnos veličine naselja i (ne)prihvatanje građanskih i političkih prava i sloboda (Tabela 3), izdvajaju se oni koji se odnose na stanovnike Beograda. Čak 78% Beograđana je prolibertetski orijentisano. Što se tiče seoskog stanovništva, među njima je najveći procenat antilibertetski orijentisanih (20% - u odnosu na stanovnike ostalih naselja) ali i onih sa tzv. mešovitom orijentacijom (35%). Stanovnici sela su i najmanje prolibertetski orijentisani, 45%. Može se zaključiti da sa povećanjem veličine naselja raste i procenat onih koji su prolibertetski orijentisani. Ipak, treba napomenuti da je povezanost slaba ($C_k=0,26$) i nelinearna.

Tabela 3. Odnos veličine mesta stanovanja i stavova prema političkim i građanskim pravima i slobodama (izražen u procentima)

	Antilibertetska orijentacija	Mešovita orijentacija	Libertetska orijentacija	Izrazita libertetska orijentacija	Ukupno
Selo	20	35	16	29	100
10.000 – 30.000	8	18	40	34	100
30.000 – 100.000	11	19	28	42	100
više od 100.000	11	30	32	27	100
Beograd	5	17	23	55	100
Ukupno	10	23	29	38	100

$N=594, C_k=0,26, p<0.01$

Odnos mesečnih primanja po članu domaćinstva i stavova radnika o građanskim i političkim pravima/slobodama pokazuje da se sa povećanjem prihoda po članu domaćinstva sve više prihvataju građanska i politička prava i slobode (Tabela 5), iako je ta povezanost slaba ($C_k=0,23$) i nije linearna. Može se izdvojiti i da su nešto više *prolibertetski orijentisani* oni koji zarađuju više od 20.000 dinara (71%, odnosno 83%).

Kada se posmatra odnos autopercepcije radnika u političkom prostoru (levo-desno) i njihovog položaja na skali građanskih i političkih prava i sloboda (Tabela 4), primećuje se da je kod sve tri kategorije političke orijentacije visok procenat onih koji su *prolibertetski* orijentisani. Treba napomenuti da se izdvajaju oni koji sebe vide kao levičare, a *prolibertetski* su orijentisani (78%), u odnosu na desničare (64%) i centriste (65%) *prolibertetske orijentacije*.

Tabela 4. Odnos političke orijentacije radnika sa stavovima prema političkim i građanskim pravima i slobodama (izražen u procentima)

	Antilibertetska orijentacija	Mešovita orijentacija	Libertetska orijentacija	Izrazita libertetska orijentacija	Ukupno
Desnica	10	26	20	44	100
Centar	13	22	30	35	100
Levica	6	16	22	56	100
Ukupno	9	21	25	45	100

$N=316, C_k=0,21, p<0.05$

Visoki procenti *prolibertetski* orijentisanih kod sve tri kategorije političkog spektra, mogu biti posledica činjenice da je samo polovina ispitanika bila u stanju da se odredi u tom smislu (N=316). Kao i činjenice, da su oni koji su bili u stanju da procene kom delu političkog spektra pripadaju, u velioj meri stručnjaci (N=110) i tehničari (N=95). Podsećamo, da je odnos školske sprema i građanskih i političkih prava/sloboda pokazao da sa školskom spremom raste i procenat onih koji više prihvataju *prolibertetsku* orijentaciju. Povezanost između varijabli je veoma slaba (Ck=0,21)

Tabela 5. Odnos stavova prema religiji i stavova prema političkim i građanskim pravima i slobodama (izražen u procentima)

Tip orijentacije	Antilibertetska orijentacija	Mešovita orijentacija	Libertetska orijentacija	Izrazita libertetska orijentacija	Ukupno
Nije vernik / ne drži se verskih propisa	3	10	17	70	100
Nije vernik / drži se propisa zbog običaja	6	25	35	34	100
Vernik / ali se ne drži propisa	19	23	16	42	100
Vernik / drži se propisa u posebnim prilikama	9	26	32	33	100
Vernik / uglavnom se drži verskih propisa	11	24	30	35	100
Vernik / redovno se drži svih verskih propisa	17	36	33	14	100
Ukupno	10	24	28	38	100

N=592, Ck=0,29, p<0.01

Što se tiče povezanosti odnosa prema religiji sa građanskim i političkim pravima i slobodama (Tabela 6), primećujemo da je čak 86% ateista koji se ne pridržavaju verskih propisa *prolibertetski* orijentisano. Očekivano, najmanji procenat *prolibertetski* orijentisanih je u kategoriji onih koji sebe smatraju vernicima koji se redovno pridržavaju verskih propisa (47%). Može se uočiti tendencija opadanja *prolibertetske orijentacije*, kako je odnos prema religiji prisniji, iako je ova povezanost slaba (Ck=0,28) i nelinearna.

Tabela 6. Odnos ocene života sopstvene porodice i stavova prema političkim i građanskim pravima i slobodama radnika (izražen u procentima)

	Antilibertetska orijentacija	Mešovita orijentacija	Libertetska orijentacija	Izrazita libertetska orijentacija	Ukupno
Dobro	14	12	21	53	100
Srednje	10	28	23	39	100
Podnošljivo	8	18	28	46	100
Teško podnošljivo	10	26	32	32	100
Nepodnošljivo	11	35	36	18	100
Ukupno	10	24	28	38	100

N=592, Ck=0,21, p<0.01

Kada se ukrste podaci koje su radnici saopštili vezano za procenu kvaliteta života sa podacima vezanim za građanska i politička prava i slobode (Tabela 6), primećujemo da je 74% onih koji smatraju da *dobro žive prolibertetski orijentisano* na skali političkih i građanskih prava i sloboda. Isti je procenat *prolibertetski orijentisanih* i među onima koji smatraju da žive *podnošljivo*- 74%.

Najmanji procenat *prolibertetski orijentisanih* radnika nalazimo kod onih koji smatraju da žive *nepodnošljivo* - 54%. Primetna je tendencija da sa boljom ocenom kvaliteta života, raste i *prolibertetska orijentacija*. Istina, povezanost nije linearna i veoma je niska ($Ck=0,21$).

POLITIČKA I GRAĐANSKA PRAVA I SLOBODE I SOCIJALDEMOKRATSKE VREDNOSTI

Kako bi utvrdili kakav je odnos stavova radnika prema građanskim i političkim pravima i slobodama i generalnog prihvatanja socijaldemokratskih vrednosti, formirana je opšta skala socijaldemokratske orijentacije sa tri kategorije: manje socijaldemokratski orijentisani, mešovita orijentacija i više socijaldemokratski orijentisani (vidi: Tabelu 7).

Tabela 7. Odnos stavova prema političkim i građanskim pravima i slobodama i socijaldemokratske orijentacije (izražen u procentima)

	Manje SD orijentisani	Mešovita orijentacija	Više SD orijentisani	Ukupno
Antilibertetska orijentacija	27	68	5	100
Mešovita orijentacija	12	65	23	100
Libertetska orijentacija	11	68	21	100
Izrazita libertetska orijentacija	7	51	42	100
Ukupno	12	60	28	100

$N=595, Ck=0,28, p<0.01$

Primećuje se da je među *antilibertetski orijentisanim* radnicima samo 5% onih koji su naklonjeniji socijaldemokratskim vrednostima. Osim toga, *antilibertetski orijentisani* radnici su, u odnosu na ostale libertetske orijentacije, u najvećem procentu (68%) okrenuti nekoj mešovitoj orijentaciji, kada je u pitanju skala socijaldemokratskih vrednosti.

Kada su u pitanju radnici tzv. mešovite *libertetske orijentacije* i *libertetske orijentacije*, kod njih se beleže gotovo identični procenti rasprostranjenosti socijaldemokratskih vrednosti.

I kod radnika *izrazito libertetske orijentacije* najveći procenat je onih koji poseduju mešovitu orijentaciju na skali socijaldemokratskih vrednosti (51%). Ipak, kod njih se beleži i znatno veći procenat (u odnosu na ostale kategorije) onih koji su više naklonjenih socijaldemokratskim vrednostima (42%). Baš kao i najmanji procenat (7%) onih koji su *manje socijaldemokratski orijentisani*. Primetna je tendencija, dakle, da sa većom libertetskom orijentacijom ide i veća prihvaćenost vrednosti socijaldemokratije. Ali i da je ta povezanost slaba ($Ck=0,28$) i ne sasvim linearna.

ZAKLJUČAK

Dve trećine radnika u Srbiji (66%) izražava stavove koji idu u prilog prihvatanju i poštovanju građanskih i političkih prava i sloboda.

Više od trećine ukupnog broja radnika zalaže se za izrazito poštovanje građanskih i političkih prava i sloboda.

Kada se govori o slobodi mišljenja i izražavanja, 54% radnika smatra da je u pitanju sloboda/pravo koja ima pozitivan efekat na život. Pozitivan efekat neposredne demokratije vidi 48% radnika, do je njih čak 35% neodlučno po tom pitanju. Ogromna većina od čak 95% slaže se sa tvrdnjom da svaki pojedinac ima pravo na slobodu i sigurnost.

Međutim, kada je u pitanju tvrdnja da jednakost pred zakonom, treba obezbediti najpre za Srbe, pa tek za ostale, procenti su znatno manji; 30% od ukupnog broja radnika se slaže sa ovom tvrdnjom, dok je 56% odbacuje; 66% se slaže sa tvrdnjom da jednakost pred sudom ne treba ograničavati.

Sve u svemu, stavovi radnika o građanskim i političkim pravima i slobodama su neočekivano visoki. Naročito kada se ima u vidu svakodnevni život.¹⁶⁹ Istina, stanje ljudskih prava, pa i građanskih i političkih, u Srbiji je znatno bolje nego, recimo, devedesetih godina XX veka.

Građanska i politička prava i slobode jednostavno su *upale u zamku liberalne demokratije*. Njihovo poštovanje je osnova svih političkih modela koji počivaju na liberalnoj demokratiji. U tom smislu, iako su poštovanje i prihvatanje građanskih i političkih prava i sloboda – u korpusu osnovnih vrednosti socijaldemokratije, ona nisu i najpouzdaniji indikator socijaldemokratske orijentacije (upravo zato što ih prihvataju i pripadnici drugih političkih i vrednosnih orijentacija).

LITERATURA:

1. Berlin, Isaiah, (1958), *Four Essays on Liberty*, Oxford: Oxford University Press.
2. Bešić, Miloš, (2009), *Statistika u društvenim i političkim istraživanjima*, Podgorica: Fakultet političkih nauka Univerzitet Crne Gore.
3. Biro, Mikloš, Aleksandar Molnar i Dragan Popadić, (1997), *Stavovi građana Srbije prema pravnoj državi: relacija sa obrazovanjem, autoritarnošću i poznavanjem ljudskih prava*, Sociologija, Vol. 39, br. 2, str. 207-201.
4. Dimitrijević, Vojin i Paunović, Milan, (1997), *Ljudska prava-udžbenik*, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
5. Gombert, Tobias (ur), (2012), *Socijaldemokratska čitanka 1*. Beograd: Fondacija Fridrih Ebert-Akademija za socijaldemokratiju.
6. Matić, Milan, Demokratija, u Matić, Milan (ur), (1993), *Enciklopedija političke kulture*. Beograd: Savremena administracija.
7. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima od 16. 12. 1966.
<http://www.cedem.me/sr/component/jdownloads/viewdownload/18/55.htm> - 22. 5. 2013.
8. Meyer, Thomas, (2003), *Social Democracy in the 20th Century And its Future*,
<http://lex.juris.hokudai.ac.jp/global-g/paper/1-12.pdf> -18. 10. 2013.
9. Pallant, Julie, (2009), *SPSS: priručnik za spasavanje*, Beograd: Mikro knjiga.
10. Podunavac, Milan, (2001), *Princip građanstva i poredak politike*, Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu.
11. Podunavac, Milan i Matić, Milan, (1997), *Politički sistem*, Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

¹⁶⁹Videti u tom smislu Zaključke posmatranja Komiteta za ljudska prava Ujedinjenih nacija koje se odnose na Srbiju
<http://www.ohchr.org/EN/countries/ENACARRegion/Pages/RSIndex.aspx> -28.05.2013.

12. Pribičević, Branko, (1993), *Socijaldemokratija*, u Matić, Milan, (ur), *Enciklopedija političke kulture*, Beograd: Savremena administracija.
13. Stanovčić, Vojislav, (1993), *Slobode i prava čoveka i građanina*, u Matić, Milan, (ur), *Enciklopedija političke kulture*, Beograd: Savremena administracija.
14. Zaključci posmatranja Komiteta za ljudska prava Ujedinjenih nacija
<http://www.ohchr.org/EN/countries/ENACARRegion/Pages/RSIndex.aspx>

SRĐAN JELIĆ*

SERBIAN WORKERS' ATTITUDES TOWARDS CIVIL AND POLITICAL RIGHTS AND FREEDOMS**

Abstract: *Firstly, I have tried to specify the key concepts that are mentioned in my paper. I have used the definition of human rights and freedoms (as a broader framework) in an attempt to “elucidate fragments” of civil and political rights and freedoms. I have then tried to identify those areas where civil and political rights meet social democracy and view how these concepts are linked.*

In the empirical part of my paper I deal with the results of research conducted among Serbian workers in the autumn of 2012. Following an introductory explanation of the research variables, I have attempted to identify Serbian workers' attitudes towards civil and political rights and freedoms and how they are related to social democracy.

Keywords: *social democracy, workers, civil and political rights and freedoms.*

* The author is a politicologist and member of the “Young Researchers’ School” research team.

** For the source of empirical data provided in this paper see footnote 1 in the paper by Srećko Mihailović.

ANA MANOJLOVIĆ AND ZORAN STOJILJKOVIĆ

THE LEFT SEARCHING FOR SOLUTIONS TO CHALLENGES CREATED BY THE CRISIS

Daily developments and protests induced by the current planetary crisis give plenty of reasons for asking the same question (over and over again): Is it possible to have a more humane and more just world and, if so, how to achieve it?

A dramatic gap between the deep and globally widespread crisis and the partial and insufficiently coherent responses by the Left, and primarily by (European) social democracy, were the main reason for compiling these proceedings and for organising a conference on the topic of the Left in crisis and/or the crisis of the Left.

However, any relevant discussion about the challenges and opportunities that the political, civil and social leftist movement is faced with due to the current crisis, raise three sets of issues.

The first set of issues includes a dilemma of how to define the nature, character and effects of the current crisis.

The second set of issues includes a critical insight into current controversial debates within the Left on the ways to overcome the crisis, i.e. controversial in terms of the (self-)definition of the modern Left and disputes over its programme-related and social identity.

The third set of issues includes local “responses and reactions” to global problems and dilemmas, or more specifically, the (belated and deformed) way in which they are received in Serbia. Hence, an additional, legitimate motive and cause for opening a dialogue comprises the search for an answer to the question concerning the components of the Left in Serbia, or, in other words, whether the relevant protagonists, who, for various reasons, identify themselves with the Left, have a strategy for getting out of the crisis and whether they stand a chance of implementing that strategy.

THE CHARACTER, NATURE AND DYNAMICS OF THE CRISIS

Authors of the papers included in the proceedings are unanimous in their views that the current crisis began with a mortgage debt crisis and financial sector collapse, arising from greed for profit (in 2007-2008), which was followed by the recession which affected the real economy, only to get closer to serious public indebtedness and a budget deficit in key European countries in 2010 and 2011.

In social terms, the crisis basically marks the end of a period in which high profits are privatized, and ushers in a period in which the elite are trying to socialise losses, i.e. to shift this burden to society. At the time of a crisis, there is a tendency to socialise losses, which is accompanied by the deepening of social differences. According to Slavoj Žižek, “socialism is already there, but for the rich only.”*

* This kind of sobering and powerful message is also contained in the “Declaration of Occupy D.C.,” which states that it is “absurd that the 1 percent has taken 40 percent of the nation’s wealth. Candidates in our electoral system require huge sums of money to be competitive. These contributions from multinational corporations and wealthy individuals destroy responsive representative governance ... The rotation of decision makers between the public and private sectors cultivates a network of public officials, lobbyists, and executives whose aligned interests do not serve the American people ... Financial institutions gambled with our savings, homes, and economy ... while the government allows them to privatize profits and socialize risk”.

In an attempt to identify the logic and dynamics of the crisis, Wolfgang Streeck offers a plausible thesis to the effect that four periods and four specific (anti-)crisis strategies may be distinguished within the boundaries that are closing in on “democratic capitalism”, i.e. between a profit-oriented logic of the market, on the one hand, and a logic of growth in terms of social rights, on the other (Streeck, 2013).

The period of inflation. In the 1970s, a conflict between democratic claims for social justice and capitalist requests for distribution based on marginal productivity, or “market justice”, mainly happened at the level of national labour markets, where trade union pressures on wages, under political guarantees of full employment, accelerated inflation.

The period of public debt crisis - After a disguised inflation redistribution became untenable, forcing governments to stop that practice in spite of high political risk, the conflict returned to the political arena. At that point, the conflict led to a major difference between public spending and public revenues, which in turn resulted in a faster growth of public debt as a response to voters’ demands for public benefits and services, whose cost exceeded the amounts that the “tax state” (according to Schumpeter) was able to generate from its democratic-capitalist economy.

However, when strategies (like Reaganomics and Thatcherism), designed to curb the public debt, prevailed in an effort to maintain social tranquility, financial deregulation was imminent, being an alternative method of meeting politically powerful demands for the security and prosperity of citizens.

The period of private borrowing - “privatised Keynesianism” - A sudden growth in the inequality of wages was counter-balanced by new and, until then, unprecedented borrowing opportunities for citizens and companies alike. The so-called “*privatised Keynesianism*” (Crouch, 2009) was a suitable term, coined to describe what was in fact a replacement of public debt by private debt. Instead of the government borrowing for funding purposes, a very generous lending system was introduced, allowing individual citizens to borrow money at their own risk in order to finance their own education or to solve their own housing problems. Subprime mortgages were a replacement for social policy, as well as for an increase in wages that the bottom end of a “flexibilised” labour market was no longer entitled to. In one period of time, the prospects of becoming real property owners provided the middle class, and even some of the impoverished, with an attractive opportunity to take part in speculative madness, which only helped the rich get richer in the 1990s and early 2000s – regardless of how perfidious that opportunity eventually turned out to be. Financial liberalisation thus served to compensate for the time of fiscal consolidation and public savings. Public debt was replaced by individual debt, whereas individual demand replaced the state-led collective demand in terms of maintaining employment and profits (Streeck, 2013).

The period of threatening disintegration – “Sovereign debt” - With the collapse of privatised Keynesianism in 2008, the crisis of post-war capitalism entered its fourth and latest stage. With the threatening disintegration of the global financial system, nation states were trying to restore public trust in the economy by socialising unpaid loans that were granted to compensate for fiscal consolidation.

A quantum leap of public debt after 2008 illustrates the fact that not a single democratic state has dared to impose upon its society yet another economic crisis whose magnitude would be similar to the Great Depression of the 1930s, as a punishment for the scandals of the deregulated financial sector. Political power was once again applied in order to ensure

the availability of future resources for maintaining the current social tranquility. The states “voluntarily” took over a significant portion of the new debt, which originated from the private sector, in an attempt to regain the trust of private creditors.

After 2008, a conflict of distribution in democratic capitalism turned into a complicated wrangle between global financial investors and sovereign nation states such as Greece and Spain, or Portugal and Ireland. At the same time, banking lobbies had to be careful not to force the states into declaring sovereign bankruptcy, which still remains an option if market pressures get too high.

Therefore, one might conclude, just like Juergen Habermass and Claus Offe did more than three decades ago, that after decades of growth in the post-war period, which was accomplished by the “welfare state” concept and practice, the epicentre of tectonic tension within “democratic capitalism” has shifted from one institution to another, provoking a series of different, but yet systemically related economic disturbances. This time around, they have taken a spiral course and acquired planetary dimensions. The conflict between the profit-oriented logic and legitimacy logic within democratic capitalism appears to be impossible to resolve. Indeed, this does not rule out the possibility of a radical democratic change, but since there are no guarantees, it seems that such a change is highly unlikely.

This is due to the fact that the globally organised trans-national capitalist class (TCC) is more powerful than the world’s most powerful countries. According to a TCC scenario, cutting down both public and private spending, i.e. public expenditures, is considered to be a way to bail countries out of the crisis. This would imply a further reduction in allocations for social security, health care and education. Such measures are aimed at balancing the state budget without increasing taxes, which would allegedly prompt the wealthiest strata of society to invest more. Proposed or implemented measures to stimulate investment mostly include reduction in taxes and a further undermining of the attained level of labour rights. These measures, however, only create conditions for further deepening of the crisis and growing inequalities.

The only way to reverse this trend is for the Left to try to organise itself globally and help create global institutions capable of restricting the power of the TCC (according to Vladimir Vuletić).

A DEBATE WITHIN THE LEFT

On the other hand, the only thing that alter globalists, trade unions and the traditional political (social democratic) Left agree upon is that the current crisis is rooted in the ideological mantra about an omnipotent magic wand, i.e. a panacea called the free market.

For instance, a debate on the restoration and future of European social democracy started in late 2009 in a programme document titled “Building the Good Society (BGS)”. A draft vision of progress based on the idea of justice (with equality as its moral foundation), sustainability and the concept of security, i.e. the idea of a good and poverty-free society, is based on a more egalitarian economy, which builds a more secure, “greener” and more equitable future. A good society also implies re-emphasising the importance of the public good, such as education, health care, social transfers and social policies compared to market criteria; the redistribution of risk, wealth and social power with a view to creating a more egalitarian society; recognising and respecting inter-racial, inter-religious and inter-cultural differences and putting the needs of the people and the planet above profits (See especially the papers by Miroslav Ružica and Slaviša Orlović, respectively).

As for the crisis bailout strategy, as opposed to the predominant recession formula, toppling governments in Europe and bringing “anti-crisis financial management” to power, (social democratic) critics basically invoke the famous Keynesian formula: the public deficit should be reduced in times of abundance, whereas government spending should be increased during recessionary times. In short, it is believed that in times of lower demand and lower employment it would be unproductive to reduce public spending.

Such a policy is procyclical (reducing aggregate demand and employment) rather than being countercyclical (causing an increase in demand and employment).

A guiding principle of social democracy is the legitimacy of public intervention in the economy, as well as the necessity of a democratic procedure, a public debate on strategic issues, and active participation by citizens and employees.

As far as trade unions are concerned, the market and market economy must be reintegrated into a wider social context, which implies a modern society, knowledge-based economy, limited inequality and a new form of control of businesses.

One might infer that the objective of the *mainstream* political Left, as well as that of *mainstream* trade unions, is a socially guided capitalism, i.e. the globalisation of a combined social and market economy model.

As far as the new Left and alter globalists are concerned, the only way forward would be to dismantle the “disaster capitalism” and opt for an anti-capitalist or at least post-capitalist order.

A meaningful dialogue within the Left has only just begun, but it fails to correspond to the depth of the crisis.

A fundamental pre-requisite for dialogue, according to Steven Lux, is a parallel

(self-)definition of the Left, as a project of a rounded off and comprehensive practice of social criticism, and a correction (rectification) of various forms of (unjustified) social inequality (according to Vladimir Vuletić).

RECEPTIVENESS IN SERBIA

All the authors whose papers refer to the situation in Serbia agree that it is characterised by a highly fragmented social scene when it comes to politics, trade unions and civil society, fraught with numerous divisions and disputes among the intellectual and academic Left. A disappointing performance of the “socially responsible” government that consisted of a coalition of democrats and socialists, which was plagued by corruption scandals, and a profound and extended impact of their breakup on the crisis itself, including the democrats’ fall from power, have raised a legitimate question of the very existence of the (political) Left in Serbia.

A previous key challenge for the Left in Serbia, apart from the crisis bailout strategy, was a parallel definition of a strategy that would take Serbia on a path towards a democratic, pro-European and socially responsible state, and a society based on the rule of law. According to Nebojša Popov, this journey of the Left has been going on for more than two centuries now and has been characterised by a number of broken ties, discontinuity and deviations from the main course. The main reason for this is its success (or the lack thereof) in building a sustainable strategy of social (and environmental) development with a view to reducing social inequalities.

The identified organisational and political mess and cacophony have raised the issue of the analysis of more profound strategic reasons and causes of the sickness of the Left in Serbia - a diagnosis and possible treatment thereof.

Namely, the question is whether a pre-heart attack condition of the Left in political, civil and social terms is caused by a weak and inadequate immune system of values and behavior inherent to the Left, even within social groups which, as a rule, are its social addressees?

This question was the focus of research that was conducted on a sample of workers by Srećko Mihailović and a group of his associates, which was included in a separate thematic group of papers under the heading *Workers and Social Democracy*.

Irrespective of the limitations in relation to the sample size, the main research findings confirmed the presented hypothesis. Only four in ten respondents are capable of self-identification in the value-based and political spectrum, while social democratic values are indeed more than two times more prevalent than competitive positions (28%:12%).

Seven values and orientations lie at the core of a distinct value concept of the Left: 1. commitment to a developed social role of the state; 2. acceptance of trade unionism; 3. security; 4. strong states; 5. peaceful societal changes; 6. gender equality; and 7. social solidarity.

However, it should be reiterated that the above is an option for slightly more than one-fourth of the respondents, whereas the majority of them have mixed views, some of which are even proofed with blocks of authoritarian etatism and/or national populism, and, to a lesser extent, with a liberal market phraseology.

Another key finding confirms a well-known fact that there is hardly any link between the respondents' social and demographic features and their acceptance of a relevant set of values. Therefore, the addressees of the democratic Left remain unspecified, i.e. the inclination towards the Left is partially and inconsistently found among outclassed workers and a decomposed middle class.

The third and crucial finding is that there is no mutual link between a specific set of political values and party orientation.

It seems that a masquerade is still going on in Serbia – leftists are members of parties belonging to the right-wing political spectrum and vice versa, rightists are wearing leftist outfits. The parties are not what they pretend to be and the people in Serbia are unable to make up their minds.

For this reason, the task of building a democratic Left in Serbia looks more like building a completely new house than like a reconstruction of the existing buildings, but before the construction works can start, the land on which the new house is to be built must be repaired.

A LOOK INTO THE FUTURE: FIVE HYPOTHESES ON AN ACTIVE, POST-CRISIS (AND POST-POLITICAL) LEFT

Finally, instead of making a futile and pretentious attempt to formulate a closed and rounded-off system of recommendations, we shall limit ourselves to outlining five working hypotheses on ways to overcome the crisis of the Left, which can have both local and principled character.

Hypothesis one: In formulating a desirable and sustainable model of changes one must start from a global or at least European post-crisis perspective. "Socialism in a particular country" is no longer possible - if it has ever been possible.

The French experience speaks about some kind of a fate or a classical political drama consisting of three acts. In act one the (finally united) Left is in power, riding on a huge wave of energy and enthusiasm of the masses, formulating and even embarking upon radical changes. In act two, when faced with a hostile external environment and an outflow or obstruction of domestic capital, leftist forces start to dilute their project of change and to prolong its implementation.

Finally, in act three, the Left either loses power due to total demoralisation, mutual fierce allegations, repression and major political rifts, or due to a detour towards liberalism and the "delaying" of the transition to socialism (for more details see the paper by Ivica Mladenović).

Hypothesis two: In order for the Left to come to power, an open dialogue and strategic unity of all political leftist factions in various forms of (in)direct political and electoral arrangements would be essential. Experience shows that it would be tantamount to mission impossible to place, inside the same party framework, a broad spectrum of interests ranging from the precariat to the internationalised and still well-off professional and educated middle class, or even various interpretative positions ranging from anti-capitalist to social-liberal. Hence, before reaching any kind of a political agreement it is essential to create a laboratory environment in which to experiment with the discussion of different ideas, and in which not a single concept would be rejected without serious argumentation. Following the elections, it would not be necessary for all the leftist groups to be part of the government at any cost, they could voice their support to the government from their seats in parliament or they could even do so in street rallies. However, a situation where the Left is partly in power and partly in opposition would certainly lead to a political and social deadlock.

Hypothesis three: In order to ensure the stability of change, it is necessary to establish a dialogue and also to coordinate the actions of the civil and political Left. Our experience shows that a pre-requisite of change is a synergy that must exist between protest actions and an effective political option. No matter how well-organised the protests may be they are bound to fail without a proper framework of changes. On the other hand, crucial political changes call for support and superiority in public debates (cultural and ideological hegemony – according to Gramsci), as well as the courage and freedom of the civil society acquired through street protests.

Hypothesis four: In order for the changes to take place they must be coupled with an internal democratisation of the structures of the Left, while the democratic method should exceed the framework of the organisational network and membership.

An excellent illustration of this is the preliminary inter-party elections for the presidential candidate of the French Socialist Party (PSF) that took place in 2012. There were six nominees, male and female, representing different factions of the PSF and advertising their respective programmes and platforms. It is interesting to note that apart from (around 200,000) PSF members, other people in France belonging to the leftist movement were also eligible to vote in the inter-party elections. About 3.5 million of them actually exercised their right to do so and thus the PSF electorate exceeded its formal membership by almost eighteen times.

Hypothesis five: The setting up of parties, i.e. movements, is in fact on the agenda. The horizontal nature of a network of new media allows for the revival of the method of internal

dialogue and debate, just like in the times of party sections and caucuses. This surpasses the framework of two predominant defensive models: not only the sterile and hierarchical model of bureaucratic decision-making processes, but also the marketing franchise model, in which membership passively follows the instructions of marketing wizards and party electoral staff.

A new hope emerges on the horizon, heralded by the knowledge that a transition from the television era to the social network era will soon cause a gradual vanishing of the era of one-way communication, when all one had to do was to receive messages from wise leaders.

To those who have grown up using social networks, dialogue is a completely natural situation, while boundaries between voters, activists and leaders are fading away. The task of some new parties, i.e. movements, is not (only) to win the elections every four years, but also to keep pushing their followers along a continuous line from passive support, via active advocacy, to local leadership, and to keep building their own credibility through new initiatives and a permanently open dialogue.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

329.14(4)"20"(082)

321.7(4)"20"(082)

316.334.3(4)"20"(082)

LEVICA u postkriznom kontekstu / [urednik
Zoran Stojiljković ; prevod Biljana
Majtorović]. - Beograd : Friedrich Ebert
Stiftung, 2013 (Beograd : Grafolik). - 226
str. : ilustr. ; 25 cm

Deo teksta uporedo na srp. i engl. jeziku. -
Tiraž 300. - Str. 5-10: Levica u traganju za
odgovorima na izazove krize / Zoran
Stojiljković i Ana Manojlović. - Napomene uz
tekst. - Bibliografija uz svaki rad.

ISBN 978-86-83767-44-1

a) Левица - Европа - 21в - Зборници б)
Демократија - Европа - 21в - Зборници с)
Политичке науке - Европа - 21в - Зборници
COBISS.SR-ID 203037964